

การศึกษาเพื่อการออกแบบวิหารพระนอนวัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร

นาย นพคุณ ต่อวงศ์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทย ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์

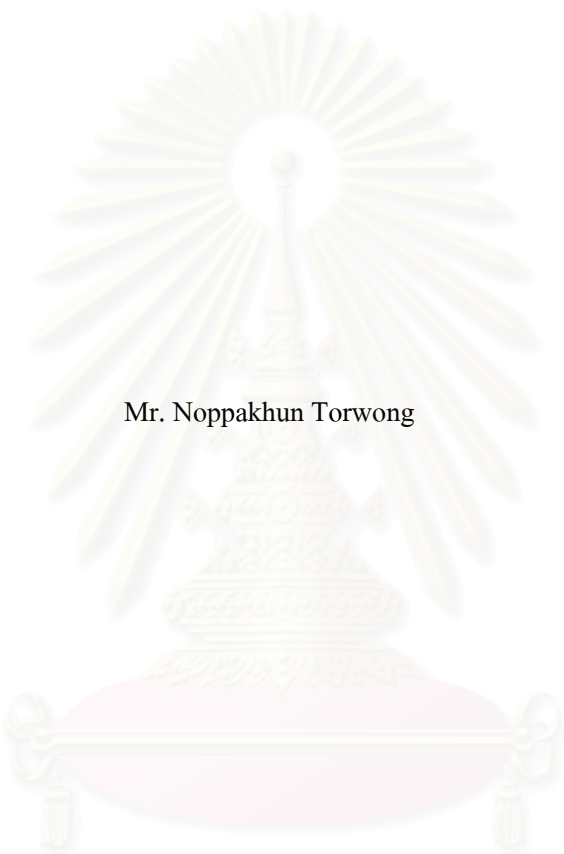
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา ๒๕๔๕

ISBN 974-17-2028-9

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

PROPOSAL PROJECT VIHARA OF A RECLINING BUDDHA IN THE DEVASIRINDRAVASA
MONASTERY.

Mr. Noppakhun Torwong

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Architecture

Department of Architecture

Faculty of Architecture

Chulalongkorn University

Academic Year 2002

ISBN 974-17-2028-9

หัวข้อวิทยานิพนธ์ การศึกษาเพื่อการออกแบบวิหารพระนอนวัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร
โดย นาย นพคุณ ต่อบวงษ์
สาขาวิชา สถาปัตยกรรมศาสตร์
อาจารย์ที่ปรึกษา อาจารย์ เผ่า สุวรรณศักดิ์ศรี
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ศาสตราจารย์ หม่อมราชวงศ์ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโท

..... คณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.วีระ สัจกุล)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ ผุสดี ทิพทัส)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(อาจารย์ เผ่า สุวรรณศักดิ์ศรี)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(ศาสตราจารย์ หม่อมราชวงศ์ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี)

..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์ ไชแสง สุขะวัฒน์นะ)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. ภิญโญ สุวรรณคีรี)

..... กรรมการ
(อาจารย์ ประชา แสงสายัณห์)

นพคุณ ต่อวงศ์ : การศึกษาเพื่อการออกแบบวิหารพระนอนวัดเทพศิรินทราวาส
 ราชวรวิหาร (PROPOSAL PROJECT VIHARA OF A RECLINING BUDDHA
 IN THE DEVASIRINDRAVASA MONASTERY.) อาจารย์ที่ปรึกษา : อาจารย์
 เผ่า สุวรรณศักดิ์ศรี. อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : ศาสตราจารย์ หม่อมราชวงศ์แน่น้อย
 ศักดิ์ศรี, ๒๒๓ หน้า. ISBN 974-17-2028-9

วิทยานิพนธ์นี้มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาความเป็นมาของการสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์
 รวมทั้งการสร้างวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ในประเทศไทยโดยสังเขป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
 วิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ในพระอารามหลวง ซึ่งพระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์
 ทรงเป็นผู้สร้าง หรือนุรักษ์ปฏิสังขรณ์ และมีเนื้อหาเกี่ยวกับรูปแบบสถาปัตยกรรมของ
 อาคารสำคัญที่อยู่ในเขตพุทธาวาสของวัดเทพศิรินทราวาสฯ

ระเบียบวิธีวิจัยที่ใช้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้แก่การวิจัยด้านประวัติศาสตร์ ซึ่งจะ
 เป็นการค้นคว้าด้านงานเอกสาร หรือการสัมภาษณ์บุคคลผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง จากนั้นเป็น
 การวิจัยเชิงสำรวจ ซึ่งจะได้มีการรังวัดขนาดและถ่ายภาพวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์สำคัญสี่
 แห่งในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล เพื่อนำมาประยุกต์ใช้กับการออกแบบวิหาร
 พระพุทธรูปไสยาสน์ในวัดเทพศิรินทราวาส

จากการสำรวจพบว่าวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ส่วนใหญ่มักตั้งอยู่ภายในเขต
 พุทธาวาส ซึ่งเป็นเขตที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา นอกจากนี้ยังพบว่าวิหารพระพุทธรูป
 ไสยาสน์ส่วนใหญ่ มักกำหนดให้พระพุทธรูปไสยาสน์หันหน้าสู่ทางเข้าหลักทางทิศตะวันออก
 หรือทิศเหนือ อนึ่งระดับพื้นภายในอาคารมักมีความสูงไม่เกิน ๑ เมตร เมื่อประกอบ
 กับบริบททางสถาปัตยกรรมในวัดเทพศิรินทราวาส ซึ่งมีลักษณะเฉพาะตัวแล้ว ทำให้
 สามารถกำหนดแนวทาง ตลอดจนแนวความคิดในการออกแบบวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์
 วัดเทพศิรินทราวาสฯ

ภาควิชา สถาปัตยกรรมศาสตร์
 สาขาวิชา สถาปัตยกรรมไทย
 ปีการศึกษา ๒๕๕๕

ลายมือชื่อนิสิต.....
 ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
 ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

4374144325: MAJOR THAI ARCHITECTURE

KEYWORD: VIHARA/ RECLINING BUDDHA/ DEVASIRINDRAVASA.

NOPPAKHUN TORWONG: PROPOSAL PROJECT VIHARA OF A RECLINING
BUDDHA IN THE DEVASIRINDRAVASA MONASTERY. THESIS ADVISOR:
PAO SUWANNASUKSRI. CO-THESIS ADVISOR: PROF. M.R. NAENGOI
SUKSRI. 223 pp. ISBN 974-17-2028-9

This thesis has the objective to study on the architecture of viharas, or religious buildings, which are built to contain reclining Buddha images. And also a study of architecture in the Devasirindravasa Monastery, which was built by the king Chulalongkorn the Great for his Princess Mother in 1876.

The research methods are historical researches, which are implemented by means of documentary researches and personal interviews. Followed by the survey researches which four examples are surveyed for making architectural measurements. And making an analysis for an architectural design of a vihara in the Devasirindravasa monastery.

The find-outs are that most of the viharas are located in their Buddhavas, which are ceremonial areas of the monasteries. Furthermore, the orientations of the Buddha images are frequently eastward or southward. Moreover, most of the surveyed viharas are located on low bases. And the last find-out is that the architectural context in the Devasirindravasa Monastery is strongly existed, which made the architectural design criteria so distinct.

Department of Architecture	student's signature.....
Field of a Study Thai Architecture	Advisor's signature.....
Academic Year 2002	Co- Advisor's signature.....

กิตติกรรมประกาศ

การที่วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี เนื่องจากความอนุเคราะห์อย่างยิ่งของ คณะอาจารย์ที่ปรึกษา รวมทั้งคณะกรรมการผู้ตรวจสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน ได้แก่ ศาสตราจารย์ หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ศาสตราจารย์ ไชยแสง สุชะวัฒน์, ศาสตราจารย์ ผุสดี ทิพทัส, รองศาสตราจารย์ ดร.ภิญโญ สุวรรณคีรี, อาจารย์ เผ่า สุวรรณศักดิ์ศรี, และอาจารย์ ประชา แสงสายัณห์ รวมทั้งอาจารย์ สัญชัย หมายมั่น ผู้ล่วงลับ ผู้วิจัยจึงขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่านที่ได้กล่าวนามถึงไว้ ณ ที่นี้ ด้วยความเคารพ และสำนึกถึงพระคุณเป็นอย่างสูง

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณบิดามารดา ซึ่งได้เป็นกำลังใจตลอดระยะเวลาการทำวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณมิตรสหาย ตลอดจนผู้มีอุปการคุณทุกท่านที่ได้ช่วยเหลือ และมีส่วนสำคัญที่ทำให้ผู้วิจัยสามารถทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๑
๑.๓ ขอบเขตการศึกษา.....	๒
๑.๔ ระเบียบวิธีวิจัย.....	๒
๑.๕ ประโยชน์ที่จะได้รับ.....	๒
๑.๖ ข้อตกลงและคำจำกัดความ.....	๓

บทที่ ๒ ความเป็นมาของการก่อสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทย

๒.๑ ความนำ.....	๔
๒.๒ การสร้างเสนาสนะในยุคก่อนพระพุทธรูป.....	๖
๒.๓ วัตถุประสงค์ของการสร้างพระพุทธรูป.....	๑๓
๒.๓.๑ เพื่อแสดงพระพุทธรูปประวัติ.....	๑๓
๒.๓.๒ เพื่อแสดงพระพุทธรูปลักษณะ.....	๑๔
๒.๔ ประวัติการสร้างพระพุทธรูป.....	๑๖
๒.๕ ประวัติการสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทยโดยสังเขป.....	๒๒
๒.๕.๑ พระพุทธรูปในสกุลช่างเชียงแสน.....	๒๒
๒.๕.๒ พระพุทธรูปในสกุลช่างสุโขทัย.....	๒๕
๒.๕.๓ พระพุทธรูปสมัยลพบุรี-อุทอง.....	๓๐
๒.๕.๔ พระพุทธรูปสมัยอยุธยาตอนต้น.....	๓๒
๒.๕.๕ พระพุทธรูปสมัยอยุธยาตอนกลาง และสมัยอยุธยาตอนปลาย.....	๓๔
๒.๕.๖ พระพุทธรูปสมัยรัชกาลที่ ๑-๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์.....	๓๕
๒.๕.๗ พระพุทธรูปสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	๓๗
๒.๕.๘ พระพุทธรูปสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	๓๘

สารบัญ (ต่อ)

บทที่ ๓ การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับพระพุทธไสยาสน์

๓.๑	วัตถุประสงค์ของการสร้างพระพุทธไสยาสน์.....	๔๒
๓.๑.๑	เพื่อแสดงพระพุทธรจิรายัตตราตามปกติ.....	๔๒
๓.๑.๑	เพื่อแสดงพระพุทธรประวัติตอนคืบขันธุ์ปรีนิพพาน.....	๔๒
๓.๑.๒	เพื่อแสดงพระพุทธรประวัติตอนโปรดอสุรินทราหู.....	๔๓
๓.๑.๓	เพื่อตอบสนองความเชื่อทางโหราศาสตร์.....	๔๕
๓.๒	ลักษณะพิเศษของพระพุทธไสยาสน์	
๓.๒.๑	การแสดงพระพุทธรประวัติ.....	๔๖
๓.๒.๒	การแสดงรูปมงคล ๑๐๘ ประการบนรอยพระพุทธรบาท.....	๔๕

บทที่ ๔ ความเป็นมาของวิหารพระพุทธไสยาสน์

๔.๑	ความเป็นมาของวิหารพระพุทธไสยาสน์	
๔.๑.๑	การสร้างพระพุทธไสยาสน์ในประเทศศรีลังกา.....	๖๒
๔.๑.๒	การสร้างพระพุทธไสยาสน์ในประเทศพม่า.....	๖๔
๔.๒	ประวัติความเป็นมาของวิหารพระพุทธไสยาสน์ในประเทศไทย	
๔.๒.๑	วิหารพระพุทธไสยาสน์สมัยทวารวดี.....	๖๕
๔.๒.๒	วิหารพระพุทธไสยาสน์สมัยสุโขทัย.....	๗๑
๔.๒.๓	วิหารพระพุทธไสยาสน์สมัยอยุธยาตอนต้น.....	๗๓
๔.๒.๔	วิหารพระพุทธไสยาสน์สมัยอยุธยาตอนกลาง.....	๘๕
๔.๒.๕	วิหารพระพุทธไสยาสน์สมัยอยุธยาตอนปลาย.....	๘๘
๔.๓	สถานที่ประดิษฐานพระพุทธไสยาสน์ ที่นอกเหนือไปจากวิหารพระพุทธไสยาสน์	
๔.๓.๑	ถ้ำ.....	๕๕
๔.๓.๒	พื้นที่กลางแจ้ง.....	๕๕
๔.๓.๓	วิหารประเภทอื่น.....	๑๐๐
๔.๓.๔	ศาลาโถง.....	๑๐๕
๔.๓.๕	มณฑป.....	๑๑๓
๔.๓.๖	พระระเบียงคด.....	๑๑๖

สารบัญ (ต่อ)

บทที่ ๕ วิหารพระพุทธไสยาสน์สมัยรัตนโกสินทร์

๕.๑ สมัยรัชกาลที่ ๑-รัชกาลที่ ๒ : วัดราชโอรสาราม

๕.๑.๑ ความนำ.....๑๑๕

๕.๑.๒ ประวัติของวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดราชโอรสาราม.....๑๒๐

๕.๑.๓ ผังพื้นของวิหารพระพุทธไสยาสน์.....๑๒๔

๕.๑.๔ รูปแบบสถาปัตยกรรมของวิหารพระพุทธไสยาสน์.....๑๒๕

๕.๑.๕ โครงสร้างและวัสดุ.....๑๒๖

๕.๑.๖ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม.....๑๒๘

๕.๑.๗ การตกแต่งภายในอาคาร.....๑๓๑

๕.๒ สมัยรัชกาลที่ ๓ : วิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

๕.๒.๑ ความนำ.....๑๓๔

๕.๒.๒ ประวัติความเป็นมาของวิหารพระพุทธไสยาสน์.....๑๓๘

๕.๒.๓ ผังพื้น.....๑๓๘

๕.๒.๔ รูปแบบสถาปัตยกรรม.....๑๓๙

๕.๒.๕ โครงสร้างและวัสดุ.....๑๔๑

๕.๒.๖ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม.....๑๔๓

๕.๒.๗ การตกแต่งภายในอาคาร.....๑๔๖

๕.๓ สมัยรัชกาลที่ ๔ : วิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดมหาพฤฒาราม

๕.๓.๑ ความนำ.....๑๔๙

๕.๓.๒ ประวัติ.....๑๕๑

๕.๓.๓ ผังพื้น.....๑๕๓

๕.๓.๔ รูปแบบสถาปัตยกรรม.....๑๕๓

๕.๓.๕ โครงสร้างและวัสดุ.....๑๕๕

๕.๓.๖ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม.....๑๕๖

๕.๓.๗ การตกแต่งภายในอาคาร.....๑๕๘

๕.๔ สมัยรัชกาลที่ ๕ : วิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดปรมย์ยิกาวาส

๕.๔.๑ ประวัติวัดปรมย์ยิกาวาส.....๑๕๙

๕.๔.๒ ประวัติ.....๑๖๒

๕.๔.๓ ผังพื้น.....๑๖๓

๕.๔.๔ รูปแบบสถาปัตยกรรม.....๑๖๔

สารบัญ (ต่อ)

๕.๔.๕ โครงสร้างและวัสดุ.....๑๖๕
 ๕.๔.๖ องค์กรประกอบทางสถาปัตยกรรม.....๑๖๗
 ๕.๔.๗ การตกแต่งภายในอาคาร.....๑๖๘

บทที่ ๖ วัดเทพศิรินทราวาส

๖.๑ พระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว..... ๑๗๑
 ๖.๒ ประวัติวัดเทพศิรินทราวาส
 ๖.๒.๑ วัดเทพศิรินทราวาส ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๒๓-๒๔๓๓..... ๑๗๒
 ๖.๒.๒ วัดเทพศิรินทราวาส ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๓-๒๔๕๓.....๑๗๖
 ๖.๒.๓ วัดเทพศิรินทราวาส ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๕๐๐.....๑๗๘
 ๖.๒.๔ วัดเทพศิรินทราวาส ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ จนถึงปัจจุบัน.....๑๘๒
 ๖.๓ สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส
 ๖.๓.๑ พระอุโบสถ.....๑๘๖
 ๖.๓.๒ พระศรีมหาโพธิ์ และฐานรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์.....๑๘๗
 ๖.๓.๓ อาคารจตุรตถอนุสาวรีย์ และอาคารภานุรังษีอนุสร.....๑๘๘

บทที่ ๗ การวิเคราะห์เพื่อการออกแบบวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดเทพศิรินทราวาส

๗.๑ ความเป็นมา.....๒๐๐
 ๗.๒ แนวความคิด และผลงานการออกแบบ.....๒๐๐
 ๗.๒.๑ การเลือกตำแหน่งที่ตั้ง และการวางผังบริเวณ.....๒๐๐
 ๗.๒.๒ การออกแบบวิหารพระพุทธไสยาสน์.....๒๐๒
 ๗.๒.๒.๑ ผังพื้น.....๒๐๒
 ๗.๒.๒.๒ รูปแบบสถาปัตยกรรมของวิหารพระพุทธไสยาสน์.....๒๐๓
 ๗.๒.๒.๓ โครงสร้างและวัสดุ.....๒๐๕
 ๗.๒.๒.๔ องค์กรประกอบทางสถาปัตยกรรม.....๒๐๗
 ๗.๒.๒.๕ การตกแต่งภายในอาคาร.....๒๐๘

รายการอ้างอิง.....๒๑๑
 บรรณานุกรม.....๒๒๐
 ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....๒๒๓

สารบัญภาพ

หน้า

ภาพประกอบที่ ๑	เสนาสนะในสมัยพุทธกาลประเภทปราสาท.....	๕
ภาพประกอบที่ ๒	แผนที่แสดงอาณาเขตของพระเจ้าอโศกมหาราช.....	๘
ภาพประกอบที่ ๓	วัชรอาสน์ที่พุทธคยา.....	๕
ภาพประกอบที่ ๔	เสาอโศก.....	๑๐
ภาพประกอบที่ ๕	พระมหาสถูปเจดีย์แห่งเมืองสาญจี.....	๑๑
ภาพประกอบที่ ๖	ซุ้มประตูของพระสถูปเจดีย์แห่งเมืองการหุต.....	๑๒
ภาพประกอบที่ ๗	พระพุทธรูปสมัยคันธาระ.....	๑๗
ภาพประกอบที่ ๘	พระพุทธรูปสมัยอมราวดี.....	๑๘
ภาพประกอบที่ ๙	พระพุทธรูปสมัยคุปตะ.....	๑๕
ภาพประกอบที่ ๑๐	พระพุทธรูปสมัยทวารวดี.....	๒๐
ภาพประกอบที่ ๑๑	พระพุทธรูปสมัยปาละ-เสนา.....	๒๑
ภาพประกอบที่ ๑๒	พระพุทธรูปสมัยศรีวิชัย.....	๒๑
ภาพประกอบที่ ๑๓	พระพุทธรูปสมัยทวารวดี.....	๒๓
ภาพประกอบที่ ๑๔	พระเจ้าทองทิพย์.....	๒๔
ภาพประกอบที่ ๑๕	พระพุทธรูปสมัยสุโขทัยหมวดวัดตะกวน.....	๒๕
ภาพประกอบที่ ๑๖	พระศรีศากยมุนี.....	๒๖
ภาพประกอบที่ ๑๗	พระพุทธรูปสมัยสุโขทัยหมวดกำแพงเพชร.....	๒๗
ภาพประกอบที่ ๑๘	พระพุทธรูปชินราช.....	๒๘
ภาพประกอบที่ ๑๙	พระพุทธรูปปางลีลาสมัยสุโขทัย.....	๒๕
ภาพประกอบที่ ๒๐	พระพุทธรูปปางนาคปรกสมัยลพบุรี.....	๓๑
ภาพประกอบที่ ๒๑	พระประธานในวิหารวัดไผ่ อ.ท่าม่วง จ.ลพบุรี.....	๓๑
ภาพประกอบที่ ๒๒	พระโลกนาถศาสดาจารย์.....	๓๓
ภาพประกอบที่ ๒๓	พระประธานในโบสถ์วัดหน้าพระเมรุ จ.พระนครศรีอยุธยา.....	๓๔
ภาพประกอบที่ ๒๔	พระพุทธรูปเลิศล้ำภาคอีสาน.....	๓๖
ภาพประกอบที่ ๒๕	พระสัมพุทธพรรณีจำลอง.....	๓๘
ภาพประกอบที่ ๒๖	พระพุทธรูปอังกีร์ส.....	๔๐
ภาพประกอบที่ ๒๗	พระพุทธรูปปางถวายเนตร สมัยรัชกาลที่ ๕.....	๔๑
ภาพประกอบที่ ๒๘	อสุรินทรานู กับสุริยเทพบุตร และจันทิมเทพบุตร.....	๔๔
ภาพประกอบที่ ๒๙	ภาพลายเส้นพระพุทธรูปปางโปรดอสุรินทรานู.....	๔๖
ภาพประกอบที่ ๓๐	ภาพลายเส้นพระพุทธรูปปางปรีนิพพาน.....	๔๗

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพประกอบที่ ๓๑	ภาพถ่ายเส้นพระพุทธรูปปางโปรดสุภิกาทะ.....	๔๘
ภาพประกอบที่ ๓๒	ภาพถ่ายเส้นพระพุทธรูปปางทรงพวยกรณ์.....	๔๙
ภาพประกอบที่ ๓๓	พระพุทธรูปบาทสมัขอมราวดี.....	๕๐
ภาพประกอบที่ ๓๔	พระพุทธรูปบาทสมัพุทธศตวรรษที่ ๘-๙.....	๕๑
ภาพประกอบที่ ๓๕	พระพุทธรูปที่วัดพระรูป จ.สุพรรณบุรี.....	๕๖
ภาพประกอบที่ ๓๖	พระพุทธรูปที่วัดพระราม จ.พระนครศรีอยุธยา.....	๕๖
ภาพประกอบที่ ๓๗	ภาพถ่ายเส้นของพระพุทธรูปที่เจดีย์โลกนันทะ เมืองพุกาม.....	๕๗
ภาพประกอบที่ ๓๘	ภาพถ่ายเส้นของรอยพระพุทธรูปบาทสมัอยุธยาตอนปลาย.....	๕๘
ภาพประกอบที่ ๓๙	พระพุทธรูปปางปรีนิพพานที่เมืองกุสินารา ประเทศอินเดีย.....	๕๙
ภาพประกอบที่ ๔๐	วิหารพระพุทธรูปปรีนิพพาน เมืองกุสินารา.....	๖๐
ภาพประกอบที่ ๔๑	ผังแสดงตำแหน่งวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์สำคัญในทวีปเอเชีย.....	๖๑
ภาพประกอบที่ ๔๒	ผังบริเวณของจตุรัสวฤทธาเล.....	๖๓
ภาพประกอบที่ ๔๓	พระพุทธรูปไสยาสน์ที่อุตราราม เมืองโปโลนนารูวะ.....	๖๔
ภาพประกอบที่ ๔๔	ผังแสดงตำแหน่งวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ชินบินทาลยวง	๖๖
ภาพประกอบที่ ๔๕	วิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ชินบินทาลยวง	๖๗
ภาพประกอบที่ ๔๖	พระพุทธรูปไสยาสน์ในวิหารชินบินทาลยวง.....	๖๗
ภาพประกอบที่ ๔๗	พระพุทธรูปไสยาสน์ขเวสยะของ เมืองหงสาวดี	๖๘
ภาพประกอบที่ ๔๘	ผังแสดงตำแหน่งวัดธรรมจักรเสมาราม	๗๐
ภาพประกอบที่ ๔๙	พระพุทธรูปไสยาสน์ในวัดธรรมจักรเสมาราม.....	๗๐
ภาพประกอบที่ ๕๐	ผังบริเวณวัดพระพายหลวง จ.สุโขทัย.....	๗๒
ภาพประกอบที่ ๕๑	แผนที่แสดงวัดสมัอยุธยาตอนต้นที่มีพระพุทธรูปไสยาสน์.....	๗๔
ภาพประกอบที่ ๕๒	พระพุทธรูปไสยาสน์วัดพระนอนจักรสีห์	๗๕
ภาพประกอบที่ ๕๓	พระพุทธรูปไสยาสน์วัดขุนอินทประมูล	๗๖
ภาพประกอบที่ ๕๔	ผังบริเวณวัดพุทไธสวรรย์ จ.พระนครศรีอยุธยา	๗๗
ภาพประกอบที่ ๕๕	ผังบริเวณวัดใหญ่ชัยมงคล	๗๘
ภาพประกอบที่ ๕๖	ผังบริเวณวัดสามวิหาร.....	๘๐
ภาพประกอบที่ ๕๗	ผังพื้นที่วิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดสามวิหาร	๘๑
ภาพประกอบที่ ๕๘	พระพุทธรูปไสยาสน์ วัดสามวิหาร	๘๑
ภาพประกอบที่ ๕๙	ผังบริเวณวัดโลกยสุธา.....	๘๒
ภาพประกอบที่ ๖๐	ผังบริเวณวัดธรรมมิกราช	๘๓

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพประกอบที่ ๖๑	ผังพื้นวิหารพระพุทธรไสยาสน์ ณ วัดธรรมิกราช	๘๔
ภาพประกอบที่ ๖๒	ภาพถ่ายของวิหารพระพุทธรไสยาสน์ วัดธรรมิกราช	๘๔
ภาพประกอบที่ ๖๓	แผนที่แสดงตำแหน่งวัดพนมยงค์.....	๘๕
ภาพประกอบที่ ๖๔	ผังพื้นวิหารพระพุทธรไสยาสน์ วัดพนมยงค์.....	๘๖
ภาพประกอบที่ ๖๕	ภาพถ่ายด้านทิศเหนือของวิหารพระพุทธรไสยาสน์ วัดพนมยงค์.....	๘๖
ภาพประกอบที่ ๖๖	พระพุทธรไสยาสน์ที่วัดพนมยงค์.....	๘๗
ภาพประกอบที่ ๖๗	แผนที่แสดงตำแหน่งวัดป่าโมก.....	๘๘
ภาพประกอบที่ ๖๘	ผังบริเวณวัดป่าโมก.....	๘๙
ภาพประกอบที่ ๖๙	ผังพื้นวิหารพระพุทธรไสยาสน์ วัดป่าโมก.....	๙๒
ภาพประกอบที่ ๗๐	ภาพถ่ายวิหารพระพุทธรไสยาสน์วัดป่าโมกด้านทิศตะวันตก.....	๙๓
ภาพประกอบที่ ๗๑	หน้าบันด้านทิศเหนือของวิหารพระพุทธรไสยาสน์.....	๙๓
ภาพประกอบที่ ๗๒	พระพุทธรไสยาสน์วัดป่าโมก.....	๙๔
ภาพประกอบที่ ๗๓	พระพุทธรูปปางปรินิพพานในถ้ำหมายเลขที่ ๒๖ ที่อชันตะ.....	๙๕
ภาพประกอบที่ ๗๔	พระพุทธรไสยาสน์ในถ้ำที่ภูบ่อ จ.กาฬสินธุ์.....	๙๖
ภาพประกอบที่ ๗๕	พระพุทธรไสยาสน์ในถ้ำคูหาภิมุข จ.ยะลา.....	๙๗
ภาพประกอบที่ ๗๖	พระพุทธรไสยาสน์ในถ้ำเขาหน่อ จ.นครสวรรค์.....	๙๘
ภาพประกอบที่ ๗๗	พระพุทธรไสยาสน์ไม้จำหลักในถ้ำเขาหน่อ จ.นครสวรรค์.....	๙๘
ภาพประกอบที่ ๗๘	พระพุทธรไสยาสน์ที่วัดหลวงพ้อโหนด จ.สุพรรณบุรี.....	๙๙
ภาพประกอบที่ ๗๙	แผนที่แสดงตำแหน่งวัดบวรนิเวศวิหาร.....	๑๐๑
ภาพประกอบที่ ๘๐	ผังบริเวณวัดบวรนิเวศวิหาร.....	๑๐๒
ภาพประกอบที่ ๘๑	ผังพื้นวิหารพระศาสดา.....	๑๐๓
ภาพประกอบที่ ๘๒	ภาพถ่ายวิหารพระศาสดาด้านตะวันออก.....	๑๐๓
ภาพประกอบที่ ๘๓	พระพุทธรไสยาสน์ในวิหารพระศาสดา.....	๑๐๔
ภาพประกอบที่ ๘๔	แผนที่แสดงตำแหน่งวัดพระพุทธบาท จ.สระบุรี.....	๑๐๕
ภาพประกอบที่ ๘๕	ผังบริเวณวัดพระพุทธบาท.....	๑๐๖
ภาพประกอบที่ ๘๖	วิหารพระป่าเลไลย์.....	๑๐๖
ภาพประกอบที่ ๘๗	พระพุทธรูปปางป่าเลไลย์.....	๑๐๗
ภาพประกอบที่ ๘๘	พระพุทธรไสยาสน์ในวิหารพระป่าเลไลย์.....	๑๐๘
ภาพประกอบที่ ๘๙	แผนที่แสดงตำแหน่งวัดสามโลก จ.ปทุมธานี.....	๑๐๙
ภาพประกอบที่ ๙๐	ผังบริเวณวัดสามโลก.....	๑๑๐

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพประกอบที่ ๕๑	ผังพื้นศาลาจีน วัดสามโลก.....	๑๑๑
ภาพประกอบที่ ๕๒	ศาลาจีน วัดสามโลก.....	๑๑๑
ภาพประกอบที่ ๕๓	พระพุทธรูปไสยาสน์ในศาลาจีน วัดสามโลก.....	๑๑๒
ภาพประกอบที่ ๕๔	ผังพื้นมณฑปพระสี่อิริยาบถ วัดพระเชตุพน จ.สุโขทัย.....	๑๑๓
ภาพประกอบที่ ๕๕	มณฑปพระสี่อิริยาบถ วัดพระเชตุพน จ.สุโขทัย.....	๑๑๔
ภาพประกอบที่ ๕๖	ผังพื้นของวิหารมณฑุหะ พุกาม สหภาพพม่า.....	๑๑๕
ภาพประกอบที่ ๕๗	วิหารมณฑุหะ พุกาม สหภาพพม่า.....	๑๑๕
ภาพประกอบที่ ๕๘	ผังบริเวณวัดอัมพวันเจติยาราม อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม.....	๑๑๗
ภาพประกอบที่ ๕๙	ระเบียงคดของวัดอัมพวันเจติยาราม.....	๑๑๘
ภาพประกอบที่ ๑๐๐	พระพุทธรูปไสยาสน์ในระเบียงคด วัดอัมพวันเจติยาราม.....	๑๑๘
ภาพประกอบที่ ๑๐๑	แผนที่แสดงตำแหน่งที่ตั้งของวัดราชโอรสาราม.....	๑๒๑
ภาพประกอบที่ ๑๐๒	ผังบริเวณวัดราชโอรสาราม.....	๑๒๓
ภาพประกอบที่ ๑๐๓	ผังพื้นวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม.....	๑๒๔
ภาพประกอบที่ ๑๐๔	รูปด้านทิศเหนือ.....	๑๒๕
ภาพประกอบที่ ๑๐๕	รูปด้านทิศตะวันออก.....	๑๒๖
ภาพประกอบที่ ๑๐๖	รูปตัดตามขวาง.....	๑๒๗
ภาพประกอบที่ ๑๐๗	รูปตัดตามยาว.....	๑๒๘
ภาพประกอบที่ ๑๐๘	หน้าบัน.....	๑๒๙
ภาพประกอบที่ ๑๐๙	ซุ้มประตู.....	๑๒๙
ภาพประกอบที่ ๑๑๐	บานประตูด้านนอก.....	๑๓๐
ภาพประกอบที่ ๑๑๑	ราวกันตก และกระเบื้องปูแบบจีน.....	๑๓๑
ภาพประกอบที่ ๑๑๒	ภาพจิตรกรรมบนฝาเพดาน.....	๑๓๒
ภาพประกอบที่ ๑๑๓	พระพุทธรูปไสยาสน์.....	๑๓๓
ภาพประกอบที่ ๑๑๔	ภาพมงคล ๑๐๘ บนพระพุทธรูปบาท.....	๑๓๓
ภาพประกอบที่ ๑๑๕	แผนที่แสดงตำแหน่งวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.....	๑๓๕
ภาพประกอบที่ ๑๑๖	ผังบริเวณวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามสมัยรัชกาลที่ ๑.....	๑๓๖
ภาพประกอบที่ ๑๑๗	ผังบริเวณวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามสมัยรัชกาลที่ ๒.....	๑๓๗
ภาพประกอบที่ ๑๑๘	ภาพถ่ายของวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์.....	๑๓๘
ภาพประกอบที่ ๑๑๙	ผังพื้นวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์.....	๑๓๙
ภาพประกอบที่ ๑๒๐	รูปด้านด้านสกัด.....	๑๔๐

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพประกอบที่ ๑๒๑ รูปด้านตามยาว.....๑๔๑

ภาพประกอบที่ ๑๒๒ รูปตัดตามขวาง.....๑๔๒

ภาพประกอบที่ ๑๒๓ รูปตัดตามยาว.....๑๔๒

ภาพประกอบที่ ๑๒๔ หน้าบัน.....๑๔๓

ภาพประกอบที่ ๑๒๕ ชุ่มหน้าต่าง.....๑๔๔

ภาพประกอบที่ ๑๒๖ บานประตูด้านใน.....๑๔๕

ภาพประกอบที่ ๑๒๗ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องมหาหงส์.....๑๔๗

ภาพประกอบที่ ๑๒๘ พระพุทธรูปไสยาสน์.....๑๔๘

ภาพประกอบที่ ๑๓๐ ปลายมณฑล ๑๐๘ บนพระบาทของพระพุทธรูปไสยาสน์.....๑๔๙

ภาพประกอบที่ ๑๓๑ แผนที่แสดงตำแหน่งที่ตั้งของวัดมหาพฤฒาราม.....๑๕๐

ภาพประกอบที่ ๑๓๒ ฝั่งบริเวณวัดมหาพฤฒาราม.....๑๕๒

ภาพประกอบที่ ๑๓๓ ฝั่งพื้นวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดมหาพฤฒาราม.....๑๕๓

ภาพประกอบที่ ๑๓๔ รูปด้านทิศตะวันตก.....๑๕๔

ภาพประกอบที่ ๑๓๕ รูปด้านทิศเหนือ.....๑๕๔

ภาพประกอบที่ ๑๓๖ รูปตัดตามขวาง.....๑๕๕

ภาพประกอบที่ ๑๓๗ รูปตัดตามยาว.....๑๕๖

ภาพประกอบที่ ๑๓๘ หน้าบัน.....๑๕๗

ภาพประกอบที่ ๑๓๙ พระพุทธรูปไสยาสน์ในวิหารพระนอน วัดมหาพฤฒาราม.....๑๕๘

ภาพประกอบที่ ๑๔๐ แผนที่แสดงตำแหน่งวัดปรมัยยิกาวาส.....๑๖๐

ภาพประกอบที่ ๑๔๑ ฝั่งบริเวณวัดปรมัยยิกาวาส.....๑๖๑

ภาพประกอบที่ ๑๔๒ วิหารพระพุทธรูปไสยาสน์.....๑๖๒

ภาพประกอบที่ ๑๔๓ ฝั่งพื้นวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์.....๑๖๓

ภาพประกอบที่ ๑๔๔ ภาพลายเส้นแสดงรูปด้านด้านสกัด.....๑๖๔

ภาพประกอบที่ ๑๔๕ ภาพลายเส้นแสดงรูปด้านตามยาว.....๑๖๕

ภาพประกอบที่ ๑๔๖ รูปตัดตามขวาง.....๑๖๖

ภาพประกอบที่ ๑๔๗ รูปตัดตามยาว.....๑๖๗

ภาพประกอบที่ ๑๔๘ หน้าบัน.....๑๖๘

ภาพประกอบที่ ๑๔๙ ราวกันตกที่มุขทางเข้า.....๑๖๘

ภาพประกอบที่ ๑๕๐ ปลายเพดาน.....๑๖๙

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพประกอบที่ ๑๕๑ พระพุทธรูปไสยาสน์ วัดปรมย์ยิกาवास.....๑๗๐

ภาพประกอบที่ ๑๕๒ ถายมงคล ๑๐๘ ประการในพระพุทธรูปบาท.....๑๗๐

ภาพประกอบที่ ๑๕๓ แผนที่แสดงตำแหน่งวัดสำคัญริมคลองผดุงกรุงเกษม.....๑๗๓

ภาพประกอบที่ ๑๕๔ ผังบริเวณวัดเทพศิรินทราวาสระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๒๓-๒๔๕๓....๑๗๕

ภาพประกอบที่ ๑๕๕ โรงเรียนเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต.....๑๗๘

ภาพประกอบที่ ๑๕๖ ตึกเขาวมาลย์อุทิศ.....๑๗๘

ภาพประกอบที่ ๑๕๗ ผังบริเวณวัดเทพศิรินทราวาสระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๓-๒๔๕๓....๑๗๙

ภาพประกอบที่ ๑๕๘ อาคารนิทานภค.....๑๘๑

ภาพประกอบที่ ๑๕๙ ผังบริเวณวัดเทพศิรินทราวาสระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๕๐๐.....๑๘๒

ภาพประกอบที่ ๑๖๐ ศาลารายรอบเมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์.....๑๘๔

ภาพประกอบที่ ๑๖๑ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์.....๑๘๔

ภาพประกอบที่ ๑๖๒ ศาลาเจ้าคุณนรรัตนราชมานิต.....๑๘๕

ภาพประกอบที่ ๑๖๓ ผังบริเวณวัดเทพศิรินทราวาสระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๐-ปัจจุบัน.....๑๘๖

ภาพประกอบที่ ๑๖๔ ผังพื้นพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส.....๑๘๗

ภาพประกอบที่ ๑๖๕ พระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส.....๑๘๘

ภาพประกอบที่ ๑๖๖ รูปด้านตามยาวของพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส.....๑๘๘

ภาพประกอบที่ ๑๖๗ หน้านับ.....๑๘๙

ภาพประกอบที่ ๑๖๘ ห้วนกัจจ่า และรอยถ้ำของปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบ.....๑๙๐

ภาพประกอบที่ ๑๖๙ ชุ่มประตูประอุโบสถ.....๑๙๑

ภาพประกอบที่ ๑๗๐ ฐานพระอุโบสถ.....๑๙๒

ภาพประกอบที่ ๑๗๑ ภาพถ่ายภายในของพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส.....๑๙๓

ภาพประกอบที่ ๑๗๒ ดันพระศรีมหาโพธิ์.....๑๙๔

ภาพประกอบที่ ๑๗๓ ผังพื้นของฐานพระศรีมหาโพธิ์.....๑๙๔

ภาพประกอบที่ ๑๗๔ อาคารจตุรนต์อนุสสารี และอาคารภานุรังษีอนุสสร.....๑๙๕

ภาพประกอบที่ ๑๗๕ ภาพถ่ายชุ่มประตูประอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาสในสมัยรัชกาลที่ ๕.....๑๙๖

ภาพประกอบที่ ๑๗๖ ศาลาริมกำแพงเขตพุทธาวาสด้านตะวันออก.....๑๙๗

ภาพประกอบที่ ๑๗๗ นิมิตส์มาด้านทิศตะวันตก.....๑๙๙

ภาพประกอบที่ ๑๗๘ ผังบริเวณวัดเทพศิรินทราวาส หลังสร้างวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์...๒๐๑

ภาพประกอบที่ ๑๗๙ ผังพื้นของวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดเทพศิรินทราวาส.....๒๐๓

ภาพประกอบที่ ๑๘๐ รูปด้านทิศตะวันออกของวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์.....๒๐๔

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพประกอบที่ ๑๘๑ รูปด้านทิศเหนือ.....	๒๐๕
ภาพประกอบที่ ๑๘๒ รูปตัดตามขวาง.....	๒๐๖
ภาพประกอบที่ ๑๘๓ รูปตัดตามยาว.....	๒๐๖
ภาพประกอบที่ ๑๘๔ แบบขยายหน้าบัน.....	๒๐๗
ภาพประกอบที่ ๑๘๕ แบบขยายซุ้มประตู ซุ้มหน้าต่าง.....	๒๐๘
ภาพประกอบที่ ๑๘๖ แบบขยายลายฝ้าเพดาน.....	๒๐๙
ภาพประกอบที่ ๑๘๗ ภาพจิตรกรรมฝาผนัง.....	๒๑๐

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความนำ

วัดเทพศิรินทราวาส เป็นพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ทรงสร้างขึ้นเพื่ออุทิศถวายพระราชกุศลแด่กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี และเป็นอนุสรณ์สถานแด่สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัย กรมหลวงวิสุทธิกษัตริย์ ซึ่งทรงเป็นพระเจ้าน้องนางเธอร่วมพระชนกชนนี

ในการสร้างวัดเทพศิรินทราวาส รัชกาลที่ ๕ ทรงสร้างพระอุโบสถหลังหนึ่งเป็นประธานของวัด และทรงมีพระราชดำริจะสร้างพระวิหารคู่กันกับพระอุโบสถ เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปประจำพระชนมวารของสมเด็จพระบรมราชชนนี และสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ แต่การก่อสร้างยังไม่แล้วเสร็จ รัชกาลที่ ๕ ก็เสด็จสวรรคตก่อน พระวิหารดังกล่าวจึงมีสภาพไม่สมบูรณ์ และถูกรื้อถอนไปในที่สุด

ด้วยเหตุนี้ เนื่องในวาระครบรอบ ๑๕๐ ปีวันคล้ายวันพระราชสมภพของรัชกาลที่ ๕ ในวันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๖ ผู้วิจัยจึงมีความประสงค์ที่จะศึกษาด้านสถาปัตยกรรม เพื่อออกแบบพระวิหารดังกล่าว ประกอบกับรัชกาลที่ ๕ ทรงพระราชสมภพในวันอังคาร ซึ่งมีพระพุทธรูปไสยาสน์เป็นพระพุทธรูปประจำวัน จึงเห็นสมควรที่จะได้มีการศึกษาเกี่ยวกับพระพุทธรูป-ไสยาสน์ เพื่อนำไปประดิษฐาน ณ พระวิหารดังกล่าว แทนพระพุทธรูปประจำพระชนมวารของสมเด็จพระบรมราชชนนี และสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ ตามที่ทรงมีพระราชดำริเดิม

โครงการนี้จึงเป็น โครงการสมมุติเพื่อการศึกษาตามหลักสูตรวิชาสถาปัตยกรรมไทย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๑.๒ วัตถุประสงค์ของงานวิจัย

๑) เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง เกี่ยวกับวัตถุประสงค์ในการสร้างอาคารและเสนาสนะในพระพุทธศาสนา

๒) เพื่อศึกษาพัฒนาการสถาปัตยกรรมไทยที่ต่อเนื่องกันมาในสมัยรัตนโกสินทร์

๓) เพื่อศึกษาโครงสร้าง วัสดุก่อสร้าง วัสดุตกแต่ง และองค์ประกอบต่างๆของสถาปัตยกรรมไทย โดยเน้นการศึกษาอาคารภายในเขตพุทธาวาสของวัดเทพศิรินทราวาส

๔) เพื่อนำความรู้ที่ได้มาจากการศึกษาตัวอย่างวิหารพระพุทธไสยาสน์ ซึ่งอยู่ในพระอารามหลวงต่างๆ ในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล มาประยุกต์ใช้กับการออกแบบวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดเทพศิรินทราวาส

๑.๓ ขอบเขตการศึกษา

๑) กำหนดขอบเขตการศึกษาเฉพาะวิหารพระพุทธไสยาสน์ที่สร้างขึ้นในยุครัตนโกสินทร์ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕

๒) กำหนดขอบเขตการศึกษาเฉพาะวิหารพระพุทธไสยาสน์ ซึ่งอยู่ในพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ทรงเป็นผู้สร้าง หรือนุรักษ์ปฏิสังขรณ์

๓) ศึกษาเฉพาะวิหารพระพุทธไสยาสน์ที่มีสภาพสมบูรณ์ และยังมีผู้ใช้อาคารในปัจจุบัน

๔) ศึกษาเฉพาะวิหารพระพุทธไสยาสน์ที่อยู่ในบริเวณกรุงเทพมหานครและปริมณฑล

๕) วิหารพระพุทธไสยาสน์ที่ได้รับการคัดเลือกให้เป็นกรณีศึกษา เป็นอาคารสำคัญภายในเขตพุทธาวาส ที่มีความสำคัญเท่ากับพระอุโบสถ หรือเทียบเท่า

๖) ศึกษางานสถาปัตยกรรมในวัดเทพศิรินทราวาส เฉพาะอาคารสำคัญที่อยู่ภายในเขตพุทธาวาส เช่น พระอุโบสถ และซุ้มประตูทางเข้าเขตพุทธาวาสด้านทิศตะวันออก เป็นต้น

๑.๔ ระเบียบวิธีวิจัย

๑) เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ (historical research) จากเอกสารชั้นต้น และเอกสารชั้นรอง ตลอดจนภาพถ่าย และแบบสำรวจเพื่อการบูรณะปฏิสังขรณ์พระอาราม ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อมูลที่น่าเชื่อถือ และคลาดเคลื่อนน้อยที่สุด

๒) เป็นการวิจัยเชิงสำรวจ (survey research) ณ สถานที่จริง เพื่อบันทึกภาพ รั้ววัด ขนาดอาคาร และสัมภาษณ์ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง

๓) นำข้อมูลที่ได้อาวิเคราะห์ และหาแนวทางการออกแบบ และเขียนแบบ

๑.๕ ประโยชน์ที่ผู้วิจัยคาดว่าจะได้รับ

๑) เพื่อเพิ่มพูนความรู้เกี่ยวกับคตินิยมเชื่อในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องอันเกี่ยวเนื่องด้วยพระพุทธรูปปางไสยาสน์

๒) เพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับการออกแบบวิหารพระพุทธไสยาสน์ ตลอดจนการวางผังของพระอารามต่างๆ ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานวิหารพระพุทธไสยาสน์ดังกล่าว

๓) เพื่อเป็นฐานข้อมูลเบื้องต้น สำหรับการออกแบบวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดเทพศิรินทราวาส

๔) เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับผู้ที่จะศึกษาเรื่องพระพุทธไสยาสน์ และวิหารพระพุทธไสยาสน์ในอนาคต

๕) เพื่อให้สามารถนำความรู้ที่ได้มาจากการศึกษาสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์เมื่อต้นสมัยรัชกาลที่ ๕ มาใช้ในการออกแบบสถาปัตยกรรมสมัยปัจจุบัน

๑.๖ ข้อตกลงและคำจำกัดความ

๑) พระพุทธไสยาสน์ หมายถึงพระพุทธรูปซึ่งอยู่ในอิริยาบถนอนในลักษณะต่าง ๆ กัน

๒) วิหารพระพุทธไสยาสน์ หรือวิหารพระนอน คือ วิหารซึ่งมีพระพุทธรูปประธานเป็นพระพุทธรูปปางไสยาสน์ คำว่า วิหารพระพุทธไสยาสน์นี้ อาจเรียกได้อีกหลายอย่าง อาทิ เช่น วิหารพระนอน, วิหารพระไสยา, วิหารพระไสยาสน์ เป็นต้น โดยมีความหมายคงเดิม

๓) พระอารามหลวง หมายถึงพระอารามที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้สถาปนา หรือบูรณะปฏิสังขรณ์

๔) ระบบการวัดขนาดพระพุทธรูปเป็นแบบสากล คือระบบเมตริก

๕) การกล่าวอ้างถึงหน่วยเวลาจะใช้เวลาตามปฏิทินสากลเป็นหลัก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๒

การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับพระพุทธรูป

๒.๑ ความนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่กำเนิดในประเทศอินเดียเมื่อประมาณ ๔๕ ปีก่อนพุทธศักราช โดยมีพระบรมศาสดาคือสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งทรงถือกำเนิดในราชตระกูลศากยะ และทรงมีพระนามเดิมว่า “เจ้าชายสิทธัตถะ” ภายหลังเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะทรงเห็นโทษของการครองเรือน จึงทรงผนวชเป็นปริพาชก^๑ และทรงบำเพ็ญเพียรอย่างอุกฤษฏ์จนกระทั่ง ตรัสรู้ในวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนหก เมื่อ ๔๕ ปีก่อนพุทธศักราช หลังจากนั้นจึงเสด็จไปยังสถานที่ต่างๆ เพื่อทรงแสดงพระธรรมเทศนาแก่ประชาชน ทำให้มีผู้ที่สามารถตรัสรู้ตามเป็นจำนวนมาก

เนื่องจากพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เห็นความสำคัญของการกำจัดกิเลส และสรรเสริญการสละความกังวลในที่อยู่อาศัย^๒ ดังนั้นในระยะแรกจึงไม่ปรากฏการสร้างวัดสำหรับพระภิกษุสงฆ์อยู่ประจำ ดังนั้นพระภิกษุสงฆ์จึงต้องพักอาศัยในถ้ำ หรือ โคนไม้ ตามแต่จะสามารถหาได้ จนกระทั่ง ได้มีผู้ถวายที่ดินเพื่อสร้างวัด แต่ยังไม่ปรากฏการสร้างเสนาสนะถาวร ต่อมาได้มีผู้ดำริที่จะสร้างที่อยู่อาศัยถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงอนุโมทนาโดยตรัสว่า

วิหารย่อมป้องกันหนาว ร้อน และเนื้อร้าย นอกจากนั้นยังป้องกันงูและยุงในสิทธฤดูแลง นอกจากนั้นวิหารยังป้องกันลมและแดดอันร้อนกล้าที่เกิดขึ้นได้ การถวายวิหารแก่สงฆ์ เพื่อหลีกเลี่ยงร้อนอยู่ เพื่อความสุข เพื่อเพ่งพิจารณาและเห็นแจ้ง พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญว่าเป็นทานอันเลิศ เพราะเหตุนี้แล คนผู้ฉลาดเมื่อเล็งเห็นประโยชน์ตน พึงสร้างวิหารอันรื่นรมย์ให้แก่พระภิกษุทั้งหลายผู้พหุสูตอยู่ในวิหารเถิด... เพราะพวกเขาจะยอมแสดงธรรมอันเป็นเครื่องบรรเทาสรรพทุกข์แก่เขา...^๓

^๑ นักบวชนอกพระพุทธศาสนา (ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕), หน้า .

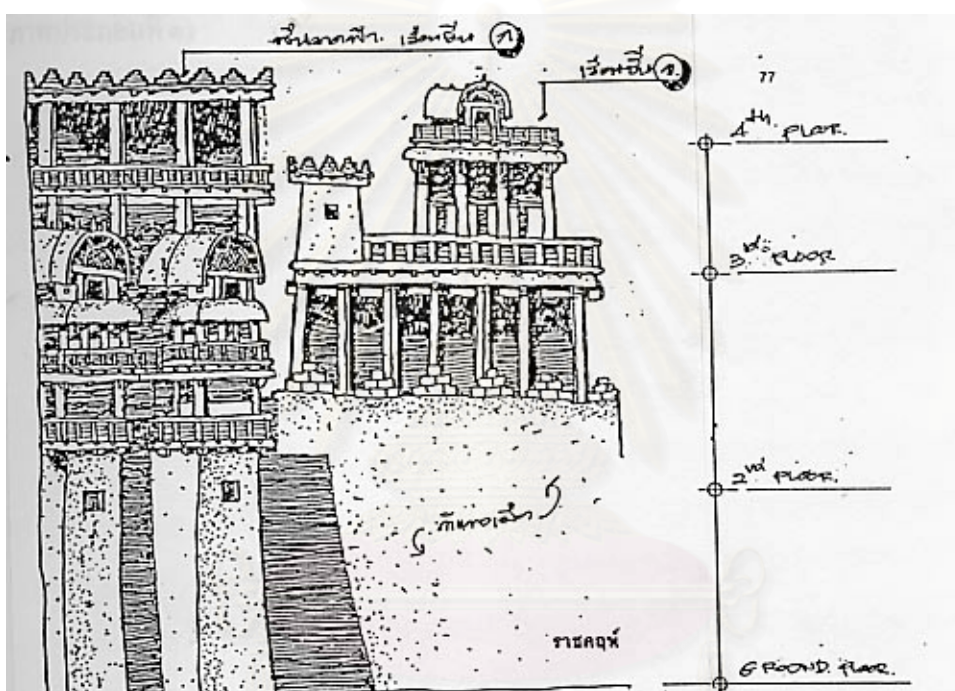
^๒ พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย: พระสูตรตันตปิฎก ชุททกนิกาย พุทธวงศ์. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๘๓-๑๘๔.

^๓ พระไตรปิฎกฉบับหลวงเล่มที่ ๗: พระวินัยปิฎก จุลลวิภังค์, ข้อที่ ๒๐๓, อ้างถึงใน ทนงศักดิ์ รัตนสุคนธ์, การศึกษาพระวินัยปิฎกเพื่อเข้าใจแนวความคิด และวิวัฒนาการของพุทธสถาน

จากนั้นพระพุทธองค์จึงทรงอนุญาตเสนาสนะห้าชนิด สำหรับเป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์ ได้แก่

- ๑) วิหาร มีลักษณะเรือนที่มีหลังคามุงสองด้าน หรือเป็นกระท่อมขนาดเล็ก
- ๒) อัฒยโคะ เป็นเรือนที่มีหลังคามุงแถบเดียว หรือเพิงหมาแหงน
- ๓) ปาสาโท หมายถึงเรือนที่มีชั้นมากกว่าหนึ่งชั้นขึ้นไป (ภาพประกอบที่ ๑)
- ๔) หัมมิมะ คือเรือนที่มีหลังคาเป็นลานรับแสงแดด
- ๕) กูหา ได้แก่ถ้ำที่มนุษย์สร้างขึ้นจากวัสดุก่อสร้างต่างๆ เช่นอิฐ หิน หรือ

ไม้^{๒๔}

ภาพประกอบที่ ๑ ภาพลายเส้นสันนิษฐานของเสนาสนะประเภทปาสาโท หรือเรือนชั้น (ที่มา: ทนงศักดิ์ รัตนสุคนธ์. การศึกษาพระไตรปิฎกเพื่อเข้าใจแนวความคิดและวิวัฒนาการของพุทธสถานในอินเดีย. หน้า ๗๔.)

ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาได้รับความนิยมแพร่หลายมากยิ่งขึ้น จึงมีผู้สร้างวัดที่เพียบพร้อมด้วยเสนาสนะตามเมืองสำคัญหลายแห่ง แต่ในสมัยนั้นยังไม่ปรากฏการแบ่งเขตวัดออก

ในอินเดีย, (วิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖.

^{๒๔} ทนงศักดิ์ รัตนสุคนธ์, การศึกษาพระวินัยปิฎกเพื่อเข้าใจแนวความคิด และวิวัฒนาการของพุทธสถานในอินเดีย, หน้า ๔-๕

เป็นเขตสังฆาวาส หรือเขตพุทธาวาสอย่างชัดเจน เนื่องจากสิ่งปลูกสร้างส่วนใหญ่ล้วนเกี่ยวข้องกับที่อยู่อาศัย ตลอดจนการประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันของพระสงฆ์ และอาจเรียกบริเวณทั้งหมดรวมทั้งสิ่งปลูกสร้างในวัดว่า “สังฆาราม”⁵

ต่อมาได้มีการสร้างอาคารประเภทเจดีย์สถาน⁶ เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ⁷ หรืออัฐิธาตุของพระสาวกองค์สำคัญ โดยคัมภีร์พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงเรื่องที่พระอานนท์เถระ⁸ ได้กราบทูลถามเกี่ยวกับสถานที่อันชาวพุทธควรน้อมรำลึกถึง พระพุทธองค์จึงตรัสถึงสถานที่สำคัญสี่แห่ง หรือที่เรียกว่า “สังฆเวชนียสถานสี่” ได้แก่

๑) สถานที่ประสูติของพระพุทธองค์ ณ ตำบลลุมพินี (ปัจจุบันสถานที่ดังกล่าว ตั้งอยู่ในตำบลลุมพินี เขตชานนทบุรี ประเทศไทย)

๒) สถานที่ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ ณ โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำ เนรัญชรา (ปัจจุบันตั้งอยู่ ณ ตำบลพุทธคยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย)

๓) สถานที่ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมจักรกัปปวัตตสูตร ซึ่งเป็นการแสดงพระธรรมเทศนาครั้งแรกของพระองค์ สถานที่ดังกล่าวตั้งอยู่ในป่าอิสิปตนมฤคทายวัน (ปัจจุบันตั้งอยู่ ณ ตำบลสารนาถ รัฐอุตตรประเทศ ประเทศอินเดีย)

๔) สถานที่ที่พระพุทธองค์ปรินิพพาน ณ โคนต้นสาละคู่ ซึ่งอยู่ในป่าสาละวัน ใกล้กับเมืองกุสินารา

ครั้งนั้นพระพุทธองค์ได้ตรัสถึงประโยชน์ของการสร้างพระสถูปเจดีย์ เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ หรืออัฐิธาตุของบุคคลสี่ประเภท ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจก-พุทธเจ้า⁹ พระอรหันต์สาวก¹⁰ และพระเจ้าจักรพรรดิ ที่จะทำให้ผู้คนเป็นจำนวนมากได้รำลึกถึงคุณของพระรัตนตรัย อันจะเป็นเหตุให้บุคคลเหล่านั้นไปสู่สุคติโลกสวรรค์หลังจากสิ้นชีวิต¹¹

⁵ ทนงศักดิ์ รัตนสุนทร, การศึกษาพระวินัยปิฎกเพื่อเข้าใจแนวความคิด และวิวัฒนาการของพุทธสถานในอินเดีย, หน้า ๑๙.

⁶ สถานที่เคารพ เช่น ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมา พระพุทธรูปบาท พระพุทธรูปฉายา และพระบรมสารีริกธาตุ (ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๒๓๕.)

⁷ พระอัฐิธาตุของพระพุทธเจ้า (เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐๔.)

⁸ พระสาวกของพระพุทธเจ้าที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นพระพุทธรูปปฏิมา

⁹ ผู้ที่สามารถตรัสรู้ได้ด้วยตนเอง แต่ไม่สามารถที่จะอบรมสั่งสอนผู้อื่นให้ตรัสรู้ตาม

¹⁰ ผู้ที่สามารถตรัสรู้ และกำจัดกิเลสทั้งหมดได้อย่างสิ้นเชิงด้วยการศึกษาพระปริยัติ และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

¹¹ พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย: พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ ๒ ทีฆนิกาย มหาวรรค ภาคที่ ๑, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๓๐๘-๓๐๙.

ต่อมาหลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วเจ็ดวัน บรรดา
กษัตริย์ผู้ครองแคว้นสำคัญในอินเดียจึงร่วมกันจัดงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ แล้วแบ่งพระ
บรมสารีริกธาตุออกเป็นหลายส่วน เพื่อนำไปประดิษฐานในพระสถูปเจดีย์ของตน สันนิษฐาน
ว่าชาวพุทธที่ไม่ได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุคงจะสร้างเจดีย์ขึ้น เพื่อเป็นเครื่องรำลึกถึง
พระรัตนตรัย ดังนั้นหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานไม่นานนัก จึงปรากฏการสร้างเจดีย์สถาน
สี่ประเภทดังต่อไปนี้

๑) ธาตุเจดีย์ คือพระเจดีย์ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า
หรืออัฐิธาตุของพระอรหันต์สาวก

๒) บริโภคเจดีย์ หมายถึงสถานที่ต่างๆซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธ
ประวัติโดยตรง เช่น สังฆเวชนียสถานสี่ หรือพระเจดีย์ที่ประดิษฐานอุปกรณ์เครื่องใช้ส่วนพระ
องค์ของพระพุทธเจ้า

๓) ธรรมเจดีย์ หมายถึงสถานที่หรือวัตถุที่จารึกพระธรรมของพระพุทธองค์
เช่น คาถาหัวใจพระพุทธศาสนา ตลอดจนพระไตรปิฎก อันได้แก่ พระวินัยปิฎก พระ
สุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก

๔) อุเทสิกเจดีย์ ได้แก่สถานที่หรือวัตถุที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศถวายแด่พระพุทธ
องค์ เช่น พระเจดีย์ที่ไม่ได้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธบัลลังก์ พระธรรมจักร
พระพุทธรูปบาท ตลอดจนพระพุทธรูป¹²

ในบรรดาเจดีย์สถานทั้งสี่ชนิด ถือว่าธาตุเจดีย์มีความสำคัญที่สุด เนื่องจาก
เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ส่วนเจดีย์สถานประเภทอื่นที่เหลือ
ล้วนมีความสำคัญรองลงไป โดยถือว่าบริโภคเจดีย์ เช่น ดันพระศรีมหาโพธิ์ หรือเจดีย์ที่
ประดิษฐานเครื่องอัฐบริขารของพระพุทธเจ้า มีความสำคัญยิ่งกว่าธรรมเจดีย์ และอุเทสิกเจดีย์
ตามลำดับ¹³

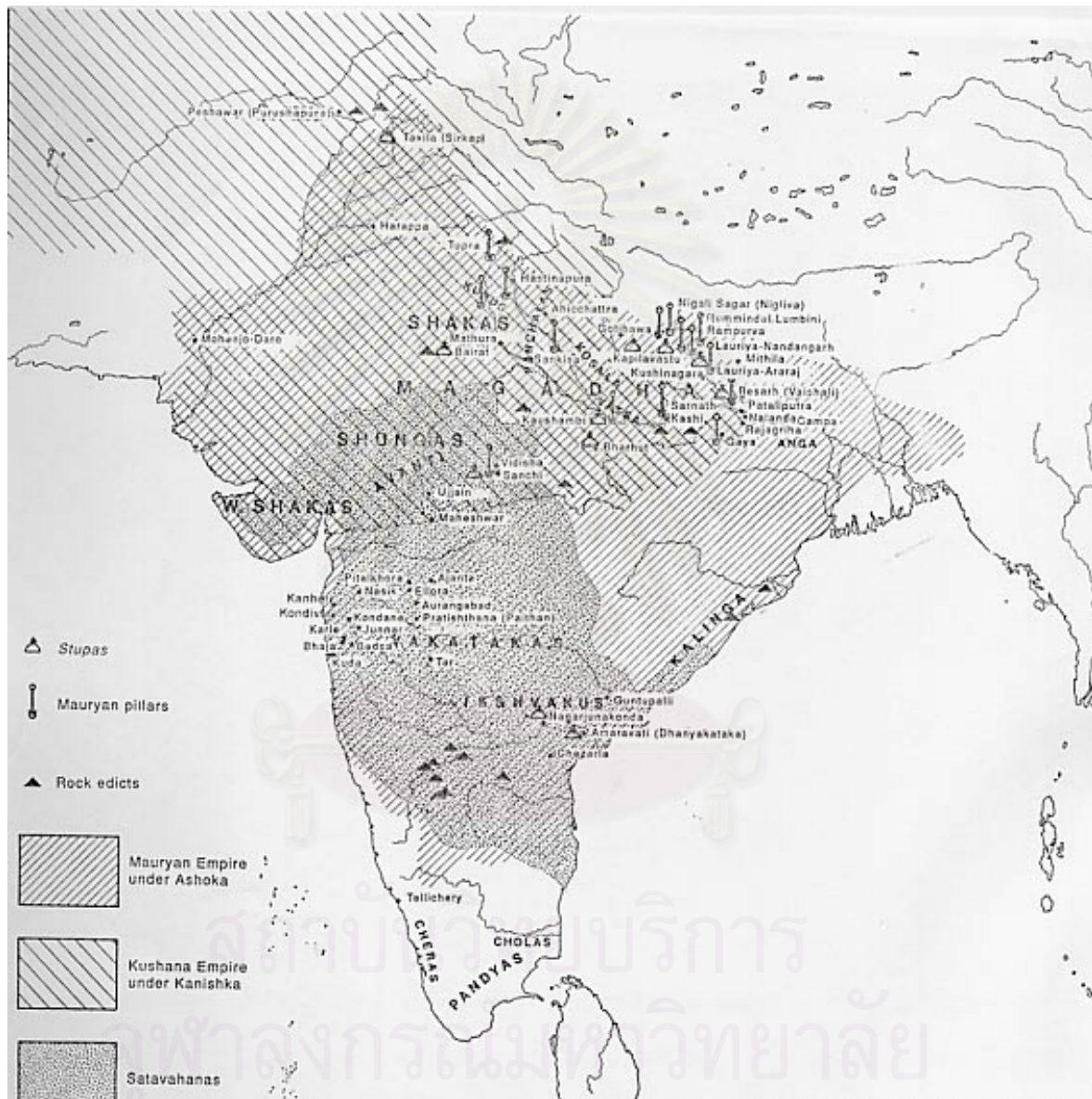
๒.๒ การสร้างเสนาสนะในยุคก่อนพระพุทธปฏิมา

สันนิษฐานว่าในสมัยพุทธกาลคงจะปรากฏการสร้างเจดีย์สถานเพียงสองชนิด
คือ พระธาตุเจดีย์ ซึ่งเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และบริโภคเจดีย์ เช่นสังฆเวชนียสถานทั้ง
สี่แห่ง เป็นต้น จนกระทั่งถึงรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์โมริยะ ซึ่งทรงปก

¹² สมเด็จพระญาณสังวรวิมลญาณูปการ, **ตำนานพระพุทธเจดีย์**, (พระนคร: แพร่พิทยา,
๒๕๑๔), หน้า ๑๑-๑๒.

¹³ **พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย: พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ ๒ วิกังค์ ภาคที่ ๒**,
(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๖๘๓.

ครองประเทศอินเดียระหว่างปี พ.ศ. ๒๗๔-๓๑๕ (ภาพประกอบที่ ๒) และทรงอุปถัมภ์การ
 สังกายนาพระไตรปิฎก จากนั้นจึงส่งพระภิกษุไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาออกราชอาณาจักร¹⁴
 นอกจากนี้ยังทรงบูรณะสังเวชนียสถานสี่ ดั่งปรากฏหลักฐานทางศิลปะสมัยพระเจ้าอโศกใน
 สถานที่ดังกล่าว ตัวอย่างที่สำคัญได้แก่ วัชราสน์ (ภาพประกอบที่ ๓) หรือเสาอโศก (ภาพ
 ประกอบที่ ๔)

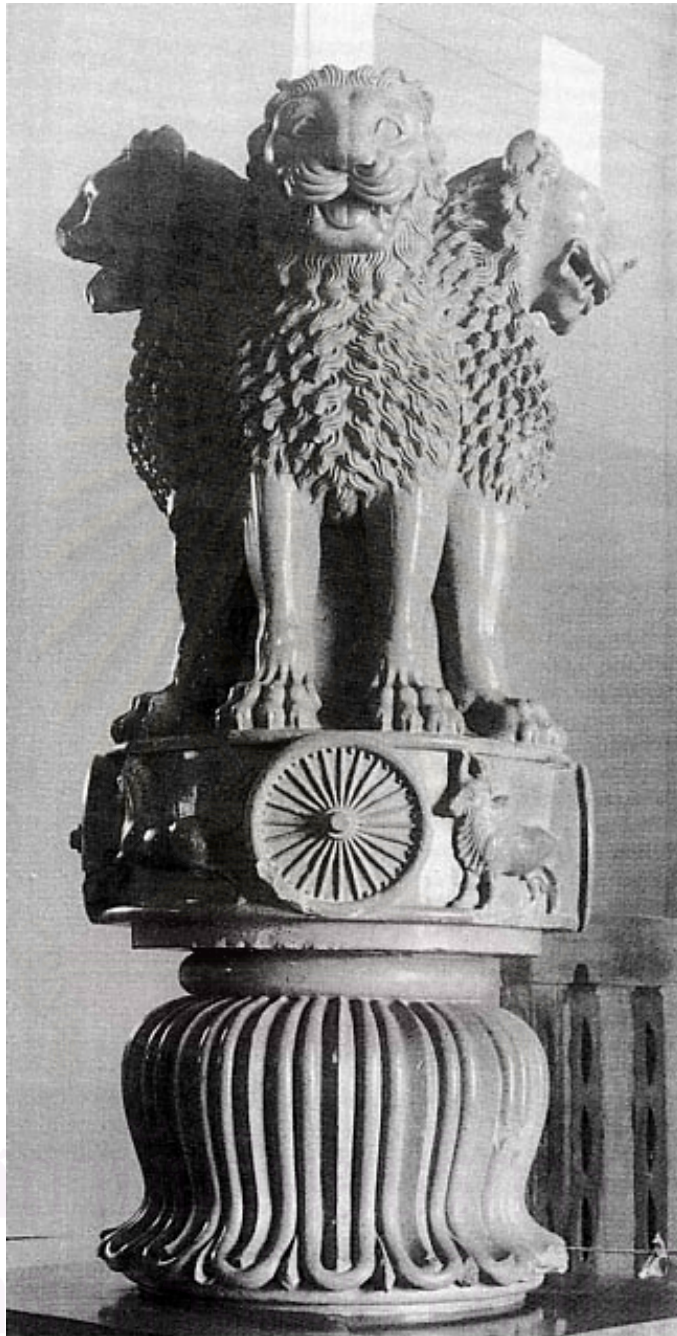

ภาพประกอบที่ ๒ แผนที่แสดงอาณาเขตของประเทศอินเดียในสมัยพระเจ้าอโศก
 มหาราช(ที่มา: Cristopher Tadgel. **The History of Architecture
 in India.** p. 15)

¹⁴ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ: สว่างสวรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๔),
 หน้า ๑๒๓-๑๖๑.

ภาพประกอบที่ ๑ วัชราสน์ ซึ่งเป็นบัลลังก์ที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงสร้างขึ้นบนที่
 ประทับของพระพุทธเจ้าในคืนวันตรัสรู้ ปัจจุบันอยู่ที่พุทธคยา รัฐ
 พินหาร ประเทศอินเดีย (ที่มา: Susan L. Huntington. **The Art of
 Ancient India.** หน้า ๕๑)

ภาพประกอบที่ ๔

เสาศิลารูปราชสีห์สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งอยู่ในบริเวณป่าอสิป
 ตน-มฤคทายวัน อันเป็นที่ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนา
 ครั้งแรก ปัจจุบันคือเมืองสารนาถ รัฐอุตตรประเทศ ประเทศอินเดีย
 (ที่มา: Susan L. Huntington. **The Art of Ancient India**. หน้า ๔๗)

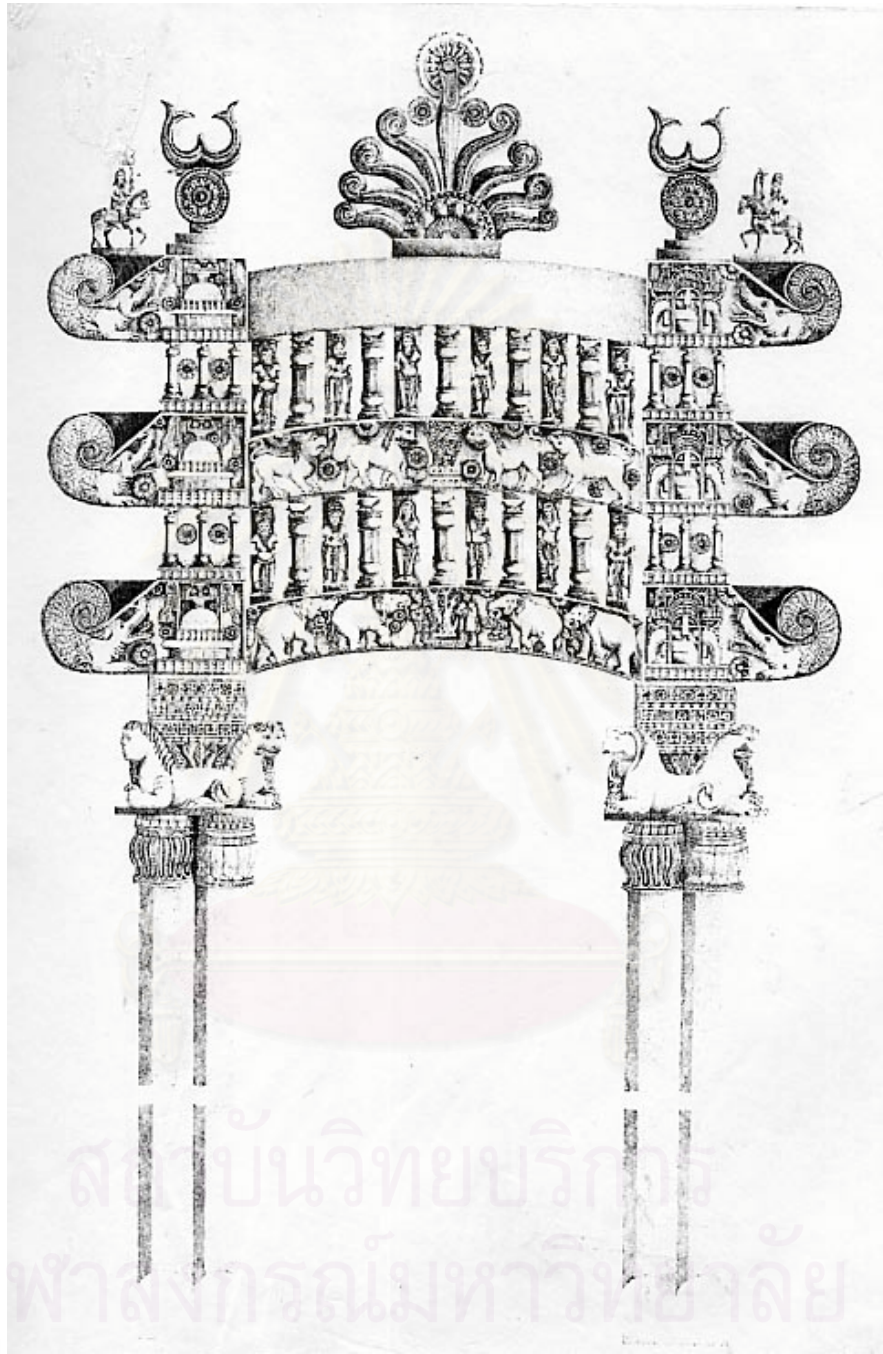
นอกจากนี้ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชยังปรากฏการก่อสร้างพระสถูปเจดีย์เป็นจำนวนมาก ที่สำคัญได้แก่ พระมหาสถูปเจดีย์แห่งเมืองสาญจี (ภาพประกอบที่ ๕) และพระสถูปเจดีย์ที่เมืองการหุต รัฐมธยประเทศ ประเทศอินเดีย ซึ่งมีลักษณะเป็นพระเจดีย์ทรงโอคว่ำ สร้างเมื่อประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๓ ต่อมาในสมัยราชวงศ์คุงคะ (ประมาณปี พ.ศ. ๓๕๘-๔๓๓) พระมหาสถูปแห่งเมืองสาญจิกี้ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์อีกหลายครั้ง และมีผู้สร้างซุ้มประตูขึ้นตามทิศทั้งสี่โดยรอบ¹⁵ บนพื้นผิวของซุ้มประตูจำหลักลายเป็นรูปพระพุทธรูปประวัตติ แต่ไม่นิยมจำหลักลายเป็นรูปพระบรรพชาของพระพุทธรองค์ แต่จะใช้ภาพสัญลักษณ์ เช่นพระสถูปเจดีย์ หรือต้นพระศรีมหาโพธิ์แทน (ภาพประกอบที่ ๖)

๑

ภาพประกอบที่ ๕ พระมหาสถูปเจดีย์ แห่งนครสาญจี (ที่มา: Susan L. Huntington. **The Art of Ancient India.** หน้า ๕๑)

¹⁵ Percy Brown, *Indian Architecture (Buddhist and Hindu)*, (Bombay: Taraporevala, 1971), p.18.

ภาพประกอบที่ ๖

ภาพลายเส้นซุ้มประตูด้านทิศตะวันออก ของพระมหาสถูปเจดีย์แห่งเมืองการหุต (ที่มา: Susan L. Huntington. **The Art of Ancient India.** หน้า ๔)

สันนิษฐานว่าภายในห้าศตวรรษหลังจากการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า คงจะยังไม่ปรากฏการสร้างรูปเคารพที่มีลักษณะเหมือนองค์พระบรมศาสดา เนื่องจากชาวอินเดียในสมัยโบราณถือว่าพระพุทธรูปองค์ทรงเป็น “อปปฤม” หรือไม่มีภาพที่เท่าเทียม¹⁶ ดังนั้นการทำรูปเคารพให้มีลักษณะเหมือนพระพุทธรูป จึงไม่อยู่ในฐานะที่ผู้ใดจะกระทำได้ และอาจถือเป็นการขาดความเคารพต่อพระรัตนตรัยอีกด้วย ทำให้ปฏิมากรในสมัยนั้นจึงนิยมสร้างเสนาสนะอย่างอื่น เช่น พระสถูปเจดีย์ พระพุทธรูปบัลลังก์ หรือพระพุทธรูปปาง ดั่งนั้นการสร้างพระพุทธรูปจึงเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในภายหลัง ดังที่จะได้กล่าวถึงในบทต่อไป

๒.๓ วัตถุประสงค์ของการสร้างพระพุทธรูป

เนื่องจากพระพุทธรูปองค์ทรงเป็นบุคคลที่มีพระพุทธรูปลักษณะอันเลอเลิศ ยากที่ผู้ใดจะสร้างรูปเคารพให้มีลักษณะทัดเทียม ประกอบกับยุคที่เริ่มมีการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาเป็นครั้งแรก เกิดขึ้นหลังจากพระพุทธเจ้าได้ปรินิพพานไปแล้วเป็นเวลานาน ดังนั้นปฏิมากรจึงต้องอาศัยคัมภีร์พระไตรปิฎก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคัมภีร์พระมหาปริสตัลภยะ¹⁷ เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการสร้างพระพุทธรูปปฏิมา โดยมีวัตถุประสงค์ในการสร้างดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ เพื่อแสดงพระพุทธรูปประวัติ

วัตถุประสงค์ที่สำคัญของการสร้างพระพุทธรูปประการหนึ่ง ได้แก่ การแสดงพระพุทธรูปประวัติที่สำคัญ เช่น การตรัสรู้ การแสดงพระปฐมเทศนา และการดับขันธปรินิพพาน ต่อมาได้มีผู้สร้างพระพุทธรูปสำหรับแสดงพระพุทธรูปประวัติตอนอื่นเพิ่มเติม ดังนั้นปัจจุบันจึงพบว่าการสร้างพระพุทธรูปทั้งหมดถึง ๖๖ ปาง¹⁸ โดยอาจแบ่งเป็นสามประเภทคือ

๒.๓.๑.๑ **อัตตัตถจริยา** หมายถึงพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า ที่อำนาจประโยชน์ต่อพระองค์เอง พระพุทธรูปจริยาวัตรในกลุ่มนี้มีอยู่ด้วยกันทั้งหมดถึง ๑๗ ประการ แต่ที่นิยมนำมาสร้างพระพุทธรูปมากที่สุด ได้แก่ พระจริยาวัตรเมื่อครั้งที่ทรงปราบพระยามาร¹⁹ ซึ่งเป็นต้นแบบสำหรับการสร้างพระพุทธรูปปางมารวิชัย

¹⁶ กำธรเทพ กระต่ายทอง, “คติความเชื่อการสร้างรอยพระพุทธรูปและรูปมณฑล” ใน **หนังสือที่ระลึกพระราชพิธียกฉัตรมงกุฏและสมโภชพระพุทธรูปจังหวัดสระบุรี พุทธศักราช ๒๕๔๒**, (กรุงเทพฯ, อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๔๒), หน้า ๒๕.

¹⁷ วดี กัณห์ทัต, **หล่อพระ**, (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๒๑), หน้า ๔.

¹⁸ พระพิมพ์ลธรรมราชบัณฑิต (ชอบ อนุจารีมหาเถระ), **ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ**, ((ม.ป.ท.), ๒๕๔๐), (๑๓).

¹⁹ เทวดาจำพวกหนึ่ง มีใจบาปหยาบช้าคอยกีดกันไม่ให้ทำบุญ (ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๖๓๒.)

๒.๓.๑.๒ **ญาติถจริยา** หมายถึงพระพุทธรจิยาวัตรอันเป็นการสงเคราะห์พระญาติวงศ์ ที่มีอยู่ด้วยกันทั้งหมดสี่ประการ แต่ที่นิยมนำมาสร้างพระพุทธรูป ได้แก่ เรื่องเมื่อครั้งที่ทรงห้ามพระญาติวงศ์ มิให้ทำสงครามเพื่อแย่งน้ำจากแม่น้ำ ซึ่งเป็นต้นแบบของการสร้างพระพุทธรูปปางห้ามสมุทร

๒.๓.๑.๓ **โลกัถจริยา** หมายถึงพระพุทธรจิยาวัตรอันเป็นการสงเคราะห์ชาวโลกทั้งหมด พระพุทธรจิยาวัตรในกลุ่มนี้มีอยู่ด้วยกันถึง ๔๑ ประการ แต่เรื่องที่นิยมนำมาสร้างพระพุทธรูป ได้แก่ การแสดงพระปฐมเทศนา การเสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และการเสด็จดับขันธปรินิพพาน เป็นต้น สันนิษฐานว่าเรื่องดังกล่าวจะเป็นต้นแบบของการสร้างพระพุทธรูปชนิดต่างๆดังต่อไปนี้ คือ พระพุทธรูปปางปฐมเทศนา พระพุทธรูปปางลีลา และพระพุทธรูปปางปรินิพพาน ตามลำดับ²⁰

๒.๓.๒ เป็นเครื่องแสดงพระพุทธรลักษณะ

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ ๒.๒ ว่า ก่อนที่จะมีการสร้างพระพุทธรูปนั้น ได้มีการสร้างระบบสัญลักษณ์ต่างๆขึ้น สำหรับเป็นตัวแทนของพระพุทธรองค์ ใดๆก็ตาม ระบบสัญลักษณ์ดังกล่าวไม่สามารถแสดงให้เห็นพระพุทธรลักษณะ เนื่องจากไม่ได้สร้างเป็นรูปพระวรกายของพระพุทธรองค์โดยตรง ดังนั้นจึงอาจสันนิษฐานได้ว่าวัตถุประสงค์สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการสร้างพระพุทธรูป คือ **ความประสงค์ที่จะแสดงพระพุทธรลักษณะ ออกมาให้เห็นเป็นรูปธรรม**

เนื่องจากการสร้างพระพุทธรูปเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นหลังจากพระพุทธรเจ้าปรินิพพานไปแล้วเป็นเวลาช้านาน ดังนั้นช่างผู้สร้างพระพุทธรูปจึงต้องอาศัยหลักฐานชิ้นสำคัญ ได้แก่ คัมภีร์พระมหาปุริสลักษณะ ซึ่งอธิบายถึงลักษณะเด่นของพระพุทธรเจ้าหลายประการ มีชื่อเรียกว่า “ทวัตติงสมหาปุริสลักษณะ”²¹ และ “อสีตยานุพยัญชนะ”²² ซึ่งมีสาระสำคัญโดยสรุปดังต่อไปนี้

๒.๓.๒.๑ พระกายท่อนล่าง พระพุทธรองค์ทรงมี**พระบาท** (เท้า) ทั้งสองข้างเท่ากัน ใต้ฝ่าพระบาทเรียบเสมอกัน ประกอบด้วยรูปกงจักรพร้อมซี่กงและคุม กับรูปมณฑล๑๐๘ประการ ลายพระบาทเป็นรูปตาข่าย สันพระบาทยาว นิ้วพระบาทยาวเสมอกัน ทรงมี

²⁰ พระพิมพ์ลธรรมราชบัณฑิต (ชอบ อนุจารีมหาเถระ), **ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ**, (๑๒).

²¹ ลักษณะสำคัญ ๓๒ ประการในร่างกายของผู้ที่เป็นพระมหาบุรุษ อันได้แก่พระพุทธรเจ้า หรือพระเจ้าจักรพรรดิ (ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๘๘๑.)

²² ลักษณะน้อยๆ ในร่างกายของผู้ที่เป็นพระมหาบุรุษ มี ๘๐ อย่าง (เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘๕.)

พระขงษ์ (แข็ง) เรียวกเล็กเหมือนแข็งของเนื้อทราย และไม่ปรากฏข้อต่อสำคัญต่างๆของร่างกาย เช่น ข้อพระขานู (เข่า) หรือข้อพระบาทออกมาให้เห็น

๒.๓.๒.๒ พระกายท่อนกลาง พระพุทธรองค์ทรงมีพระพาหา (แขน) อ่อนนุ่มเหมือนงวงช้าง เมื่อปล่อยให้แขนอยู่ตามตำแหน่งปกติ ปลายนิ้วพระหัตถ์จะอยู่ตรงพระขานู (เข่า)พอดี เมื่อเหยียดแขนออกทั้งสองออกข้าง ความยาวของแขนทั้งสองจะเท่ากับ ความสูงของพระบวรกาย ทรงมีฝ่าพระหัตถ์ (มือ) อ่อนนุ่ม ปลายพระหัตถ์เป็นรูปตาข่าย เส้น ปลายพระหัตถ์ (เส้นลายมือ) ลึก ตรง และมีสีแดงสดใส นิ้วพระหัตถ์ทุกนิ้วมีความยาวเท่ากัน และมีลักษณะกลมเหมือนลำเทียน พระนขา (เล็บ) เกลี้ยงเกลาปราศจากริ้วรอย และมีสีแดงสดใส ปลายเล็บงอนขึ้นข้างบน

นอกจากนั้นยังทรงมีพระบวรกาย (ร่างกาย) อันผึ่งผายเหมือนพระยาราชสีห์ ซึ่งมีส่วนหน้าอกใหญ่ แต่มีส่วนท้องคอดเล็ก พระบวรกายไม่โค้งงอหรือค้อมคด ทรงมีพระองคชาติอยู่ในฝัก พระเพลา (เอว) กลม บนพระอุทร(ท้อง) มีรอยเวียนขวา พระนาภี (สะดือ) กลม พระปฤษฎางค์ (หลัง) แบนราบ และทรงมีพระมังสะ (เนื้อ) แน่นสมบูรณ์ในทุกส่วนของพระบวรกาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลังพระหัตถ์ (มือ) หลังพระบาท (เท้า) พระอังสา (บ่า) และบริเวณพระศอก(คอ) นอกจากนั้นยังทรงมีพระฉวี (ผิว) สีทองอันละเอียดอ่อน ปราศจากมลทิน อีกทั้งไม่ปรากฏเส้นเอ็นออกมาให้เห็นภายนอก ทรงมีเส้นพระโลมา (ขน) ละเอียดสีดำนสนิท และมีความยาวเท่ากัน เมื่อพระโลมางอกจะขดแบบเวียนขวาด้วยกันทุกเส้น ทรงมีพระรัศมีแผ่ออกมาโดยรอบพระบวรกาย และทรงมีกลิ่นพระบวรกายหอม

๒.๓.๒.๓ พระกายท่อนบน พระพุทธรองค์ทรงมีรูปพระเศียรเหมือน มงกุฎ ทรงมีพระพักตร์ (ใบหน้า) ยาวสลาย พระศอก (คอ) กลม ไม่ปรากฏพระเส้น (เส้นเอ็น) ปรากฏเหมือนบุคคลทั่วไป พระหนุ (คาง) เหมือนคางราชสีห์ แต่สวยงามบริบูรณ์ยิ่งกว่า พระโอษฐ์ (ปาก) มีสีแดงสดใส เหมือนผลด่ำถึงสุก และมีลักษณะราวกับไข่มุกอยู่ตลอดเวลา ยามตรัส (พูด) ทรงมีพระเสียงก้องกังวานไพเราะน่าฟัง ทรงมีพระทนต์ (ฟัน) ถึง ๔๐ ซี่ พระทนต์ทุกซี่มีลักษณะงดงามสมบูรณ์แบบ กล่าวคือ เรียบเสมอกัน ไม่ห่าง และปราศจากรอยมลทิน พระทาสฐะ (เขี้ยว) กลม และมีสีขาวบริสุทธิ์เช่นเดียวกับพระทนต์ พระชิวหา (ลิ้น) มีสีแดงสดใส อ่อนนุ่ม และมีเส้นประสาทสำหรับรับรสอาหารดีเลิศ พระปราง (แก้ม) เปล่งปลั่ง พระนาสิก (จมูก) โด่ง พระกรรม (หู) ยาวเหมือนกลีบบัว ช้องพระกรรม (ช่องหู) กลม พระเนตร (นัยน์ตา) สวยงามเหมือนนัยน์ตาของลูกวัวที่เพิ่งเกิดใหม่ พระขนง (คิ้ว) โกง และมีความยาวจนถึงสุดปลายพระเนตร เส้นพระขนง (ขนคิ้ว) เล็กละเอียด ระหว่างคิ้วทั้งสองมีขนอ่อนสีขาว ที่มีชื่อเรียกโดยเฉพาะว่า “พระอุณาโลม” อนึ่งทรงมีพระนลาฏ (หน้าผาก) อันสวยงาม พระเกศา (เส้นผม) ละเอียดเป็นเงามัน มีสีดำนสนิท และงอกเวียนขวาทุกเส้น

อนึ่งเมื่อพระพุทธรองค์จะเสด็จไป ณ ที่แห่งใด ก็จะทรงย่างพระบาท ขวาก้าวออกไปก่อนเสมอ ลีลาพระดำเนินสง่างามเสมอด้วยสัตว์มงคลต่างๆ เช่น พระยาช้าง พระยาราชสีห์ พระยาหงส์ และพระยาโค (วัว) เป็นต้น อนึ่งทรงมีลักษณะเป็นบุรุษโดยบริบูรณ์ และทรงมีพระกำลังมากเทียบเท่ากับบุรุษจำนวนร้อยโกฏิ²³

แม้ว่าผู้สร้างพระพุทธรูปปฏิมากรุ่นแรกของโลกจะอาศัยคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นแนวทางในการสร้างพระพุทธรูป แต่พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในพื้นที่ต่างๆก็ยังคงมีลักษณะเด่นเฉพาะตัว ขึ้นกับความนิยมของแต่ละสกุลช่าง ตลอดจนรสนิยมของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งจะกล่าวถึงในบทต่อไป

๒.๔ ประวัติการสร้างพระพุทธรูป

ปัจจุบันนักประวัติศาสตร์ศิลปะส่วนมากมีมติว่า การสร้างพระพุทธรูปครั้งแรกของโลก คงจะเกิดขึ้นเมื่อปลายของพุทธศตวรรษที่ ๗ ในสมัยพระเจ้ากนิษกะมหาราช ซึ่งทรงเป็นกษัตริย์ผู้ปกครองแคว้นคันธาระ²⁴ โดยสันนิษฐานว่าพระเจ้ากนิษกะมหาราช คงจะทรงเชิญปฏิมากรจากอาณาจักร โรมันตะวันออกเข้ามาในแคว้นคันธาระ เพื่อสร้างพระพุทธรูปขึ้นสำหรับบูชา²⁵ พระพุทธรูปดังกล่าวมีชื่อเรียกว่า “พระคันธาระ”

พระคันธาระมีลักษณะคล้ายกับเทพเจ้าของพวกกรีก-โรมัน เช่น มีพระพักตร์ (ใบหน้า) เหมือนชาวตะวันตก พระเกศา (เส้นผม) หยักศกและเกล้าเป็นจอม ซึ่งนิยมเรียกกันในภายหลังว่า “พระเมาลี” หรือ “พระเกตุมาลา” พระขนง (คิ้ว) โกง มีพระอุณาโลม (ขนอ่อนสีขาวที่อยู่ระหว่างคิ้ว) อยู่ตรงกลางพระนลาฏ (หน้าผาก) พระเนตร (นัยน์ตา) ลึก พระนาสิก (จมูก) โด่ง พระกรรณ (หู) ยาว ในบางกรณีทำเป็นรูปพระมัสสุ (หนวด) อยู่ด้านบนของพระโอษฐ์ (ปาก) ด้านหลังของพระเศียรทำเป็นประภามณฑล พระวรกาย (ร่างกาย) งดงาม สมบูรณ์แบบ เหมือนกับเทพเจ้าของชาวกรีก-โรมัน จีวรที่ห่มคลุมพระวรกายค่อนข้างหนา

²³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ปฐมสมโพธิกถา**, (กรุงเทพฯ: สมใจการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๓๕-๔๓; **พระมหาบุรุษลักษณะ**. (พระนคร: เจริญธรรม, ๒๕๑๐), หน้า ๑-๔๗.

²⁴ แคว้นคันธาระ เป็นรัฐเอกราชรัฐหนึ่ง ซึ่งอยู่ในลุ่มแม่น้ำสินธุตอนบน และมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองตักศิลา ปัจจุบันได้แก่พื้นที่บริเวณชายแดนด้านทิศเหนือของประเทศปากีสถาน (Susan L. Huntington, *The Art of Ancient India*, (New York: Weatherhill, 1999), p.110.)

²⁵ ราชบัณฑิตยสถาน, **ศิลปกรรมไทย: พระพุทธรูปปฏิมา พระบรมมหาราชวัง วัด เรือนไทยภาคกลาง**, (กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๑.

ส่วนใหญ่มักห่มคลุมพระอังสะ (บ่า) ทั้งสองข้าง และมีลักษณะเป็นริ้วคล้ายกับจีวรจริง²⁶ (ภาพประกอบที่ ๗)

พระพุทธรูปในสกุลช่างคันธาระส่วนมากจำหลักจากหินทราย หรือหินชนวน และมักแสดงพระพุทธรูปประวัติตอนสำคัญ เช่น การประสูติ (เกิด) การตรัสรู้ การแสดงพระปฐมเทศนา และการเสด็จดับขันธปรินิพพาน เป็นต้น ดังนั้นพระคันธาระที่พบในปัจจุบันจึงมีอยู่ด้วยกันหลายปาง เช่น พระพุทธรูปปางประสูติ ปางทุรกิรียา (ทรมานตน) ปางมารวิชัย ปางตรัสรู้ ปางทรงแสดงปฐมเทศนา ปางอภัย และปางปรินิพพาน²⁷

ภาพประกอบที่ ๗ พระพุทธรูปคันธาระราว ซึ่งค้นพบที่ลอร์ยัน ทั้งไก ประเทศปากีสถาน (ที่มา: Susan L. Huntington. **The Art of Ancient India.** p. 136.)

²⁶ คึกเดช กันตามระ, การศึกษาวิวัฒนาการและการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของศิลปะและสังคมจากรูปลักษณ์พระพุทธรูปปฏิมากร, (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๑.

²⁷ Susan L. Huntington, *The Art of Ancient India*, pp.133-146.

ต่อมาเมื่อการสร้างพระพุทธรูปเป็นที่นิยมแพร่หลายมากยิ่งขึ้น ทำให้ชาวพุทธในประเทศอินเดียเริ่มประดิษฐ์พระพุทธรูปขึ้นตามคตินิยมของตน บังเกิดเป็นพระพุทธรูปสกุลช่างต่างๆ เช่น สกุลช่างมถุรา ซึ่งมีถิ่นกำเนิดที่เมืองมถุรา²⁸ เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๘ ตลอดจนพระพุทธรูปอมราวดี ซึ่งมีถิ่นกำเนิดในภาคใต้ของประเทศอินเดียระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๘-๑๐ พระพุทธรูปสกุลช่างอมราวดีมีลักษณะเด่นคือ มีลักษณะค่อนข้างผอมบาง ตลอดจนมีพระพักตร์คล้ายคลึงกับชาวอินเดียมากกว่าชาวตะวันตก และเริ่มมีพระศกที่ขมวดเป็นรูปก้นหอย ตรงกับพระพุทธรูปลักษณะที่กล่าวถึงในคัมภีร์พระไตรปิฎก (ภาพประกอบที่ ๘)

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพประกอบที่ ๘ พระพุทธรูปสมัยอมราวดี (ที่มา: สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมรังษิณราชานุภาพ. **ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์. รูปที่ ๘**)

²⁸ เมืองสำคัญเมืองหนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำยมุนา รัฐคุตตรประเทศ ประเทศอินเดีย และเคยเป็นเมืองหลวงทางตอนใต้ของอาณาจักรคันทาระ (Susan L. Huntington, *The Art of Ancient India*, p.150.)

ครั้นถึงสมัยคุปตะ (พ.ศ. ๘๖๓-๑๔๕๐) ซึ่งเป็นสมัยที่วิวัฒนาการด้านศิลปะ และประติมากรรมของอินเดียก้าวขึ้นสู่จุดสูงสุด เนื่องจากกษัตริย์คุปตะทรงนับถือพระพุทธศาสนา สมัยดังกล่าวมีการรวบรวมความรู้ด้านประติมานวิทยาอย่างเป็นระบบ แล้วเรียบเรียงขึ้นเป็นตำราด้านประติมากรรม มีชื่อเรียกว่า “มานสารศิลปศาสตร์” มีเนื้อหาเกี่ยวกับท่วงท่าต่างๆของรูปเคารพ เช่นรูปพระโพธิสัตว์ หรือพระพุทธรูป²⁹ จากนั้นจึงนำความรู้ดังกล่าวไปปฏิบัติ ทำให้พระพุทธรูปสมัยคุปตะ (ภาพประกอบที่ ๕) กลายเป็นแบบอย่าง ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปในภูมิภาคอื่น³⁰ เช่น พระพุทธรูปสมัยทวารวดีในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ภาพประกอบที่ ๑๐)

พระพุทธรูปสมัยคุปตะมักนิยมทำจิวรบางแนบเนื้อ ซึ่งแตกต่างจากพระพุทธรูปสมัยคันธาระที่นิยมทำจิวรหนา และมีริ้วจิวรเหมือนผ้าจริง ด้านหลังของพระเศียรยังคงทำเป็นพระรัศมีประภามณฑล เหมือนกับพระพุทธรูปคันธาระ แต่มีการจำหลักลายอย่างละเอียด

ภาพประกอบที่ ๕ พระพุทธรูปสมัยคุปตะที่เมืองสารนาถ รัฐอุตตรประเทศ ประเทศอินเดีย สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๑๐๑๘ (ที่มา: Susan L. Huntington. **The Art of Ancient India**. หน้า ๒๐๓)

²⁹ จิตร บัวบุศย์, ศิลปะพระพุทธรูปในประเทศไทย, (พระนคร: โรงพิมพ์อ่ำพลวิทยา, ๒๕๐๓), หน้า .

³⁰ คีตเดช กันตามระ, การศึกษาวิวัฒนาการ และการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของศิลปะ และสังคม จากรูปลักษณ์พระพุทธรูปปฏิมากร, หน้า ๑๖-๑๘.

ภาพประกอบที่ ๑๐ พระศิลาขาว เป็นพระพุทธรูปปางปฐมเทศนาสมัยทวารวดี ปัจจุบันประดิษฐานอยู่บนลานชั้นลด ด้านทิศใต้ของพระปฐมเจดีย์ (ที่มา: กรมศิลปากร. พระพุทธรูปสำคัญ. หน้า ๑๔๓)

ประมาณปี พ.ศ. ๑๒๕๓ ได้มีการสถาปนาราชวงศ์ปาละขึ้น เพื่อปกครองดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำคงคาตอนล่าง ต่อมากษัตริย์ในราชวงศ์ปาละทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ทำให้การศึกษาพระพุทธศาสนาในสมัยปาละเจริญรุ่งเรืองมาก มีการสร้างมหาวิทยาลัยนาลันทาเพื่อเป็นสถานศึกษาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะ นอกจากนี้ยังทรงสนับสนุนให้มีการสร้างงานประติมากรรมอันเนื่องในพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธรูป หรือรูปเคารพของพระโพธิสัตว์³¹ พระพุทธรูปดังกล่าวจึงมีชื่อเรียกว่า “พระพุทธรูปในสกุลช่างปาละ” ซึ่งมักมีทรวดทรงอันบอบบาง เน้นการตกแต่งให้มีเส้นโค้ง และมีพระพักตร์ที่คมชัด (ภาพประกอบที่ ๑๑) สันนิษฐานว่า พระพุทธรูปอินเดียในสมัยปาละ-เสนา อาจมีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปสมัยลพบุรีและศรีวิชัย ซึ่งเป็นงานศิลปะร่วมสมัย และนิยมสร้างรูปพระโพธิสัตว์ตามคติมหายาน ที่มีทรวดทรงพอมบาง และนิยมทำเครื่องประดับตกแต่งกายเช่นเดียวกัน (ภาพประกอบที่ ๑๒)

³¹ Susan L. Huntington, *The Art of Ancient India*, pp.387-388.

ภาพประกอบที่ ๑๑ พระพุทธรูปในสกุลช่างปาละ-เสนา ซึ่งพบที่เมืองนาลันทา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย (ที่มา: Susan L. Huntington. **The Art of Ancient India**. หน้า ๓๕๗)

ภาพประกอบที่ ๑๒ พระพุทธรูปสมัยศรีวิชัย (ที่มา: สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. **ตำนานพระพุทธเจดีย์**. รูปที่ ๓๕)

ครั้นถึงสมัยโจพะ (พ.ศ. ๑๓๘๕-๑๔๒๒) พวกทมิฬซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ทางตอนใต้ของประเทศอินเดีย ได้ยึดอำนาจการปกครองจากราชวงศ์ปาละวะ และก่อตั้งราชวงศ์ใหม่ของตนขึ้น มีชื่อเรียกว่า “ราชวงศ์โจพะ”³² และเกิดการประดิษฐ์พระพุทธรูปขึ้นมาใหม่อีกสกุลหนึ่ง มีชื่อเรียกว่า “พระพุทธรูปสกุลช่างโจพะ” ซึ่งมีลักษณะเด่นคือ มีพระเศียร (ศิระ) กลมอูม มีพระเนตร (นัยน์ตา) โด พระนาสิก (จมูก) ค่อนข้างใหญ่ พระโอษฐ์ (ปาก) หนา พระบวรกายหนา กำยำ และที่สำคัญที่สุดคือเริ่มปรากฏพระรัศมีบนพระโมฬีเป็นครั้งแรก แทนที่การใช้พระประภามณฑลซึ่งสร้างมาตั้งแต่สมัยคันธาระ³³

จะเห็นได้ว่าพระพุทธรูปในประเทศไทยในอดีต มักมีลักษณะร่วมกับพระพุทธรูปที่สร้างในประเทศอินเดียหลายประการ ทั้งนี้เนื่องจากการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมอย่างใกล้ชิดระหว่างดินแดนทั้งสอง จนกระทั่งพระพุทธรูปศาสนาในประเทศอินเดียถึงแก่การล่มสลายเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ทำให้การสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทยปราศจากแม่แบบ และเป็นเหตุให้ช่างชาวพื้นเมืองได้พัฒนาฝีมือ และสามารถสร้างสกุลช่างของตนเองตราจบปัจจุบัน

๒.๕ ประวัติการสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทยโดยสังเขป

หลังจากที่พระพุทธรูปศาสนาในประเทศอินเดียถึงแก่กาลล่มสลาย คนที่อยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงเริ่มพัฒนาฝีมือการก่อสร้างพระพุทธรูป จนกระทั่งปรากฏเป็นสกุลช่างต่างๆ ของตนเอง เช่น พระพุทธรูปสกุลช่างเชียงแสน สุโขทัย อุทอง อโยธยา และรัตนโกสินทร์

๒.๕.๑ พระพุทธรูปในสกุลช่างเชียงแสน

ได้แก่พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นด้วยฝีมือช่างในอาณาจักรเชียงแสน หรืออาณาจักรล้านนาไทย ประมาณตอนปลายของพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ปัจจุบันอาจแบ่งพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงแสนออกเป็นสองยุค คือ พระพุทธรูปสกุลช่างเชียงแสนรุ่นแรก (พระพุทธรูป “สิงห์หนึ่ง”) และสกุลช่างเชียงแสนรุ่นหลัง (พระพุทธรูป “สิงห์สาม”)³⁴

³² คีตเดช กันตามระ, การศึกษาวิวัฒนาการ และการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของศิลปะและสังคมจากรูปลักษณ์พระพุทธรูปปฏิมากร, หน้า ๒๑.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

³⁴ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะเชียงแสน (ศิลปะล้านนา) และศิลปะสุโขทัย, (กรุงเทพฯ: วิริยะธุรกิจ, ๒๕๓๔), หน้า ๗๖.

๒.๕.๑.๑ พระพุทธรูปเชียงแสนรุ่นแรก หมายถึงพระพุทธรูปเชียงแสนที่สร้างขึ้นราวครึ่งหลังของ พุทธศตวรรษที่ ๑๘ ถึงตอนต้นของพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ซึ่งเป็นยุคที่อาณาจักรเชียงแสนเริ่มมีความสัมพันธ์อันที่มตรกับอาณาจักรสุโขทัย พระพุทธรูปเชียงแสนรุ่นแรกมักเป็นพระพุทธรูปนั่งแบบขัดสมาธิเพชร^{๓๕} มีส่วนน้อยที่อยู่ในท่าขัดสมาธิราบ^{๓๖} พระรัศมีเป็นรูปคล้ายดอกบัวตูม ขมวดพระศกก่อนข้างใหญ่ พระพักตร์ค่อนข้างกลมและอ้มเอิบ พระขนงโค้ง พระเนตรหุบลงเบื้องล่าง พระนาสิกตรง ปลายพระนาสิกไม่จุ่มลง พระโอษฐ์เล็ก พระอังสา(บ่า) กว้าง พระอุระนูน องค์พระค่อนข้างลำสัน ชายจีวรที่พาดอยู่บนพระอังสาซ้ายยาวลงมาไม่ถึงหัวพระถัน^{๓๗} พระพุทธรูปเชียงแสนรุ่นแรกที่สำคัญได้แก่ พระพุทธสิหิงค์^{๓๘} ซึ่งประดิษฐานอยู่ในวิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ (ภาพประกอบที่ ๑๓)

ภาพประกอบที่ ๑๓ พระพุทธสิหิงค์ ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในวิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร (ที่มา: กรมศิลปากร. พระพุทธรูปสำคัญ. หน้า ๒๕๑)

^{๓๕} การนั่งคู่เข้าทั้งสองข้างโดยเอาฝ่าเท้าทั้งสองข้างขึ้นข้างบน (ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๑๓๖.)

^{๓๖} การนั่งคู่เข้าทั้งสองข้างโดยเอาขาขวาทับขาซ้าย (เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๖.)

^{๓๗} สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะเชียงแสน (ศิลปะล้านนา) และศิลปะสุโขทัย, หน้า ๗๗.

^{๓๘} ปัจจุบันพระพุทธรูปสิหิงค์มีอยู่ด้วยกันสามองค์ คือ พระพุทธรูปสิหิงค์องค์ที่อยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร ซึ่งมีลักษณะแบบพระพุทธรูปสุโขทัย อีกองค์หนึ่งอยู่ในบริเวณศาลากลางจังหวัดนครศรีธรรมราช มีลักษณะเป็นศิลปะพื้นบ้านของนครศรีธรรมราช และพระพุทธรูปสิหิงค์องค์ที่ประดิษฐานอยู่ในวิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ (กรมศิลปากร, พระพุทธรูปสำคัญ, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๓), หน้า ๒๔๕-๒๕๓.)

๒.๕.๑.๒ พระพุทธรูปเชียงแสนรุ่นหลัง หมายถึงพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในอาณาจักรล้านนาไทย ระหว่างต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ถึงตอนปลายของพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เป็นพระพุทธรูปที่เริ่มมีลักษณะบางประการคล้ายกับพระพุทธรูปสุโขทัย เช่น มีพระรัศมีเป็นรูปเปลวเพลิง มีพระพักตร์รูปไข่ และมีทรวดทรงผอมบางกว่าพระพุทธรูปเชียงแสนรุ่นก่อน ชายจีวรที่พาดอยู่บนพระอังสาซ้ายยาวลงมาถึงพระนาภี (สะดือ) พระพุทธรูปส่วนใหญ่ประทับนั่งในท่าขัดสมาธิราบ^{๓๙} และเริ่มมีผู้สร้างพระพุทธรูปปางลีลา ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่ได้รับความนิยมในอาณาจักรสุโขทัย

ตัวอย่างพระพุทธรูปเชียงแสนรุ่นหลังที่สำคัญได้แก่ พระเจ้าทองทิพย์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๑๕๕๓ มีขนาดหน้าตักกว้างประมาณหกศอก (ประมาณ ๓ เมตร) ผู้สร้างคือพระยาดีโลกราช ซึ่งเป็นกษัตริย์ที่สำคัญของอาณาจักรล้านนาไทย ปัจจุบันพระเจ้าทองทิพย์ประดิษฐานอยู่ในวัดสวนตาล จังหวัดน่าน^{๔๐} (ภาพประกอบที่ ๑๔)

ภาพประกอบที่ ๑๔ พระเจ้าทองทิพย์ ปัจจุบันประดิษฐานในวัดสวนตาล จังหวัดน่าน (ที่มา: กรมศิลปากร. พระพุทธรูปสำคัญ. หน้า ๕๓)

^{๓๙} สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะเชียงแสน (ศิลปะล้านนา) และศิลปะสุโขทัย, หน้า ๗๗.

^{๔๐} กรมศิลปากร, พระพุทธรูปสำคัญ, หน้า ๖๓.

๒.๕.๒ พระพุทธรูปสกุลช่างสุโขทัย

พระพุทธรูปสกุลช่างสุโขทัย หมายถึงพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นด้วยฝีมือของช่างชาวอาณาจักรสุโขทัย ระหว่างช่วงปลายของพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ซึ่งเป็นยุคที่สุโขทัยยังคงดำรงไว้ซึ่งเอกราชอธิปไตย ก่อนที่จะรวมกับกรุงศรีอยุธยาในภายหลัง⁴¹ เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า พระพุทธรูปสุโขทัยเป็นงานปฏิมากรรมที่สามารถแสดงออกถึงสุนทรียภาพขั้นสูงสุด ปัจจุบันมีผู้จำแนกประเภทพระพุทธรูปสุโขทัยออกเป็น ๕ รูปแบบ คือ หมวดวัดตะกวน หมวดใหญ่ หมวดกำแพงเพชร หมวดพระพุทธรชินราช และ หมวดพิษณุโลกชั้นหลัง⁴²

๒.๕.๒.๑ พระพุทธรูปสุโขทัยหมวดวัดตะกวน ได้แก่พระพุทธรูปสุโขทัยในระยะเริ่มแรก ซึ่งยังมีลักษณะบางประการคล้ายกับพระพุทธรูปเชียงแสนอยู่ค่อนข้างมาก เช่น เบื้องบนพระเกตุมาลาทำเป็นรูปดอกบัวตูม แทนที่จะเป็นเปลวเพลิงเหมือนที่ปรากฏในพระพุทธรูปสุโขทัยหมวดอื่น มีชายสังฆาฏิสั้น ตลอดจนนิยมทำท่านั่งแบบขัดสมาธิเพชร เป็นต้น (ภาพประกอบที่ ๑๕)

ภาพประกอบที่ ๑๕ พระพุทธรูปสุโขทัยหมวดวัดตะกวน (ที่มา: กรมศิลปากร. ทะเบียนโบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. หน้า.)

⁴¹ มนต์ชัย เทวีญวโรปกรณ์, พลิกประวัติศาสตร์สุโขทัย, (กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๒๒.

⁴² สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์สุโขทัย, (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๓), หน้า ๑๕๑-๑๕๒.

๒.๕.๒.๒ พระพุทธรูปสุโขทัยหมวดใหญ่ ได้แก่พระพุทธรูปสุโขทัยที่มีวิวัฒนาการจนถึงขั้นสูงสุด และได้รับการยอมรับว่ามีความงดงามเป็นเอก เช่น พระศาकยมุณี ซึ่งปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในพระวิหาร วัดสุทัศน์เทพวราราม (ภาพประกอบที่ ๑๖) พระพุทธรูปสุโขทัยในตระกูลนี้ มักมีพระรัศมียาวเป็นรูปเปลวเพลิง เส้นพระศกขมวดเวียนขวา โดยมากไม่มีไรพระศก พระขนง (คิ้ว) โกง พระนาสิก (จมูก) โด่ง และงอแง พระพักตร์รูปไข่ พระหนุ (คาง) เสี่ยม หัวพระถันโปน มีชายสังฆาฎิยาว ปลายสังฆาฎิเป็นสองแฉกเหมือนเขี้ยวตะขาบ หากเป็นพระปางสมาธิจะประทับนั่งในท่าขัดสมาธิราบ แตกต่างจากพระพุทธรูปเชียงแสนรุ่นแรก หรือพระพุทธรูปสุโขทัยหมวดวัดตะกวน ซึ่งนิยมทำเป็นท่าขัดสมาธิเพชร

ภาพประกอบที่ ๑๖ พระศาकยมุณี ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นพระประธานภายในพระวิหารหลวง วัดมหาธาตุ กรุงสุโขทัย ต่อมารัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้ัญเชิญมาเป็นพระประธานในพระวิหาร วัดสุทัศน์เทพวราราม (ที่มา: กรมศิลปากร. พระพุทธรูปสำคัญ. หน้า ๒๘๕)

๒.๕.๒.๓ พระพุทธรูปสุโขทัยหมวดกำแพงเพชร เป็นพระพุทธรูปที่มีลักษณะใกล้เคียงกับพระพุทธรูปสุโขทัยหมวดใหญ่ แต่มีพระหนุ (คาง) แหลมกว่า (ภาพประกอบที่ ๑๗) พระนลาฏ (หน้าผาก) กว้าง เม็ดพระศกวนขวาเป็นรูปก้นหอย แต่มีขนาดเล็ก ละเอียดกว่าเม็ดพระศกของพระพุทธรูปหมวดใหญ่ พระพุทธรูปดังกล่าวมักพบในจังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งเป็นพื้นที่รอยต่อระหว่างอาณาจักรสุโขทัยกับกรุงศรีอยุธยา

ภาพประกอบที่ ๑๗ พระพุทธรูปสุโขทัยหมวดกำแพงเพชร (ที่มา: สันติ เล็กสุขุม. ศิลปะ เชียงแสน (ศิลปะล้านนา) และศิลปะสุโขทัย. หน้า ๒๗๐.)

๒.๕.๒.๔ พระพุทธรูปสุโขทัยหมวดพระพุทธรชินราช หมายถึงพระพุทธรูปที่สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิปไตยโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น เพื่อให้มีพระพุทธรูปลักษณะตรงตามพระไตรปิฎก พระพุทธรูปในหมวดนี้มักมีพระพักตร์ค่อนข้างเป็นรูปสี่เหลี่ยม พระหนุ (คาง) มน และเป็นลอนสองชั้นอย่างชัดเจน พระขนง (คิ้ว) โกงน้อยกว่าพระพุทธรูปสุโขทัยหมวดใหญ่ พระเนตรเหลือบลงต่ำ พระนาสิก (จมูก) ใหญ่แต่ไม่องุ้ม พระเศียรค่อนข้างใหญ่กว่าพระพุทธรูปสุโขทัยหมวดอื่นเล็กน้อย และมีพระองคูลี (นิ้ว) ยาวเสมอกัน⁴³

⁴³ สมเกียรติ โล่ห์เพชรรัตน์, พระพุทธรูปศิลปะสมัยอยุธยา, (กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาคารพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๖๑.

ตัวอย่างของพระพุทธรูปในกลุ่มพระพุทธรชินราชได้แก่ พระพุทธรชินราช (ภาพประกอบที่ ๑๘) พระพุทธรชินสีห์ และพระศรีศาสดา เดิมพระพุทธรูปทั้งสามองค์ประดิษฐานอยู่ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก ต่อมาสมเด็จพระนเรศวรมหาราชองค์ที่ ๑ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงอัญเชิญพระพุทธรชินสีห์ และพระศรีศาสดามาประดิษฐานในวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ เหลือเพียงพระพุทธรชินราช ที่ยังคงประดิษฐานอยู่ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก

ภาพประกอบที่ ๑๘ พระพุทธรชินราช ในวิหารพระพุทธรชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก (ที่มา: กรมศิลปากร. พระพุทธรูปสำคัญ. หน้า ๑๐๔)

๒.๕.๒.๕ พระพุทธรูปสุโขทัยหมวดพิษณุโลกชั้นหลัง หมายถึง พระพุทธรูปสุโขทัย ที่สร้างขึ้นหลังจากที่สุโขทัยตกเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยาแล้ว และมีลักษณะใกล้เคียงกับพระพุทธรูปสมัยอยุธยาตอนต้น กล่าวคือ พระพักตร์แหลม พระขนงโค้ง และมีเม็ดพระศกเล็กกว่าพระพุทธรูปสุโขทัยรุ่นก่อน

ชาวสุโขทัยเป็นผู้ที่มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา และเป็นผู้ที่มีความสามารถในการสร้างพระพุทธรูปอย่างยิ่ง พระพุทธรูปในสมัยสุโขทัยมีอยู่ด้วยกันหลายปาง ได้แก่ พระพุทธรูปปางปรีนิพพาน พระพุทธรูปปางลีลา พระพุทธรูปปางมารวิชัย พระพุทธรูปปางประทานอภัย พระพุทธรูปปางสมาธิ และพระพุทธรูปปางถวายเนตร⁴⁴ แต่พระพุทธรูปสุโขทัยที่มีชื่อเสียงว่างดงามที่สุดได้แก่ พระพุทธรูปปางลีลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธรูปปางลีลา ซึ่งประดิษฐานในพระระเบียงคดของวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม และพระพุทธรูปปางลีลาในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อำเภอศรีสัชนาลัย (ภาพประกอบที่ ๑๕)

ภาพประกอบที่ ๑๕ พระพุทธรูปปางลีลา ซึ่งอยู่ด้านขวาของพระประธานในพระวิหารหลวง วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย (ที่มา: ชงทอง จันทรางศุ, ผู้เรียบเรียง. มหาธาตุ. หน้า ๑๖๓.)

⁴⁴ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, พระพุทธรูปสมัยต่างๆในประเทศไทย, (พระนคร: ชวนพิมพ์, ๒๕๐๙), หน้า ๒๘-๒๙.

๒.๕.๓ พระพุทธรูปสมัยลพบุรี-อู่ทอง (พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙)

ก่อนที่กรุงศรีอยุธยาจะถือกำเนิดในรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) เมื่อปี พ.ศ. ๑๘๕๓ นั้น พื้นที่ภาคกลางของประเทศไทยในปัจจุบันได้มีอาณาจักรขนาดเล็กตั้งอยู่หลายแห่ง ที่สำคัญได้แก่อาณาจักรสุพรรณบุรี และอาณาจักรลพบุรี เนื่องจาก อาณาจักรทั้งสองแห่ง ล้วนเคยตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางวัฒนธรรมของกัมพูชา ทำให้งานศิลปะและประติมากรรมของอู่ทองปรากฏร่องรอยของศิลปะขอมอยู่เสมอมา ภายหลังผู้คนที่อยู่อาณาจักรทั้งสองได้พัฒนาฝีมือ และสามารถสร้างงานพุทธศิลป์ที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง เรียกว่า “ศิลปะอู่ทองสกุลช่างลพบุรี” กับ “ศิลปะอู่ทองสกุลช่างสุพรรณบุรี” ดังนั้นเมื่อถึงตอนต้นของสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๐ งานศิลปะทั้งสองสกุลก็ได้ผสมผสานหล่อหลอมกัน จนกระทั่งกลายเป็นศิลปะ อู่ทอง ซึ่งเป็นต้นแบบของศิลปะอยุธยาในเวลาต่อมา⁴⁵

พระพุทธรูปสมัยอู่ทองตอนต้นมีลักษณะอันทรงอำนาจ พระพักตร์เป็นรูปสี่เหลี่ยม พระเศียรกลมใหญ่ มีไรพระศกเป็นเส้นหนา พระขนงยาวจรดกัน พระเนตรโปน พระโอษฐ์กว้าง มีขอบพระโอษฐ์ค่อนข้างหนา ไม่นิยมทำพระรัศมีเป็นเปลวเหมือนพระพุทธรูปสุโขทัย⁴⁶ แต่เมื่อถึงปลายสมัยอู่ทอง พระพุทธรูปที่สร้างในยุคดังกล่าวเริ่มมีลักษณะที่อ่อนหวานมากยิ่งขึ้น เช่น มีพระพักตร์รูปไข่ และเริ่มทำพระรัศมีเป็นรูปเปลวเพลิงคล้ายกับพระพุทธรูปสุโขทัย ซึ่งเป็นงานประติมากรรมร่วมสมัย⁴⁷

พระพุทธรูปอู่ทองตอนต้น (สกุลช่างลพบุรี) มักนิยมสร้างพระพุทธรูปปางประทานพร พระพุทธรูปปางมารวิชัย และพระพุทธรูปปางนาคปรก (ภาพประกอบที่ ๒๐) ครั้นถึงปลายสมัยอู่ทอง พระพุทธรูปที่พบส่วนใหญ่จะเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย พระพุทธรูปสำคัญที่สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยอู่ทองตอนปลาย ได้แก่ พระพุทธไตรรัตนนายก ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยขนาดใหญ่ ที่ประดิษฐานอยู่ภายในพระวิหารวัดพนัญเชิง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา⁴⁸ และพระประธานในพระวิหารวัดไผ่ อำเภอบางบาล จังหวัดลพบุรี (ภาพประกอบที่ ๒๑)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴⁵ สมเกียรติ โล่ห์เพชรรัตน์, พระพุทธรูปศิลปะสมัยอยุธยา, หน้า ๑๘๑.

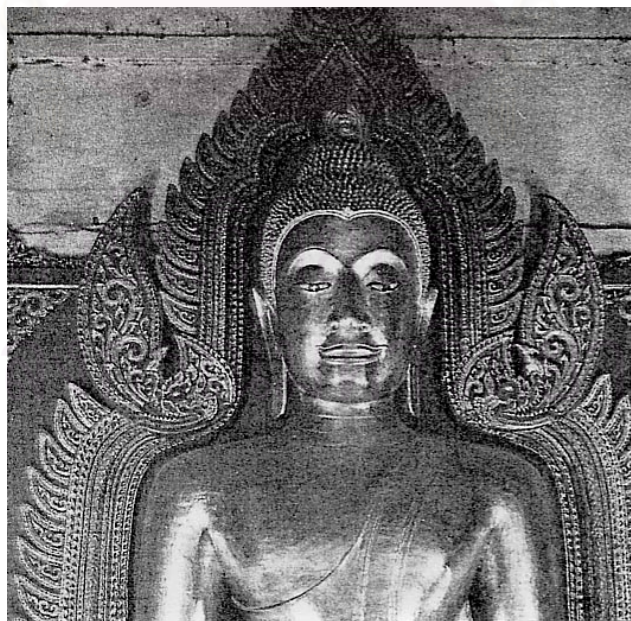
⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๓

⁴⁷ น. ณ ปากน้ำ, พุทธประติมากรรมในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ: ด้านสถาการพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๘๐.

⁴⁸ กรมศิลปากร, พระพุทธรูปสำคัญ, หน้า ๑๒๒.

ภาพประกอบที่ ๒๐ พระพุทธรูปสมัยลพบุรี (ที่มา: น. ณ ปากน้ำ. พุทธประติมากรรมในประเทศไทย. หน้า ๖๑)

ภาพประกอบที่ ๒๑ พระประธานในวิหารวัดไผ่ อำเภอท่าม่วง จังหวัดลพบุรี (ที่มา: น. ณ ปากน้ำ. พุทธประติมากรรมในประเทศไทย. หน้า ๕๘)

๒.๕.๔ พระพุทธรูปสมัยอยุธยาตอนต้น (พ.ศ. ๑๘๕๓–๒๐๓๑)

สมัยอยุธยาตอนต้นเริ่มขึ้นเมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นเป็นราชธานีในปี พ.ศ. ๑๘๕๓ และสิ้นสุดในปี พ.ศ. ๒๐๓๑ คิดเป็นระยะเวลาประมาณ ๑๘๐ ปี โดยระยะ ๕๐ ปีแรกนับจากการสถาปนากรุงศรีอยุธยา เป็นช่วงที่กรุงศรีอยุธยาเริ่มขยายอำนาจ ด้วยการทำสงครามกับสุโขทัยหลายครั้ง แต่ในระยะเวลาประมาณ ๕๐ ปีต่อมา เป็นช่วงที่กรุงศรีอยุธยากับกรุงสุโขทัยเริ่มมีความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติ เนื่องจากการอภิเษกสมรสระหว่างพระราชวงศ์ ช่วง ๔๐ ปีสุดท้ายของสมัยอยุธยาตอนต้น เป็นรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งทรงเป็นพระมหากษัตริย์สยามพระองค์แรก ที่สืบเชื้อสายมาจากพระราชวงศ์ของทั้งสองอาณาจักร

ด้วยเหตุดังกล่าวจึงอาจสันนิษฐานได้ว่า พระพุทธรูปสมัยอยุธยาตอนต้นที่สร้างขึ้นในศตวรรษแรกนับตั้งแต่การสถาปนากรุงศรีอยุธยา คงจะมีลักษณะไม่ต่างจากพระพุทธรูปสมัยอยู่ทองตอนปลายมากนัก แต่ในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้มีความนิยมในงานศิลปะแบบสุโขทัย ทำให้พระพุทธรูปในสกุลช่างอยุธยาสมัยนั้นเริ่มมีลักษณะที่อ่อนหวาน และนิยมสร้างพระพุทธรูปตามแบบสุโขทัย เช่น พระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ พระพุทธรูปทรงเครื่อง และพระพุทธรูปปางลีลา เป็นต้น

พระพุทธรูปสำคัญในสมัยอยุธยาตอนต้นมีอยู่ด้วยกันหลายองค์ ที่สำคัญได้แก่ พระศรีสรรเพชญ์ดาญาณ พระโลกนาถศาสดาจารย์ และพระมงคลบพิตร

๒.๕.๔.๑ พระศรีสรรเพชญ์ดาญาณ เป็นพระประธานในพระวิหารหลวง วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นพระพุทธรูปในอิริยาบถยืนขนาดใหญ่ มีความสูงตลอดองค์ประมาณ ๘ วา^{๔๙} (ประมาณ ๑๖ เมตร) เมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สองในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ พระศรีสรรเพชญ์ดาญาณได้รับความเสียหายมาก จนกระทั่งไม่สามารถบูรณะให้มีสภาพดีเหมือนเดิม ดังนั้นรัชกาลที่ ๑ จึงโปรดเกล้าฯ ให้นำมาประดิษฐานในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม แล้วสร้างพระเจดีย์ศรีสรรเพชญ์ดาญาณหุ้มไว้ตราบจนปัจจุบัน

๒.๕.๔.๒ พระโลกนาถศาสดาจารย์ (ภาพประกอบที่ ๒๐)

เป็นพระพุทธรูปปางห้ามสมุทร ที่มีความสูงประมาณ ๒๐ ศอก (ประมาณ ๑๐ เมตร) และมีลักษณะคล้ายพระพุทธรูปยืนของสุโขทัย แต่มีพระพักตร์แหลม และมีเมื่อดพระศกเล็กละเอียดในอดีต พระโลกนาถศาสดาจารย์เคยประดิษฐานอยู่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ เช่นเดียวกับพระศรีสรรเพชญ์ดาญาณ แต่รัชกาลที่ ๑ ทรงเห็นว่าพระโลกนาถศาสดาจารย์ได้รับความเสียหายมาก

^{๔๙} กรมศิลปากร, *นำชมอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา*, (กรุงเทพฯ: ศรีเมืองการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๕๕.

ดังนั้นจึง โปรดเกล้าฯให้บูรณะปฏิสังขรณ์ และอัญเชิญมาประดิษฐานในคูหาหลังของพระ
วิหารทิศตะวันออก วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ทรราชจนปัจจุบัน

๒.๕.๔.๓ พระมณฑลพิตร เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยขนาดใหญ่
ที่เชื่อกันว่าสร้างในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๕๑-๒๐๓๑)⁵⁰ ในสมัยพระเจ้า
ทรงธรรมได้มีการสร้างมณฑปเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปดังกล่าว ปัจจุบันประดิษฐานอยู่
ในวิหารพระมณฑลพิตร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

สถาบันวิทยบริการ

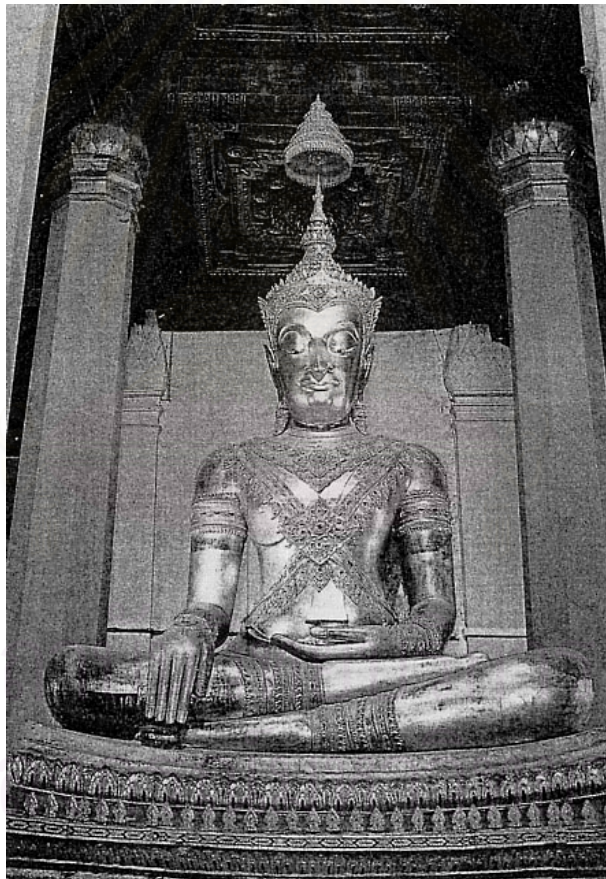
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพประกอบที่ ๒๒ พระโลกนาถศาสตราจารย์ เดิมเคยประดิษฐานในวัดพระศรีสรรเพชญ์
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ต่อมารัชกาลที่ ๑ ทรงอัญเชิญมาเพื่อบูรณะ
ปฏิสังขรณ์ และนำไปประดิษฐานในคูหาหลังของวิหารทิศตะวันออก
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (ที่มา: กรมศิลปากร. พระพุทธรูป
สำคัญ. หน้า ๒๓๑)

⁵⁰ กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา, หน้า ๕๗.

๒.๕.๕ พระพุทธรูปสมัยอยุธยาตอนกลาง (พ.ศ. ๒๐๓๑–๒๑๗๒) และสมัยอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. ๒๑๗๓–๒๓๑๐)

ในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. ๒๑๗๒–๒๑๘๕) กรุงศรีอยุธยาสามารถปราบปรามราชอาณาจักรกัมพูชา และกวาดต้อนช่างฝีมือมาอาศัยอยู่ภายใน กรุงศรีอยุธยาเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดรูปแบบทางศิลปะและสถาปัตยกรรมแบบใหม่ซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างศิลปะอยุธยากับศิลปะเขมร⁵¹ ตัวอย่างเช่นการก่อสร้างวัดไชยวัฒนาราม และการก่อสร้างปราสาทพระนครหลวง เป็นต้น นอกจากนั้นสมัยพระเจ้าปราสาททองเริ่มมีการทำพระพุทธรูปทรงเครื่องแบบกษัตริย์ พระพุทธรูปอยุธยาสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองที่มีชื่อเสียง ได้แก่ พระพุทธรูปนิมิตวิชิตมาร โมลีศรีสรรเพชญ์บรมไตรโลกนาถ (ภาพประกอบที่ ๒๑) ซึ่งเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องปางมารวิชัยขนาดใหญ่ มีความกว้างหน้าตักประมาณ ๖ ศอก หรือประมาณ ๓ เมตร ประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถวัดหน้าพระเมรุ

ภาพประกอบที่ ๒๑ พระพุทธรูปนิมิตวิชิตมาร โมลีศรีสรรเพชญ์บรมไตรโลกนาถ พระประธานในพระอุโบสถวัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ที่มา: กรมศิลปากร. พระพุทธรูปสำคัญ. หน้า ๑๗๕)

⁵¹ สมเกียรติ โฉมเพชรรัตน์, พระพุทธรูปศิลปะสมัยอยุธยา, หน้า ๒๔๖.

พระพุทธรูปอุษยาดอนปลายส่วนมาก มักมีรูปแบบทางศิลปะและประติมากรรมใกล้เคียงกับพระพุทธรูปสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และมีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

๒.๕.๖ พระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ ๑-๓)

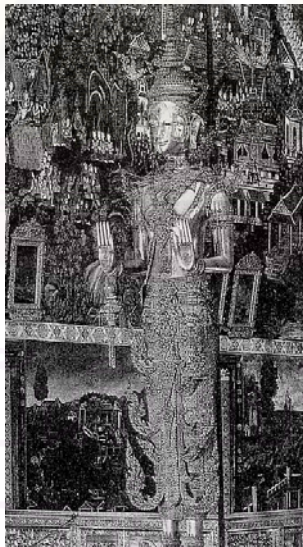
เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ โปรดเกล้าฯให้สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นราชธานีแห่งราชอาณาจักรสยามในปี พ.ศ. ๒๓๒๕ พระราชกรณียกิจที่สำคัญที่สุดในเบื้องต้นของรัชกาลที่ ๑ ได้แก่การ ทำนุบำรุงและฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ซึ่งได้รับความเสียหายมาตั้งแต่ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สองในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ดังนั้นรัชกาลที่ ๑ จึงโปรดเกล้าฯให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎก ซึ่งเรียกกันในสมัยปัจจุบันว่า “พระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่” และทรงบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามหลายแห่งทั่วกรุงรัตนโกสินทร์ แล้วสถาปนาขึ้นเป็นพระอารามหลวง โดยพระอารามสำคัญในสมัยรัชกาลที่ ๑ ได้แก่ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นต้น นอกจากนี้รัชกาลที่ ๑ ยังโปรดเกล้าฯให้อัญเชิญพระพุทธรูปสำคัญ ซึ่งถูกทิ้งให้อยู่ตามที่รกร้างต่างๆทั่วราชอาณาจักร เพื่อนำมาบูรณะปฏิสังขรณ์ แล้วนำไปประดิษฐานในพระอารามสำคัญของกรุงรัตนโกสินทร์ ที่สำคัญได้แก่ การอัญเชิญพระศรีศากยมุนี ซึ่งเป็นพระประธานของพระวิหารหลวงที่วัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร มาประดิษฐานในพระวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม เป็นต้น

สันนิษฐานว่าในสมัยรัชกาลที่ ๑ คงจะไม่ปรากฏการสร้างพระพุทธรูปใหม่มากนัก เนื่องจากพระพุทธรูปที่ประดิษฐานในพระอารามสำคัญต่างๆของกรุงรัตนโกสินทร์ ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปโบราณที่อัญเชิญมาแทบทั้งสิ้น จนกระทั่งรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ซึ่งเป็นยุคสมัยที่ราชอาณาจักรสยามเริ่มปลอดจากการศึกสงคราม และเริ่มมีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าแต่ก่อน ประกอบกับการที่รัชกาลที่ ๒ ทรงมีพระราชนิมิตด้านงานศิลปะและประติมากรรม ทำให้เริ่มปรากฏพระพุทธรูปที่สร้างด้วยฝีมือช่างชาวรัตนโกสินทร์มากกว่าในอดีต ที่สำคัญได้แก่ พระประธานในพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม และวัดราชสิทธิาราม กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่รัชกาลที่ ๒ ทรงปั้นแบบพระพักตร์ด้วยพระองค์เอง

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๓ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ได้โปรดเกล้าฯให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงคัดเลือกเรื่องจากพระพุทธประวัติ เพื่อนำมาสร้างพระพุทธรูป ปางต่างๆแทนรูปพระโพธิสัตว์ ๕๕๐ ชาติ ซึ่งสร้างขึ้นตั้งแต่รัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา ในที่สุดเมื่อสมเด็จพระปรมานุชิต

ชินอรสทรงคัดเลือกเรื่องจากพระพุทธรูป-ประวัติเสร็จเรียบร้อยแล้ว รัชกาลที่ ๓ จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธรูปเพิ่มเติมอีกถึง ๓๓ ปาง เพื่ออุทิศถวายแด่พระมหากษัตริย์ไทยในอดีตทุกพระองค์ พระพุทธรูปดังกล่าวเป็นพระพุทธรูปขนาดเล็ก เมื่อสร้างแล้วยังไม่ได้ประดิษฐาน ณ ที่ใดมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ จึงทรงสร้างหอพระ ราชกรมานุสรณ์ขึ้นคู่กับหอพระราชพงศานุสรณ์ จึงได้นำพระพุทธรูป ๓๓ ปางที่อุทิศถวาย พระมหากษัตริย์ในกรุงศรีอยุธยา นั้นมาประดิษฐานที่หอพระราชกรมานุสรณ์ คู่กับพระพุทธรูปที่อุทิศถวายพระมหากษัตริย์ของพระราชวงศ์จักรีในหอพระราชพงศานุสรณ์ ซึ่งอยู่ภายในวัด พระศรีรัตนศาสดาราม ทำให้ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ปรากฏพระพุทธรูปด้วยกันทั้งหมดถึง ๔๐ ปาง⁵²

พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ ส่วนใหญ่จะมีลักษณะใกล้เคียงกับพระพุทธรูปสมัยอยุธยาตอนปลาย กล่าวคือ เป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยสำริดขนาดใหญ่ พระพักตร์ค่อนข้างแหลม พระเนตรเรียวยาวเล็ก พระขนงโก่ง โดยพระพุทธรูปที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ จะมีลักษณะแบบบางกว่าพระพุทธรูปที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๑ เล็กน้อย นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ ๓ มีผู้นิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องแบบพระจักรพรรดิ ตัวอย่างที่สำคัญได้แก่ พระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลก และพระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัย (ภาพประกอบที่ ๒๔) ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางห้ามสมุทร ที่รัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น สำหรับเป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ของรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒

ภาพประกอบที่ ๒๔ พระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัย ซึ่งเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องปางห้ามสมุทร ที่ประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (ที่มา: กรมศิลปากร. พระพุทธรูปสำคัญ. หน้า ๒๒๖)

⁵² ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี, สถาปัตยกรรมในพระบรมมหาราชวัง เล่ม ๒. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯ, ๒๕๓๑), หน้า ๓๐๐-๓๐๑.

๒.๕.๖ พระพุทธรูปสมัยรัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๓๕๓–๒๔๑๑)

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ เคยทรงผนวชเป็นพระภิกษุเป็นระยะเวลาถึงเกือบสามทศวรรษ ระหว่างที่ทรงผนวชอยู่นั้น ทรงเห็นว่าจริยวัตรของพระภิกษุสงฆ์ไทยในสมัยนั้นไม่เป็นที่เจริญพระราชศรัทธา โดยทรงถือว่าสมณวงศ์อันแท้จริงได้สาบสูญไปตั้งแต่ครั้งเสียดังกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ จนกระทั่งทรงพบกับพระภิกษุชาวมอญรูปหนึ่ง ซึ่งทรงเห็นว่ามิปฏิบัติอันดีงามน่าเลื่อมใส ทำให้รัชกาลที่ ๔ ทรงมีพระราชศรัทธากลับคืนมาอีกครั้งหนึ่ง และเป็นต้นเหตุของการตั้งธรรมเนียมปฏิบัติภายในเวลาต่อมา⁵³

ด้วยเหตุดังกล่าวเมื่อรัชกาลที่ ๔ ทรงลาสิกขา และเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์แล้ว จึงไม่โปรดการสร้างพระอารามหรือเสนาสนะจำนวนมาก เหมือนที่เคยปรากฏมาตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงมีพระราชดำริว่า การทำนุบำรุงดูแลรักษาวัดใหญ่ทำได้ยาก⁵⁴ นอกจากนี้รัชกาลที่ ๔ ยังไม่ทรงเห็นพ้องเกี่ยวกับคติความเชื่อบางประการ โดยทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า คติเหล่านั้นไม่ใช่เนื้อหาสาระของพระพุทธศาสนา แต่เกิดจากการตีความที่ผิดพลาดของพระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย⁵⁵ ดังนั้นเมื่อรัชกาลที่ ๔ ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างพระพุทธรูป พระองค์จะทรงศึกษาข้อความในพระไตรปิฎก ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปลักษณะ โดยจะทรงเลือกเชื่อถือเฉพาะข้อความที่ทรงเห็นว่ามิมีเหตุผลเท่านั้น

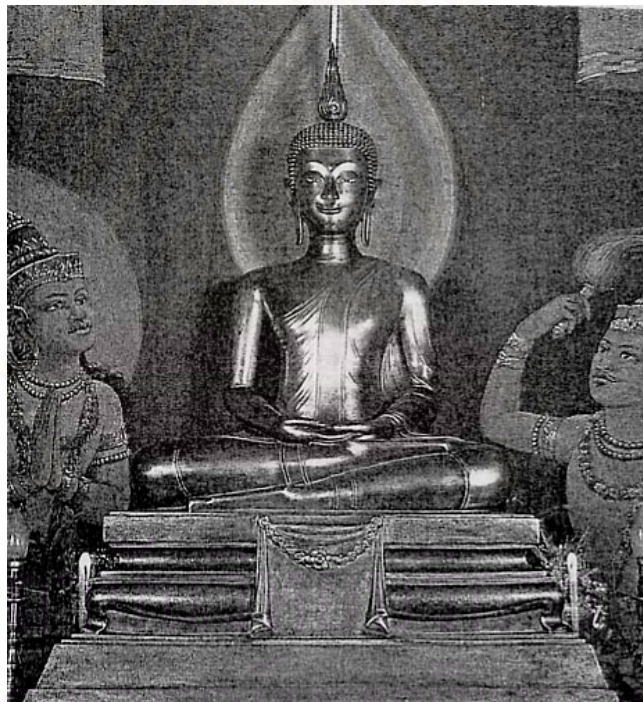
⁵³ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, (ธนบุรี: รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๔), หน้า ๖๖–๗๗.

⁵⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๘–๒๔๑๑, (พระนคร: , ๒๕๐๔), หน้า ๒๒๓–๒๒๔.

⁵⁵ หมายถึงผู้ที่อธิบายข้อความในพระไตรปิฎกที่ยากและสับสนลุ่มลึก เพื่อให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจได้ง่ายขึ้น พระอรรถกถาจารย์รุ่นแรกของโลก ได้แก่ พระสารีบุตรเถระ ซึ่งเป็นพระอัครสาวกของพระพุทธเจ้า และพระมหากัจจายนเถระ ซึ่งเป็นพระสาวกที่พระพุทธองค์ทรงยกย่องว่า เป็นเลิศด้านขยายธรรมะที่พระพุทธองค์ทรงแสดงโดยย่อให้พิสดาร (เสถียร โภธินันท์, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, หน้า ๗๑.) ต่อมาเมื่อประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ได้มีพระภิกษุชาวอินเดียรูปหนึ่ง นามว่า “พระพุทโฆษาจารย์” ได้ถ่ายทอดคัมภีร์พระไตรปิฎกจากภาษาสิงหลเป็นภาษามคธ แล้วชำระอรรถกถาที่มีอยู่เดิมขึ้นมาใหม่ทั้งหมด แบ่งเป็นเก้าเล่ม มีชื่อเรียกว่า “นวอัฐกถา” ทำให้ท่านได้รับความนับถือจากชาวพุทธในฐานะพระอรรถกถาจารย์ที่สำคัญอีกองค์หนึ่ง (เสถียร โภธินันท์, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมยุขปาฐะ ภาค ๒, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๑๗), หน้า ๕–๗.)

⁵⁶ พระราชปูจณาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑–รัชกาลที่ ๕ เล่มที่ ๒. (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๑๓), หน้า ๑๒๗–๑๓๖.

ดังนั้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ จึงไม่ปรากฏการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาใหม่มากนัก นอกจากพระพุทธรูปที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างตามพระบรมราชวินิจฉัย ตัวอย่างเช่น พระสัมพุทธพรรณี (ภาพประกอบที่ ๒๕) ซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯให้ขุนอินทรพิทักษ์ ซึ่งเป็นเจ้ากรมช่างหล่อในสมัยนั้น สร้างพระพุทธรูปดังกล่าวขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๗๓^{๕๗} เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิที่มีขนาดหน้าตักประมาณ ๑ ศอก (ประมาณ ๕๐ เซนติเมตร) มีความสูงประมาณ ๑ ศอก ๑ คืบ (ประมาณ ๗๐ เซนติเมตร) พระพุทธรูปดังกล่าวไม่มีพระเกตุมาลาอยู่บนพระเศียรเหมือนที่เคยปรากฏในพระพุทธรูปรุ่นก่อน เนื่องจากรัชกาลที่ ๔ ทรงเห็นว่าเป็นลักษณะโทษ ประกอบกับไม่ทรงพบข้อความใดๆในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่แสดงว่าพระพุทธรองค์ทรงมีพระเกตุมาลา อย่างไรก็ตามพระสัมพุทธพรรณียังคงมีพระรัศมีเหมือนพระพุทธรูปรุ่นก่อน เพื่อให้แตกต่างจากพระสาวก แต่มีพระกรรม (หู) สั้น และทำก้นจิวรเหมือนกับจิวรที่พระภิกษุสงฆ์นั่งห่มจริง^{๕๘}

ภาพประกอบที่ ๒๕ พระสัมพุทธพรรณีองค์จำลอง สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ภายในพระอุโบสถวัดราชาธิวาส (ที่มา: กรมศิลปากร. พระพุทธรูปสำคัญ. หน้า ๓๐๕)

^{๕๗} กรมศิลปากร, พระพุทธรูปสำคัญ, หน้า ๓๐๖.

^{๕๘} คึกเดช กันตามระ, การศึกษาวิวัฒนาการ และการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของศิลปะและสังคมจากรูปลักษณ์พระพุทธรูปปฏิมากร, หน้า ๑๗๑.

๒.๕.๘ พระพุทธรูปสมัยรัชกาลที่ ๕

เนื่องจากในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ ตลอดจนสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ประเทศต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์เริ่มเผชิญกับภัยคุกคามจากมหาอำนาจในทวีปยุโรป ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ทรงเล็งเห็นความจำเป็นในการพัฒนาประเทศ รัชกาลที่ ๕ จึงทรงปฏิรูปการศึกษาไทย และเริ่มมีการสร้างโรงเรียนตามแบบตะวันตกขึ้นหลายแห่ง สำหรับเป็นสถานศึกษาสำหรับประชาชนแทนวัด ดังนั้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ จึงไม่ปรากฏการสร้างพระอารามหรือพระพุทธรูปสำคัญมากนัก

อย่างไรก็ตามสมัยรัชกาลที่ ๕ ยังคงปรากฏการสร้างพระพุทธรูปสำคัญจำนวนหนึ่ง เช่น พระพุทธอังคีรส (ภาพประกอบที่ ๒๖) ซึ่งเป็นพระประธานของพระอุโบสถ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ มีขนาดหน้าตักประมาณ ๓ ศอก (ประมาณ ๑.๕ เมตร) สร้างจากกะไหล่ทองเนื้อแปด น้ำหนัก ๑๐๘ บาท (ประมาณ ๑.๖ กิโลกรัม) เป็นทองจากเครื่องแต่งพระองค์ของรัชกาลที่ ๕ เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์^{๕๙} ลักษณะทั่วไปใกล้เคียงกับพระพุทธรูปที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔ มาก กล่าวคือบนพระเศียรไม่มีพระเกตุมาลา แต่ยังมีพระรัศมีอยู่เบื้องบน มีพระกรรณ (หู) ตื้น และทำกlibจิวรเหมือนพระพุทธรูปสมัยรัชกาลที่ ๔

เมื่อถึงตอนปลายรัชสมัย การสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทยได้มีความก้าวหน้าออกไปอีกระดับหนึ่ง เนื่องจากในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ รัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างพระพุทธรูปปางถวายเนตร สำหรับเป็นพระพุทธรูปประจำพระชนมวารของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าอุรุพงษ์รัชสมโภช ครั้งนั้นรัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยว่า พระพุทธรูปควรมีลักษณะ “เป็นคนฉลาด อุดม มีความคิดมาก”^{๖๐} ดังนั้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐานชาว อิตาลีเลียน ชื่อ นายทอร์ราเนลลิ สร้างพระพุทธรูปดังกล่าวจากสำริด องค์พระสูง ๘๗ เซนติเมตร^{๖๑} และมีลักษณะสำคัญบางประการคล้ายพระพุทธรูปสมัยคันธาระ เช่น บนพระเศียรมีพระเกตุมาลา แต่ไม่มีพระรัศมี พระพักตร์คล้ายชาวตะวันตก ห่มจีวรคลุมพระอังสา (บ่า) ทั้งสองข้าง และมีกlibหนานาเหมือนกับจีวรที่พระภิกษุสงฆ์นั่งห่มจริง (ภาพประกอบที่ ๒๗)

^{๕๙} กรมศิลปากร, **พระพุทธรูปสำคัญ**, หน้า ๒๗๔.

^{๖๐} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส**, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒), หน้า ๑๔๑-๑๔๓.

^{๖๑} พิริยะ ไกรฤกษ์, “การปรับเปลี่ยนยุคสมัยของพุทธศิลป์ในประเทศไทย” ใน **เมืองโบราณ** ๒๕ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๔๒) หน้า ๓๕.

ภาพประกอบที่ ๒๖

พระพุทธอังคีรส ซึ่งเป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดราชบพิธ
สถิตมหาสีมาราม (ที่มา: กรมศิลปากร. พระพุทธรูปสำคัญ.
หน้า ๒๗๒)

ภาพประกอบที่ ๒๗

พระพุทธรูปปางถวายเนตร ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าให้นายทอราเนลลิ ประติมากรชาวอิตาลีขึ้นสร้างขึ้นตามแนวพระราชดำริ (ที่มา: พริยะ ไกรฤกษ์. “การปรับเปลี่ยนเปลี่ยนยุคสมัยของพุทธศิลป์ในประเทศไทย” ใน เมืองโบราณ ๒๕ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๔๒). หน้า ๓๕)

บทที่ ๓

การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับพระพุทธไสยาสน์

๓.๑ วัตถุประสงค์ของการสร้างพระพุทธไสยาสน์

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ ๒ ว่า การสร้างพระพุทธรูปมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้พบเห็นเกิดจิตศรัทธาในพระพุทธคุณ ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่าการสร้างพระพุทธไสยาสน์อาจมีวัตถุประสงค์หลักดังต่อไปนี้คือ

๓.๑.๑ เพื่อแสดงพระจริยาวัตรตามปกติของพระพุทธเจ้า

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงพระจริยาวัตรของพระพุทธองค์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการอำนวยความสะดวกแก่สรรพสัตว์ ครั้นเมื่อเสร็จสิ้นจากพระพุทธรูปประจำวันแล้ว จะเข้าบรรทมเพื่อพักผ่อนพระอิริยาบถในพระคันธกุฎี¹ โดยจะทรงนอนตะแคงพระปรีศวี (สีข้าง) ขวา พระบาททั้งสองข้างซ้อนกันสนิท และมีสติสัมปชัญญะบริบูรณ์ อิริยาบถดังกล่าว เรียกว่า “ท่านอนแบบสีหไสยา” เนื่องจากมีลักษณะคล้ายกับท่านอนของราชสีห์² นอกจากนี้ ในคัมภีร์พระไตรปิฎกยังกล่าวว่า ตามปกติพระพุทธองค์จะบรรทมโดยหันพระเศียรไปทางทิศใต้ อันเป็นธรรมเนียมของคนโบราณ ซึ่งถือว่าทิศใต้และทิศตะวันตกเป็นทิศมงคล แต่ถือว่าทิศเหนือและทิศตะวันตกเป็นอัปมงคล³

๓.๑.๒ แสดงพุทธประวัติตอนเสด็จดับขันธปรินิพพาน

ก่อนที่พระพุทธองค์จะปรินิพพาน ได้ตรัสสั่งพระอานนท์เถระ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปฏิภูลาก ให้ตั้งเตียงใต้ต้นสาละคู่หนึ่ง โดยให้หันหัวเตียงไปทางทิศเหนือ จากนั้นจึงประทับนอนตะแคงพระปรีศวีขวา ผินพระพักตร์ (หันหน้า) ไปทางทิศตะวันตก และทรงกำหนดว่าจะไม่ลุกขึ้นมาอีก หลังจากนั้นจึงดับขันธปรินิพพานเมื่อรุ่งอรุณของวันอังคาร ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนวิสาขมาส⁴ ก่อนพุทธศักราชหนึ่งปี⁵ สิริพระชนมายุได้ ๘๐ พรรษา

¹ ที่ประทับของพระพุทธเจ้า (ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๑๗๗.)

² พระไตรปิฎกฉบับหลวงเล่มที่ ๒๑: พระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกถนิบาต, (กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา, ๒๕๒๐), หน้า ๓๐๒.

³ พลุหลวง, คติสยาม, (กรุงเทพฯ: ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๗๘-๗๙.

⁴ เดือนหก หรือเดือนพฤษภาคม

๓.๑.๓ เพื่อแสดงพระจริยาวัตรเมื่อครั้งโปรดอสุรินทรานู

ในคัมภีร์อรรถกถาได้กล่าวถึงเรื่องของอสุรินทรานู^๕ (ภาพประกอบที่ ๒๘) ซึ่งเป็นอุปราชของท้าวเวปจิตติ ผู้ปกครองอสุรพิภพ นอกจากนั้นอสุรินทรานูยังเป็นผู้ที่มีรูปร่างใหญ่โต โดยมีความสูงถึง ๔,๘๐๐ โยชน์^๖ ทำให้เห็นว่าตนเป็นบุคคลที่ยิ่งใหญ่เหนือกว่าผู้ใดทั้งหมด ดังนั้นเมื่ออสุรินทรานูรับทราบพระกิตติคุณของพระพุทธเจ้าในครั้งแรก จึงยังไม่คิดที่จะมาเข้าเฝ้า เนื่องจากเห็นว่าพระพุทธองค์ทรงเป็นเพียงมนุษย์ที่มีรูปร่างเล็กกว่าตน แต่เมื่ออสุรินทรานูได้ยินพระกิตติศัพท์ของพระพุทธเจ้าจากเทวสภาบ่อยครั้ง จึงดำริที่จะมาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ซึ่งขณะนั้นประทับอยู่ ณ วัดเชตวันวิหาร ครั้งนั้นพระพุทธองค์ทรงทราบความคิดของอสุรินทรานูแต่แรก จึงตรัสสั่งให้พระอานนท์เถระตั้งเตียงไว้ด้านหน้าพระคันธกุฎีเพื่อต้อนรับอสุรินทรานู โดยทรงอธิบายว่าหากประทับในพระอิริยาบถอื่น อสุรินทรานูจะไม่สามารถมองเห็นพระพุทธลักษณะได้อย่างครบถ้วน ด้วยอสุรินทรานูมีร่างกายเล็กเกินไป

เมื่ออสุรินทรานูเดินทางมาถึงวัดเชตวันวิหาร จึงเห็นพระพุทธองค์ประทับนอนอยู่ด้านหน้าของพระคันธกุฎี ทรงบริบูรณ์ด้วยพระมหาบุรุษลักษณะครบทั้ง ๓๒ ประการ และมีพระบวรกายอันใหญ่โตยิ่งนัก อสุรินทรานูถึงกับต้องแหงนหน้าเพื่อกราบทูลกับพระพุทธองค์ ในที่สุดอสุรินทรานูจึงทูลลากลับไปยังอสุรพิภพ พร้อมกับคลายจากความเข้าใจผิดที่คิดว่าตนเองเป็นผู้ยิ่งใหญ่ที่สุด และมีจิตศรัทธาในพระพุทธคุณเป็นอย่างยิ่ง^๘

^๕ ราชบัณฑิตยสถาน, ศิลปกรรมไทย พระพุทธปฏิมา พระบรมมหาราชวัง วัด เรือนไทย ภาคกลาง, (กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐.

^๖ คนโบราณเชื่อว่าอสุรินทรานูเป็นสาเหตุของการเกิดสุริยุปราคา หรือจันทรุปราคา แต่ในคัมภีร์อนาคตวงศ์ได้กล่าวถึงอสุรินทรานูว่า จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอีกพระองค์หนึ่งในอนาคต มีพระนามว่า “พระนารทสัมมาสัมพุทธเจ้า” (พระคัมภีร์อนาคตวงศ์, แปลโดย ประภาส สุระเสน, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐๕-๑๐๘.)

^๗ มาตรฐานวัดระยะชนิดหนึ่ง มีความยาวเท่ากับ ๔๐๐ เส้น หรือ ๑๖ กิโลเมตร (ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๖๖๕.)

^๘ พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย: พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ ๑ ทีฆนิกาย สีลขันธ-วรรค ภาคที่ ๒, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕), หน้า ๒๗; สวรรตถสังคหะ เล่มที่ ๒, ไม่ปรากฏนามผู้แปล, (พระนคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเซียง, (ม.ป.ป.), หน้า ๖๗-๖๘.)

๓.๑.๔ เพื่อสนองตอบความเชื่อทางโหราศาสตร์

ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะถือกำเนิดขึ้นมาในโลก มนุษย์ในสมัยโบราณส่วนใหญ่จะมีความเคารพต่อสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ เช่น ดวงดาว ภูเขา แม่น้ำ และมหาสมุทร เป็นต้น โดยเชื่อว่าสิ่งต่างๆ เหล่านั้นล้วนเป็นที่สิงสถิตของเหล่าเทวดาและภูตผีปีศาจ ซึ่งสามารถอำนาจประโยชน์ หรือให้โทษแก่มนุษย์ ต่อมาความเชื่อดังกล่าวได้วิวัฒนาการเป็นลัทธิต่างๆ เช่น ลัทธิพราหมณ์ หรือลัทธิขูซาไฟ แม้ภายหลังพระพุทธศาสนาจะได้ถือกำเนิดขึ้น แต่คตินิยมเชื่อในลัทธิดังกล่าวก็ได้เข้าไปผสมผสานกับพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของพิธีกรรมต่างๆ ตัวอย่างเช่น พิธีทักษา ซึ่งเป็นพิธีบูชาเทวดาประจำวันที่มีอยู่ด้วยกันทั้งหมดแปดองค์ โดยจะมีพระพุทธรูปประจำพิธี หรือที่เรียกว่า “พระพุทธรูปประจำวัน” ดังต่อไปนี้

- ๑) พระพุทธรูปปางถวายเนตร เป็นพระพุทธรูปประจำวันอาทิตย์
- ๒) พระพุทธรูปปางห้ามสมุทร เป็นพระพุทธรูปประจำวันจันทร์
- ๓) พระพุทธรูปปางโปรดสุรินทรานู เป็นพระประจำวันอังคาร
- ๔) พระพุทธรูปปางอุ้มบาตร เป็นพระพุทธรูปประจำวันพุธ
- ๕) พระพุทธรูปปางสมาธิ เป็นพระพุทธรูปประจำวันพฤหัสบดี
- ๖) พระพุทธรูปปางรำพึง เป็นพระพุทธรูปประจำวันศุกร์
- ๗) พระพุทธรูปปางนาคปรก เป็นพระพุทธรูปประจำวันเสาร์
- ๘) พระพุทธรูปปางป่าเลไลย์ เป็นพระประจำวันพุทธตอนกลางคืน⁹

ต่อมาเมื่อคตินิยมเชื่อดังกล่าวได้รับการเผยแพร่ออกไป ทำให้มีผู้นิยมสร้างพระพุทธรูปประจำวันเกิดของตน แล้วนำไปประดิษฐานไว้ตามวัดต่างๆ สำหรับผู้ที่เกิดในวันอังคารและเชื่อในเรื่องดังกล่าว ก็จะบูชาพระพุทธรูปปางโปรดสุรินทรานูเป็นพิเศษ โดยถือว่าเป็นพระพุทธรูปประจำวันเกิดของตน

๓.๒ ลักษณะพิเศษของพระพุทธรูปไสยาสน์

พระพุทธรูปไสยาสน์เป็นพระพุทธรูปที่มีลักษณะพิเศษ ด้วยเหตุผลสำคัญสองประการคือ เป็นพระพุทธรูปที่สามารถแสดงพระพุทธรูปประวัติ อันเกี่ยวเนื่องด้วยพระอิริยาบถนอนของพระพุทธเจ้า และเป็นพระพุทธรูปปางหนึ่งที่สามารถแสดงรูปมงคล ๑๐๘ บนรอยพระพุทธรูปบาท

⁹ พ.สุวรรณ, **หลักบูชาพระประจำวันเกิด**, (กรุงเทพฯ: บ้านมงคล, ๒๕๔๑), หน้า ๕๑-๖๖.

๑.๒.๑ การแสดงพระพุทธรูปประวัติ

พระพุทธรูปไสยาสน์เป็นพระพุทธรูปชนิดหนึ่ง ซึ่งสร้างขึ้นสำหรับแสดงพระพุทธรูปประวัติ ที่เกี่ยวเนื่องกับพระอิริยาบถนอนของพระพุทธเจ้า มีอยู่ด้วยกันทั้งหมดสี่ปาง ได้แก่ พระพุทธรูปปางโปรดอสุรินทราหู พระพุทธรูปปางปรินิพพาน พระพุทธรูปปางโปรดสุภทัตตะปริพาชก และพระพุทธรูปปางทรงพยากรณ์

๑.๒.๑.๑ พระพุทธรูปปางโปรดอสุรินทราหู พระพุทธรูปปางนี้อยู่ใน

อิริยาบถนอนตะแคงขวา พระพาหา (แขน) ข้างซ้ายทอดไปตามพระวรกาย พระพาหา (แขน) ขาวางราบไปกับพื้น ข้อศอกงอเป็นมุมแหลม เพื่อยกพระหัตถ์ (มือ) ขวาประคอง พระเศียร (ศีรษะ) พระวรกายเหยียดตรง พระบาท (เท้า) ทั้งสองข้างแนบสนิทกัน¹⁰ (ภาพประกอบที่ ๒๕) สันนิษฐานว่าพระพุทธรูปดังกล่าว คงจะสร้างขึ้นเพื่อแสดงพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งโปรดอสุรินทราหู ซึ่งเป็นผู้ที่มีร่างกายใหญ่โตที่สุด

ภาพประกอบที่ ๒๕

พระพุทธรูปไสยาสน์ หรือพระพุทธรูปปางโปรดอสุรินทราหู
(ที่มา: พระพิมพ์ลธรรมราชบัณฑิต (ชอบ อนุจารีมหาเถระ):
ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ. หน้า ๒๕๘)

¹⁰ พระพิมพ์ลธรรมราชบัณฑิต (ชอบ อนุจารีมหาเถระ), ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ, ((ม.ป.ท.), ๒๕๔๑), หน้า ๒๕๘.

๑.๒.๑.๒ พระพุทธรูปปางปรินิพพาน เป็นพระพุทธรูปที่มีลักษณะใกล้เคียงกับพระพุทธรูปปางโปรดอสุรินทราหู แต่พระพาหา (แขน) ขวาของพระพุทธรูปจะวางราบอยู่กับพื้น ข้อศอกยื่นออกมาด้านนอก แล้วงอพระพาหาลับเข้าไป พระหัตถ์ขวาประคองพระเศียร¹¹ (ภาพประกอบที่ ๓๐) ในที่นี้ผู้สร้างคงจะต้องการแสดงให้เห็นว่า ขณะที่พระพุทธรองค์ใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพานนั้น ทรงหมดสิ้นพระกำลังโดยสิ้นเชิง ทำให้ไม่สามารถแม้แต่จะยกพระหัตถ์ขึ้นมาประคองพระเศียร (ศีรษะ) ตามปกติ

สันนิษฐานว่าพระพุทธรูปปางปรินิพพาน อาจเป็นพระพุทธรูปในอิริยาบถนอนปางแรกของโลก เนื่องจากพระพุทธรูปไสยาสน์รุ่นเก่าที่สร้างในสมัยคุปตะ (ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๒) ในประเทศอินเดีย ส่วนใหญ่อยู่ในอิริยาบถคั่งที่ได้กล่าวมาแทบทั้งสิ้น จนกระทั่งถึงสมัยปาละ (ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๕) ปฎิมากรในยุคนี้คงจะประดิษฐ์พลิกแพลงออกไป จนกระทั่งเกิดเป็นพระพุทธรูปไสยาสน์ที่มีลักษณะการงอข้อศอก และยกพระหัตถ์ขวามือขึ้นรับพระเศียร¹² หรือที่เรียกกันในยุคปัจจุบันว่า “ปางโปรดอสุรินทราหู” ดังที่ได้กล่าวถึงในบทที่ ๑.๒.๑.๑

ภาพประกอบที่ ๓๐ พระพุทธรูปปางปรินิพพาน
(ที่มา: พระพิมพ์ลธรรมราชบัณฑิต (ชอบ อนุจารีมหาเถระ):
ตำนาน พระพุทธรูปปางต่างๆ. หน้า ๓๓๖)

¹¹ พระพิมพ์ลธรรมราชบัณฑิต (ชอบ อนุจารีมหาเถระ), *ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ*, หน้า ๓๓๕.

¹² น.ณ ปากน้ำ, *พุทธประวัติมากรมในประเทศไทย*, (กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๓๓-๓๗.

๓.๒.๑.๓ พระพุทธรูปปางโปรดสุกัถะ เป็นพระพุทธรูปนอนตะแคงขวา ลืมพระเนตร พระเศียรหนุนพระเขนย (หมอน) พระหัตถ์ซ้ายทอดไปตามพระวรกาย พระหัตถ์ขวายกตั้งขึ้น จีบนิ้วพระหัตถ์เป็นกิริยาแสดงธรรมโปรด¹³ (ภาพประกอบที่ ๓๑) เชื่อว่าพระพุทธรูปปางนี้สร้างขึ้นเพื่อแสดงพระพุทธรุจริยาวัตรในคืนวันปรินิพพาน เมื่อครั้งโปรดสุกัถะปริพาชก ซึ่งเป็นนักบวชนอกศาสนาที่เข้ามาถามปัญหาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า และเกิดความเลื่อมใสศรัทธา จนกระทั่งขอบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์ และบรรลุเป็นพระอรหันต์ในที่สุด ดังนั้นจึงถือว่าท่านสุกัถะเป็นสาวกองค์สุดท้ายที่ได้บวชกับพระพุทธเจ้า และเป็นหนึ่งในพระสาวกที่สำคัญ ซึ่งมีอยู่ด้วยกันทั้งหมด ๘๐ องค์

ภาพประกอบที่ ๓๑ พระพุทธรูปปางโปรดสุกัถะ
(ที่มา: พระพิมลธรรมราชบัณฑิต (ชอบ อนุจารีมหาเถระ):
ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ. หน้า ๓๓๐)

๓.๒.๑.๔ พระพุทธรูปปางทรงพยากรณ์ เป็นพระพุทธรูปที่นอนตะแคงขวา ลืมพระเนตร พระเศียรหนุนพระเขนย (หมอน) พระหัตถ์ซ้ายทอดไปตามพระวรกาย พระหัตถ์ขวายกขึ้นประทับที่พระอุทร (ท้อง) (ภาพประกอบที่ ๓๒) สันนิษฐานว่าพระพุทธรูปดังกล่าวถูกสร้างขึ้นเพื่อแสดงพระพุทธรุจริยาวัตรในคืนวันปรินิพพาน ที่ทรงยกย่องและทรง

¹³ พระพิมลธรรมราชบัณฑิต (ชอบ อนุจารีมหาเถระ), ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ, หน้า

พยากรณ์พระอานนท์เถระว่า จะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในคืนวันทำปฐมสังคายนา¹⁴ ซึ่งในที่สุดเหตุการณ์ก็ได้เป็นไปตามพระพุทธพยากรณ์ทุกประการ

ภาพประกอบที่ ๑๒ พระพุทธรูปปางทรงพยากรณ์
(ที่มา: พระพิมลธรรมราชบัณฑิต (ชอบ อนุจารีมหาเถระ):
ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ. หน้า ๑๒๒)

ปัจจุบันพระพุทธไสยาสน์ที่มีผู้นิยมสร้าง และสามารถพบได้บ่อยที่สุด ได้แก่ พระพุทธรูปปางโปรดอสุรินทราหู ส่วนพระพุทธรูปปางปรินิพพานแม้ว่าจะเป็นพระพุทธรูปสำคัญในอดีต แต่ในปัจจุบันกลับไม่ปรากฏว่ามีผู้นิยมสร้างมากนัก สันนิษฐานว่าอาจเป็นเพราะพระพุทธรูปดังกล่าวแสดงถึงพระพุทธประวัติตอนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ซึ่งบุคคลโดยทั่วไปอาจถือว่าเป็นมงคล ส่วนพระพุทธรูปปางโปรดสุภทัตตะ กับพระพุทธรูปปางทรงพยากรณ์นั้นพบได้น้อยที่สุด สันนิษฐานว่าอาจเป็นหนึ่งในพระพุทธรูปที่รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น สำหรับเป็นรูปเคารพแทนรูปพระโพธิสัตว์ ๕๕๐ พระชาติ และแม้ในยุคปัจจุบันก็ไม่ปรากฏว่ามีผู้สร้างพระพุทธรูปดังกล่าวอีก

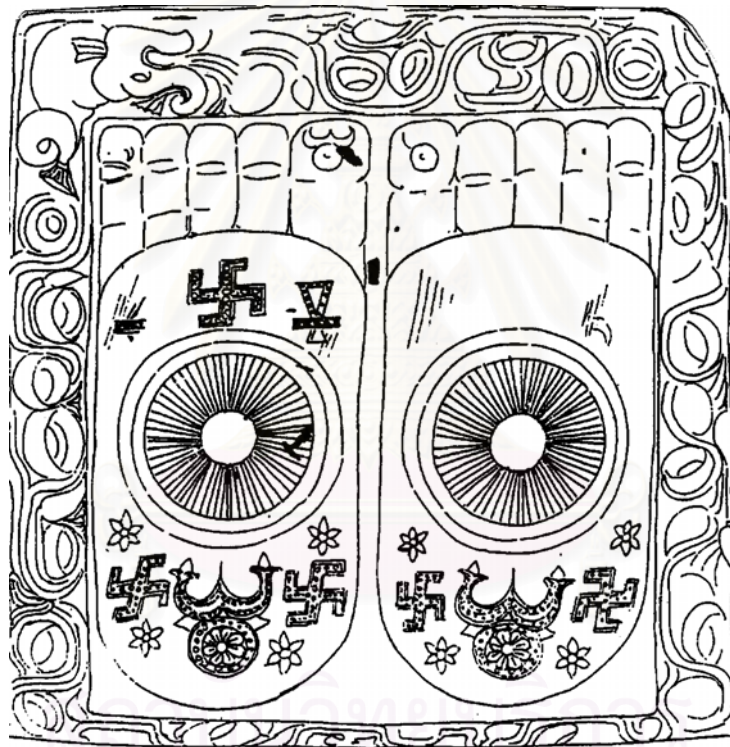
๑.๒.๒ การแสดงรูปมงคล ๑๐๘ ประการบนรอยพระพุทธรบาท

๑.๒.๒.๑ วิวัฒนาการของรูปมงคล ๑๐๘ เนื่องจากพระพุทธไสยาสน์เป็นพระพุทธรูปอีกปางหนึ่ง ที่สามารถแสดงพื้นที่ใต้พระบาทให้ผู้ที่มาสักการะได้เห็นอย่างครบถ้วน ดังนั้นจึงมีการสร้างรูปมงคล ๑๐๘ ประการที่พระบาทของพระพุทธไสยาสน์ เพื่อ

¹⁴ พระพิมลธรรมราชบัณฑิต (ชอบ อนุจารีมหาเถระ), ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ, หน้า ๓๒๓-๓๒๔.

แสดงถึงความเป็นเอกบุรุษของพระพุทธเจ้า ภาพสัญลักษณ์ที่ปรากฏบนรอย พระพุทธบาท ล้วนเป็นภาพของสิ่งมงคลต่างๆ อย่างไรก็ตามเนื่องจากพระพุทธไสยาสน์รุ่นเก่าส่วนมากมัก ไม่ปรากฏภาพมงคล ๑๐๘ ประการ ทั้งนี้อาจมีสาเหตุจากความนิยมของผู้สร้างพระพุทธ- ไสยาสน์ ที่ไม่ต้องการจะแสดงพระพุทธลักษณะดังกล่าว หรืออาจมีสาเหตุจากความเสื่อม สภาพของวัสดุก่อสร้าง ดังนั้นการศึกษาเรื่องภาพมงคล ๑๐๘ ประการในที่นี่ จึงอาศัยภาพ มงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธบาทจำลองเป็นสำคัญ

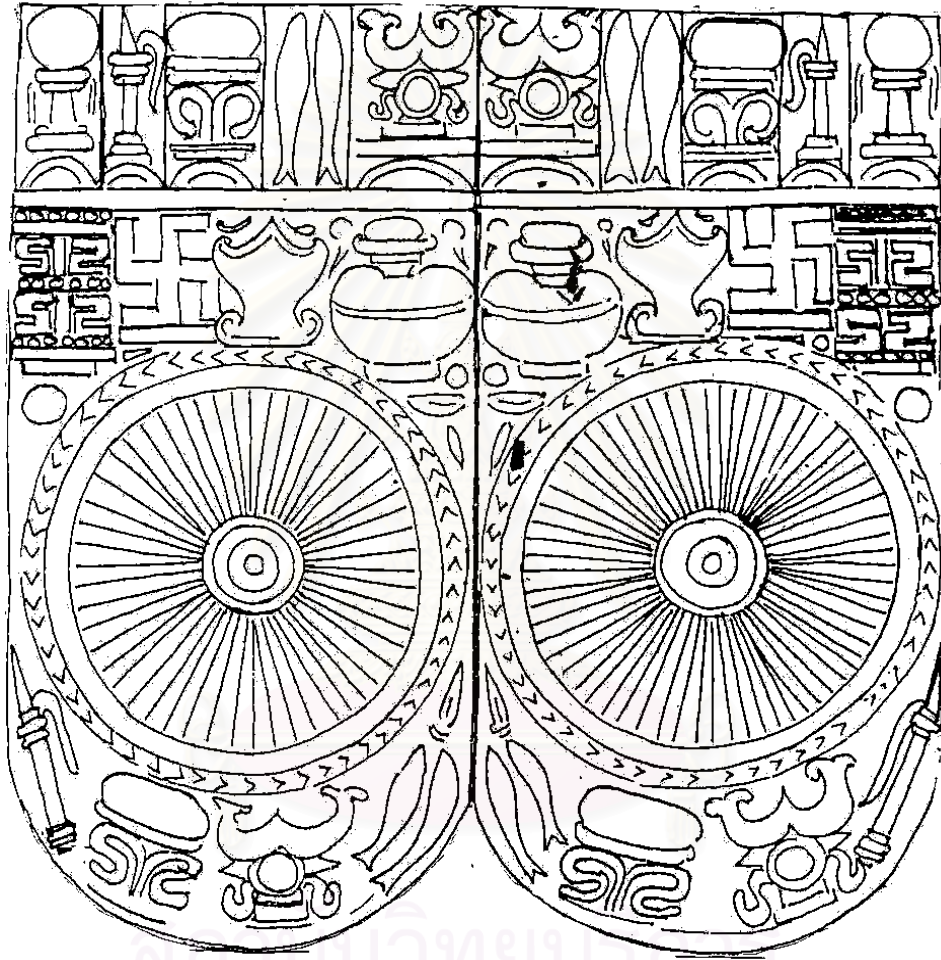
รอยพระพุทธบาทรุ่นแรกมักมีเพียงภาพจักรที่อยู่ตรงกลางพระบาท ต่อมาจึง เริ่มปรากฏรูปมงคลประเภทอื่นบนพระพุทธบาท เช่น ภาพสวัสดิกะ¹⁵ (ภาพประกอบที่ ๓๑) ต่อมาได้มีการเพิ่มรูปมงคลประเภทอื่นเพิ่มเติมอีก เช่น ภาพคันฉ่อง ภาพขอช้าง ภาพปลาคู่ ภาพหม้อน้ำ และภาพตรีรัตน์ เป็นต้น¹⁶ (ภาพประกอบที่ ๓๔)

ภาพประกอบที่ ๓๑ พระพุทธบาทศิลปะอมราวดี ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๗ (ที่มา: นันทนา ชุตินวงศ์, รอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์, หน้า ๑๕)

¹⁵ นันทนา ชุตินวงศ์, รอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์, (กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์, (ม.ป.ป.)), หน้า ๑๕.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

ภาพประกอบที่ ๓๔ พระพุทธบาทที่นาครชุนิโกณฑะ สมัยพุทธศตวรรษที่ ๘-๙
 (ที่มา: นันทนา ชุตินวงศ์. รอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียใต้และ
 เอเชียอาคเนย์. หน้า ๑๖)

สมัยต่อมาได้มีผู้เพิ่มเติมภาพมงคลประเภทอื่น นอกเหนือจากรูปมงคลที่ได้กล่าวถึงลงไป ในรอยพระพุทธรบาท ทำให้พระพุทธรบาทในสมัยหลังประกอบด้วยรูปมงคลถึง ๑๐๘ ประการ ดังต่อไปนี้คือ

๑) รูปมงคล ๑๐๘ ประการในรอยพระพุทธรบาท ที่สร้างขึ้นเพื่อแสดงพระจริยคุณ¹⁷ ได้แก่ ภาพพระยาไถ่เถื่อน ภาพพระยาโคตสุภราช หมายถึงเมื่อครั้งที่พระพุทธองค์เสวยพระชาติเป็นโคตสุภราชนามว่าสุมังคะ ผู้แสดงธรรมโปรดสัตว์ทั้งหลายโดยไม่หวั่นไหวต่อศัตรูที่คอยปองร้าย

๒) รูปมงคล ๑๐๘ ประการในรอยพระพุทธรบาท แสดงพระสรีรคุณ¹⁸ เช่น ภาพป่าหิมพานต์ ภาพภูเขาไกรลาส ภาพพระยาช้างฉัททันต์ ภาพนกกระเวก และภาพพระยานกยูง อันหมายถึงการที่พระพุทธองค์ทรงประกอบไปด้วยพระมหาปुरुสลักษณะ ๓๒ ประการ ตลอดจนพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ อาทิเช่น ทรงมีพระสุรเสียง พระฉวีวรรณ ตลอดจนพระองคาศพน้อยใหญ่ทั้งปวงงดงามยิ่งกว่าผู้ใด รวมทั้งทรงมีพระนัยพระพรรณรังสีหกประการอีกด้วย

๓) กลุ่มที่มีความหมายเกี่ยวกับพระปัญญาธิคุณของพระพุทธเจ้า ได้แก่ ภาพดอกพุดซ้อน เสวตฉัตรแก้ว พระมงกุฎแก้ว จักรवाल พระยาจระเข้ พระยาเสือโคร่ง พระยาม้าพลาหก พระยาราชสีห์ ดอกบัวหลวงสีขาว และภาพพระยานกจากพราภ

๔) กลุ่มที่มีความหมายเกี่ยวกับพระกรุณาคุณของพระพุทธองค์ ได้แก่ ภาพกำหางนกยูง ภาพพัดแก้ววาลวิชนี ภาพพระอาทิตย์ ภาพหอยสังข์ ภาพพัดโบกทอง ภาพโคแม่ลูกอ่อน ภาพกนิษฐ ภาพกนิษฐรี และภาพพระยานกพริก เป็นต้น

๕) กลุ่มที่แสดงความเป็นเลิศของพระพุทธองค์ ได้แก่ ภาพพระเจ้าจักรพรรดิ พร้อมด้วยข้าราชการบริพาร และภาพดวงจันทร์ ภาพทั้งสองมีความหมายในเชิงเปรียบเทียบ เช่น เปรียบพระพุทธเจ้ากับพระจักรพรรดิ หรือดวงจันทร์ในคืนวันเพ็ญ ส่วนหมู่พระอรหันต์สาวกเปรียบเสมือนข้าราชการบริพาร หรือคาวนักษัตถุภย์ที่เป็นบริวาร นอกจากนั้นยังมีภาพสายสร้อย ซึ่งหมายถึงผ้าบังสุกุลของพระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธองค์ทรงครองผ้าบังสุกุลจีวรสีแดง และประทับอยู่ท่ามกลางหมู่พระอรหันต์สาวกทั้งหลาย พระพุทธองค์ย่อมทรงมีพระพุทธรลักษณะงดงามรุ่งเรือง เปรียบได้กับแก้วมณีท่ามกลางรัตนะเจ็ดประการ ส่วนภาพภูเขาสิเนรุซึ่งเป็นภู

¹⁷ หมายถึงพระพุทธรคุณ ที่ว่าด้วยพระจริยาวัตรของพระพุทธองค์ เมื่อครั้งยังเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ๕๕๐ พระชาติ (พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย: พระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตก-อัฐก-นวกนิบาต, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๓๗๑.)

¹⁸ หมายถึงพระพุทธรคุณ ที่ว่าด้วยพระพุทธรลักษณะ อันประกอบด้วยพระมหาปुरुสลักษณะ ๓๒ ประการ และพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ (เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๔.)

เขาที่สูงที่สุดในเทือกเขาหิมาลัย หมายถึงการที่พระพุทธองค์ทรงเป็นมหาบุรุษเอกของโลกผู้หาที่เปรียบมิได้

๖) กลุ่มที่แสดงความเป็นศาสดาของเหล่าเทวดาและมนุษย์ทั้งมวลอย่างไม่มีผู้ใดยิ่งกว่า ได้แก่ ภาพแมลงงูทอง ซึ่งหมายถึงการกำจัดมานะในใจของพุทธบริษัทสี่ให้สิ้นไป เสมือนผึ้งที่เลียเกสรดอกบัวโดยไม่ทำให้ดอกบัวนั้นเสียหาย

๗) กลุ่มที่แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ของพระพุทธองค์ ได้แก่ ภาพพระยานกกระเรียน ซึ่งหมายถึงการที่พระพุทธองค์สามารถเหาะไปยังสถานที่ทุกแห่งได้โดยไม่ต้องเหยียบพื้นปฐพี

๘) กลุ่มที่แสดงหลักธรรมเรื่องอริยสัจสี่ ตัวอย่างเช่น ภาพทวิปใหญ่ทั้งสี่ และภาพทวิปน้อยสองพันแห่ง ซึ่งเป็นบริวารของทวิปใหญ่ทั้งสี่

๙) กลุ่มที่แสดงหลักธรรมเรื่องจตุปาริสุทธิศีล ได้แก่ ภาพมหาสมุทรทั้งสี่ เนื่องจากศีลเป็นสิ่งที่เยือกเย็น และเป็นที่พักอาศัยของบรรดาสัตว์ทั้งปวง เพื่อการบรรลุมรรคผลนิพพาน ดังนั้นจึงใช้สัญลักษณ์เป็นรูปมหาสมุทรทั้งสี่

๑๐) กลุ่มที่แสดงหลักธรรมเรื่องโพชฌงค์ (องค์แห่งการตรัสรู้) เจ็ดประการ ได้แก่ ภาพแม่น้ำใหญ่เจ็ดสาย

๑๑) กลุ่มที่แสดงหลักธรรมเรื่องอริยทรัพย์เจ็ดประการ คือ ศรัทธา-ความเชื่อ ความเลื่อมใสในสิ่งที่ควรเชื่อ ศีล-ธรรมชาติที่มีการรักษากายวาจาให้ไม่ล่วงเป็นกายทุจริตหรือวจีทุจริต สุตะ-การเป็นผู้ได้สดับตรับฟังพระสัทธรรม จาคะ-ความเป็นผู้เสียสละ ปัญญา หิริ-ความละอายต่อบาป โอตคัมปะ-ความเกรงกลัวบาป ภาพในกลุ่มนี้เป็นรูปสระใหญ่เจ็ดแห่ง

๑๒) กลุ่มที่แสดงพระอภิธรรมปิฎก ได้แก่ ภาพภูเขาใหญ่เจ็ดเทือก หมายถึง *วิญญานฐิติเจ็ด*¹⁹ ประการคือ *อาวัชชนวิญญาน* (จิตซึ่งเริ่มขึ้นสู่วิถีทางปัญญา อัน ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย) *ทัสสนวิญญาน* (จิตซึ่งทำหน้าที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รับสัมผัสทางกาย) *สัมปฏิจจนวิญญาน* (จิตซึ่งทำหน้าที่รับอารมณ์สืบต่อจากทัสสนวิญญาน) *สันตีรม-วิญญาน* (จิตซึ่งทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ที่ได้รับ) *โวภูฏัพพนวิญญาน* (จิตซึ่งทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์) *ชวณวิญญาน* (จิตซึ่งทำหน้าที่เสพอารมณ์อย่างรวดเร็วหลายๆขณะ และเริ่มปรากฏ

¹⁹ วิญญานฐิติ หมายถึงภูมิอันเป็นที่ตั้งแห่งวิญญานเจ็ดประการ เช่น ภูมิที่สัตว์มีกาย และ สัตว์ต่างกั้น อันได้แก่ มนุษย์ และโอปปาติกะบางจำพวก, ภูมิที่สัตว์มีกายต่างกัน แต่มีสัตตัญญาเหมือนกัน, ภูมิที่สัตว์มีกายเหมือนกัน แต่มีสัตตัญญาต่างกัน, ตลอดจนถึงภูมิที่สัตว์มีกาย และสัตตัญญาเหมือนกัน เป็นต้น (พระราชาขรรณูณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๒๔๑-๒๔๒.)

เป็นกุศล อกุศล หรือกิริยา) และ*อาถัมพวิญญาณ* (จิตซึ่งทำหน้าที่ห่วงอารมณีก่อนตกลงสู่ภวังค์)

๑๓) กลุ่มที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับ*โลกุตตรธรรม*^{๒๐} ға้าประการ ได้แก่ พระแสงหอก ถ้วยภาชนะ ขอช้าง ชุ่มประคูดุ พระขรรค์แก้ว เภาวัลย์แก้ว ภาพพระยาครุฑ มังกรทอง เรือทอง เต้าทอง แว่นส่องพระพักตร์ กระจออมน้ำเต็ม ธงชัย ธงแผ่นผ้า พระยาเลื่อเหลื่อง ภาพพวงดอกมะลิ ดอกบัวแดง ดอกบัวขาบ ดอกบัวขาว ดอกบัวหลวงสีชมพู ปราสาท พระยาช้างอุโบสถ ภาพพระยาหงส์ และภาพพระยาช้างเอราวัณ เป็นต้น

๑๔) กลุ่มที่มีความหมายเกี่ยวกับพระสังฆรัตนะ ได้แก่ ภาพปลาทองคู่ และภาพงจักรคู่ หมายความว่าถึงพระอัครสาวกทั้งสอง ได้แก่พระสารีบุตรเถระผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญา และพระมหาโมคคัลลานะเถระผู้ทรงไว้ซึ่งอิทธิปาฏิหาริย์

๑๕) กลุ่มที่มีความหมายแสดงถึงสุคติภูมิตามคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เช่น ภาพ*เทวโลกชั้นฉกามาพจร*^{๒๑} และภาพพรหมโลก ๑๖ ชั้น

๑๖) กลุ่มที่มีความหมายถึงสถานที่สำคัญในพระพุทธประวัติ เช่น ภาพพระเก้าอี้แก้ว และภาพบัลลังก์แก้ว ซึ่งหมายความว่าถึงพระพุทธรูปบัลลังก์ ณ โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ อันเป็นสถานที่ที่พระพุทธองค์ทรงเอาชนะพระยามารพร้อมทั้งเสนาด้วยพระบารมี ๓๐ ทัศ และเป็นสถานที่ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ ส่วนภาพพระยาवासูกรินาคราช หมายถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งที่พระยากาลนาคราชได้ถวายอาสนะบัลลังก์แก้วของตน เพื่อให้พระพุทธองค์ได้ประทับเสวยวิมุตติสุข และภาพพระแทนภัทรปฏิฐ์ หมายถึงพระแทนบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ในดาวดึงส์เทวโลก ซึ่งเป็นสถานที่ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงพระอภิธรรมปิฎกเจ็ดคัมภีร์ เพื่อโปรดพระพุทธรมารดาพร้อมด้วยเทวดาในหมื่นโลกชาต^{๒๒}

จากข้อความที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมด อาจสรุปได้ว่ารูปมงคล ๑๐๘ ประการ คือการแสดงพระสัทธรรมคำสั่งสอนทั้งหมดของพระพุทธองค์ โดยอาศัยระบบสัญลักษณ์ในพระพุทธรูปทั้งสองข้าง การที่นำพระสัทธรรมคำสั่งสอน ซึ่งถือกันว่าเป็นสิ่งมงคลสูงสุด มา

^{๒๐} พระนวลโลกุตตรธรรม ได้แก่ ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ และพระนิพพาน ๑ (พระราชวรมณี (ประยูรธ ปรยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๒๖๗.)

^{๒๑} หมายถึงเทวโลกซึ่งเป็นสถานที่อันบริบูรณ์ด้วยกามคุณอารมณ์ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโณภูริ์พพารมณณ์ เนื่องจากเทวภูมิดังกล่าวมีอยู่ด้วยกันถึงหกชั้น จึงมีเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ฉกามาพจรภูมิ”

^{๒๒} มงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธบาท (อรธกถา พุทธบาทกถณ), (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๐), หน้า ๗๓-๑๓๔.

ประดิษฐานไว้ในพระพุทธรูป ซึ่งเป็นอวัยวะเบื้องต้นที่สุดของร่างกาย ทำให้มีข้อสงสัยหลายประการ โดยอาจตั้งข้อสันนิษฐานดังต่อไปนี้คือ

๑) การทำรูปมณฑล ๑๐๘ ประการไว้บนรอยพระพุทธรูป เพื่อแสดงว่าพระพุทธรูปองค์ทรงเป็นเจ้าของพระสังฆกรรมทั้งปวง เนื่องจากทรงเป็นผู้ตรัสรู้พระสังฆกรรมทั้งหลายเหล่านั้นได้ด้วยพระองค์เอง ด้วยเหตุดังกล่าวจึงทรงได้รับการขนานนามว่า “ธรรมสามี” หรือ “ธรรมราชา” ในคัมภีร์พระไตรปิฎก หรือคัมภีร์อรรถกถาทางพระพุทธศาสนาหลายแห่ง ซึ่งแสดงถึงพระพุทธรูปประวัติ เมื่อคราวเสด็จถึงดินแดนที่ชนพื้นเมืองเป็นพวกมิชฌาทิล्ली (ผู้ที่มีความเห็นผิด) พระพุทธรูปองค์ก็จะทรงสั่งสอนชนเหล่านั้นให้ละคลายจากบาป แล้วหันมาสมาทานพระพุทธศาสนาเป็นสรณะ หลังจากนั้นจะประทับรอยพระบาทลงบนพื้นแผ่นดินเพื่อเป็นบริโลกเจดีย์สำหรับชาวพื้นเมืองกราบไหว้บูชา และเนื่องจากรอยพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่ง ที่หมายถึงพระสังฆกรรมของพระพุทธเจ้า ดังนั้นการสร้างรอยพระบาทจึงอาจมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ว่า พระสังฆกรรมของพระพุทธเจ้าได้เผยแผ่มาถึงอาณาบริเวณแห่งนั้นอีกด้วย

๒) ในประเทศอินเดียมีประเพณีการแสดงความเคารพอย่างหนึ่ง ซึ่งผู้ที่แสดงความเคารพจะน้อมตัวลงไปเบื้องล่าง แล้วเอามือทั้งสองข้างของตนลงไปสัมผัสกับปลายเท้าของผู้ที่ได้รับความเคารพ ส่วนมากผู้ที่ได้รับการเคารพเพียงนั้นมักได้แก่บิดามารดา ตลอดจนถึงครูบาอาจารย์ พระมหากษัตริย์ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งนี้เนื่องจากทรงเป็นเอกอัครตักขิณบุคคลของโลก ผู้ควรค่าแก่การอภิวัตอย่างไม่มีผู้ใดยิ่งกว่า ดังนั้นปฏิมากรจึงสร้างรอยพระพุทธรูปให้อยู่ในตำแหน่งที่สาธารณชนสามารถแลเห็น และแสดงความเคารพได้ง่าย เช่น ในมณฑป หรือบนพระบาทของพระพุทธรูปไสยาสน์ เป็นต้น

๓.๒.๒.๒ การแบ่งประเภทตามลักษณะการจัดวางรูปภาพมณฑล ๑๐๘

รอยพระพุทธรูปจำลองที่ปรากฏในประเทศไทยนั้น อาจแบ่งได้เป็นสองประเภทตามลักษณะการจัดวางรูปภาพมณฑล ๑๐๘ ดังต่อไปนี้คือ

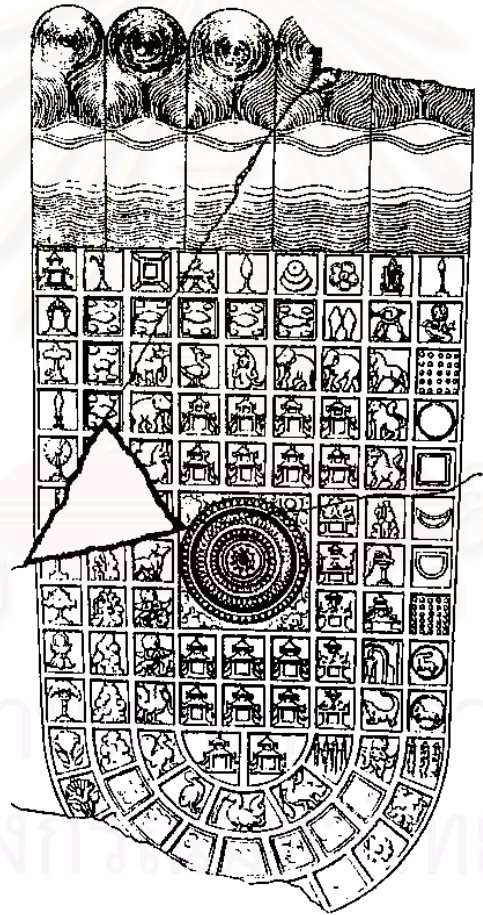
๓.๒.๒.๒.๑ รอยพระพุทธรูปที่จัดรูปมณฑล ๑๐๘ ประการลงในรูปวงกลมขนาดใหญ่ ซึ่งอยู่ในพื้นที่ส่วนกลางของรอยพระพุทธรูป รอยพระพุทธรูปที่มีการวางองค์ประกอบเช่นนี้ ส่วนมากเป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย หรือสมัยอยุธยาตอนต้น ตัวอย่างเช่น รอยพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ในวัดพระรูป จังหวัดสุพรรณบุรี (ภาพประกอบที่ ๓๕) หรือรอยพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ ณ วัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น (ภาพประกอบที่ ๓๖)

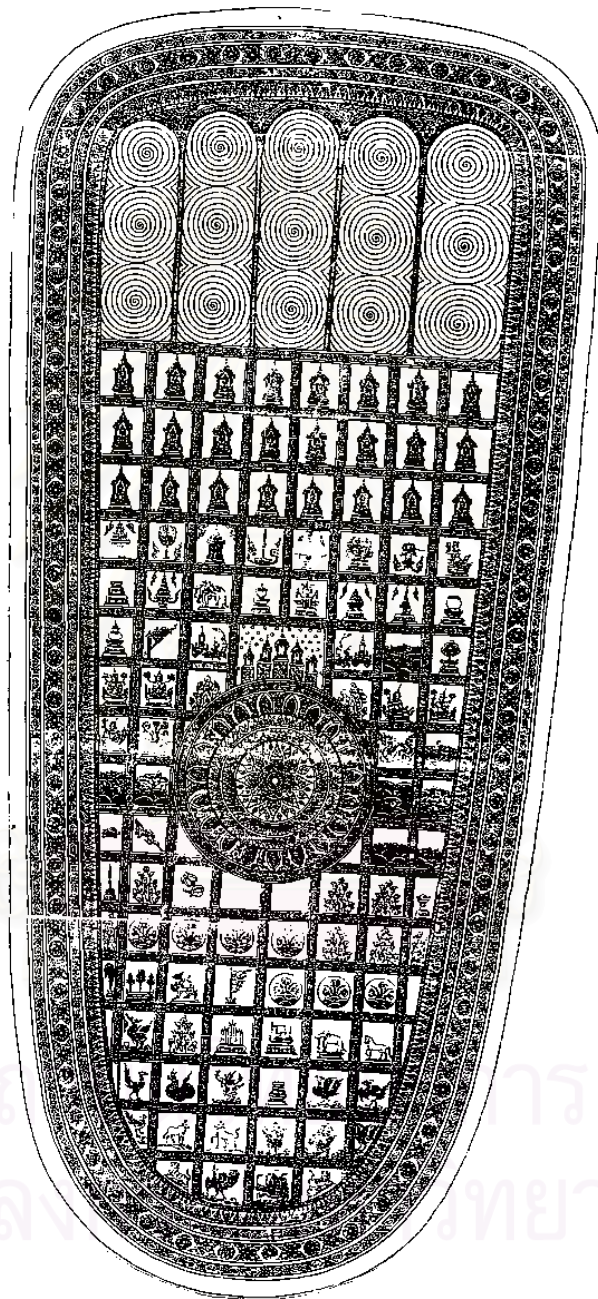
การจัดเรียงหน้า
ที่ต้นฉบับมีบางหน้า
ขาดหายไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๓.๒.๒.๒.๒ รอยพระพุทธรูปที่จัดรูปมงคล ๑๐๘ ลงไปจนเต็มพื้นที่ โดยจัดให้รูปมงคล ๑๐๘ ประการอยู่ในตาราง ตรงกลางรอยพระพุทธรูปเป็นรูปจักรขนาดใหญ่ สันนิษฐานว่าการจัดวางสัญลักษณ์รูปมงคล ๑๐๘ ประการในลักษณะดังกล่าว คงจะเริ่มปรากฏขึ้นในประเทศพม่า เมื่อประมาณปีพุทธศตวรรษที่ ๑๗ (ภาพประกอบที่ ๓๗) ต่อมาในสมัยพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. ๒๑๖๓-๒๑๗๑) ได้มีการค้นพบรอยพระพุทธรูปที่จังหวัดสระบุรี ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นรอยพระพุทธรูปจริง เนื่องจากรอยพระพุทธรูปดังกล่าว มีการจัดวางรูปมงคล ๑๐๘ ประการในระบบตาราง (ภาพประกอบที่ ๓๘) ทำให้ผู้สร้างรอยพระพุทธรูปในสมัยหลัง มักนิยมสร้างรอยพระพุทธรูปให้มีลักษณะเหมือนกับรอยพระพุทธรูปที่สระบุรี

ภาพประกอบที่ ๓๗ ภาพลายเส้นรอยพระพุทธรูปที่เจดีย์โลกนันทะ เมืองพุกาม ประเทศพม่า สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗ (ที่มา: นันทนา ชุตินวงศ์. รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้ และเอเชียอาคเนย์. หน้า ๓๑)

ภาพประกอบที่ ๓๘

ภาพลายเส้นรอยพระพุทธรูปบนแผ่นพระบฏ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศโปรดเกล้าฯ ให้จำลองจากพระพุทธรูปที่สระบุรี เพื่อส่งไปยังประเทศศรีลังกา เมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ (ที่มา: นันทนา ชุตินวงศ์. รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์. ระหว่างหน้า ๕๔ กับหน้า ๕๕)

บทที่ ๔

การศึกษาเกี่ยวกับวิหารพระพุทธไสยาสน์

๔.๑ ความเป็นมาของวิหารพระพุทธไสยาสน์

ในสมัยพุทธกาลได้ปรากฏการสร้างวิหาร ซึ่งมีลักษณะเป็นกระท่อม หรือกุฏิขนาดเล็กสำหรับพระภิกษุสงฆ์ได้พักอาศัย ครั้นถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ.๒๖๔-๓๑๕) ได้มีการสร้างเจดีย์วิหารสำหรับประดิษฐานพระสถูปเจดีย์ หรือต้นพระศรีมหาโพธิ์ ภายหลังเมื่อมีผู้นำพระพุทธรูปไปประดิษฐานในอาคารดังกล่าว ทำให้วิหารกลายเป็นอาคารที่สร้างขึ้นสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปโดยเฉพาะ

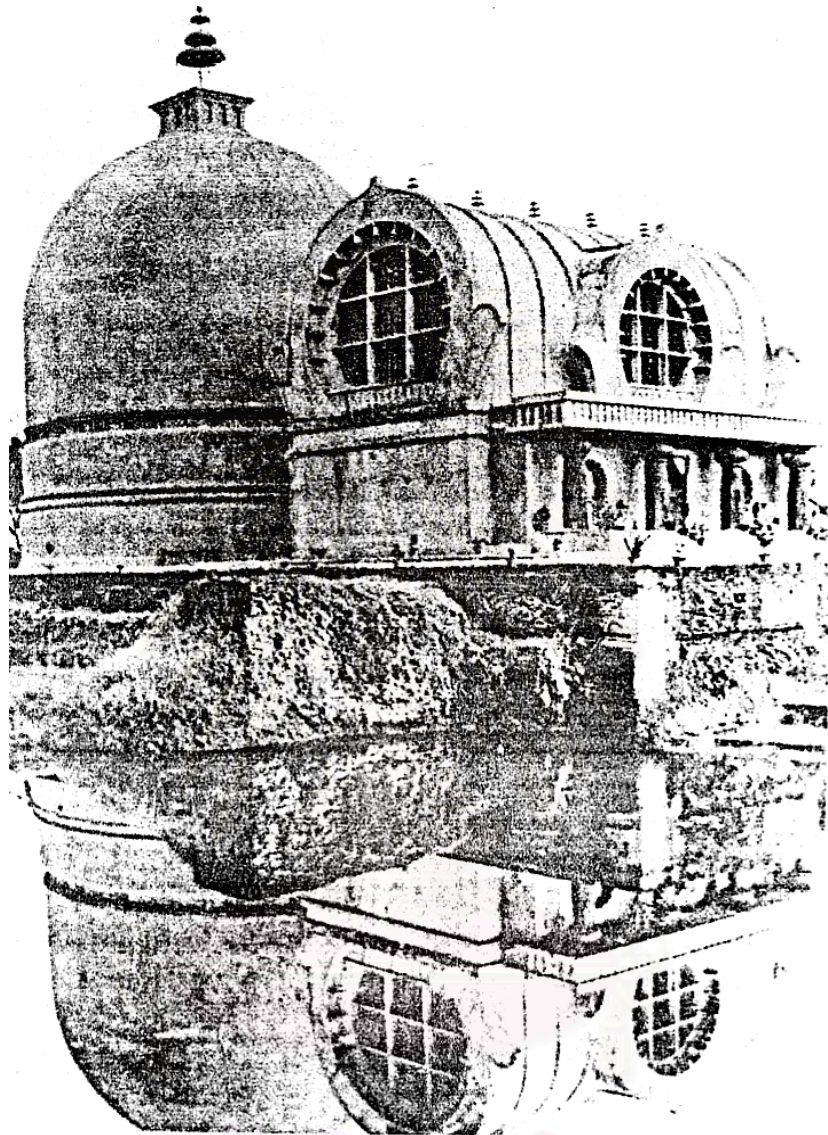
การก่อสร้างวิหารพระพุทธไสยาสน์อาจมีจุดกำเนิดในตอนเหนือของประเทศไทย เนื่องจากพบวิหารพระพุทธไสยาสน์รุ่นเก่าที่เมืองกุสินารา ซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปปางปรินิพพานที่สร้างขึ้นเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒^๒ (ภาพประกอบที่ ๓๕-๔๐)

ภาพประกอบที่ ๓๕ พระพุทธรูปปางปรินิพพานที่เมืองกุสินารา ประเทศอินเดีย เป็นพระพุทธรูปหินจำหลักที่มีความยาวประมาณ ๖ เมตร หันพระเศียรไปทางทิศใต้ สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยคุปตะของอินเดีย (ที่มา: น.ณ ปากน้ำ, พุทธประติมากรรมในประเทศไทย, หน้า ๓๔.)

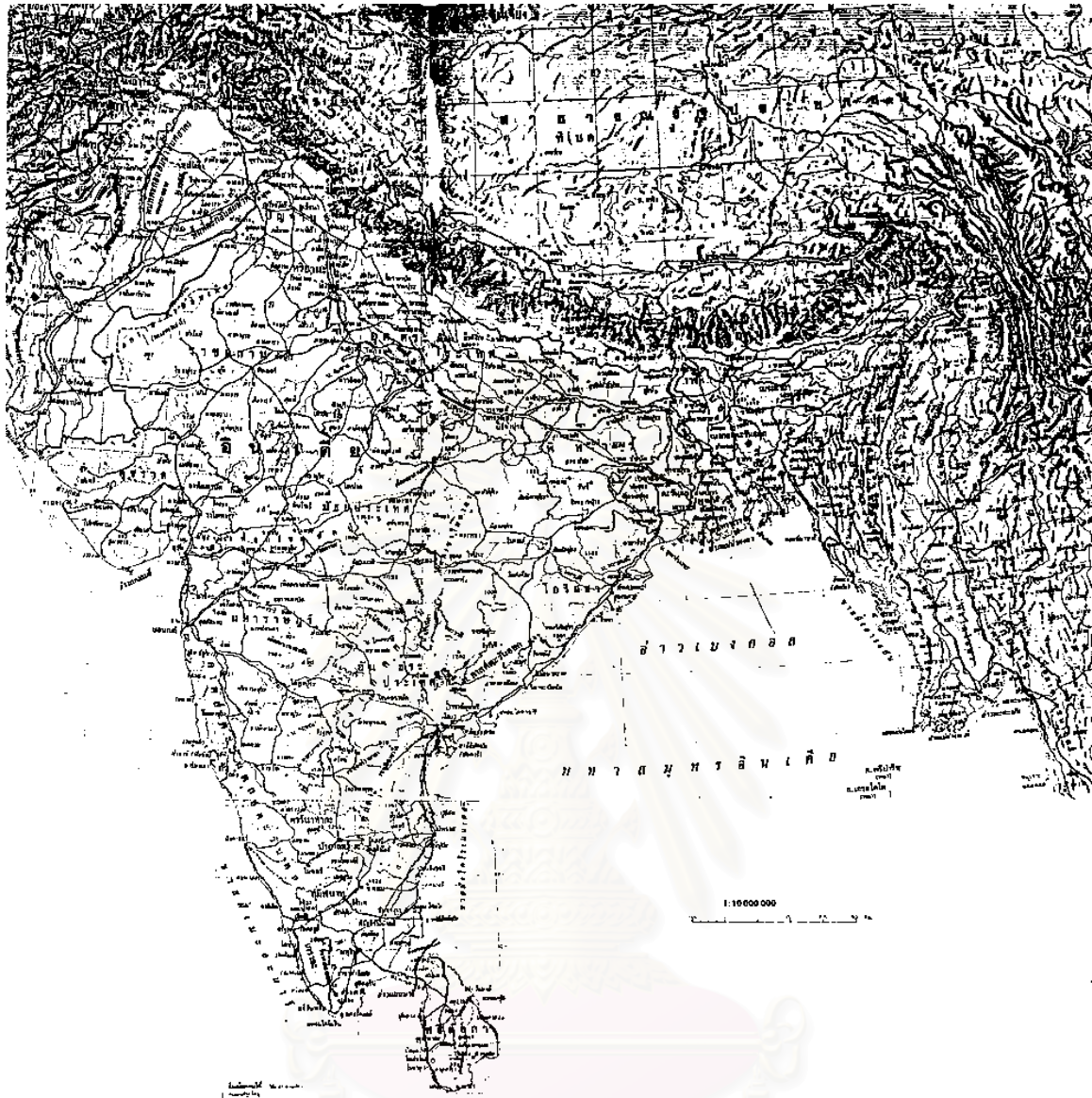
^๑ ทนงค์ดี รัตนสุคนธ์, การศึกษาพระวินัยปิฎกเพื่อเข้าใจแนวความคิดและวิวัฒนาการของพุทธสถานในอินเดีย, หน้า ๑๐๕.

^๒ น.ณ ปากน้ำ, พุทธประติมากรรมในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๓๓.

ภาพประกอบที่ ๔๐ วิหารพระพุทธไสยาสน์ กับพระสถูปเจดีย์ ซึ่งสร้าง ณ สถานที่
 ปรีนิพพานของพระพุทธองค์ (ที่มา น. ณ ปากน้ำ. สยามศิลปะ
 จิตรกรรม และสถูปเจดีย์. หน้า ๑๘๖.)

ต่อมาการสร้างพระพุทธไสยาสน์ได้เป็นที่นิยม และเผยแพร่ไปยังประเทศอื่นที่นับถือ
 พระพุทธศาสนา เช่น ศรีลังกา, พุกาม (พม่า), หงสาวดี (มอญ), ล้านนา (เชียงใหม่), ล้านช้าง
 (ลาว), และสยาม (สุโขทัย-กรุงศรีอยุธยา) เป็นต้น ทำให้มีผู้สร้างวิหารพระพุทธไสยาสน์ใน
 ประเทศดังกล่าวเป็นจำนวนมาก ดังที่จะได้กล่าวถึงในตอนต่อไป (ภาพประกอบที่ ๔๑)

สัญลักษณ์

๑. พระพุทธไสยาสน์ในถ้ำหมายเลข ๒๖ อชันตะ ประเทศอินเดีย
๒. พระพุทธไสยาสน์ที่พระศอุปพระพุทธปรินิพพาน เมืองกุสินารา ประเทศอินเดีย
๓. พระพุทธไสยาสน์ในวัดอุดตาราม เมืองไปลอนนารูวะ ประเทศศรีลังกา
๔. พระพุทธไสยาสน์ชินบิณฑาลยวง เมืองพุกาม สหภาพพม่า
๕. พระพุทธไสยาสน์ขเวสันคอ เมืองหงสาวดี สหภาพพม่า

ภาพประกอบที่ ๔๑

แผนที่แสดงตำแหน่งเมืองต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียใต้ และเอเชียอาคเนย์ ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธไสยาสน์สำคัญ (ที่มา: แผนที่เล่มชุดโลกของเรา 2 เพื่อนบ้านของเราทุกทวีป. หน้า ๘-๙.)

๔.๑.๑ การสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ในประเทศไทยศรีลังกา

ประเทศไทยศรีลังกาเป็นเกาะเล็กๆ ที่ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของประเทศอินเดีย และเป็นประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ โดยในคัมภีร์มหาวงศ์^๓ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งพระมหินทรเถระ ซึ่งเป็นพระเถระสำคัญรูปหนึ่งในสมัยนั้น ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยศรีลังกา พร้อมทั้งพระราชทานกิ่งพระศรีมหาโพธิ์ไปปลูกในเมืองอนูราชปุระด้วย^๓ ต่อมาในปีพุทธศตวรรษที่ ๑๐ พระพุทธศาสนาเริ่มที่จะเสื่อมสูญไปจากประเทศอินเดีย ครั้งนั้นพระภิกษุสงฆ์ชาวอินเดียได้รูปหนึ่งซึ่งมีนามว่า “พระพุทธรูปโฆษาจารย์” ได้ออกเดินทางไปยังประเทศไทยศรีลังกา แล้วเริ่มแปลคัมภีร์พระไตรปิฎกตลอดจนคัมภีร์อรรถกถาต่างๆ จากภาษาสิงหลเป็นภาษามคธ เพื่อนำมาถ่ายทอดในประเทศไทยอินเดียอีกครั้งหนึ่ง^๔ นับว่าประเทศไทยศรีลังกาเป็นประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาที่สำคัญอีกประเทศหนึ่ง

เมื่อเริ่มมีการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาในแคว้นคันธาระ ซึ่งอยู่ในลุ่มแม่น้ำสินธุทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย เชื่อว่าในประเทศไทยศรีลังกาคงจะยังไม่ปรากฏการสร้างพระพุทธรูปแต่อย่างไร จนกระทั่งประมาณพุทธศตวรรษที่ ๗-๘ จึงเริ่มปรากฏการประดิษฐ์พระพุทธรูปขึ้น โดยมีวิวัฒนาการจากพระพุทธรูปศิลปะอมราวดีของอินเดีย และมีชื่อเรียกว่า “ศิลปะแบบอนูราชปุระ” ซึ่งมีอายุอยู่ระหว่างปี พ.ศ. ๑๐๖-๑๕๖๐ พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในสมัยอนูราชปุระอาศัยการแสดงปางด้วยพระหัตถ์ โดยมีอยู่เพียงสามปางเท่านั้น คือ ปางประทานอภัย ปางแสดงธรรม และปางสมาธิ^๕ จนกระทั่งเมื่อยุคอนูราชปุระสิ้นสุดลงในปี พ.ศ. ๑๕๖๐ และเริ่มยุคโปลोनารูวะ จึงเริ่มปรากฏการสร้างพระพุทธรูปปางอื่น อาทิเช่น พระพุทธรูปไสยาสน์ ดังที่จะได้กล่าวถึงในตอนต่อไป

พระพุทธรูปไสยาสน์สำคัญในประเทศไทยศรีลังกาที่มีชื่อเสียง ได้แก่พระพุทธรูปไสยาสน์ในบริเวณลานจตุรัสวฤณะทาเค (ภาพประกอบที่ ๔๒) กับพระพุทธรูปไสยาสน์ในวัดอุตตราราม หรือคัลลิวหาร (ภาพประกอบที่ ๔๓) ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยของพระเจ้าปราคัมมาพาทูที่ ๑ กษัตริย์ชาวสิงหลผู้ครองราชย์ระหว่างปี พ.ศ. ๑๖๕๖-๑๗๒๕^๖ ที่คัลลิวหารมีพระพุทธรูปขนาดใหญ่สี่องค์ ทุกองค์ล้วนเป็นพระพุทธรูปที่แกะสลักจากผาหินแกรนิต โดยพระพุท-

^๓ ปฐมสมันตปาสาทิกา แปล เล่ม ๑, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐๕-๑๖๕.

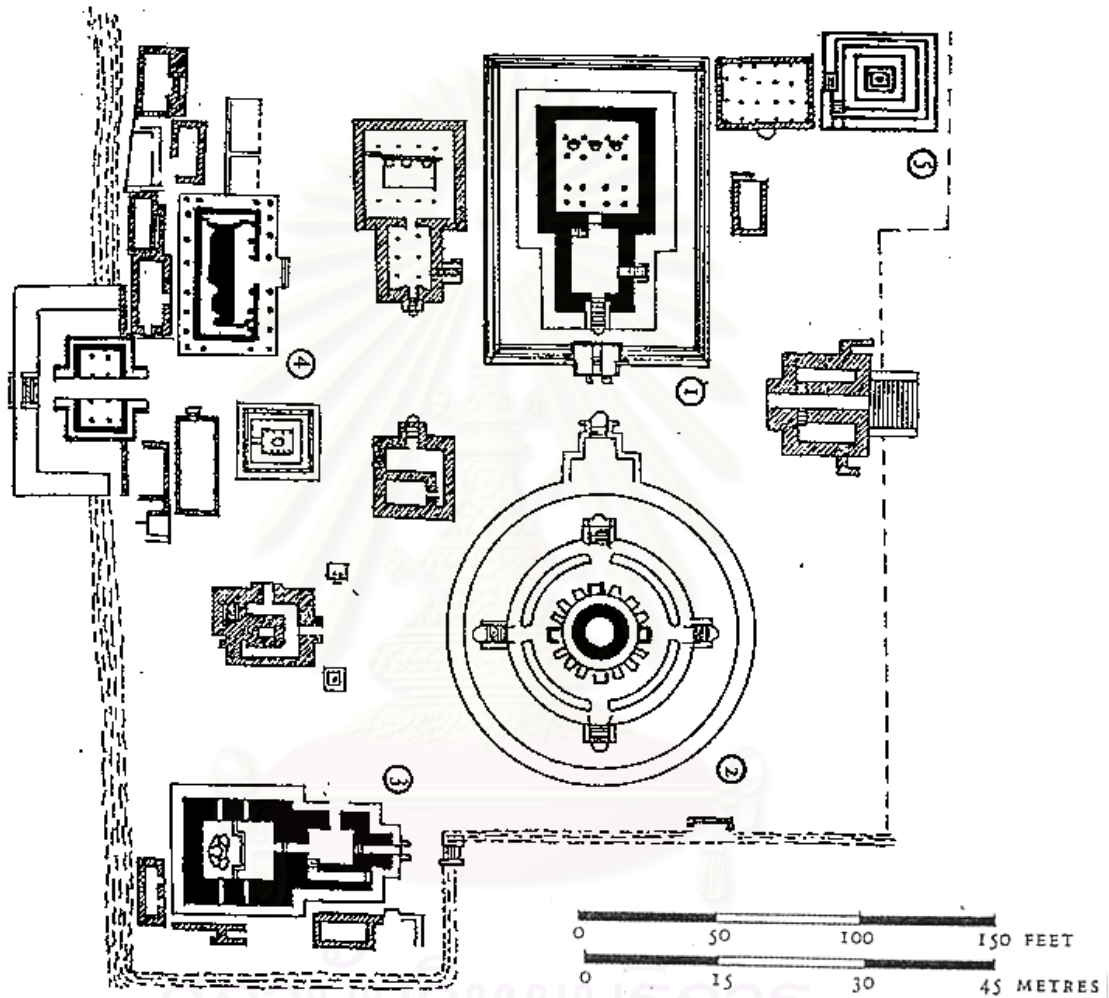
^๔ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๒, หน้า ๕-๘.

^๕ ปรีชา นุ่นสุข, ศิลปะศรีลังกา, (กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๔๒.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

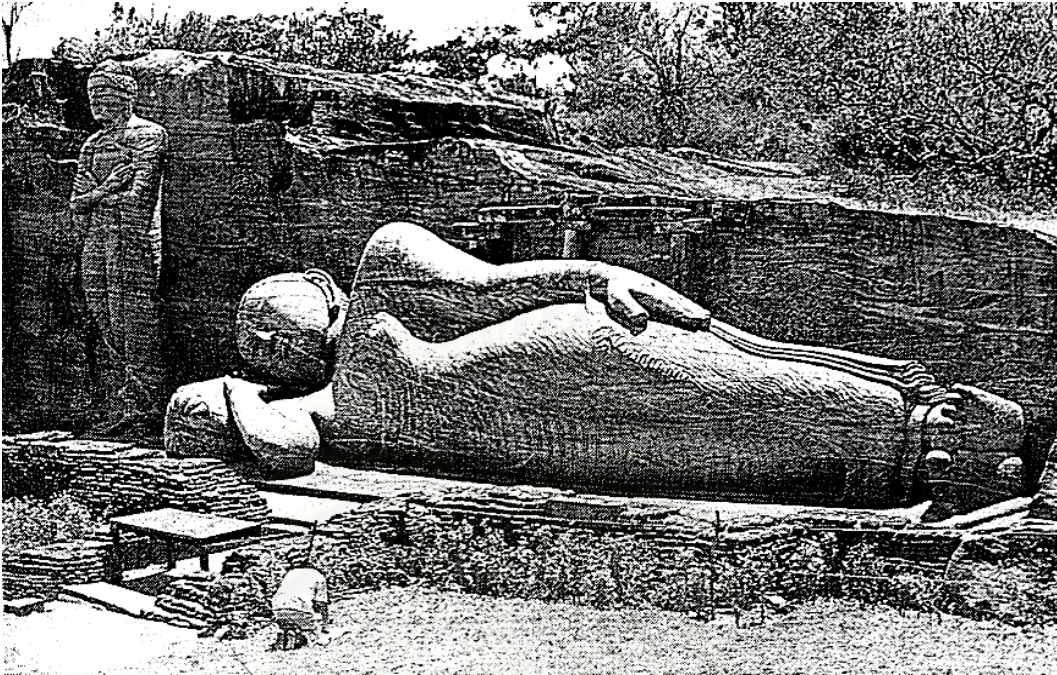
^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๒-๑๖๓.

ไสยาสน์มีความยาวตลอดองค์ ๑๔ เมตร ประทับนอนตะแคงขวา พระกรขวารายไปกับพื้น และงอขึ้นมาวางรองพระเศียร ซึ่งหนุนอยู่บนพระเขนยทรงกระบอกรอบ กีวรับงแนบพระบวรกาย มีริ้วจีวรเป็นกลีบต่างๆ พื้นที่ได้โดยรอบปรากฏร่องรอยของแนวกำแพงที่มีความสูงไม่มากนัก สันนิษฐานว่าอาจเป็นแนวผนังของวิหารพระพุทธไสยาสน์ที่ชำรุดเสื่อมสภาพ^๘

ภาพประกอบที่ ๔๒ ผังแสดงตำแหน่งโบราณสถานรอบเจดีย์วัฏะทาเค เมืองโปโลนนารูวะ ประเทศศรีลังกา ซึ่งเป็นกลุ่มโบราณสถาน que สร้างในสมัยโปโลนนารูวะ ตอนต้น หรือประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ (ที่มา: ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทย อินเดีย, ลังกา, ขวา, จาม, ขอม, พม่า, ลาว. หน้า ๑๕๗.)

^๘ ปรีชา นุ่นสุข, ศิลปะศรีลังกา, หน้า ๑๙๖-๑๙๗.

ภาพประกอบที่ ๔๓ พระพุทธรูปไสยาสน์ที่วัดอูดตาราม หรือ “ถ้ำวิหาร” แห่งเมืองโปโลน-นารูวะ ประเทศศรีลังกา เป็นพระพุทธรูปไสยาสน์ที่สร้างด้วยหิน และอยู่ในพื้นที่กลางแจ้ง สร้างขึ้นประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗⁹ (ที่มา: ปรีชา นุ่นสุข, ศิลปะศรีลังกา, หน้า ๑๕๗)

๔.๑.๒ การสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ในประเทศพม่า

สหภาพพม่า หรือสหภาพเมียนมาร์ เป็นประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาที่สำคัญอีกประเทศหนึ่งในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในสมัยพุทธกาล เมื่อครั้งที่พ่อค้าชาวอมูสองคน คือตปุสสะ กับภัลลิกะ เดินทางเข้าไปในประเทศอินเดีย และได้เข้าเฝ้าองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นเหตุให้ทั้งสองท่านเกิดความศรัทธาเลื่อมใส แล้วประกาศตนเป็นชาวพุทธ ผู้นับถือพระพุทธเจ้า และพระธรรมเป็นสรณะ¹⁰ ครั้งนั้นพระพุทธองค์ได้ประทานเส้นพระเกศา เพื่อให้อุบาสกทั้งสองนำมา

⁹ ปรีชา นุ่นสุข, ศิลปะศรีลังกา, หน้า ๑๕๗.

¹⁰ สมัยนั้นยังไม่ปรากฏพระสาวก เนื่องจากพระพุทธองค์ยังไม่ได้เสด็จไปโปรดพระปัญจวัคคีย์ ซึ่งเป็นพระสาวกรุ่นแรกของพระพุทธองค์ ทำให้พระรัตนตรัยยังมีไม่ครบองค์สาม (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ปฐมสมโพธิกถา, หน้า ๑๐๔-๑๐๖.)

สักการะบูชา ปัจจุบันประดิษฐานในพระเจดีย์ชเวดากอง ซึ่งอยู่ ณ ใจกลางกรุงย่างกุ้ง นครหลวงของสหภาพพม่า

เนื่องจากพม่าประกอบด้วยชนหลายเผ่า โดยมีชาวเผ่าบะมาร¹¹ ซึ่งอยู่ในกลุ่มภาษาใกล้เคียงกับชาวทิเบต เป็นชนกลุ่มใหญ่ โดยมีชนกลุ่มน้อยหลายเผ่า เช่น มอญ, ไทยใหญ่, กะเหรี่ยง, ยะไข่, และละว้า เป็นต้น¹¹ ประวัติศาสตร์พม่าอันแท้จริงได้เริ่มขึ้นในสมัยพระเจ้าอโนรุทรมหาราช ซึ่งเป็นกษัตริย์พม่าที่ครองราชย์ในเมืองพุกาม ระหว่างปี พ.ศ. ๑๕๘๗ ถึง ปี พ.ศ. ๑๖๒๐ หลังจากพระเจ้าอโนรุทรมหาราชทรงได้รับชัยชนะในการทำสงครามเพื่อแย่งชิงพระไตรปิฎกจากชาวมอญ พระองค์จึงทรงหันมานับถือพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท และทรงสร้างเสนาสนะในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ครั้งนั้นได้มีการสร้างวิหารพระพุทธไสยาสน์ที่สำคัญสองแห่ง คือวิหารพระพุทธไสยาสน์ชินบินทาลยวง และวิหารมหนูะ

วิหารพระพุทธไสยาสน์ชินบินทาลยวง เป็นวิหารที่พระเจ้าอโนรุทรมหาราชทรงสร้างขึ้น ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของพระสถูปเจดีย์ชเวดากอง (ภาพประกอบที่ ๔๔) มีขนาดความยาวหกห้อง วัตถุประสงค์สร้างเป็นอริยดินแดนเนื้อแกร่ง โครงสร้างอาคารเป็นโครงก่ออิฐรูปประทุน ภายในประดิษฐานพระพุทธไสยาสน์ที่มีความยาวประมาณ ๑๘.๓๐ เมตร องค์พระนอนตะแคงขวา หันพระพักตร์เข้าหาพระเจดีย์ตามคตินิยมของพม่า¹² ปลายพระเศียรหันไปทางทิศใต้ (ภาพประกอบที่ ๔๕-๔๖) ขณะที่วิหารมหนูะเป็นวิหารพระสี่อริยาบถ ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปในอริยาบถนั่งสามองคค์ ส่วนหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก และมีพระพุทธไสยาสน์ซึ่งยาวประมาณ ๒๗ เมตรประดิษฐานอยู่ภายในอาคาร โดยนอนตะแคงขวา แต่หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก¹³

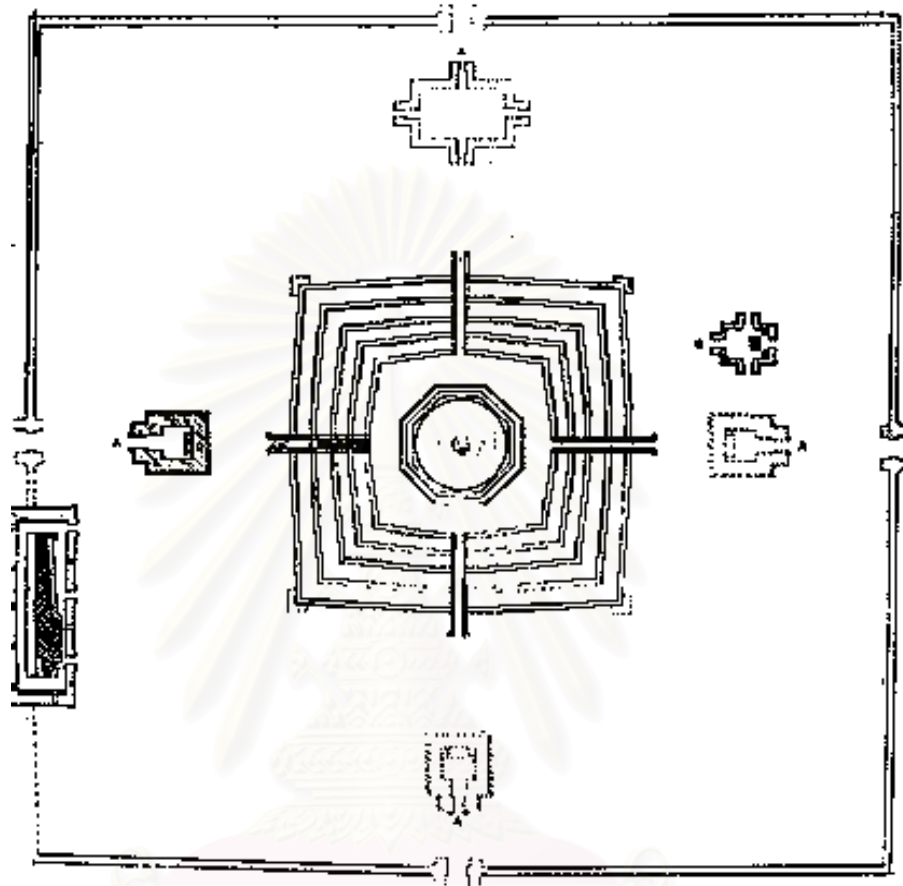
ภายหลังเมื่ออาณาจักรพุกามแตกสลาย พวกมอญซึ่งเคยพ่ายสงครามพม่าในสมัยพระเจ้าอโนรุทรมหาราชจึงตั้งตนเป็นเอกราช ต่อมาได้มีการสร้างพระพุทธไสยาสน์ขนาดใหญ่ขึ้นที่เมืองพะโล หรือเมืองหงสาวดี มีชื่อเรียกว่า “ชเวสยะยอง” (ภาพประกอบที่ ๔๗) นับเป็นพระพุทธไสยาสน์ที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในโลกอีกองค์หนึ่ง เนื่องจากมีความยาวถึง ๕๔ เมตร อย่างไรก็ตาม ไม่มีผู้ทราบประวัติการก่อสร้างที่แน่นอนของพระพุทธไสยาสน์องค์นี้ โดยสมเด็จพระยามะยาดังราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า พระเจ้าหงสาวดีธรรมเจดีย์ ซึ่งเป็นกษัตริย์ของพวกมอญ อาจเป็นผู้สร้างพระพุทธไสยาสน์ดังกล่าวเมื่อประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ต่อมาเมื่อพระเจ้าอลองพญาแห่งพม่าตีเมืองหงสาวดีแตกเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๐๐ ได้ทำลาย

¹¹ ไพร่ตัน สุกกิจบูลย์, **เที่ยวเมียนมาร์**, (กรุงเทพฯ: อติตตา, ๒๕๔๕), หน้า ๔๙-๕๘.

¹² Gordon H. Luce, *Old Burma and Early Pagan*, vols. 1-3, (New York, Artibus Asiae, 1970), pp. 285-286.

¹³ *ibid.* p.286.

เมืองหงสาวดีจนพิณาศย่อยยับ และกวาดต้อนผู้คนไปจนหมดสิ้น ทำให้พระพุทธรูปไสยาสน์
 หวเสของปราสาทจากผู้ดูแลรักษา จนกระทั่งมีผู้ค้นพบ และสร้างโครงเหล็กสำหรับปกคลุม
 พระพุทธรูปไสยาสน์ในภายหลัง¹⁴

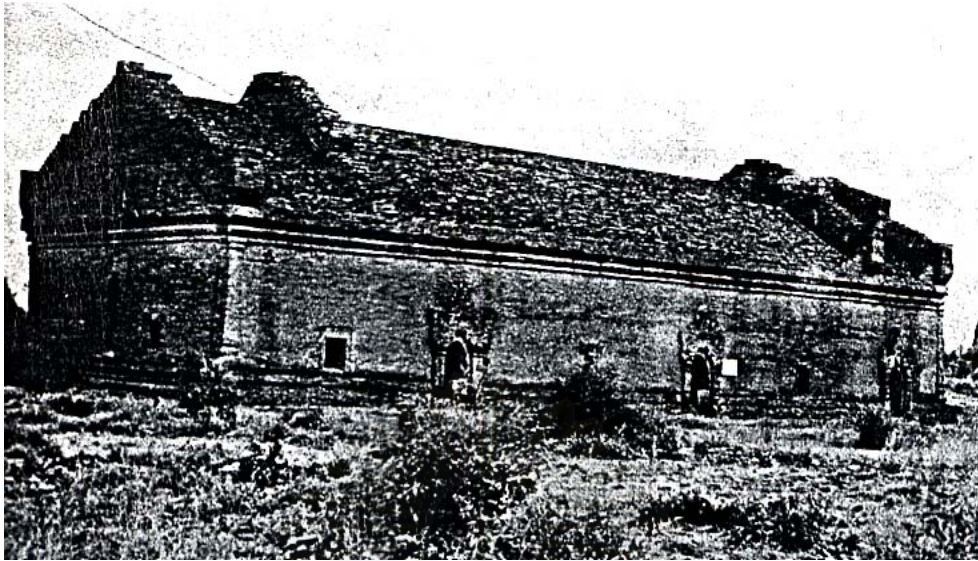
มาตราส่วน ๑ : ๑,๐๐๐

สัญลักษณ์

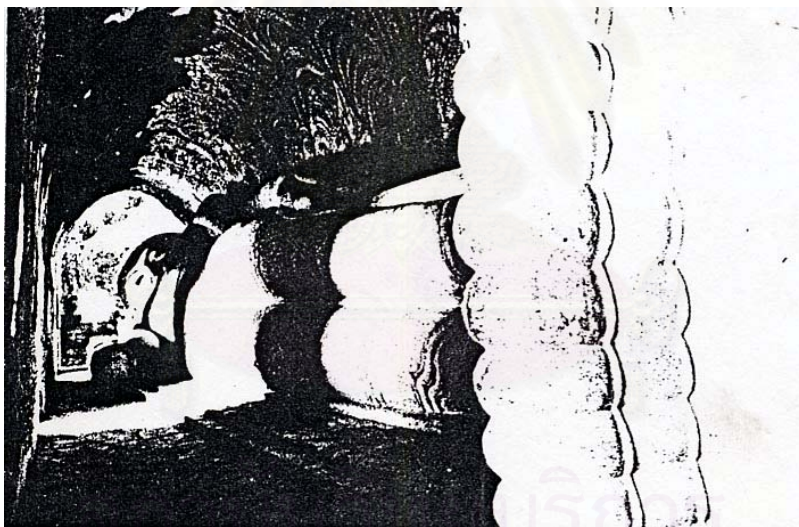
๑. พระสถูปเจดีย์เขวสันคอ
๒. วิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ชินบิณฑลยวง
๓. วิหารทิศ
๔. กำแพงแก้ว

ภาพประกอบที่ ๔๔ ผังบริเวณของเจดีย์วิหารเขวสันคอ เมืองพุกาม ประเทศสหภาพพม่า
 วิหารพระพุทธรูปไสยาสน์อยู่ทางด้านตะวันตกขององค์พระเจดีย์ (ที่มา:
 Gordon H. Luce. **Old Burma and Early Pagan.** Vol. 3, Plate 83.)

¹⁴ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **เที่ยวเมืองพม่า**, (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๕),
 หน้า ๑๑๑-๑๑๒.

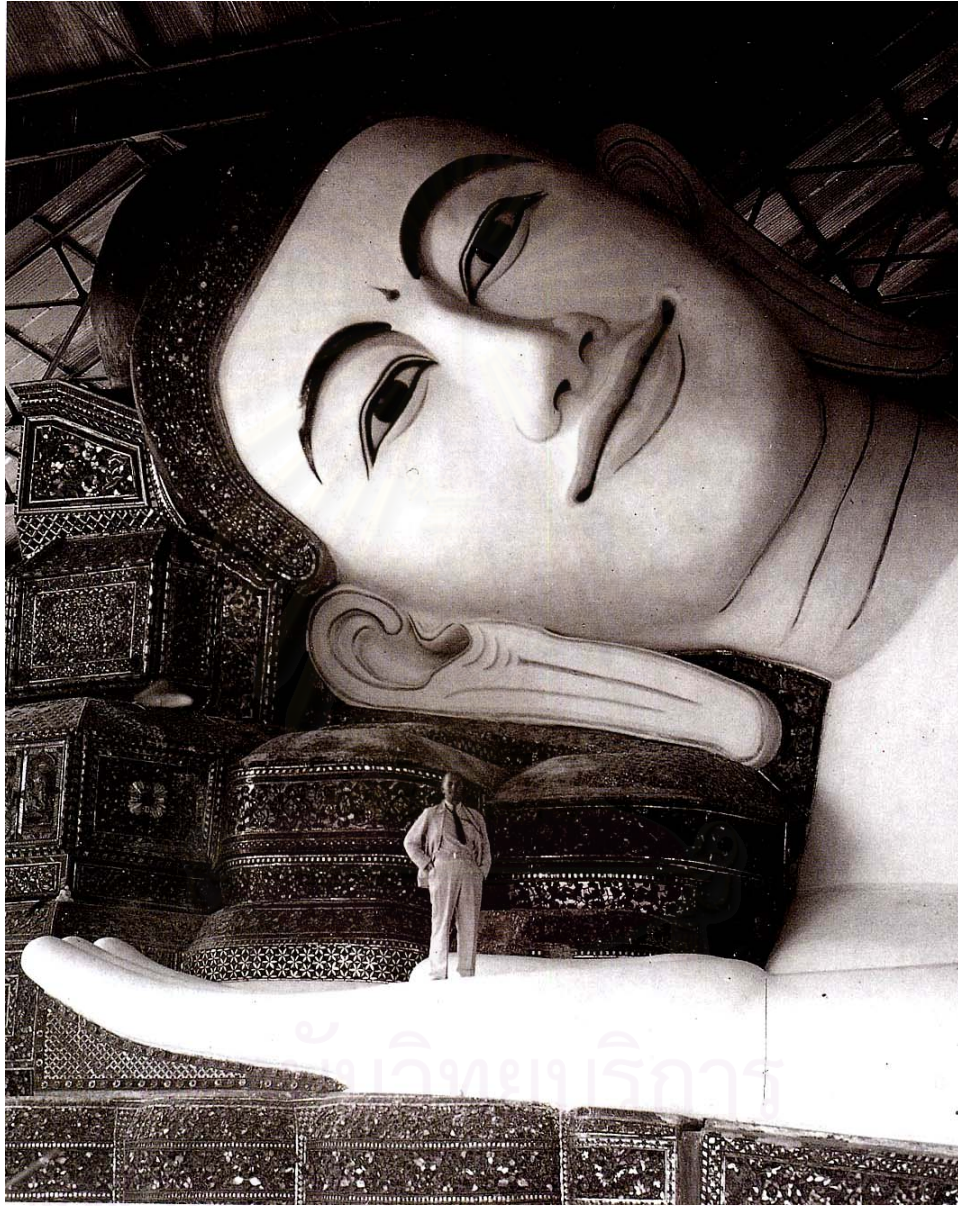

ภาพประกอบที่ ๔๕ วิหารพระพุทธไสยาสน์ชินบิณฑาลยวง เมืองพุกาม สหภาพพม่า
(ที่มา: Gordon H. Luce. **Old Burma and Early Pagan**. Vol. 3.
Plate 85.)

ภาพประกอบที่ ๔๖ พระพุทธไสยาสน์ในวิหารชินบิณฑาลยวง เป็นพระพุทธรูปก่ออิฐถือปูน มีความยาวตลอดองค์ประมาณ ๑๘.๓๐ เมตร¹⁵ หันพระเศียรไปทางทิศใต้ และหันพระพักตร์ไปยังเจดีย์วิหารชเวศันดอ ซึ่งสร้างขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าอนรุทรมหาราช ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ต่อกับตอนต้นของพุทธศตวรรษที่ ๑๗

¹⁵ สันติ เล็กสุขุม, *เที่ยวดวงเจดีย์ที่พม่าประเทศ*, (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕๙.

ภาพประกอบที่ ๔๗ พระพุทธไสยาสน์ชเวสยะของ เมืองพะโค (หงสาวดี) สหภาพพม่า (ที่มา: National Geographic สยามและเพื่อนบ้าน ภาพและรายงานพิเศษจากอดีต. หน้า ๕๖.)

๔.๒ ประวัติความเป็นมาของวิหารพระพุทธไสยาสน์ในประเทศไทย

สันนิษฐานว่าการสร้างวิหารพระพุทธไสยาสน์ในประเทศไทย คงจะเริ่มขึ้นในสมัยทวาราวดีเป็นอย่างมาก และคงจะได้รับความนิยมมากยิ่งขึ้น เนื่องจากสามารถพบวิหารชนิดดังกล่าวในทุกภูมิภาคของประเทศไทย โดยอาจแบ่งตามยุคสมัยดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ วิหารพระพุทธไสยาสน์ที่สร้างในสมัยทวาราวดี

ตัวอย่างวิหารพระพุทธไสยาสน์สมัยทวาราวดีที่ยังปรากฏในปัจจุบัน ได้แก่ ซากวิหารพระพุทธไสยาสน์ในวัดธรรมจักรเสมาราม บ้านแก่นท้าว อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของซากเมืองเสมา¹⁶ (ภาพประกอบที่ ๔๘) อาคารสำคัญในกลุ่มโบราณสถานได้แก่โบสถ์ และวิหารพระพุทธไสยาสน์ มีการวางผังบริเวณเป็นแบบแกนเดียว โดยโบสถ์อยู่ทางด้านทิศเหนือ วิหารพระพุทธไสยาสน์อยู่ทางทิศใต้ วัสดุก่อสร้างที่ใช้เป็นหินทราย มีหน้าต่าง และมีลูกทรงเป็นลูกมะหวด แต่หลุดหล่นเสียหายไปเป็นส่วนใหญ่¹⁷ สภาพปัจจุบันปรากฏแต่เพียงฐานกับผนังอาคารเพียงบางส่วนเท่านั้น

พื้นที่ภายในอาคารเป็นที่โล่ง ไม่มีเสาร่วมใน¹⁸ และเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธไสยาสน์ซึ่งมีความยาวประมาณ ๑๑ เมตร (ภาพประกอบที่ ๔๙) มีพระเกตุมาลาสั้น มีเส้นพระเศาใหญ่ พระเนตรโปน พระขนงยาวจนสุดปลายพระเนตร พระโอษฐ์หนา พระพักตร์แบนและกว้าง ประทับนอนตะแคงขวาแบบลีลาไสยา โดยหันพระเศียรไปทางทิศใต้ และหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก แกนของพระพุทธไสยาสน์สร้างขึ้นจากหินทรายแดงหลายก้อนที่นำมาต่อกัน แล้วจำหลักเป็นองค์พระ นับเป็นพระพุทธไสยาสน์ที่ทำจากหินทรายแดงที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย¹⁹ สันนิษฐานว่าในอดีตคงจะมีการฉาบปูนทับเพื่อไม่ให้ปรากฏรอยต่อระหว่างหินแต่ละก้อน²⁰

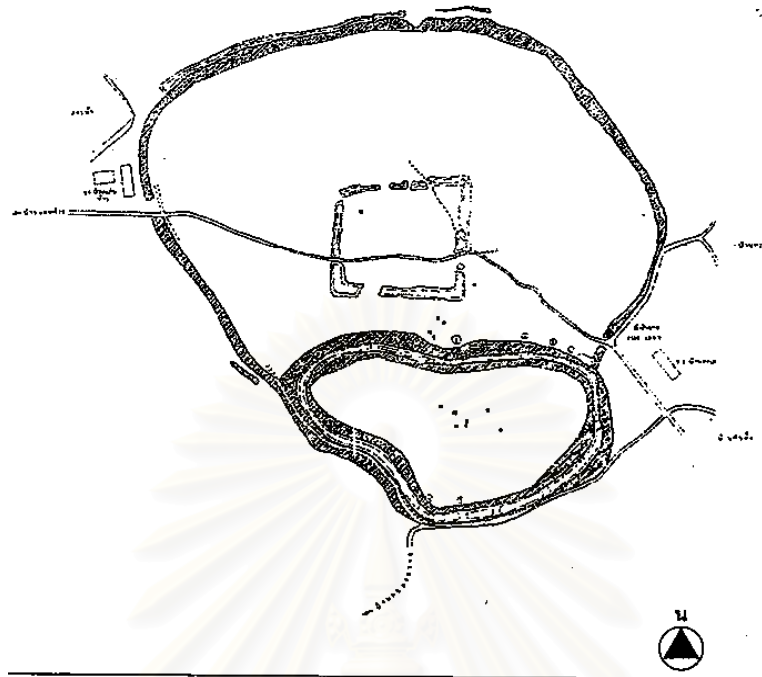
¹⁶ นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า ในอดีตเมืองเสมาคงจะเคยเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรโบราณแห่งหนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ตอนล่างของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีชื่อว่า “ศรีจนาศะ” หรือ “จันาศปุระ” (ชลิต ชัยครรชิต, “เมืองเสมาคือศูนย์กลางศรีจนาศะ” ใน *ศรีจนาศะ รัฐอิสระที่ราบสูง*, (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒๖-๑๕๑.)

¹⁷ สมัย สุทธิธรรม, *เมืองโบราณเสมา*, (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๘.

¹⁸ เสาที่อยู่ภายในอาคาร โดยปกติหมายถึงเสากลางในพระอุโบสถ พระวิหาร หรือศาลาการเปรียญ

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

²⁰ นพวัฒน์ สมพิน, *ลายปูนปั้น งานช่างประณีตศิลป์ของไทย*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓๘.

ภาพประกอบที่ ๔๘ แผนที่แสดงตำแหน่งของวัดธรรมจักรเสมาราม กับเมืองเสมาเก่า (ที่มา: ชลิต ชัยครรชิต, “เมืองเสมาคือศูนย์กลางศรีจนาศะ” ใน ศรีจนาศะ รัฐอิสระที่ราบสูง, หน้า ๑๕๒)

ภาพประกอบที่ ๔๙ พระพุทธรูปไสยาสน์ที่วัดธรรมจักรเสมาราม อำเภอสูงเนิน จังหวัด นครราชสีมา (ที่มา น.ณ ปากน้ำ, พุทธประติมากรรมในประเทศไทย, หน้า ๓๓.)

๔.๒.๒ วิหารพระพุทธรูปไสยาสน์สมัยสุโขทัย

สันนิษฐานว่าในสมัยสุโขทัยคงจะมีการสร้างวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์หลายแห่ง แต่เนื่องจากอาคารส่วนใหญ่ชำรุดเสื่อมสภาพ ดังนั้นวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ที่ปรากฏในยุคปัจจุบัน จึงอาจเป็นเพียงตัวอย่างที่เหลือส่วนน้อยเท่านั้น เช่น วิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ในวัดพระพายหลวง และวัดพระนอน ซึ่งเป็นโบราณสถานสำคัญที่อยู่ทางตอนเหนือ และทางตะวันออกของกรุงสุโขทัยตามลำดับ

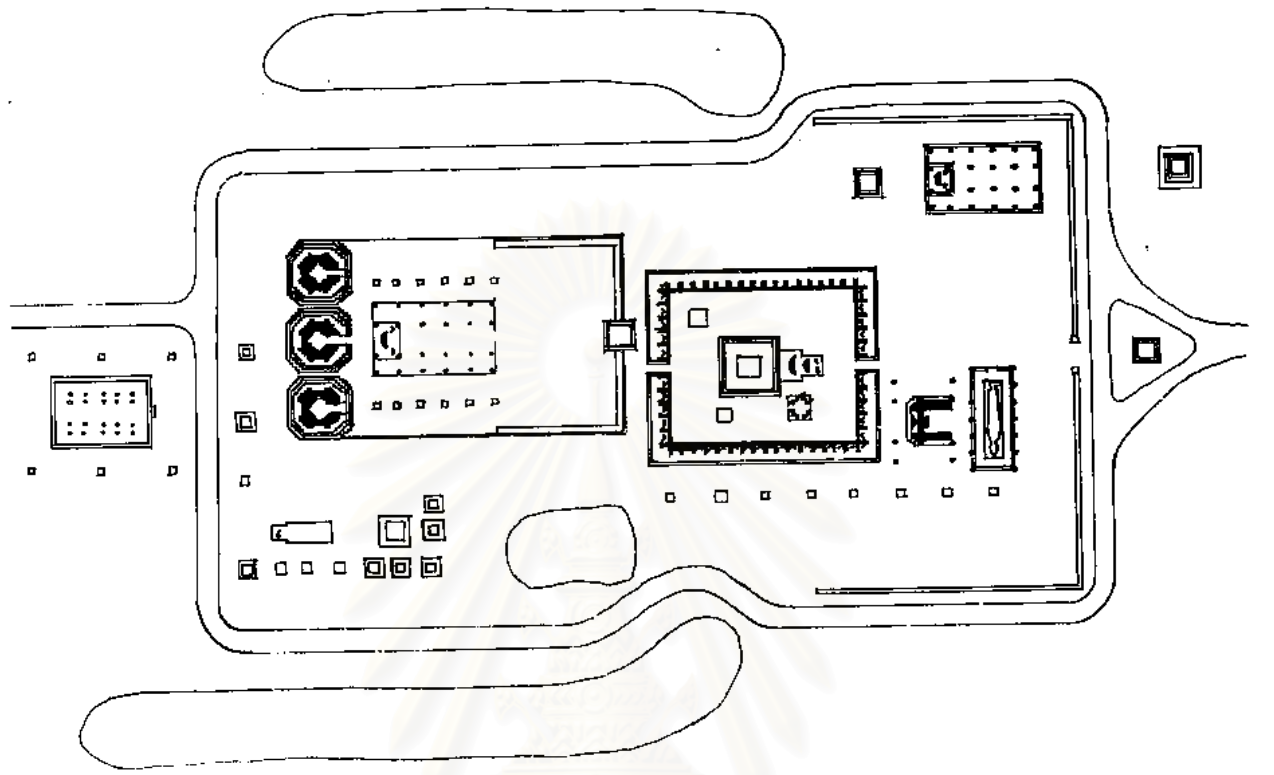
วิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ในวัดพระพายหลวงมีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง ๗.๕ เมตร ยาว ๑๖ เมตร ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเขตพุทธาวาส ใกล้กับประตูทางเข้าหลัก ตัวอาคารวางตามแนวแกนเหนือ-ใต้ (ภาพประกอบที่ ๕๐) ตั้งฉากกับอาคารสำคัญที่เหลือ เช่น เจดีย์สี่เหลี่ยม วิหาร และหมู่พระพุทธรูปรางค์ทั้งสามองค์ ซึ่งวางเรียงกันตามแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก วัสดุก่อสร้างเป็นอิฐก่อ ปัจจุบันไม่ปรากฏเครื่องบน หรือวัสดุผนังหลังคา ภายในอาคารมีรอยก่ออิฐเป็นรูปพระพุทธรูปไสยาสน์ แต่ชำรุดเหลือเพียงฐาน²¹ สันนิษฐานว่าพระพุทธรูปดังกล่าวคงจะอยู่ในอิริยาบถนอนตะแคงขวา หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก และหันพระบาทไปทางทิศเหนือ อันเป็นลักษณะการวางผังวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ตามปกติ

เมื่อรัชกาลที่ ๔ ยังทรงผนวชเป็นพระภิกษุอยู่นั้น เคยเสด็จพระราชดำเนินไปยังวัดพระพายหลวง ซึ่งในขณะนั้นยังเป็นวัดร้าง ทรงพบพระพุทธรูปไสยาสน์ที่งดงามองค์หนึ่งภายในวัด จึงโปรดเกล้าฯให้อัญเชิญไปประดิษฐานในมุขด้านหลังของพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ต่อมาได้มีการรื้อมุขดังกล่าวเพื่อสร้างลานประทักษิณรอบพระสถูปเจดีย์ ดังนั้นจึงอัญเชิญพระพุทธรูปไสยาสน์องค์นี้ไปประดิษฐาน ณ คูหาหลังของวิหารพระศาสดาตราบจนปัจจุบัน²²

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²¹ กรมศิลปากร, ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, (กรุงเทพฯ: หัตถศิลป์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๒๕-๑๒๗.

²² สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร ภาค ๑, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๕), หน้า ๒๕-๒๖.

มาตราส่วน ๑ : ๑,๐๐๐

สัญลักษณ์

- ๑) พระพุทธปรารักษ์
- ๒) พระวิหารหลวง
- ๓) พระเจดีย์สี่เหลี่ยม และระเบียงคด
- ๔) วิหารพระพุทธไสยาสน์
- ๕) โบสถ์

ภาพประกอบที่ ๕๐

ผังบริเวณวัดพระพายหลวง อุทยานประวัติศาสตร์แห่งชาติสุโขทัย
(ที่มา: กรมศิลปากร. ทำเนียบโบราณสถานทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๑
พ.ศ. ๒๔๗๘-๒๕๒๓. หน้า ๑๔๔.)

๔.๒.๓ วิหารพระพุทธไสยาสน์สมัยอยุธยาตอนต้น (พ.ศ. ๑๘๕๓–๒๐๓๑)

เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ แห่งกรุงศรีอยุธยาทรงอพยพผู้คนเพื่อหนีโรคระบาดมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่หนองโสน ครั้งนั้นได้โปรดเกล้าฯ ให้ไพร่พลแวกพักที่เวียงเหล็ก ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวัดพุทไธสวรรย์ จากนั้นจึงทรงย้ายข้ามฟากแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อตั้งราชธานีแห่งใหม่ในปี พ.ศ. ๑๘๕๓ และขนานนามว่า “กรุงศรีอยุธยา” (ภาพประกอบที่ ๕๑)

สมัยอยุธยาตอนต้นเป็นยุคที่มีการสถาปนาพระอารามสำคัญเป็นจำนวนมาก เช่น วัดพุทไธสวรรย์ (สร้างเมื่อปี พ.ศ. ๑๘๕๖)²³ วัดใหญ่ชัยมงคล (สร้างในปี พ.ศ. ๑๕๐๐)²⁴ วัดพระราม (สร้างเมื่อปี พ.ศ. ๑๕๑๒)²⁵ วัดมหาธาตุ (สร้างในปี พ.ศ. ๑๕๑๗)²⁶ วัดราชบูรณะ (สร้างขึ้นประมาณปี พ.ศ. ๑๕๖๗)²⁷ วัดสามวิหาร และวัดโลกยสุธา ซึ่งล้วนอยู่ในเขตอำเภอพระนครศรีอยุธยา นอกจากนี้ยังมีวัดที่ยังไม่ทราบประวัติการก่อสร้างที่แน่ชัด แต่ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ศิลปะสันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นในยุคสมัยที่ใกล้เคียงกัน ที่สำคัญได้แก่ วัดพระนอนจักรสีห์ จังหวัดสิงห์บุรี (ภาพประกอบที่ ๕๒) วัดขุนอินทประมูล อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง (ภาพประกอบที่ ๕๓) และวัดพระรูป จังหวัดสุพรรณบุรี โดยอาจจำแนกประเภทตามลักษณะการวางผังดังต่อไปนี้

๔.๒.๓.๑ พระอารามสำคัญที่มีการวางผังแบบแกนเดียว ส่วนมากเป็นพระอารามหลวงที่มีพระพุทธรูปรางค์ หรือพระสถูปเจดีย์ขนาดใหญ่ตั้งอยู่กลางเขตพุทธาวาส โดยพระวิหารหลวงอยู่ทางทิศตะวันออก และพระอุโบสถอยู่ทางทิศตะวันตก พื้นที่โดยรอบอาคารสำคัญทั้งสาม มักเป็นพระเจดีย์หรือวิหารขนาดเล็ก เช่น วัดพุทไธสวรรย์ (ภาพประกอบที่ ๕๔) วัดพระราม วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ และวัดใหญ่ชัยมงคล (ภาพประกอบที่ ๕๕)

พระพุทธไสยาสน์ที่อยู่ในพระอารามดังกล่าว มักมีความยาวไม่เกิน ๒๐ เมตร และส่วนใหญ่จะประดิษฐานในวิหารราย เช่น วิหารพระพุทธไสยาสน์ในวัดใหญ่ชัยมงคล ซึ่ง

²³ พวงทอง สิริสาลี, “วัดพุทไธสวรรย์” ใน พระราชวัง และวัดโบราณ ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, ((ม.ป.ท.), ๒๕๑๑), หน้า ๓๙.

²⁴ สมพร อยู่โพธิ์, “วัดใหญ่ชัยมงคล” ใน พระราชวัง และวัดโบราณ ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, หน้า ๕๕.

²⁵ กุลทรัพย์ ชื่นรุ่งโรจน์, “วัดพระราม” ใน พระราชวัง และวัดโบราณ ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, หน้า ๔๗.

²⁶ ตรี อมาตยกุล, “วัดมหาธาตุ” ใน พระราชวัง และวัดโบราณ ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, หน้า ๓๑.

²⁷ มานิต วัลลิโกดม, “วัดราชบูรณะ” ใน พระราชวัง และวัดโบราณ ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, หน้า ๓๘.

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของวิหารหลวง เป็นอาคารทรงโรงขนาดหกห้อง ปัจจุบันปรากฏเฉพาะมุขทางเข้าอาคารทางทิศใต้ ผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีประตูทางเข้าจากทิศเหนือและทิศใต้ มีช่องเปิดเป็นบานหน้าต่าง ภายในอาคารมีเสาร่วมใน ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ก่ออิฐถือปูนที่มีความยาวประมาณ ๒๐ เมตร ประทับนอนตะแคงขวา หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ หันพระเศียรไปทางทิศใต้ พระหัตถ์ขวาซ้อนพระเศียร พระบาทซ้อนกันสนิท แต่ไม่ปรากฏรูปมงคล ๑๐๘ ที่พระบาท

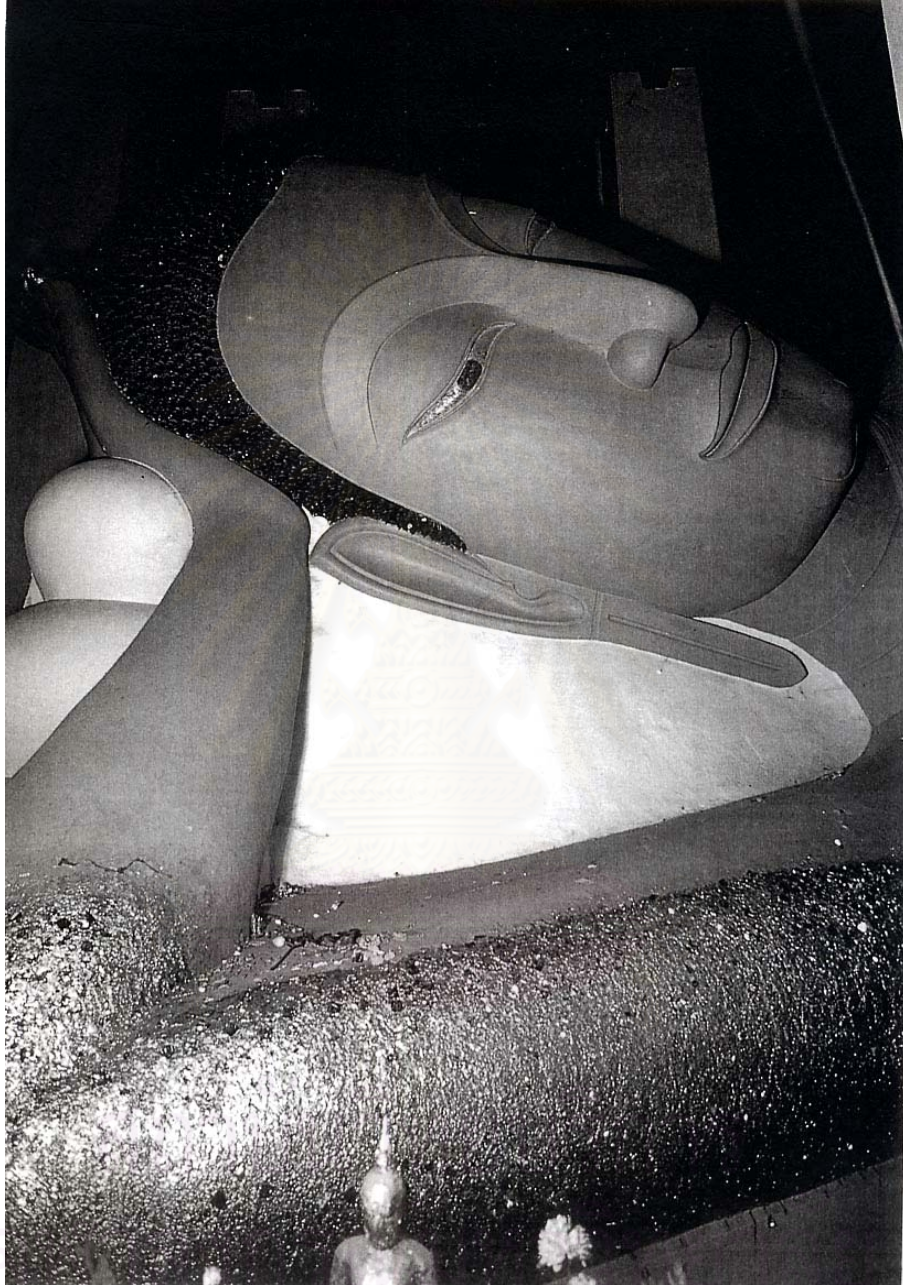

มาตราส่วน ๑ : ๕๐,๐๐๐

สัญลักษณ์

๑) วัดโลกยสุธา	๒) วัดธรรมิกราช
๓) วัดพุทธไสยาสน์	๔) วัดสามวิหาร
๕) วัดใหญ่ชัยมงคล	

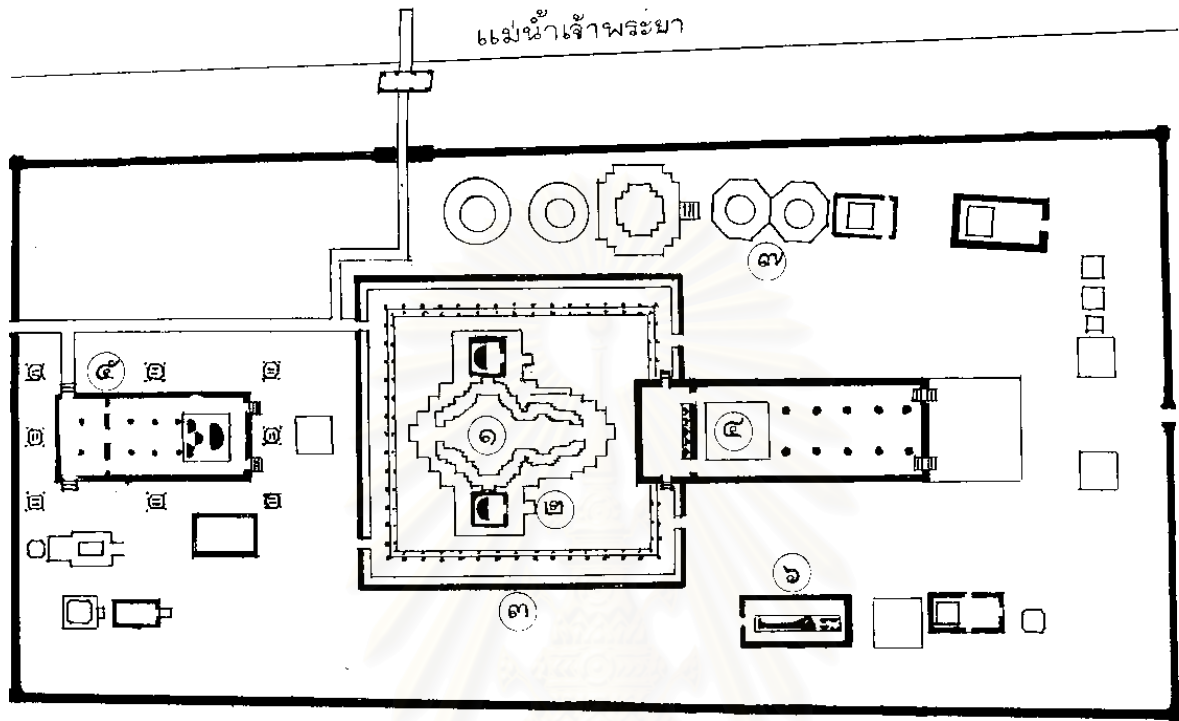
ภาพประกอบที่ ๕๑ แผนที่แสดงตำแหน่งวัดในพระนครศรีอยุธยา ซึ่งสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น และมีวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์อยู่ในวัด

ภาพประกอบที่ ๕๒ พระพุทธไสยาสน์ในวัดพระนอนจักรสีห์ จังหวัดสิงห์บุรี
(ที่มา: กรมศิลปากร. พระพุทธรูปสำคัญ. หน้า ๒๖๘.)

ภาพประกอบที่ ๕๑ พระพุทธไสยาสน์วัดขุนอินทประมูล อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัด
อ่างทอง (ที่มา: อ.ส.ท. ๔๑. (พฤษภาคม ๒๕๔๔). ภาพปก)

มาตราส่วน ๑ : ๑,๐๐๐

สัญลักษณ์

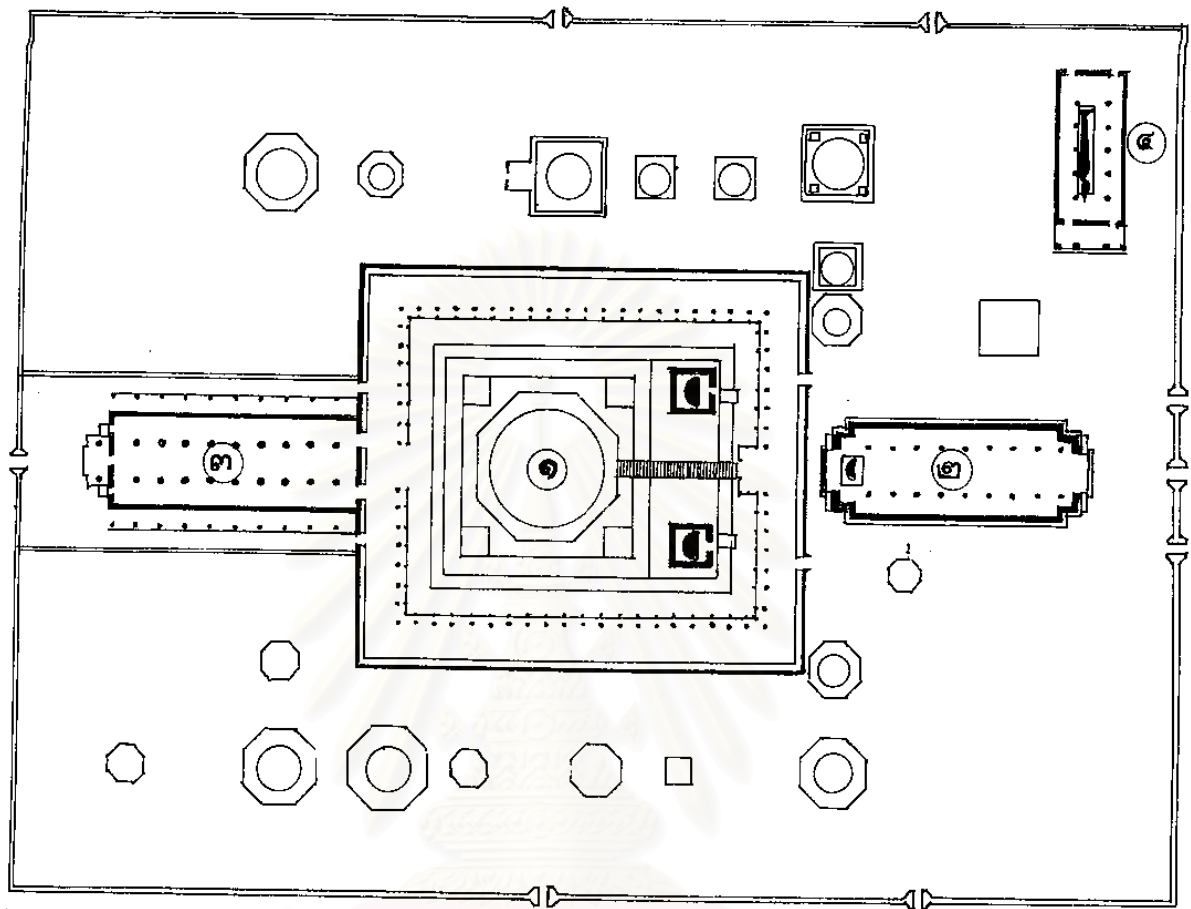
- ๑) พระพุทธปรารักษ์
- ๒) มณฑป
- ๓) พระระเบียงคด
- ๔) พระวิหารหลวง
- ๕) พระอุโบสถ
- ๖) วิหารพระพุทธไสยาสน์
- ๗) พระเจดีย์ราย

ภาพประกอบที่ ๕๔

ผังบริเวณวัดพุทไธสวรรย์ อำเภอพระนครศรีอยุธยา

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ที่มา: กรมศิลปากร, พระราชวังและ

วัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. หน้า ๔๒.)

มาตราส่วน ๑ : ๑,๐๐๐

สัญลักษณ์

- ๑) พระสถูปเจดีย์
- ๒) พระวิหารหลวง
- ๓) พระอุโบสถ
- ๔) วิหารพระพุทธไสยาสน์
- ๕) พระเจดีย์ราย

ภาพประกอบที่ ๕๕

ผังบริเวณวัดใหญ่ชัยมงคล อำเภอพระนครศรีอยุธยา

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ที่มา: กรมศิลปากร, พระราชวังและ
วัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. หน้า ๕๕.)

๔.๒.๓.๒ พระอารามที่มีการวางผังในเขตพุทธาวาสแบบหลายแกน หมายถึงพระอารามที่อาคารสำคัญในเขตพุทธาวาสวางเรียงขนานกัน โดยมีพระสถูปเจดีย์ หรือพระปรางค์ ตั้งอยู่ในแนวแกนเดียวกันกับพระอุโบสถหรือพระวิหาร เช่น วัดสามวิหาร (ภาพประกอบที่ ๕๖-๕๘) วัดโลกยสุธา (ภาพประกอบที่ ๕๙) และวัดธรรมิกราช (ภาพประกอบที่ ๖๐-๖๒) ซึ่งจะกล่าวถึงดังต่อไปนี้

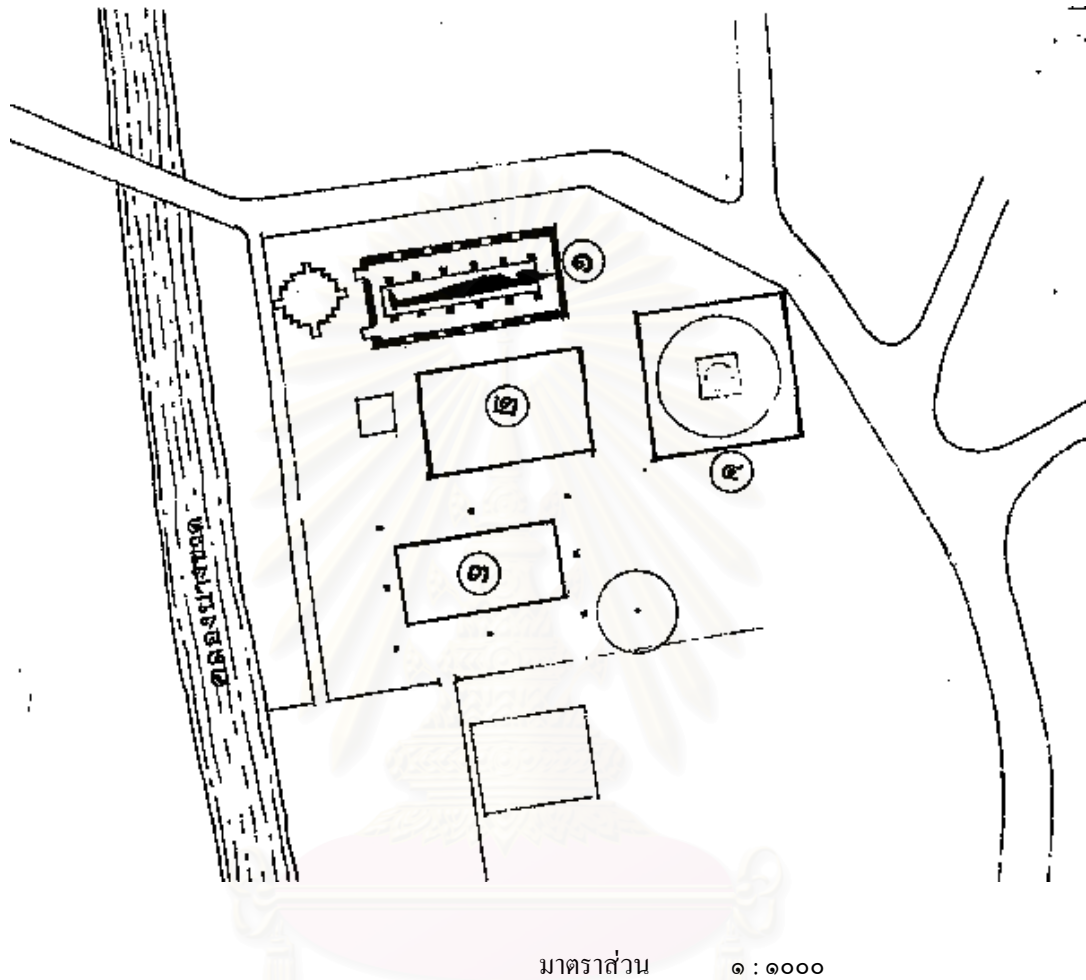
วัดธรรมิกราช เป็นวัดที่มีอาคารสำคัญสามหลัง คือ วิหารทรงธรรม พระอุโบสถ และวิหารด้านทิศเหนือ วางขนานกันตามแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก โดยมี วิหารทรงธรรมซึ่งเป็นอาคารทรงโรงขนาดใหญ่ ตั้งอยู่กลางเขตพุทธาวาส ด้านหน้าของวิหาร ทรงธรรมเป็นพระสถูปเจดีย์ทรงลังกา ซึ่งมีรูปปั้นราชสีห์โดยรอบฐานพระเจดีย์ ด้านทิศเหนือ และทิศใต้ของวิหารทรงธรรม เป็นซากวิหารเก่าและพระอุโบสถตามลำดับ

วิหารพระพุทธไสยาสน์ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของวิหารทรงธรรม และอยู่ทางทิศเหนือของพระเจดีย์ประธาน เป็นอาคารทรงโรงขนาดเจ็ดห้อง ผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีความกว้างประมาณ ๑๐ เมตร และมีความยาวประมาณ ๑๘ เมตร วางอาคารตามแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก เป็นวิหารที่บิที่มีหลังคาเพียงตอนเดียว ไม่มีชั้นลด มีดับหลังคา ๒ ดับ ช่องเปิดเป็นลูกตั้ง โครงสร้างอาคารเป็นการใช้ผนังรับน้ำหนักที่มีความหนาประมาณ ๑ เมตร ผสมกับการใช้เสาภายในอาคาร ซึ่งมีความยาวช่วงพาดประมาณ ๒ เมตร ๖๐ เซนติเมตร และมีความยาวช่วงพาดระหว่างเสาร่วมในประมาณ ๓ เมตร ๘๐ เซนติเมตร ทางเข้าอาคารทั้งสามแห่งอยู่ทางทิศตะวันตก ตรงกับพระบาทของพระพุทธไสยาสน์

ภายในวิหารประดิษฐานพระพุทธไสยาสน์ ซึ่งมีความยาวประมาณ ๑๓ เมตร ประทับนอนตะแคงขวาในท่าสัทธา หันพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ ปลายพระรัศมีอยู่ทางทิศตะวันออก และหันรอยพระบาทไปทางทิศตะวันตก พระพักตร์ค่อนข้างเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีไรพระศกเม็ดเล็กละเอียด พระรัศมีเป็นรูปเปลวเพลิง พระหัตถ์ขวาประคองพระเศียร ได้พระหัตถ์ขวามีหมอนกลมหนุนอยู่หลายลูก พระหัตถ์ซ้ายทาบไปตามลำตัว ขาทั้งสองข้างเหยียดตรง พระบาททั้งสองข้างแนบสนิท ที่พระพุทธบาทมีภาพปิดทองประดับกระจกเป็นรูปมงคล ๑๐๘ ประการ

ปัจจุบันยังไม่มีผู้ใดทราบว่าประวัติการก่อสร้างที่แน่นอนของวิหารพระพุทธไสยาสน์ดังกล่าวเป็นอย่างไร ทราบแต่เพียงว่าในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ กรมศิลปากรได้บูรณะซ่อมแซมวิหารแห่งนี้ จนกระทั่งมีสภาพดังที่ปรากฏในปัจจุบัน²⁸

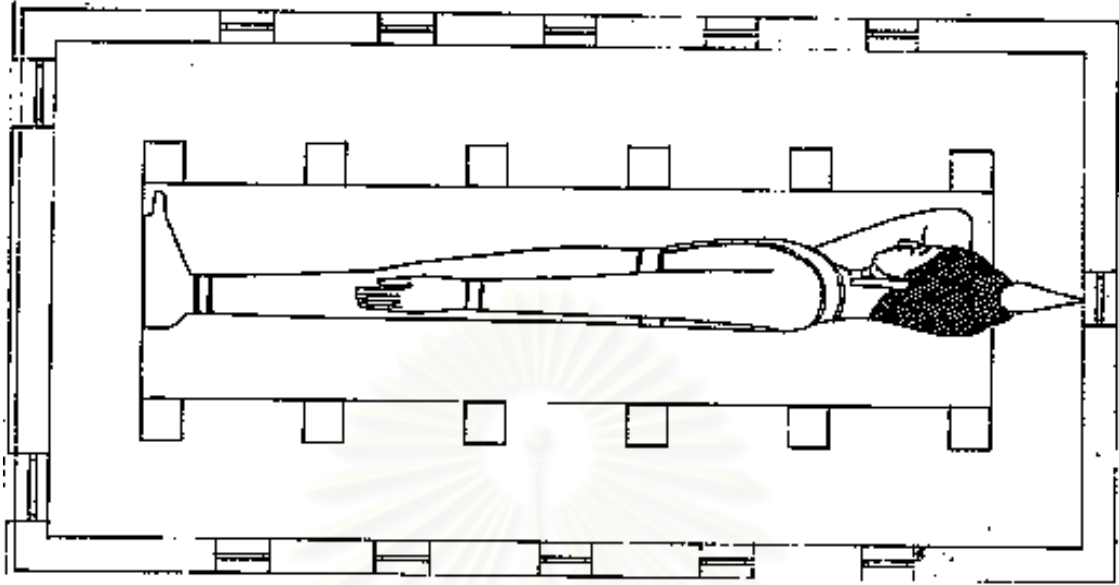
²⁸ บวรจวบ เทียมทัต, “วัดธรรมิกราช” ใน พระราชวัง และวัดโบราณ ในจังหวัด พระนครศรีอยุธยา, หน้า ๗๗.

สัญลักษณ์

- ๑) วิหารพระพุทธไสยาสน์
- ๒) วิหารพระนั่ง
- ๓) วิหารพระยืน
- ๔) พระเจดีย์ประธานทรงระฆัง

ภาพประกอบที่ ๕๖ ผังบริเวณวัดสามวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ที่มา: กรมศิลปากร, ทะเบียนโบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ ๑, หน้า ๒๒๒.)

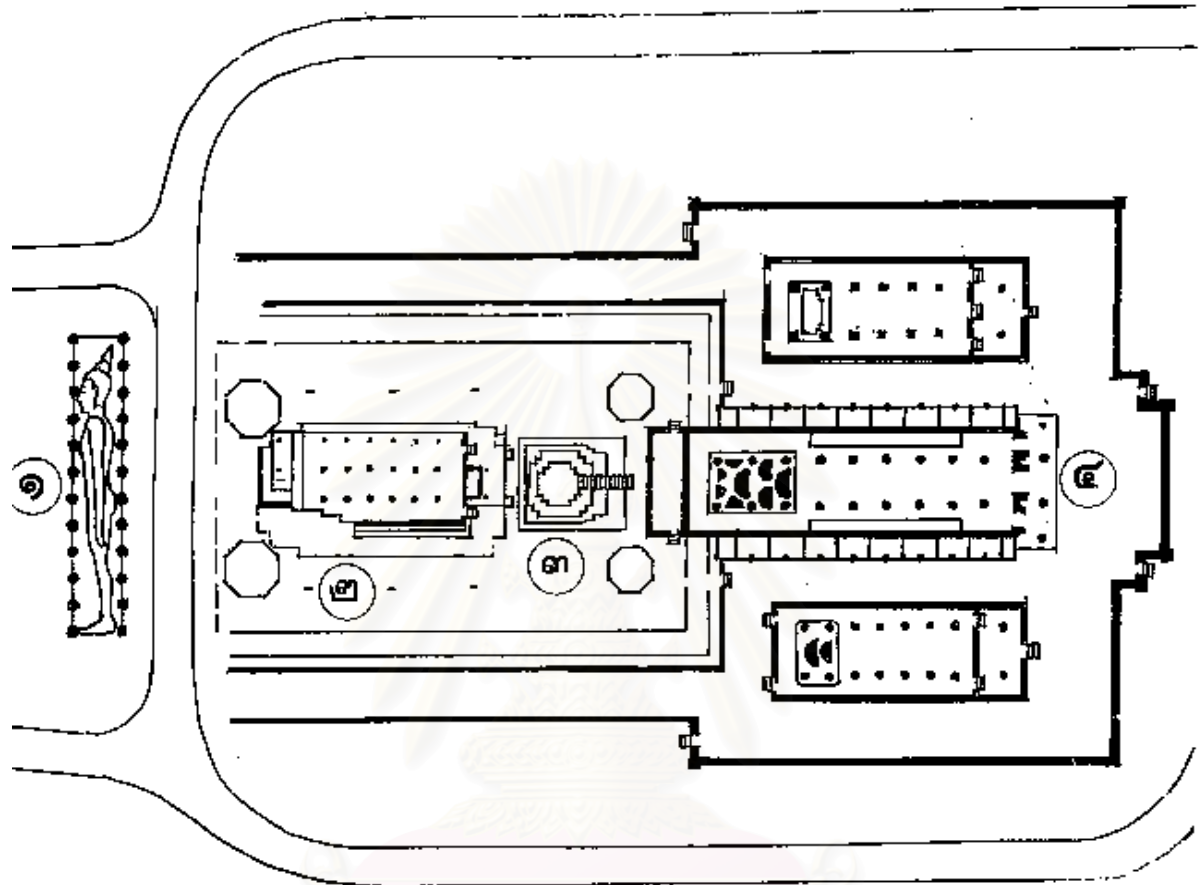
ภาพประกอบที่ ๕๑

ผังพื้นวิหารพระพุทธรไสยาสน์ที่วัดสามวิหาร จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา (ที่มา: นพคุณ ต่อวงศ์. แบบรังวัด.
๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๔.)

ภาพประกอบที่ ๕๒

พระพุทธรไสยาสน์แห่งวัดสามวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
(ที่มา: น.ณ ปากน้ำ. พุทธประติมากรรมในประเทศไทย. หน้า ๕๔.)

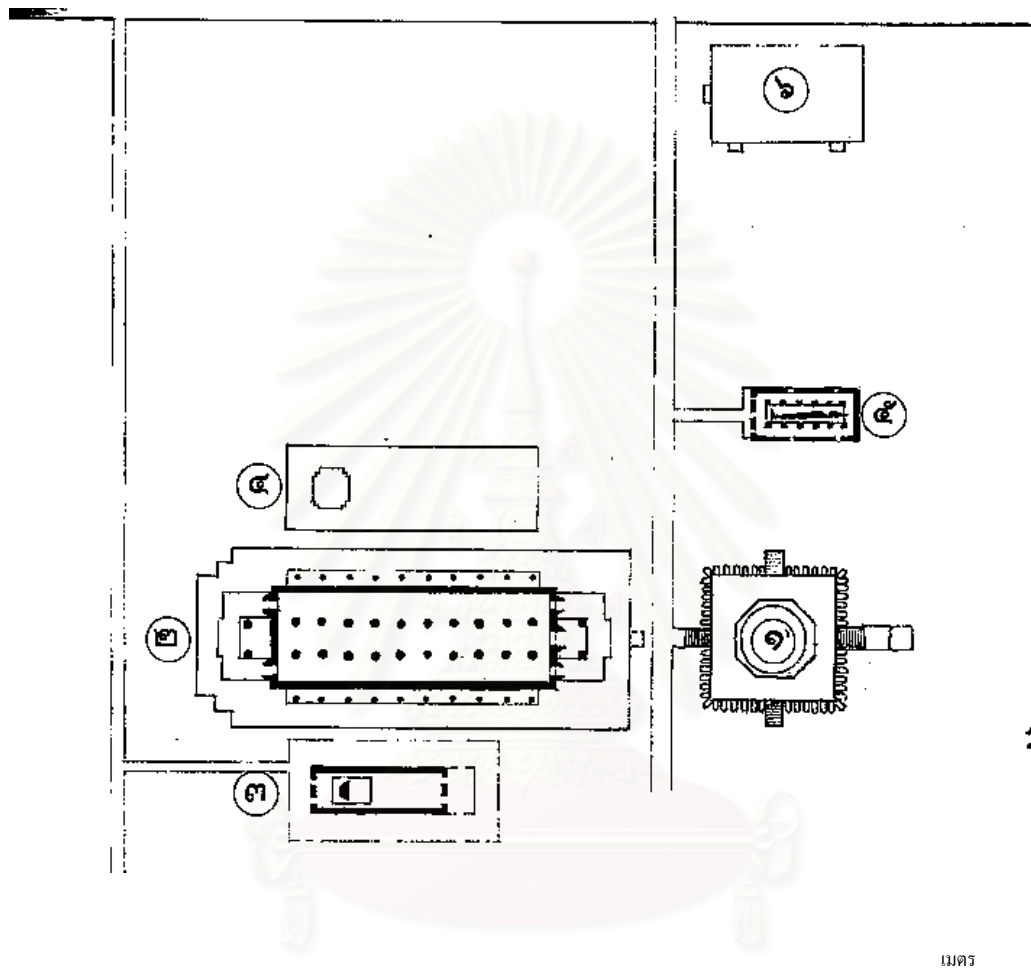
มาตราส่วน ๑ : ๑,๐๐๐

สัญลักษณ์

- ๑) วิหารพระพุทธไสยาสน์
- ๒) พระปรางค์
- ๓) พระอุโบสถ
- ๔) วิหารหลวง

ภาพประกอบที่ ๕๕

ผังบริเวณวัดโลกยสุชา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ที่มา: พระราชวังและวัดโบราณในพระนครศรีอยุธยา. หน้า ๑๑๒.)

มาตราส่วน ๑ : ๑,๐๐๐

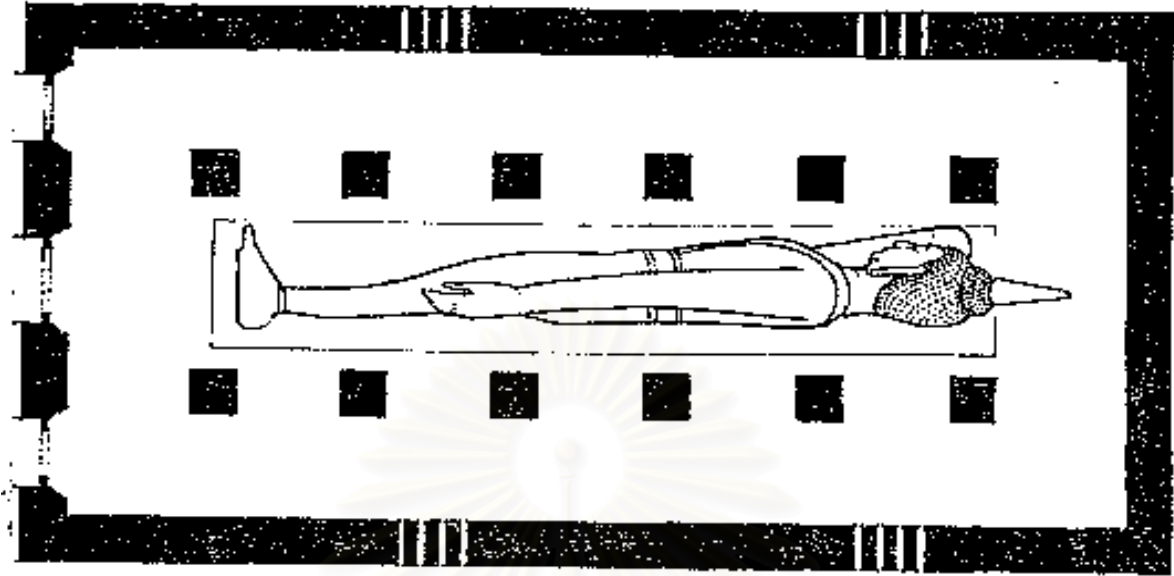
สัญลักษณ์

๑) พระเจดีย์ประธาน	๔) ซากวิหาร
๒) วิหารทรงธรรม	๕) วิหารพระนอน
๓) พระอุโบสถ	๖) ศาลาการเปรียญ

ภาพประกอบที่ ๖๐

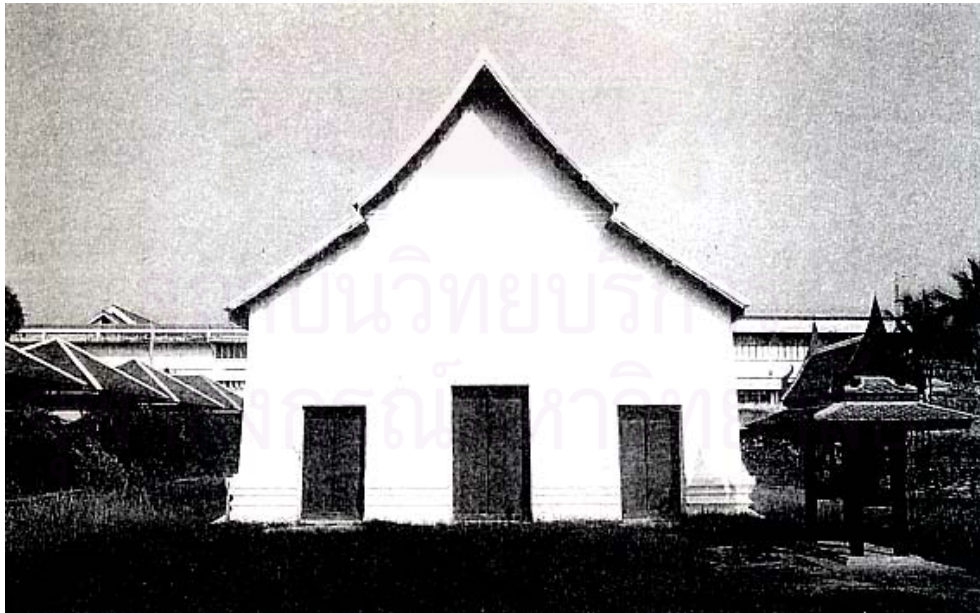
ผังบริเวณวัดธรรมมิกราช อำเภอพระนครศรีอยุธยา

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ที่มา: พระราชวังและวัดโบราณใน
พระนครศรีอยุธยา. หน้า ๗๘.)

มาตราส่วน ๑ : ๑๐๐

ภาพประกอบที่ ๖๑ ผังพื้นของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดธรรมิกราช (ที่มา: นพคุณ ต่อวงศ์. แบบร่างวัด. ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๔.)

ภาพประกอบที่ ๖๒ ภาพถ่ายด้านสกัดของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดธรรมิกราช (ที่มา: นพคุณ ต่อวงศ์. ภาพถ่าย. ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๔.)

๔.๒.๔ วิหารพระพุทธไสยาสน์สมัยอยุธยาตอนกลาง (พ.ศ. ๒๐๓๑-๒๑๗๒)

ตัวอย่างที่จะกล่าวถึง ณ ที่นี้ได้แก่ วิหารพระพุทธไสยาสน์วัดพนมยงค์ ซึ่งพระบรมวงศานุวงศ์ในพระราชสำนักของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. ๒๑๗๒-๒๒๑๑) ทรงสร้างขึ้น เพื่ออุทิศกุศลแด่พระนวมผู้หนึ่ง ซึ่งมีนามว่า “มะยง” ณ พื้นที่ทางตอนเหนือของเกาะเมืองอยุธยา (ภาพประกอบที่ ๖๓) ต่อมาเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สองในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ วัดพนมยงค์ได้กลายเป็นวัดร้าง จนกระทั่งรัชกาลที่ ๕ ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นมาใหม่ และตระกูลพนมยงค์ได้เป็นโคมอุปถัมภ์วัดตราบจนปัจจุบัน^{๒๙}

วิหารพระพุทธไสยาสน์วัดพนมยงค์ (ภาพประกอบที่ ๖๔-๖๕) ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๓๘-๒๕๔๐ เป็นวิหารโถงขนาด ๕ ห้อง ไม่ยกพื้นสูงวางอาคารตามแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก หลังคามุงกระเบื้องดินเผาไม่เคลือบสี ภายในประดิษฐานพระพุทธไสยาสน์ปูนปั้นที่มีความยาวประมาณ ๑๓ เมตร (ภาพประกอบที่ ๖๖) ประทับนอนในท่าสิหไสยา ตะแคงพระปรัศว์ขวา พระหัตถ์ขวาซ้อนพระเศียร ได้พระหัตถ์มีหมอนรูปสี่เหลี่ยมสามใบ ที่พระพุทธบาทไม่มีภาพมงคล ๑๐๘ ประการ

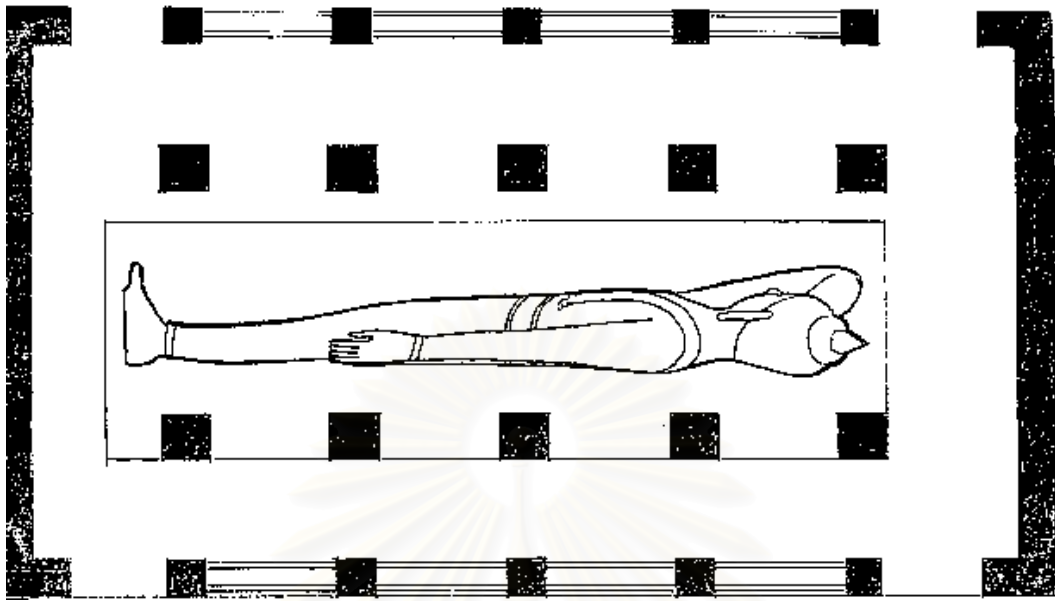

เมตร

มาตราส่วน ๑ : ๕๐,๐๐๐

ภาพประกอบที่ ๖๓ แผนที่กรุงศรีอยุธยา กับวัดพนมยงค์ (ที่มา: กรมแผนที่ทหาร,
แผนที่ประเทศไทย มาตราส่วน ๑ : ๕๐,๐๐๐ ราว 5137 IV.)

^{๒๙} กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา, หน้า ๑๘๑.

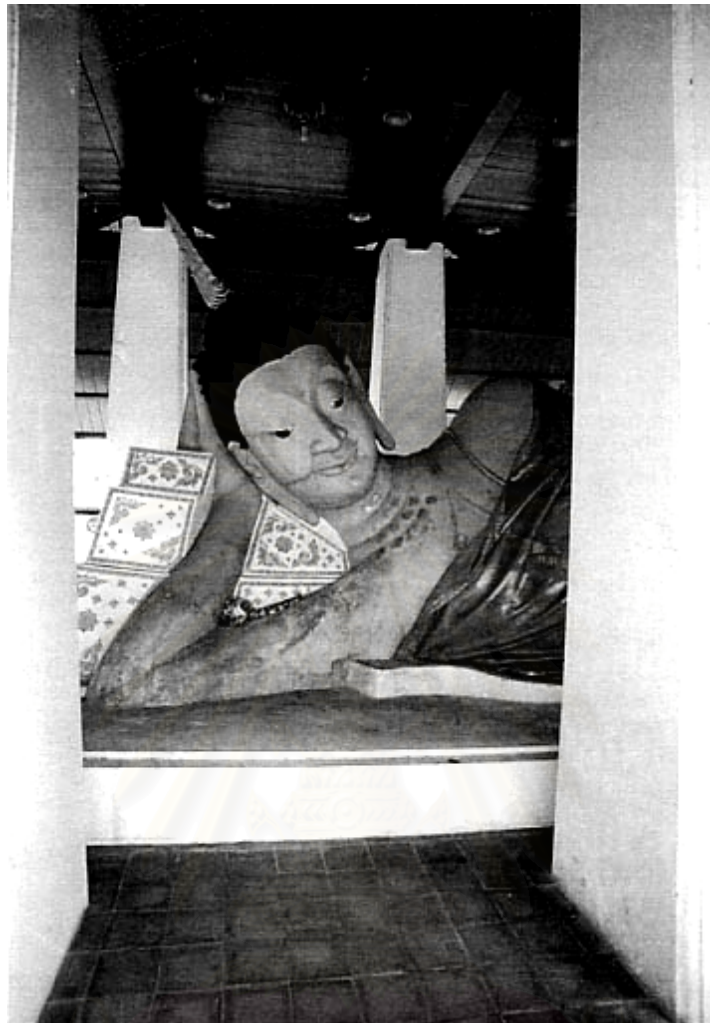
เมตร

มาตราส่วน ๑ : ๑๐๐

ภาพประกอบที่ ๖๔ ผังพื้นวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดพนมยงค์ (ที่มา: นพคุณ ต่อวงศ์.
แบบรังวัด. ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๔.)

ภาพประกอบที่ ๖๕ วิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพนมยงค์ (ที่มา: นพคุณ ต่อวงศ์.
ภาพถ่าย. ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๔.)

ภาพประกอบที่ ๖๖ พระพุทธไสยาสน์วัดพนมยงค์ (ที่มา: นพคุณ ต่อวงศ์. ภาพถ่าย. ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๔.)

๔.๒.๕ วิหารพระพุทธไสยาสน์สมัยอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. ๒๑๗๒-๒๓๑๐)

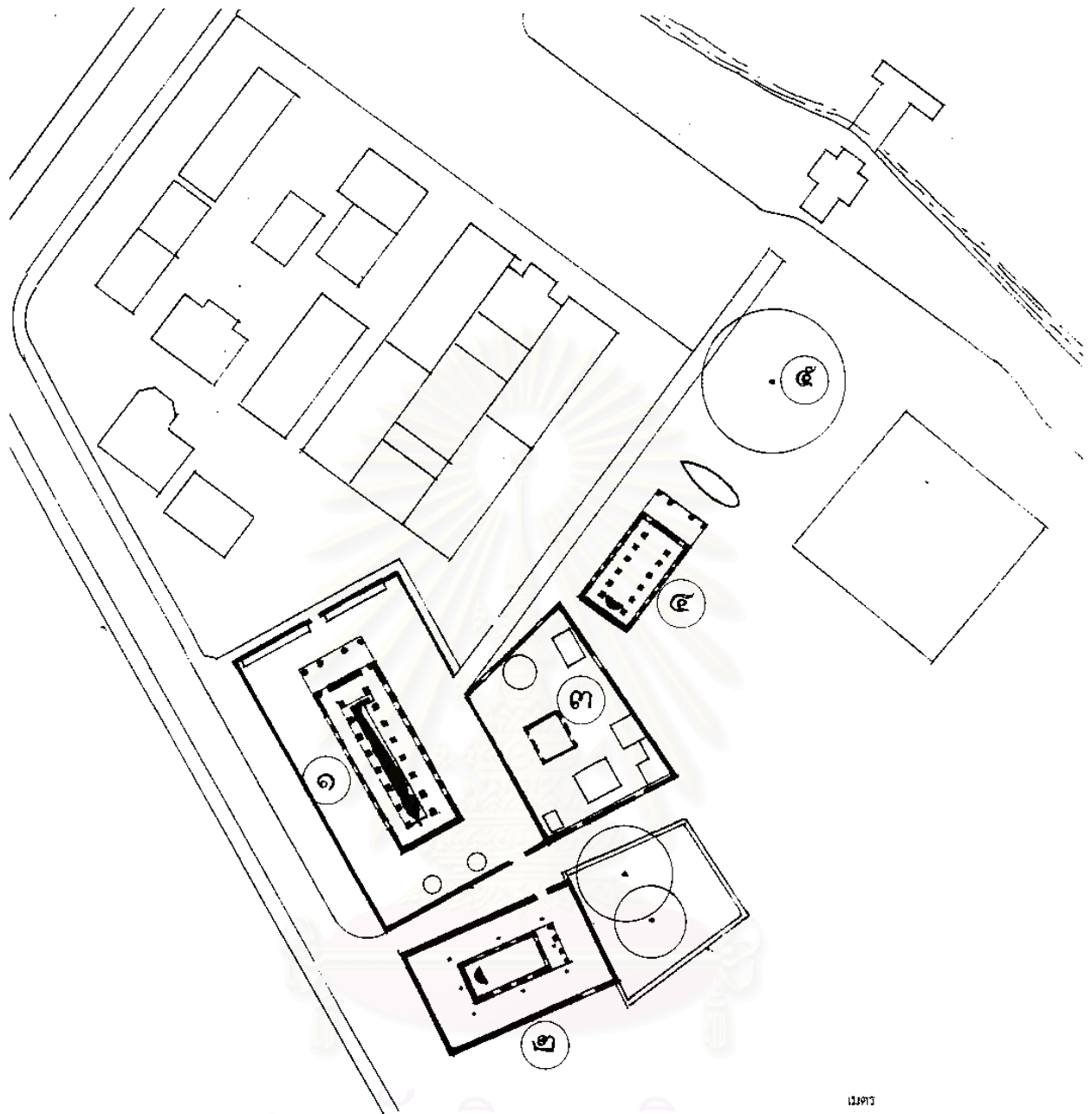
วิหารพระพุทธไสยาสน์สมัยอยุธยาตอนปลายที่มีชื่อเสียงที่สุด และยังคงปรากฏการใช้อาคารอยู่ตราบจนปัจจุบัน ได้แก่ วิหารพระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมกวรวิหาร ซึ่งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาด้านตะวันตก ในเขตอำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง (ภาพประกอบที่ ๖๗) วิหารดังกล่าวสร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ เพื่อทดแทนวิหารหลังเดิมที่ถูกรื้อถอน เนื่องในการชะลอพระพุทธไสยาสน์ให้พ้นจากการกัดเซาะของแม่น้ำเจ้าพระยา³⁰

³⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ, “โคลงดั้นเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าท้ายสระ” ใน ศิลาจารึกประวัติวัดป่าโมกวรวิหาร ด้านหลังพระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมก.

ภายในวัดมีอาคารสำคัญสามหลัง ได้แก่ วิหารพระพุทธไสยาสน์ พระอุโบสถ และวิหารเขียน โดยวิหารพระพุทธไสยาสน์อยู่ทางทิศตะวันตกของเขตพุทธาวาส วังอาคาร ขวางตะวัน ส่วนพระอุโบสถอยู่ทางทิศใต้ของวิหารพระพุทธไสยาสน์ และวังกอาคารตามตะวัน ทิศตะวันออกของวิหารเป็นพระเจดีย์ทรงระฆัง และมณฑปพระพุทธบาท ถัดออกไปเป็นวิหาร เขียน ซึ่งวังกอาคารตามตะวันเช่นเดียวกับพระอุโบสถ (ภาพประกอบที่ ๖๘)

ภาพประกอบที่ ๖๗ แผนที่แสดงตำแหน่งวัดป่าโมกข์ (ที่มา: กรมแผนที่ทหาร. แผนที่ประเทศไทย มาตรฐาน ๑ : ๕๐,๐๐๐ ระวัง 5137 IV และระวัง 5037 I.)

เมตร

สัญลักษณ์

- ๑ วิหารพระพุทธไสยาสน์
- ๒ พระอุโบสถ
- ๓ มณฑปพระพุทธบาท
- ๔ วิหารเจียน
- ๕ ดินพระศรีมหาโพธิ์

ภาพประกอบที่ ๖๘

ผังบริเวณวัดป่าโมกวรวิหาร (ที่มา: กรมแผนที่ทหาร. ภาพถ่ายทางอากาศ มาตรฐาน ๑ : ๑๕,๐๐๐)

วิหารพระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมกข์ เป็นอาคารทรงโรงขนาดเก๋งห้องที่มีผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีอัตราส่วนระหว่างความยาวต่อความกว้างประมาณสามต่อหนึ่ง ซึ่งจัดเป็นผังพื้นที่มีลักษณะค่อนข้างยาว หลังคาซ้อนสองชั้นสามตับ มุงกระเบื้องกาบกล้วยไม้เคลือบสี โครงหลังคาเป็นเครื่องประดับ หน้าบันไม้จำหลักลายกระหนกก้านขดช่อหางโต ในกรอบลูกฟักหน้าพรหม (ภาพประกอบที่ ๖๕) ฐานอาคารเป็นฐานปัทม์ มีทางเข้าอาคารด้านหน้าและด้านพระบาทของพระพุทธไสยาสน์ มุขทางเข้าด้านพระบาทมีหลังคาแบบจันทน์หับ เสารับหลังคามีหน้าตัดกลม บัวปลายเสาปั้นปูนเป็นรูปบัวโถ

ภายในวิหารมีเสาร่วมในสี่เหลี่ยมจัตุรัสกลม ขนาดหน้าตัดประมาณ ๑ เมตร ด้านบนของเสามีลายกรวยเชิง ปลายเสาเป็นบัววงกล ผนังภายในอาคารบุกระเบื้องแกรนิตขัดมัน สันนิษฐานว่าเดิมคงจะบุกระเบื้องดินเผาไม้เคลือบผิวเหมือนที่ปรากฏในวิหารเขียน ระดับพื้นภายในอาคารสูงจากระดับพื้นภายนอกไม่ถึง ๕๐ เซนติเมตร (ภาพประกอบที่ ๗๐-๗๑) ใจกลางอาคารเป็นพระพุทธไสยาสน์ขนาดใหญ่ที่มีความยาวประมาณ ๑๒ วา หรือประมาณ ๒๔ เมตร ภายในวิหารเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธไสยาสน์ขนาดใหญ่ ซึ่งสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย หรือสมัยอยุธยาตอนต้น^{๓๑} มีประวัติว่า เมื่อครั้งที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาแห่งพม่าในปี พ.ศ. ๒๑๓๕ นั้น ทรงแวะตั้งค่ายที่วัดป่าโมก และเสด็จนมัสการพระพุทธไสยาสน์ ครั้งนั้นได้ทอดพระเนตรเห็นพระบรมสารีริกธาตุแสดงปาฏิหาริย์^{๓๒} ดังนั้นพระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมกจึงน่าที่จะสร้างก่อนปี พ.ศ. ๒๑๓๕ เป็นอย่างน้อย

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๒๖๕ อันเป็นรัชสมัยของพระเจ้าท้ายสระแห่งกรุงศรีอยุธยา แม่น้ำเจ้าพระยาได้กัดเซาะริมตลิ่งเข้ามาจนกระทั่งเกือบถึงวิหารพระพุทธไสยาสน์ ดังนั้นพระเจ้าท้ายสระจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชสงครามย้ายองค์พระพุทธไสยาสน์จากวัดป่าโมกเดิม มายังวัดตลาด หรือที่เรียกว่า “วัดชีปะขาว” ซึ่งอยู่ห่างออกมาทางทิศใต้ประมาณ ๔ เส้นเศษ (ประมาณ ๑๗๖ เมตร) โดยพระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงการชะลอพระพุทธไสยาสน์ดังต่อไปนี้

^{๓๑} น. ณ ปากน้ำ, ศิลปะพระพุทธประติมากรรมในประเทศไทย, ๒๕๓๓, .

^{๓๒} วงศ์ไพบูลย์ ชัยชนะ, “ป่าโมก, อำเภอ” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๘ บุหลันลอยเลื่อน, เพลง-พรหมพิราม, อำเภอ, (กรุงเทพฯ: สยามเพรส, ๒๕๔๒), หน้า ๓๖๕๖-๓๖๖๒.

...(พระยาราชสงคราม) เณรทำให้ข้าราชการไปตัดไม้อย่าง ยาว ๑๔-๑๕ วา หน้าใหญ่ศอกคืบข้าง ยาว ๔-๕ วา หน้าใหญ่ศอกหนึ่งข้าง ให้ได้มาก ทำตะเข้แม่ สติง ให้เลื่อยเป็นตัวไม้ หน้าใหญ่ศอกหนึ่ง หน้าน้อยคืบหนึ่ง เป็นอันมาก ให้เอาเสา ไม้ยาว ๓ กำ ๓ วา กลึงเป็นกง เลื่อยกระดานหน้า ๒ นิ้ว จะปูพื้นทางจะลากตะเข้ไป ให้ปราบที่ให้เสมอ ทูบตีด้วยตะลุมพุกให้ราบเสมอ ให้ควั่นเชือกน้อยใหญ่เป็นอันมาก แล้วให้เจาะฐานแท่นพระเจ้านั้น ช่องกว้างศอกหนึ่ง เว้นไว้ศอกหนึ่ง ช่องสูงคืบหนึ่ง เว้นไว้เป็นพื้นปลา เอาตะเข้แอบเข้าทั้งสองข้างร้อยไม้ขวางทางที่แม่สติง แล้วสอด หน้ากระดานคืบ ๑ นั้นบนหลังตะเข้ลอดช่อง แล้วเจาะรูหรืออิฐหว่างช่องกระดานที่ เว้นไว้เป็นพื้นปลานั้นออกเสียบ เอากระดานหนานั้นสอดให้เต็มทุกช่อง...³³

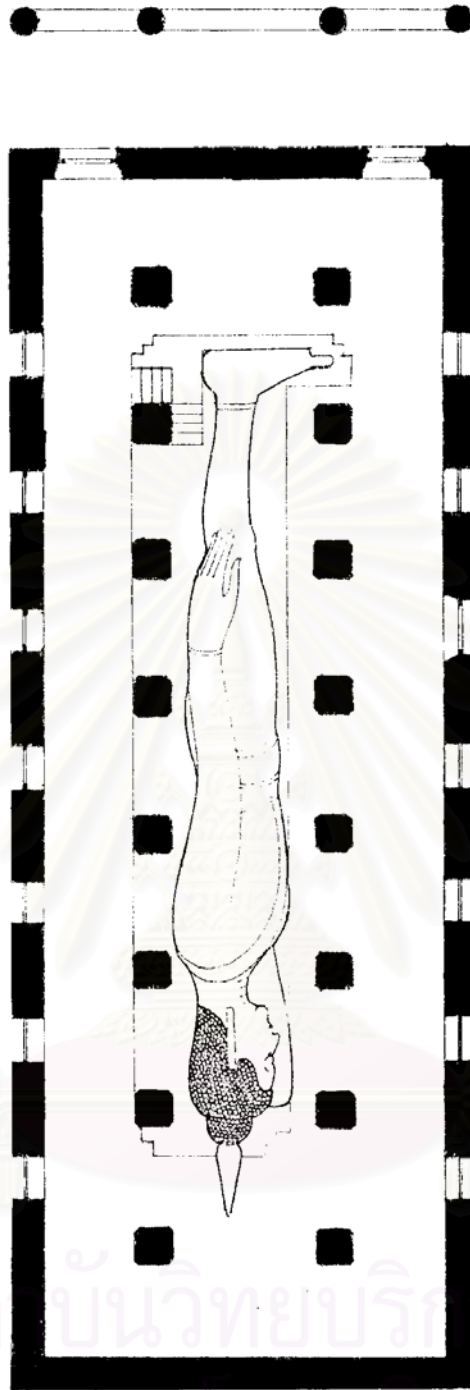
หลังจากที่ได้เตรียมการชะลอองค์พระพุทธรูปไสยาสน์เป็นเวลาถึง ๕ เดือน เมื่อถึงเวลาอันเป็นมงคลฤกษ์ จึงเริ่มเคลื่อนย้ายพระพุทธรูปไสยาสน์มา ณ ตำแหน่งปัจจุบัน ซึ่งอยู่ห่างจากวัดป่าโมกเดิมไปทางทิศใต้ประมาณ ๔ เส้น ๔ วา³⁴ จากนั้นพระเจ้าท้ายสระจึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ ตลอดจนเสนาสนะต่างๆ เช่น วิหารเขียน พระอุโบสถ ศาลาการเปรียญ กุฏิ และหอพระไตรปิฎก เป็นต้น

พระพุทธรูปไสยาสน์วัดป่าโมก (ภาพประกอบที่ ๗๒) มีพระพักตร์เป็นรูปวงรี เม็ดพระศกเล็ก พระขนงโค้ง ประทับนอนในท่าลีลาไสยาตะแคงพระปรัศว์ขวา หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก และหันพระบาทไปทางทิศเหนือ ยกพระหัตถ์ขวาขึ้นประคองพระเศียร ได้พระหัตถ์ขวามีหมอนกลมสามลูกรองอยู่ พระพาหาซ้ายทอดขนานไปตามพระบวรกาย ขาททั้งสองข้างเหยียดตรง พระบาททั้งสองข้างซ้อนกันสนิท แต่บนพระบาทไม่ปรากฏรูปมงคล ๑๐๘ ประการ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

³³ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘๒ พระราชพงศาวดารจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน, (ม.ป.ท., ๒๕๓๗), หน้า ๓๑๓-๓๑๔.

³⁴ สมเด็จพระกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, จดหมายเหตุทางไปพิษณุโลก, (พระนคร: พระจันทร์, ๒๕๐๖), หน้า ๑-๒.

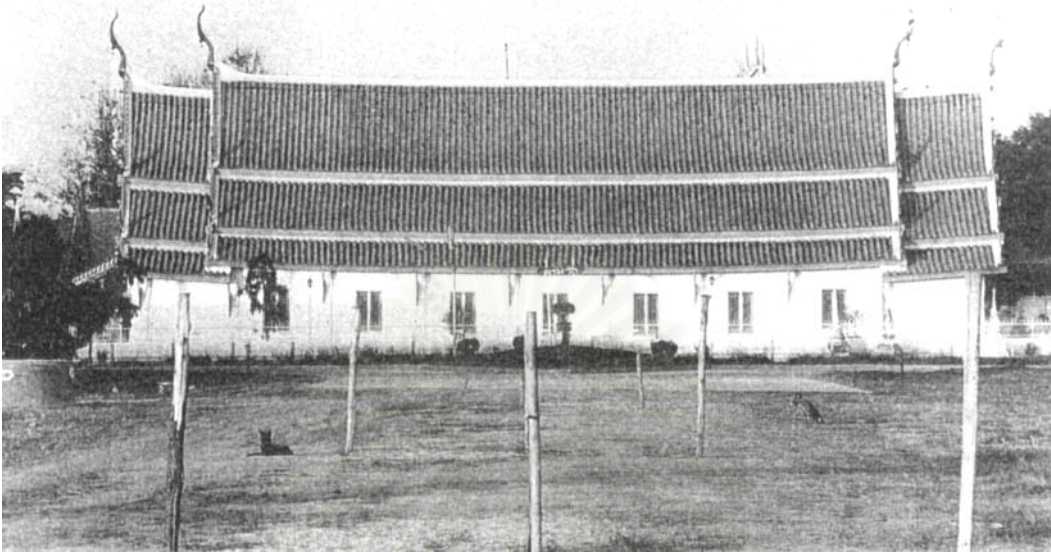
สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เมตร

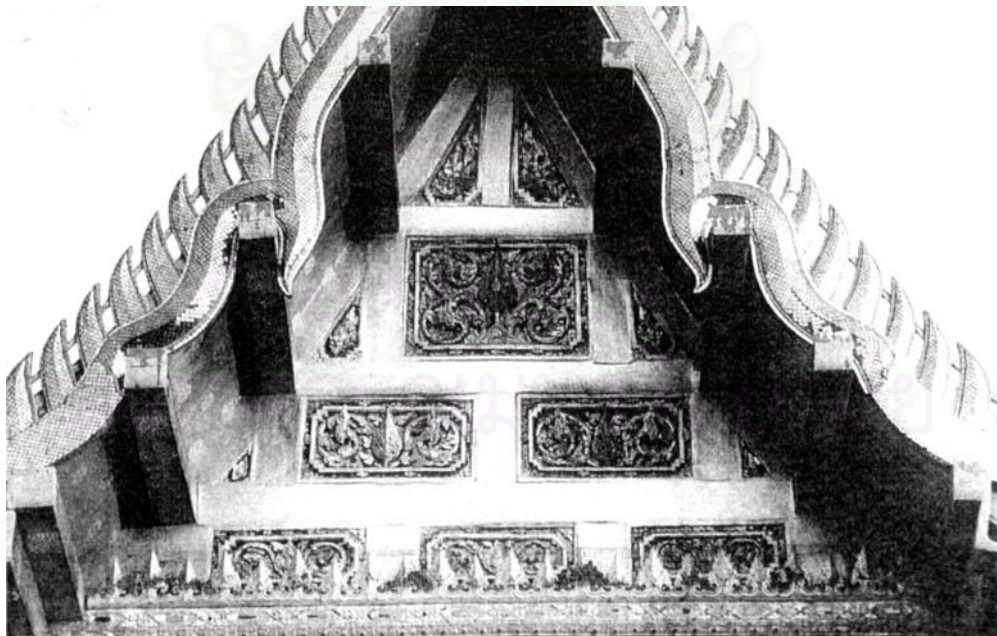
มาตราส่วน ๑ : ๒๐๐

ภาพประกอบที่ ๖๕

ผังพื้นวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมก (ที่มา: นพคุณ ต่อบงศ์.
แบบรังวัด. ๓ มี.ค. ๒๕๔๔.)

ภาพประกอบที่ ๗๐ วิหารพระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมก (ที่มา: นพคุณ ต่อบวงศ์. ภาพถ่าย.
๒๒ เม.ย. ๒๕๔๔.)

ภาพประกอบที่ ๗๑ หน้าบันด้านทิศเหนือของวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมก
(ที่มา: นพคุณ ต่อบวงศ์. ภาพถ่าย. ๒๒ เม.ย. ๒๕๔๔.)

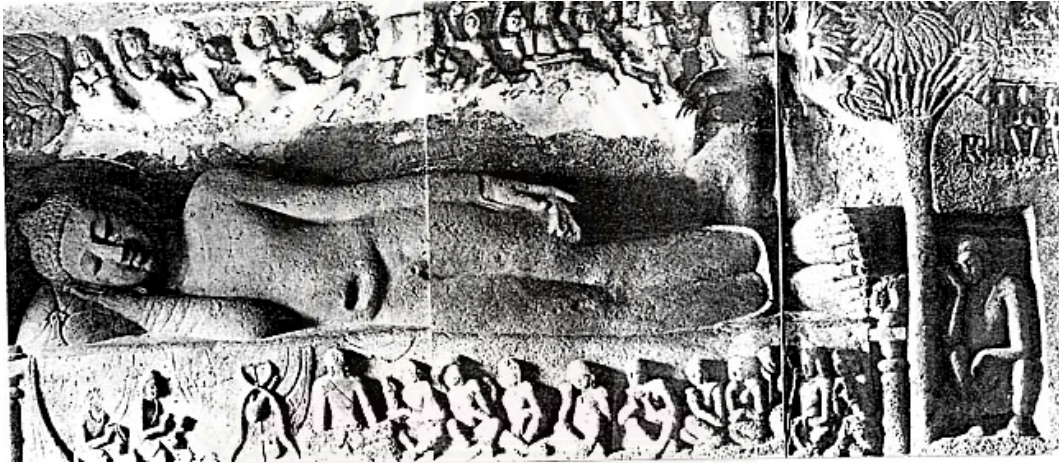
ภาพประกอบที่ ๑๒ พระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมกวรวิหาร (ที่มา: เสกสรร เล็กอุทัย.
ภาพถ่าย. ๓ มี.ค. ๒๕๔๔.)

๔.๓ สถานที่อื่นที่นอกเหนือจากพระพุทธรูปไสยาสน์

นอกจากวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์แล้ว ยังมีอาคารหรือสถานที่ชนิดอื่นที่สามารถใช้ประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ ถ้ำ

สันนิษฐานว่าการสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ไว้ในถ้ำ คงจะได้รับความนิยมมาตั้งแต่เริ่มมีการประดิษฐ์พระพุทธรูป เนื่องจากมีพระพุทธรูปไสยาสน์ที่อยู่ในถ้ำหลายแห่งในประเทศอินเดีย ซึ่งมีอายุไม่ต่ำกว่า ๑,๕๐๐ ปี เช่น พระพุทธรูปปางปรินิพพานในถ้ำหมายเลข ๒๖ ที่อชันตะ รัฐมหาราษฏร์ ประเทศอินเดีย ซึ่งสร้างขึ้นเมื่อประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๑³⁵ (ภาพประกอบที่ ๗๓)

ภาพประกอบที่ ๗๓ พระพุทธรูปปางปรินิพพาน บนผนังถ้ำด้านซ้าย ในถ้ำหมายเลข ๒๖ ที่อชันตะ เป็นพระพุทธรูปจำหลักแบบนูนสูง มีความยาวประมาณ ๙ เมตร (ที่มา: Susan L. Huntington, **The Art of Ancient India**, หน้า ๒๕๒)

ต่อมาคติการสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ไว้ในถ้ำ คงจะเผยแพร่ไปยังภูมิภาคต่างๆ ของทวีปเอเชีย ดังนั้นจึงพบพระพุทธรูปไสยาสน์ในถ้ำหลายแห่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีอายุร่วมสมัยกับพระพุทธรูปไสยาสน์ที่อชันตะ ปัจจุบันสามารถแบ่งประเภทของพระพุทธรูปไสยาสน์ที่ประดิษฐานอยู่ในถ้ำตามยุคดังต่อไปนี้

³⁵ Susan L. Huntington, *The Art of Ancient India*, p.282.

๔.๓.๑.๑ พระพุทธไสยาสน์สมัยทวารวดี เป็นพระพุทธไสยาสน์ที่สร้างขึ้นระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ ส่วนมากอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลางด้านตะวันตก ซึ่งมีลักษณะภูมิประเทศเป็นป่าเขากรงชัน ที่สำคัญได้แก่ พระพุทธไสยาสน์ภูโป (ภาพประกอบที่ ๗๔) และพระพุทธไสยาสน์ภูค่าว จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นต้น

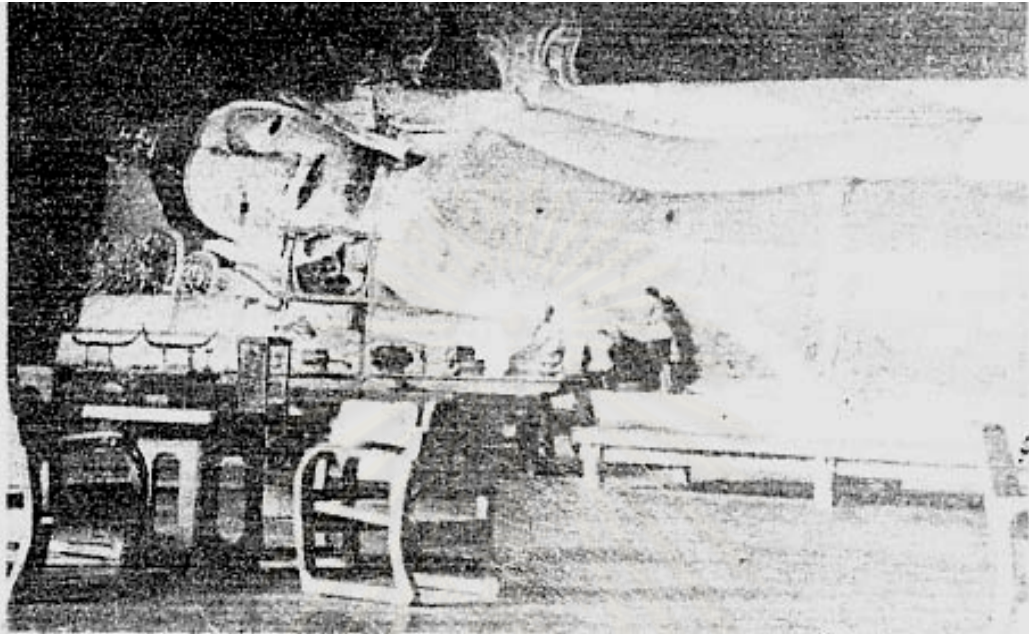
ภาพประกอบที่ ๗๔ พระพุทธไสยาสน์ในถ้ำที่ภูโป จังหวัดกาฬสินธุ์ (ที่มา: น. ณ ปากน้ำ. พุทธประติมากรรมในประเทศไทย. หน้า ๗๕.)

๔.๓.๑.๒ พระพุทธไสยาสน์ในถ้ำสมัยศรีวิชัย อาณาจักรศรีวิชัย เป็นอาณาจักรที่ปกครองภาคใต้ของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๖ เนื่องจากสภาพภูมิประเทศของภาคใต้เป็นภูเขาสลับกับที่ราบลุ่ม และมีถ้ำเป็นจำนวนมาก ดังนั้นจึงมีผู้สร้างพระพุทธไสยาสน์ในถ้ำหลายแห่ง ที่สำคัญได้แก่ พระพุทธไสยาสน์ในถ้ำแจ้ง วัดคูหาภิมุข อำเภอเมือง จังหวัดยะลา (ภาพประกอบที่ ๗๕) ซึ่งเป็นพระพุทธไสยาสน์ที่มีความยาวประมาณ ๒๔ เมตรเศษ โดยตำนานพื้นเมืองได้กล่าวว่า กษัตริย์ผู้ปกครองหัวเมืองทางภาคใต้ของประเทศไทย เป็นผู้สร้างเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๑๓๐๐^{๓๖}

ต่อมาเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเสด็จไปตรวจราชการ ณ หัวเมืองภาคใต้ ได้เสด็จไปนมัสการพระพุทธไสยาสน์วัดคูหาภิมุข ทรงพบว่าองค์พระได้รับความเสียหายเนื่องจากถ้ำน้ำที่หยดลงมาจากผนังถ้ำกัดเซาะจนกระทั่งแตกทะลุ ทำให้ทรงทราบว่าวัสดุที่ใช้ก่อสร้างพระพุทธไสยาสน์เป็นอิฐ ซึ่งทำจากดินดิบ ภายในองค์พระเป็นช่องว่างขนาดใหญ่ที่คน

³⁶ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, พระพุทธรูปที่สำคัญในเมืองไทย, (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๑๗), หน้า ๔๐.

สามารถเข้าไปเดินได้ตลอดทั้งองค์ ดังนั้นจึงทรงสันนิษฐานว่า ผู้ที่สร้างพระพุทธรูปไสยาสน์อาจ ผสมคตินกับอิทธิบาทของพระเถระผู้ใหญ่ ดังนั้นจึงไม่ยอมเผาเนื้อดินให้สุก เนื่องจากการกระทำ ดังกล่าวเท่ากับเป็นการเผาอิทธิบาทนั้นซ้ำอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสม³⁷

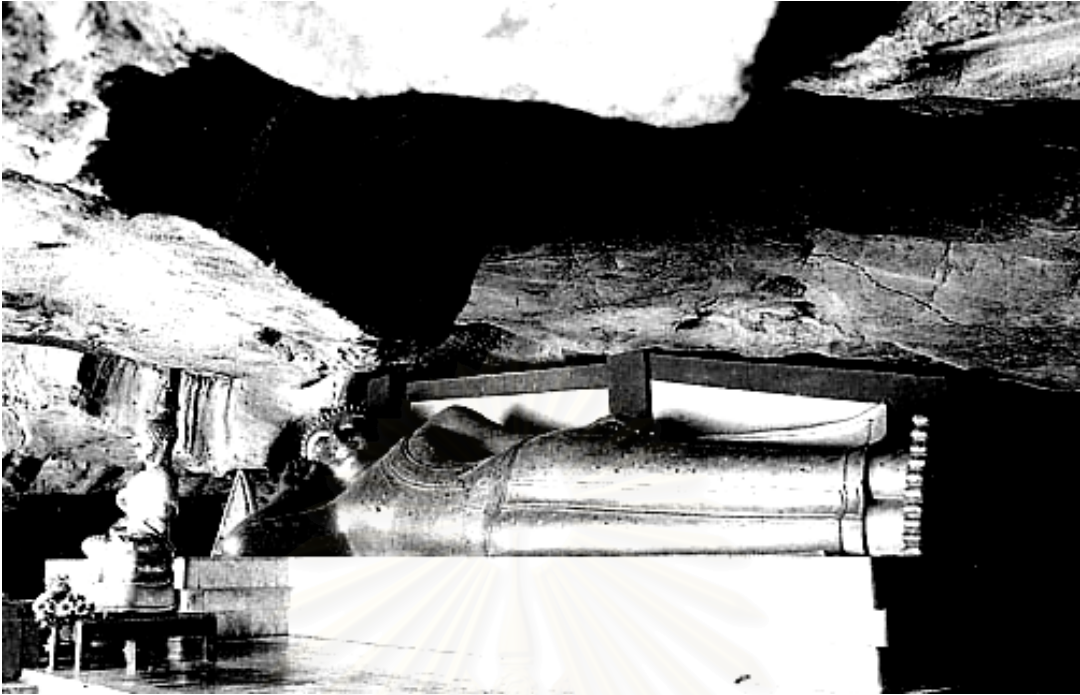
ภาพประกอบที่ ๑๕ พระพุทธรูปไสยาสน์วัดคูหาภิมุข อำเภอเมือง จังหวัดยะลา (ที่มา: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. พระพุทธรูปที่สำคัญของเมืองไทย. หน้า ๑๕.)

๔.๓.๑.๓ สมัยสุโขทัย เนื่องจากอาณาจักรสุโขทัยตั้งอยู่ในภาคเหนือตอนล่าง ซึ่งมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่อกเขาสลับกับที่ราบลุ่ม และมีถ้ำตามธรรมชาติเป็นจำนวนมาก ดังนั้นในพื้นที่บริเวณภาคเหนือตอนล่างจึงปรากฏพระพุทธรูปไสยาสน์ที่อยู่ในถ้ำหลายแห่ง เช่น พระพุทธรูปไสยาสน์ที่อยู่ในวัดเขากบ³⁸ อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ และพระพุทธรูปไสยาสน์ในวัดเขาน้อย อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์³⁹ (ภาพประกอบที่ ๑๖-๑๗) เป็นต้น

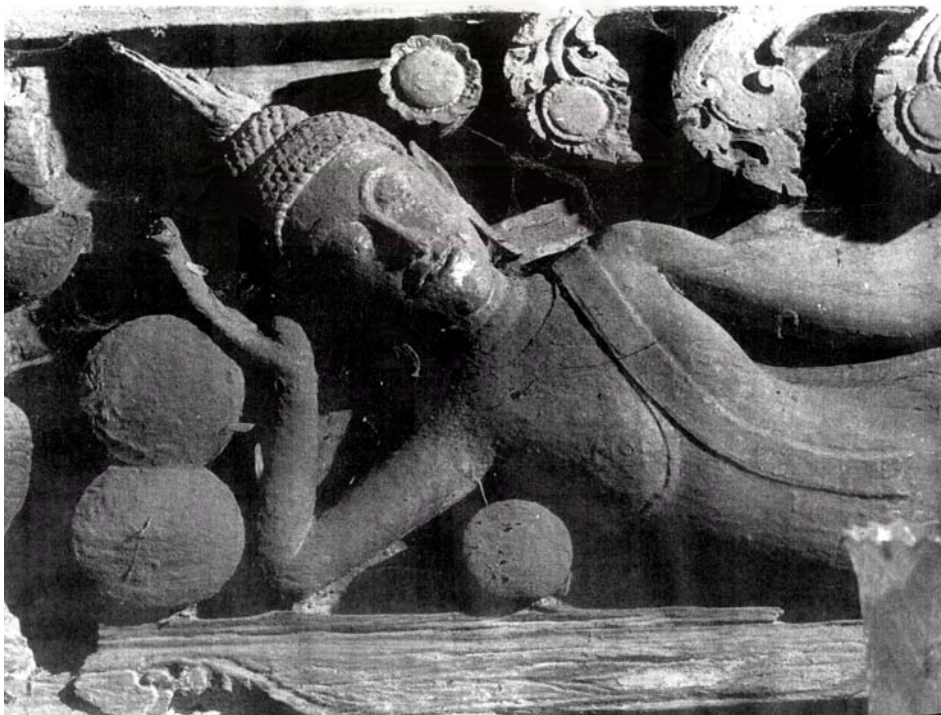
³⁷ มานิต วัลลิโกดม, **ทักษิณรัฐ**, (กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๒๐-๑๒๑.

³⁸ วัดเขากบเป็นวัดสำคัญในสมัยสุโขทัย เนื่องจากเป็นวัดที่พระเจ้าแผ่นดินสุโขทัยทรงสร้างขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๑๙๖๒ เพื่อเป็นตัวแทนของเขาสุมนกฎในศรีลังกา ซึ่งเชื่อว่าเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจริง ต่อมารัชกาลที่ ๔ พระราชทานนามวัดเขากบว่า “วัดวรรณารถบรรพต” (กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๔**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๔), หน้า .)

³⁹ กรมศิลปากร, **ทะเบียนโบราณสถานทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๓ พ.ศ. ๒๕๓๔-๒๕๓๙**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๒๕.

ภาพประกอบที่ ๗๖ พระพุทธไสยาสน์ในถ้ำที่วัดเขาหน่อ อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ (ที่มา: กรมศิลปากร. ทะเบียนโบราณสถานทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๓ พ.ศ. ๒๕๓๔-๒๕๓๕. หน้า ๑๓๑)

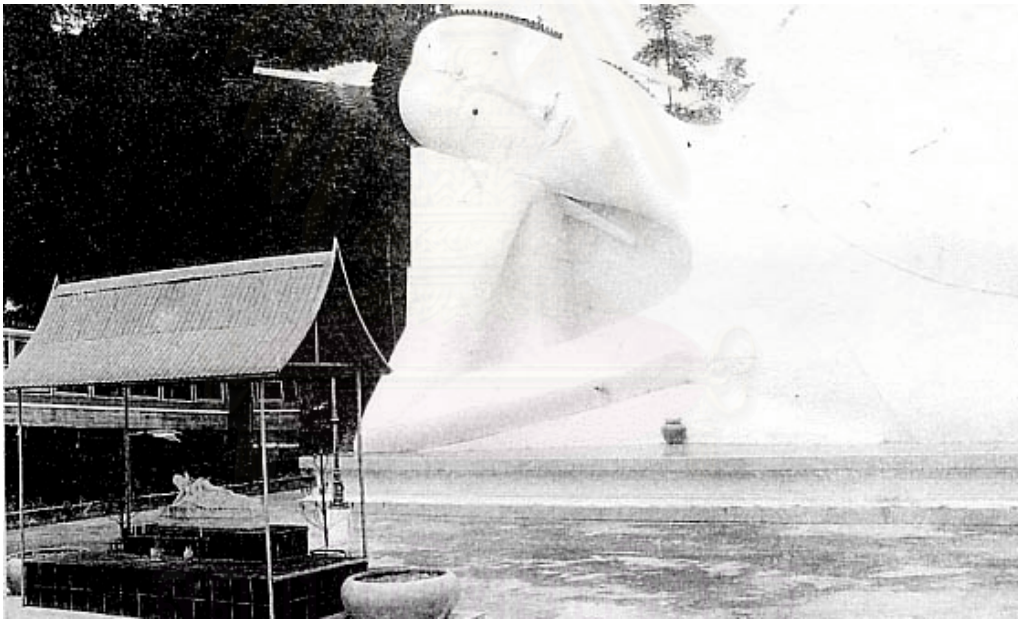

ภาพประกอบที่ ๗๗ พระพุทธไสยาสน์ไม้จำหลักภายในถ้ำวัดเขาหน่อ อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ (ที่มา: น.ณ ปากน้ำ. สมุดภาพประวัติศาสตร์ ศิลปะสยามประเทศ : ศิลปะก่อนกรุงศรีอยุธยา. หน้า ๒๕๔)

อาจสรุปได้ว่าพระพุทธรูปไสยาสน์ที่ประดิษฐานในถ้ำ ส่วนใหญ่มักอยู่ในพื้นที่ที่มีลักษณะทางภูมิทัศน์เป็นภูเขาสลับซับซ้อน และมีถ้ำตามธรรมชาติอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น พื้นที่ทางภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ของประเทศไทย

๔.๓.๒ พื้นที่กลางแจ้ง

ในประเทศไทยมีพระพุทธรูปไสยาสน์ที่ประดิษฐานอยู่บนพื้นที่กลางแจ้งหลายแห่ง ส่วนมากมักอยู่ในวัดราษฎร์ และมักจะมีความยาวมากกว่า ๒๐ วา (ประมาณ ๔๐ เมตร) ส่วนใหญ่สร้างขึ้นหลังจากปี พ.ศ. ๒๔๐๐ เป็นต้นมา เช่น พระพุทธรูปไสยาสน์ที่วัดอัมพวัน อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี (ภาพประกอบที่ ๗๘), พระพุทธรูปไสยาสน์ที่วัดไผ่โรงวัว อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม, และพระพุทธรูปไสยาสน์ที่วัดสะตือ อำเภอบางระจัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

ภาพประกอบที่ ๗๘

พระพุทธรูปไสยาสน์วัดอัมพวัน อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นพระพุทธรูปไสยาสน์ที่มีความยาวกว่า ๔๐ เมตร สร้างขึ้นโดยความร่วมมือระหว่างพระภิกษุกับชาวบ้านในอำเภอสองพี่น้องในปี พ.ศ. ๒๔๗๑⁴⁰

⁴⁰ ศิลาจารึกประวัติพระพุทธรูปไสยาสน์วัดอัมพวัน อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี.

๔.๓.๓ พระวิหาร

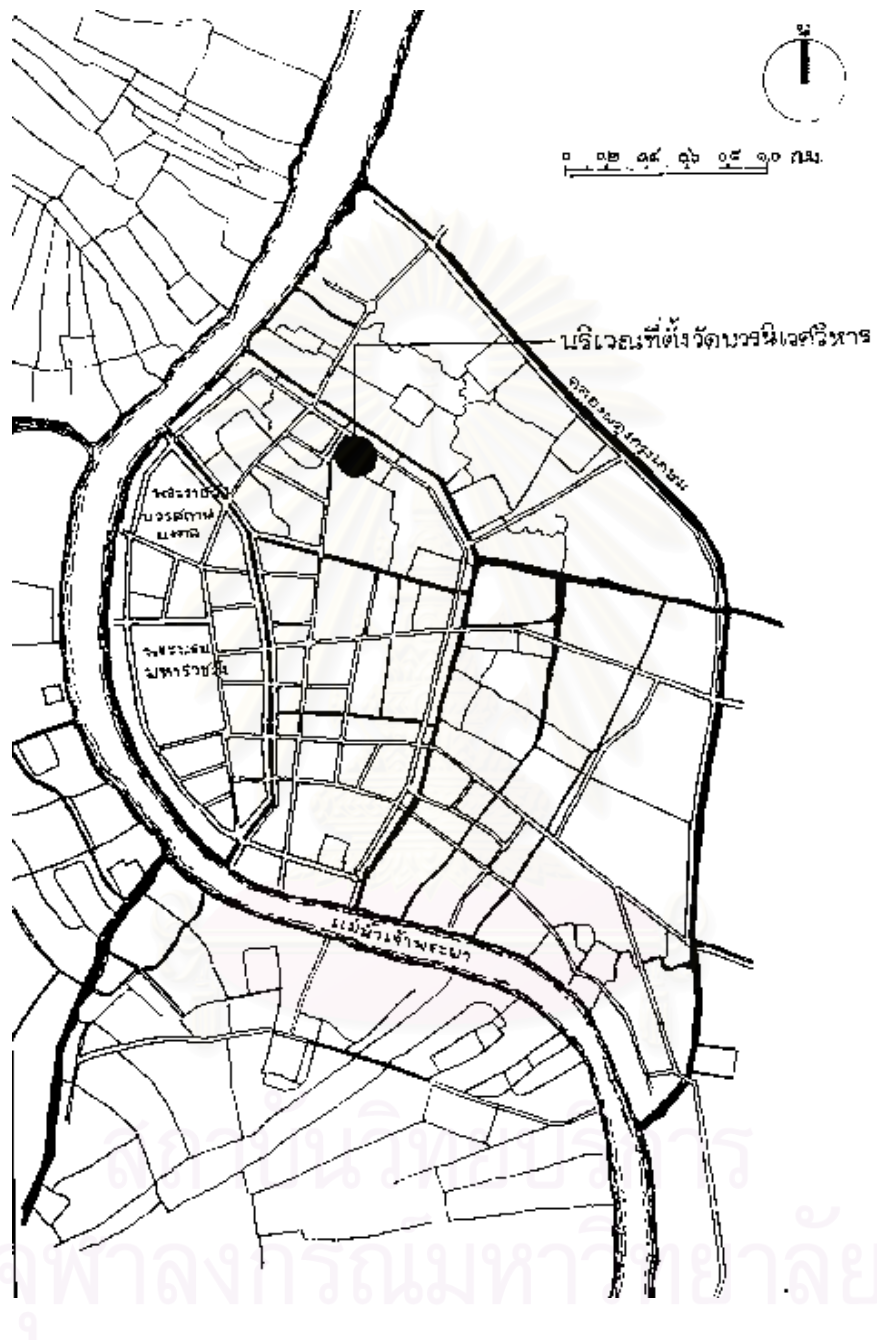
หมายถึงวิหารที่มีพระประธานเป็นพระพุทธรูปปางอื่น และประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ไว้ด้านหลังของพระประธาน มีอยู่ด้วยกันสองประเภท คือ วิหารที่มีผนังภายในอาคาร และวิหารที่ไม่มีผนังภายในอาคาร

๔.๓.๓.๑ วิหารที่มีผนังคั่นระหว่างพระประธานกับพระพุทธรูปไสยาสน์ ได้แก่ วิหารพระศาสดา ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของเขตพุทธาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร (ภาพประกอบที่ ๗๕-๘๒) วิหารดังกล่าวสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๕ เพื่อประดิษฐานพระศรีศาสดา ซึ่งกรมพระราชวังบวรมหาดคีฬเสพย์ทรงอัญเชิญจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก ภายหลังเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ (ภาพประกอบที่ ๘๓) ที่รัชกาลที่ ๔ ทรงอัญเชิญมาจากวัดพระพายหลวง กรุงเทพมหานคร⁴¹

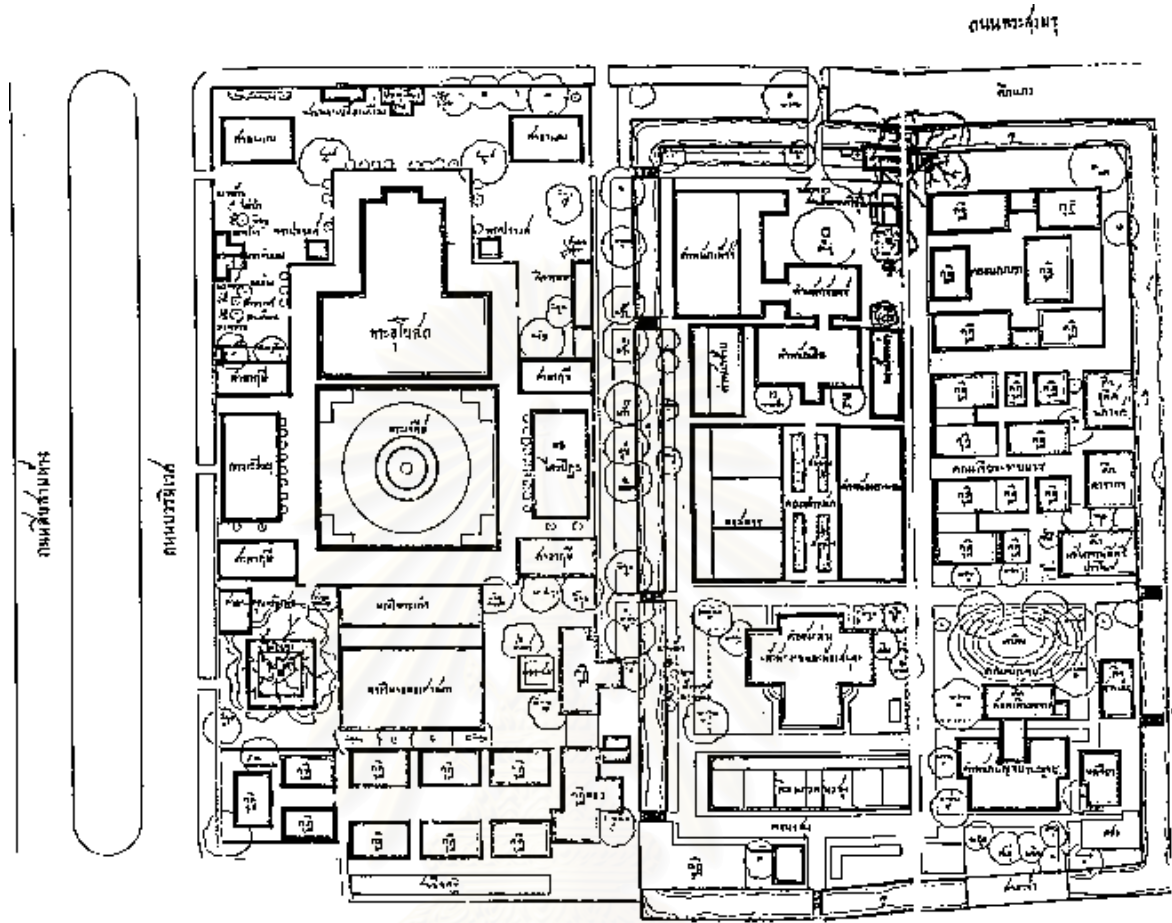
วิหารพระศาสดา เป็นอาคารทรงโรงขนาด ๗ ห้อง หลังคาหน้าจั่วปีกนก มีชั้นลด ๒ ชั้น ๓ ตับ มุงกระเบื้องเคลือบดินเผา มีปูนปั้นทับแนวกระเบื้อง หน้าบันก่ออิฐฉาบปูนประดับกระเบื้องเคลือบรูปพระมหาพิชัยมงกุฏ อันเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์ของรัชกาลที่ ๔ เบื้องหลังมีลายประกอบรูปดอกพุดตาน มีพาไลและเสานางจรัลโดยรอบอาคาร หน้าตัดเสาเป็นรูปสี่เหลี่ยมกลม ไม่มีบัวปลายเสา ชุ่มประตูด้านต่างปูนเป็นลายใบเทศ ภายในแบ่งพื้นที่ออกเป็นสองส่วน ส่วนที่อยู่ทางทิศตะวันออกเป็นที่ประดิษฐานพระศรีศาสดา ซึ่งหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ขณะที่คูหาทางด้านทิศตะวันตกประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์แบบสุโขทัยที่มีความยาวประมาณ ๓ เมตรเศษ อยู่ในท่านอนตะแคงขวา หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก ด้านหลังของพระพุทธรูปไสยาสน์มีภาพจิตรกรรมฝาผนัง แสดงเหตุการณ์ในวันที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ตำนานวัดบวรนิเวศ ภาค ๑,

ภาพประกอบที่ ๑๕ แผนที่แสดงตำแหน่งวัดบวรนิเวศวิหาร (ที่มา: กรมแผนที่ทหาร. แผนที่กรุงเทพฯ ปี พ.ศ. ๒๔๔๔ มาตรฐาน ๑ : ๑๑,๘๘๐. แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๔๓๕.)

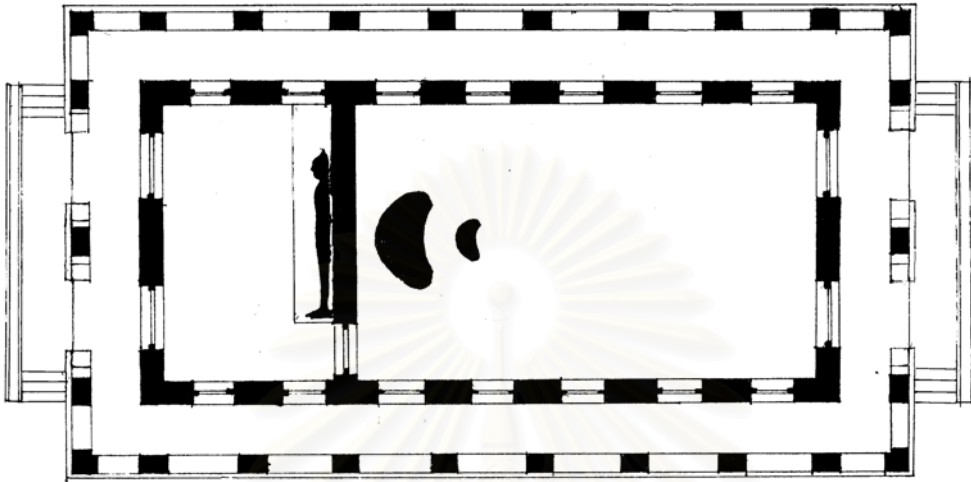
เมตร

มาตราส่วน ๑ : ๑,๐๐๐

สัญลักษณ์

- ๑. พระอุโบสถ
- ๒. พระเจดีย์ประธาน
- ๓. วิหารพระศาสดา
- ๔. เขตสังฆาวาส

ภาพประกอบที่ ๘๐ ผังบริเวณวัดบวรนิเวศวิหาร (ที่มา: สำนักพระราชวัง. ศิลปกรรม
วัดบวรนิเวศวิหาร. ปกใน.)

ภาพประกอบที่ ๘๑ ผังพื้นวิหารพระศรีศาสดา วัดบวรนิเวศวิหาร เขตพระนคร
กรุงเทพฯ

ภาพประกอบที่ ๘๒ วิหารพระศาสดา วัดบวรนิเวศวิหาร

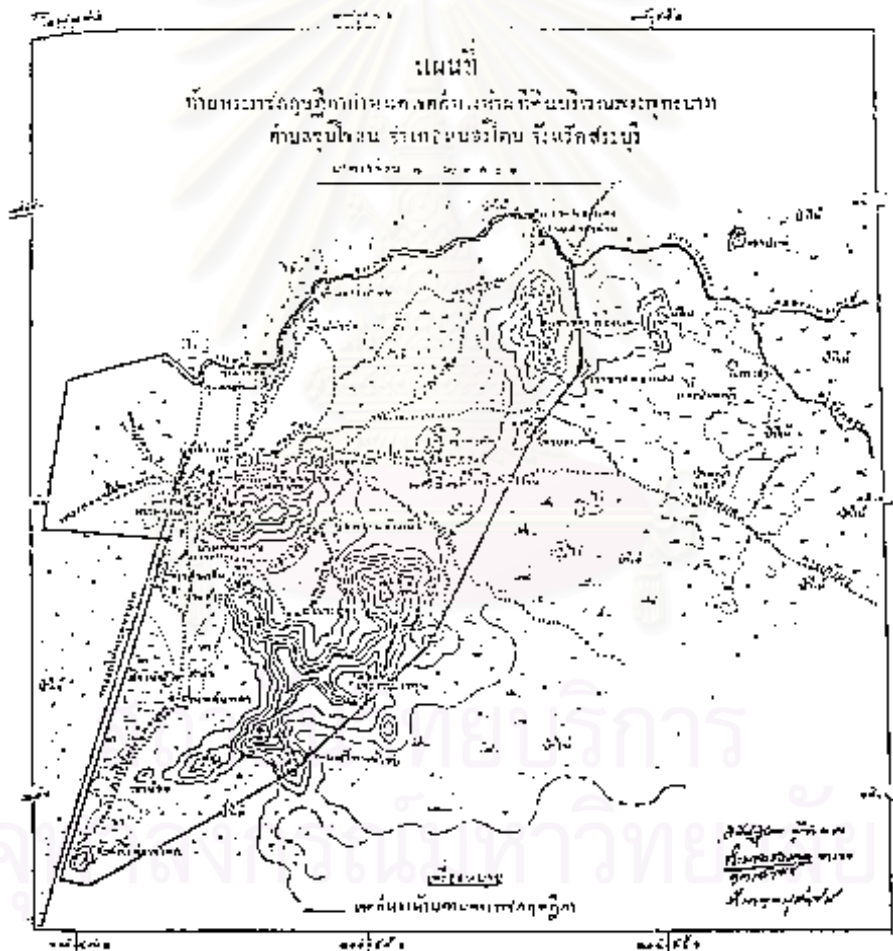

ภาพประกอบที่ ๘๓ พระพุทธไสยาสน์ซึ่งประดิษฐานอยู่ในคูหาหลังของวิหารพระศาสดา วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร เป็นพระพุทธรูปที่รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญมาจากวัดพระพายหลวง กรุงสุโขทัย สันนิษฐานว่าคงจะสร้างขึ้นจากหินที่ถูกตัดเป็นหลายท่อน แล้วนำมา ประกอบกัน⁴² และเป็นพระพุทธรูปที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ ทรงวิจารณ์ว่า “งามกว่าพระพุทธรูปไสยาพระองค์อื่น”⁴³ (ที่มา: กรมศิลปากร. พระพุทธรูปสำคัญ. หน้า ๓๔๗.)

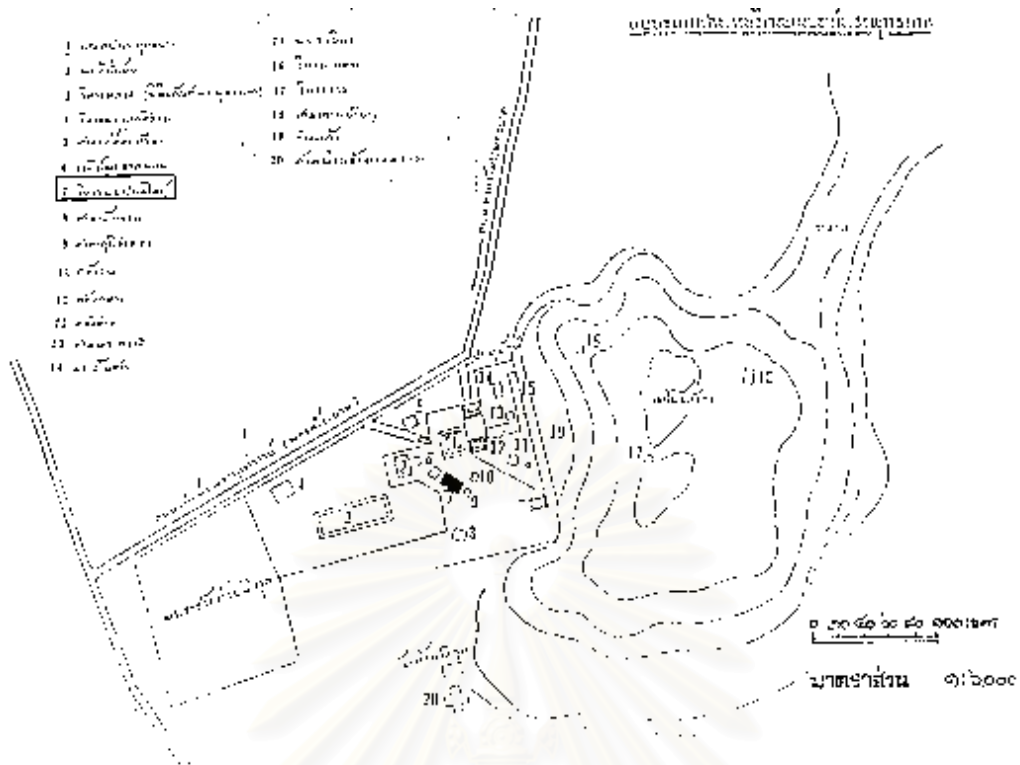
⁴² สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ตำนานวัดบวรนิเวศ ภาค ๑, หน้า ๔๖-๔๗.

⁴³ สำนักพระราชเลขานุการ, ศิลปกรรมวัดบวรนิเวศวิหาร, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๙๙.

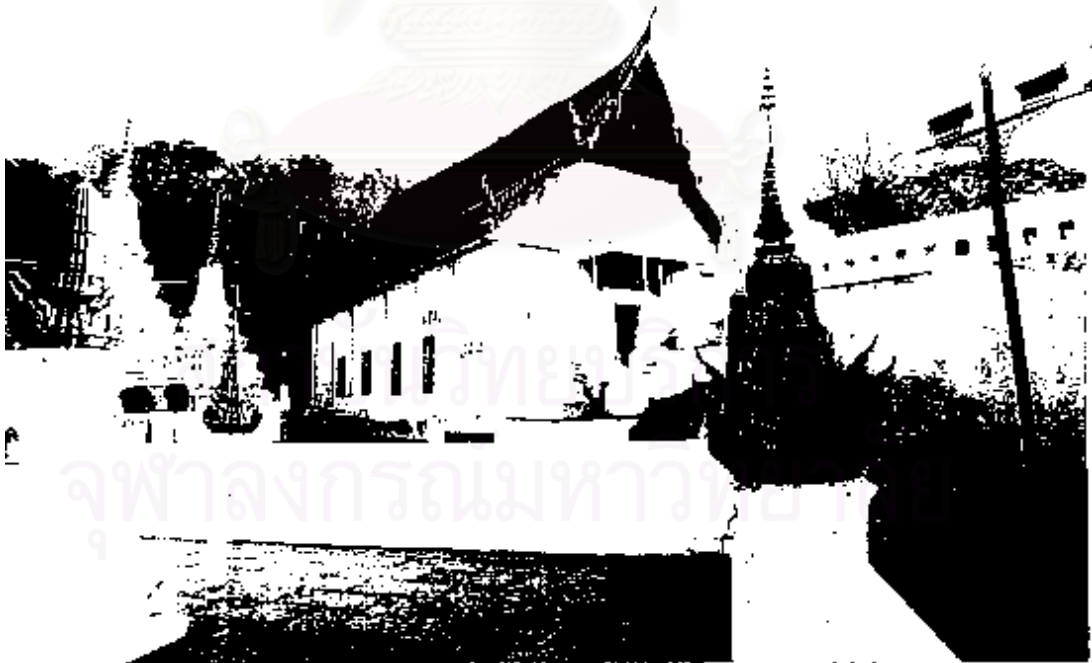
๔.๓.๓.๒ วิหารที่ไม่มีผนังกั้นระหว่างพระประธานกับพระพุทธรูปไสยาสน์ เช่น วิหารพระปาลีโลยก์ที่วัดพระพุทธรบาท อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี (ภาพประกอบที่ ๘๔-๘๖) ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของมณฑลพระพุทธรบาท เป็นอาคารทรงโรงก่ออิฐถือปูนขนาดมหึมา มีมุขทางเข้าด้านทิศตะวันออก แต่ปัจจุบันปิดตาย ทำให้ผู้ที่มาสักการะต้องเข้าอาคารทางด้านทิศตะวันตก หลังคามุงกระเบื้องดินเผาเคลือบสีเสด มีเชิงสีส้ม หน้าบันไม้จำหลักลายเป็นรูปเทพพนม ส่วนหน้าบันมุขลดเป็นรูปพระเกี้ยว แวดล้อมด้วยลายดอกพุดตาน เสามุขลดมีหน้าตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง บัวหัวเสาเป็นบัวจงกล ภายในวิหารมีพระประธานเป็นพระพุทธรูปปางปาลีโลยก์ขนาดใหญ่ (ภาพประกอบที่ ๘๕) ที่หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก ด้านหลังประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ขนาดเล็กสององค์ (ภาพประกอบที่ ๘๖) ซึ่งนอนตะแคงพระปรีศั้วขวา หันปลายพระเศียรไปทางทิศใต้ และหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก

ภาพประกอบที่ ๘๔ แผนที่แสดงตำแหน่งวัดพระพุทธรบาท อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี (ที่มา: หนังสือที่ระลึกพระราชพิธียกฉัตรพระเศียรและสมโภชพระพุทธรบาทจังหวัดสระบุรี พุทธศักราช ๒๕๔๒. หน้า ๑๒๕.)

ภาพประกอบที่ ๘๕ ผังบริเวณวัดพระพุทธรบาท จ.สระบุรี (ที่มา: สมโชค สิ้นบุญกุล. มณฑลพระพุทธรบาท วัดพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี. รายงานทางวิชาการ วิชามรดกสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า.)

ภาพประกอบที่ ๘๖ ภาพถ่ายด้านทิศตะวันตกของวิหารพระปาลีไลยก์ วัดพระพุทธรบาท อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี (ที่มา: นพคุณ ต่อบงศ์. ภาพถ่าย. ๒๕๔๓.)

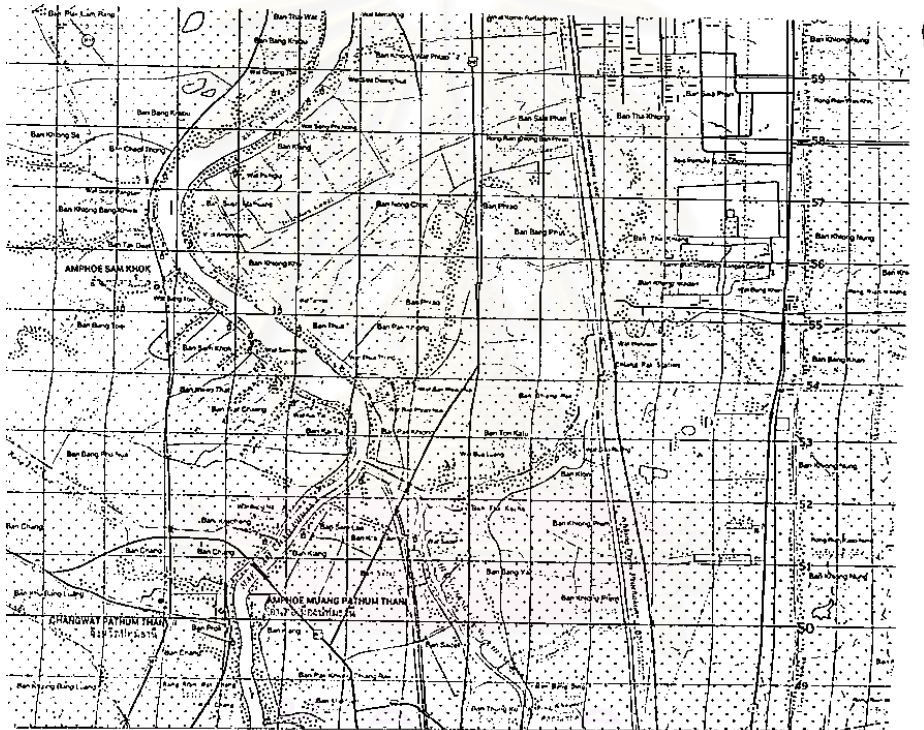
ภาพประกอบที่ ๘๘ พระพุทธรูปปางปาลีไลยก์ ซึ่งประดิษฐานอยู่ภายในวิหารพระ
ปาลีไลยก์ วัดพระพุทธรบาท อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี

ภาพประกอบที่ ๘๘ พระพุทธไสยาสน์ ซึ่งประดิษฐานอยู่หลังพระพุทธรูปปางปาลิไลยก์

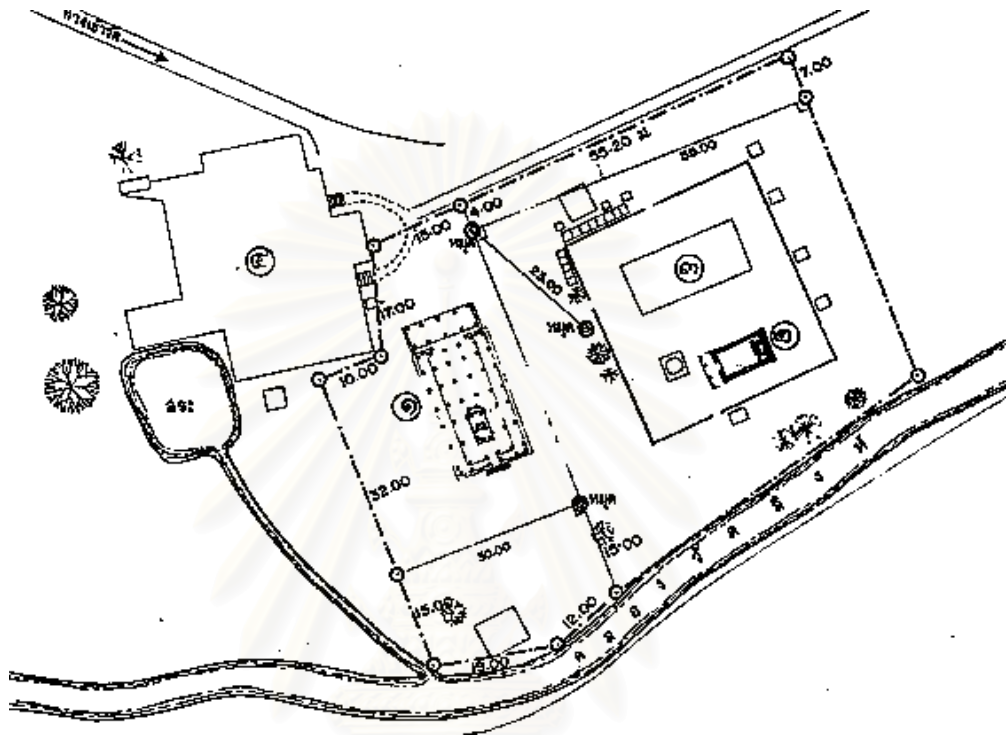
๔.๓.๔ ศาลา

จากการสำรวจพบศาลาที่ประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์สองแห่ง ซึ่งอยู่ในวัดที่ชาวรามัญสร้าง เช่น ศาลาที่วัดสิงห์ อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี (ภาพประกอบที่ ๘๕-๘๕) และศาลาในวัดใหญ่นครชุมน์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี มีลักษณะเป็นอาคารทรงโรงไม่มีผนัง หลังคาหน้าจั่วมีกั้นเสาโดยรอบ มุงกระเบื้องดินเผา เสาและโครงสร้างหลังคาไม้ พระประธานในศาลาเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย หรือพระพุทธรูปปางโปรดตปุสสะกัลลิกะ^{๔๔} ส่วนพระพุทธรูปไสยาสน์จะประดิษฐานอยู่ด้านหลังของพระประธาน โดยอาจหันหลังหรือหันหน้าเข้าหาพระประธานก็ได้

ภาพประกอบที่ ๘๕ แผนที่แสดงตำแหน่งของวัดสิงห์ อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี (ที่มา: กรมแผนที่ทหาร. แผนที่ประเทศไทย มาตรฐาน ๑ : ๕๐,๐๐๐ ระวัง 5137 III.)

^{๔๔} ดูในเชิงอรรถที่ บทที่ ๔.๑.๒ หน้า ๖๓

สัญลักษณ์

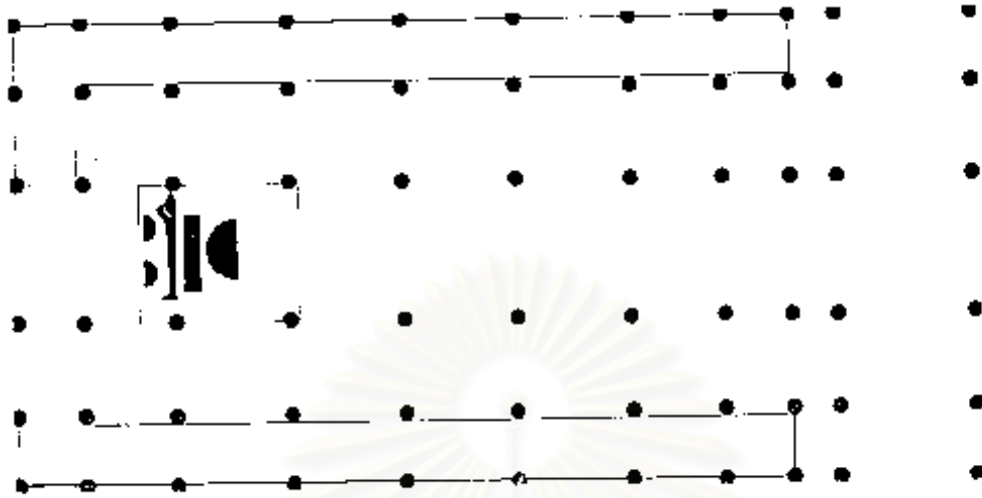
๑. ศาลาหิน
๒. โบสถ์
๓. วิหาร

ภาพประกอบที่ ๕๐

ผังบริเวณวัดสิงห์ อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี

(ที่มา: กรมศิลปากร, โบราณสถานทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๓

พ.ศ. ๒๕๓๔-๒๕๓๕, หน้า ๑๔๐.)

เมตร

มาตราส่วน ๑ : ๑๐๐

ภาพประกอบที่ ๕๑ ผังพื้นของศาลาดิน วัดสิงห์

ภาพประกอบที่ ๕๒ ภาพถ่ายด้านทิศเหนือของศาลาดิน วัดสิงห์

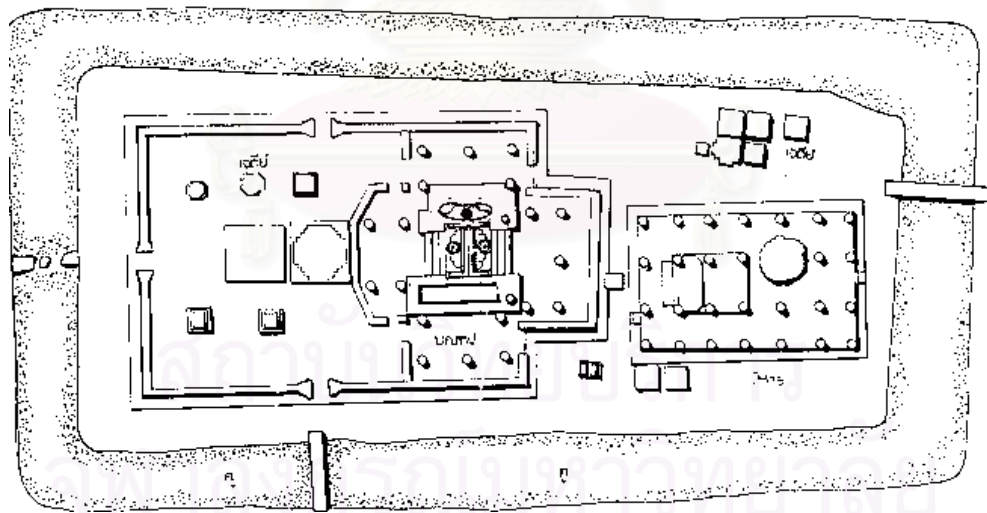
ภาพประกอบที่ ๕๓

พระพุทธรูปไสยาสน์ ซึ่งประดิษฐานอยู่ด้านหลังของพระประธานในศาลา เป็นพระพุทธรูปไสยาสน์ขนาดเล็กที่มีความยาวประมาณ ๒ เมตร หันพระเศียรไปทางทิศตะวันตก

๔.๓.๕ มณฑป

โดยทั่วไปคำว่า “มณฑป” หมายถึงอาคารประเภทหนึ่ง ซึ่งมีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมจตุรัส และมีหลังคาซ้อนหลายชั้นเป็นจอมแห หรือที่เรียกว่า “เครื่องยอดทรงมณฑป” ในสมัยสุโขทัยมักนิยมสร้างมณฑปสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป เช่น มณฑปพระอนาซึ่งอยู่ในวัดศรีชุม และมณฑปพระอิศวรารศ ซึ่งอยู่ในวัดมหาธาตุ นอกจากนั้นยังมีมณฑปที่สร้างขึ้นสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปสี่อิริยาบถ เช่น มณฑปพระสี่อิริยาบถที่วัดพระเชตุพน ซึ่งอยู่นอกเขตกำแพงเมืองสุโขทัยทางด้านทิศใต้ (ภาพประกอบที่ ๕๔-๕๕) และมณฑปพระพุทธรูปไสยาสน์ที่วัดพระนอน จังหวัดกำแพงเพชร เป็นที่น่าสังเกตว่าคติการสร้างมณฑปสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปของสุโขทัย มีลักษณะใกล้เคียงกับมณฑปพระสี่อิริยาบถที่วัดมณูหะแห่งเมืองพุกาม ซึ่งสร้างขึ้นเมื่อประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ต่อกับช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ (ภาพประกอบที่ ๕๖-๕๗)

อย่างไรก็ตามหลังจากสิ้นสุดยุคสุโขทัยแล้ว การสร้างมณฑปเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่เริ่มไม่ได้รับความนิยม เนื่องจากผู้คนในสมัยหลังมักสร้างมณฑปสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปบาท หรือพระไตรปิฎก โดยจะนำพระพุทธรูปไปประดิษฐานในพระอุโบสถ หรือพระวิหารแทน

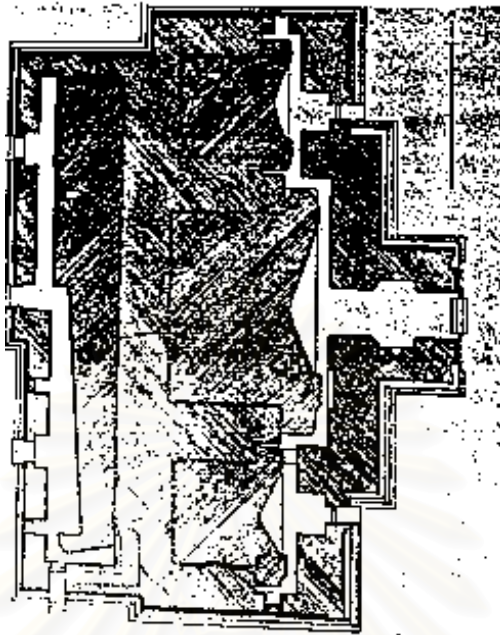

ภาพประกอบที่ ๕๔ ผังพื้นวัดพระเชตุพน ซึ่งเป็นกลุ่มโบราณสถานขนาดใหญ่ทางตอนใต้ของเมืองเก่าสุโขทัย (ที่มา: กรมศิลปากร. ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. หน้า ๑๕๔.)

ภาพประกอบที่ ๕๕

มณฑปพระสี่อิริยาบถที่วัดพระเชตุพน (ที่มา: กรมศิลปากร.
ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. หน้า ๑๕๖.)

ภาพประกอบที่ ๘๖ ผังพื้นของมณฑปพระสี่อิริยาบถในวัดมธุระ เมืองพุกาม สหภาพพม่า (ที่มา: Gordon H. Luce. **Old Burma and Early Pagan**. Vol.3. plate 120)

ภาพประกอบที่ ๘๗ มณฑป หรือวิหารพระสี่อิริยาบถในวัดมธุระ (ที่มา: Gordon H. Luce. **Old Burma and Early Pagan**. Vol.3. plate 120)

๔.๓.๖ พระระเบียงคค

พระระเบียงคคเป็นอาคารชนิดหนึ่งที่สูงขึ้นเพื่อโอบล้อมอาคารสำคัญในเขตพุทธาวาส เช่น พระพุทธรูปรางค์ พระสถูปเจดีย์ พระอุโบสถ หรือพระวิหารหลวง ภายในพระระเบียงคคมักประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่างๆเป็นจำนวนมาก หรือที่เรียกว่า “พระอันดับ”⁴⁵ พระระเบียงคคที่สำคัญได้แก่ พระระเบียงคคที่ล้อมรอบพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และพระระเบียงคคของพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เป็นต้น

พระพุทธรูปที่ประดิษฐานในพระระเบียงคคมักเป็นพระพุทธรูปในอิริยาบถนั่ง เช่นพระพุทธรูปปางมารวิชัย หรือพระพุทธรูปปางสมาธิ แต่พระระเบียงคคอาจประดิษฐานพระพุทธรูปที่อยู่ในอิริยาบถอื่น เช่น พระพุทธรูปปางลีลา หรือพระพุทธรูปไสยาสน์ แต่พระพุทธรูปไสยาสน์ที่อยู่ในพระระเบียงคคมักมีความยาวไม่เกิน ๕ เมตร เนื่องจากพระระเบียงคคส่วนใหญ่มีช่วงพาดระหว่างเสาประมาณ ๓-๔ เมตร ทำให้ไม่อาจประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ขนาดใหญ่ ยกเว้นพระระเบียงคคบางแห่ง ซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ที่มีความยาวมากกว่า ๑๐ เมตรขึ้นไป เช่น พระระเบียงคคที่วัดอัมพวันเจติยาราม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม (ภาพประกอบที่ ๘๘-๑๐๐)

พระระเบียงคคที่วัดอัมพวันเจติยารามตั้งอยู่ทางทิศใต้ของเขตพุทธาวาส เป็นอาคารที่ล้อมรอบพระพุทธรูปรางค์ และอยู่ระหว่างพระอุโบสถกับวิหารพระพุทธรูปปางมารวิชัย ภายในพระระเบียงคคด้านทิศตะวันตกเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ ซึ่งทำจากปูนปั้นปิดทอง และมีความยาวประมาณ ๑๒ เมตร ทำให้ภายในพระระเบียงคคด้านทิศตะวันตกมีช่วงเสาที่เพิ่มขึ้นเป็นพิเศษ และมีหลังคาหน้าจั่วปีกนกที่สูงเด่นกว่าหลังคาของพระระเบียงคคด้านอื่น อันเป็นลักษณะพิเศษของพระระเบียงคคแห่งนี้

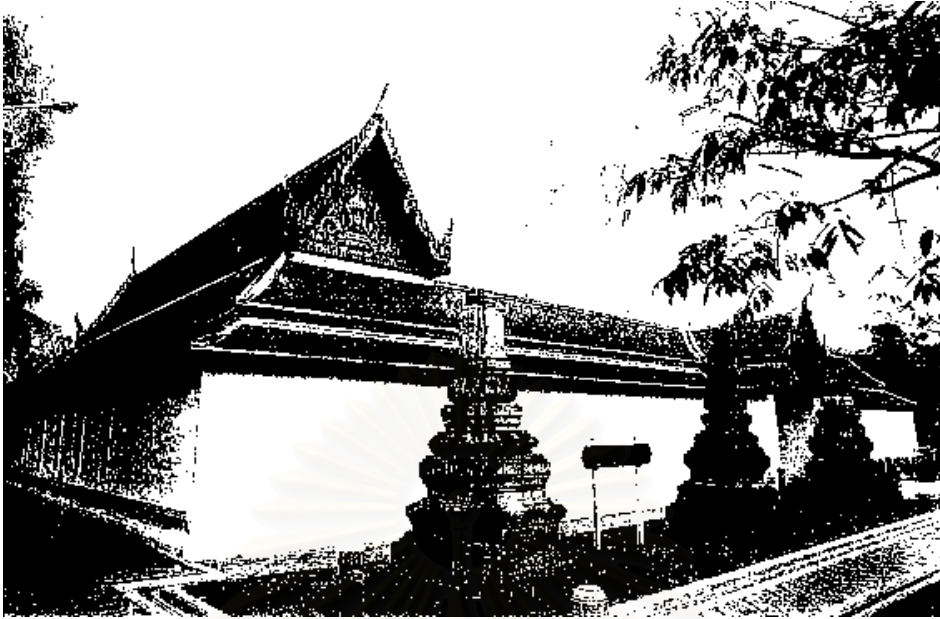
สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴⁵ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. ๒๕๓๐, (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๐), หน้า ๓๗๑.

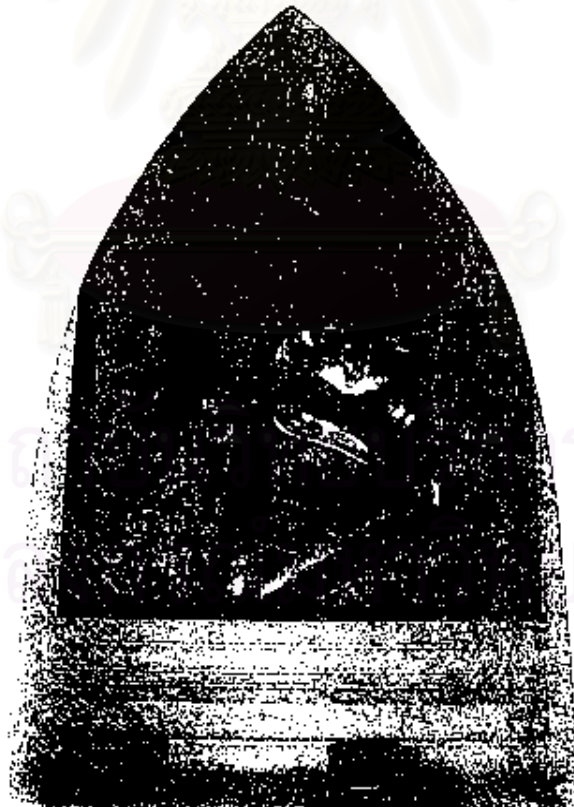

การจัดเรียงหน้า
ที่ต้นฉบับมีบางหน้า
ขาดหายไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพประกอบที่ ๕๕ ภาพถ่ายด้านตะวันตกเฉียงใต้ของพระระเบียงกด วัดอัมพวัน
เจติยาราม

ภาพประกอบที่ ๑๐๐ พระพุทธรูปไสยาสน์ภายในพระระเบียงกดวัดอัมพวันเจติยาราม

บทที่ ๕

วิหารพระพุทธไสยาสน์สมัยรัตนโกสินทร์

๕.๑ สมัยรัชกาลที่ ๑-รัชกาลที่ ๒ : วัดราชโอรสาราม

๕.๑.๑ ความนำ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงปราบดาภิเษก ขึ้นเถลิงถวัลราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกแห่งพระราชวงศ์จักรีในปี พ.ศ. ๒๓๒๕ พระองค์ทรงตระหนักดีว่าพระราชกรณียกิจที่สำคัญที่สุดในขณะนั้น ได้แก่การป้องกันประเทศจากอิทธิพลศัตรู รวมทั้งการฟื้นฟูบูรณะและฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ซึ่งได้รับความเสียหายมาตั้งแต่ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สองเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ดังนั้นรัชกาลที่ ๑ จึงโปรดเกล้าฯให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎก พร้อมทั้งทรงสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามหลายแห่ง โดยอาศัยรูปแบบอยุธยาตอนปลายเป็นหลัก และโปรดเกล้าฯให้อัญเชิญพระพุทธรูปสำคัญจากหัวเมืองต่างๆ เพื่อนำมาบูรณะปฏิสังขรณ์ สำหรับนำไปประดิษฐานในพระอารามหลวงที่ทรงบูรณะ ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่าในสมัยนั้นคงจะมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาใหม่ไม่มากนัก และคงจะไม่ปรากฏการสร้างพระพุทธไสยาสน์ขนาดใหญ่เหมือนในสมัยอยุธยา

แม้ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ฐานะทางเศรษฐกิจของราชอาณาจักรสยามในสมัยนั้นก็ยังไม่กระเตื้องขึ้นมากนัก เนื่องจากในสมัยรัชกาลที่ ๒ รัฐบาลยังไม่สามารถเก็บภาษีได้มากพอ¹ ประกอบกับตอนปลายรัชสมัยเกิดอหิวาตกโรคระบาดครั้งใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ ทำให้สยามอ่อนกำลังลงไปเป็นอันมาก รัฐบาลจึงมีความจำเป็นที่จะต้องติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ เพื่อหาเงินมาทำนุบำรุงประเทศให้ฟื้นตัวจากความเสียหายดังกล่าวโดยเร็วที่สุด ในสมัยนั้นราชอาณาจักรสยามได้พระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์² ทรงเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในการค้าขายกับต่างประเทศ โดยประเทศที่สยามนิยมติดต่อค้าขายด้วยมากที่สุดได้แก่ประเทศจีน ซึ่งในสมัยนั้นเป็นประเทศมหาอำนาจ และมีเศรษฐกิจดี ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของสยามดีขึ้นตามลำดับ จน

¹ ทองต่อ กัลยไพบูลย์, “การปรับปรุงภาษีอากรในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน *มหาเจษฎาบดินทรานุสรณ์*, พ.อ.ม.ร.ว.ศุภวณิช เกษมศรี, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: อักษรสัมพันธ์, ๒๕๓๑), หน้า ๖๑.

² พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กับสมเด็จพระศรีสุลาลัย ต่อมาทรงขึ้นครองราชย์ เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แห่งพระราชวงศ์จักรี

กระทั่งเมื่อถึงปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ รัฐบาลมีเงินเหลือในท้องพระคลังถึงสี่หมื่นชั่ง³ หรือประมาณหนึ่งแสนหกหมื่นบาท ซึ่งถือเป็นเงินคงคลังจำนวนมากที่สุดตั้งแต่สร้างกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา

พระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ไม่เพียงแต่จะโปรดการค้าขายกับประเทศจีนเท่านั้น แต่ยังโปรดงานศิลปะและสถาปัตยกรรมแบบจีนอีกด้วย ดังนั้นพระองค์จึงทรงริเริ่มสร้างสถาปัตยกรรมแบบใหม่ ซึ่งมีรูปแบบแตกต่างออกไปจากสถาปัตยกรรมไทยในอดีต เนื่องจากสถาปัตยกรรมไทยในอดีตนั้น มีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่ทำจากไม้ เช่น ไชรา⁴ ทวย⁵ และเครื่องล่ายอง⁶ ซึ่งไม่สามารถทนทานต่อสภาพภูมิอากาศแบบร้อนชื้น ทำให้ชำรุดผุพังได้ง่าย ดังนั้นจึงทรงลดทอนองค์ประกอบดังกล่าวลง แล้วนำวัสดุก่อสร้างแบบจีนมาประยุกต์ใช้กับงานสถาปัตยกรรม ทำให้งานสถาปัตยกรรมดังกล่าวสามารถทนทานต่อสภาพภูมิอากาศมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ต่อมาเมื่อผู้เรียกสถาปัตยกรรมที่ทรงริเริ่มว่า “สถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๓” หรือ “สถาปัตยกรรมแบบนอกอย่าง” ขณะที่สถาปัตยกรรมไทยที่สร้างโดยอาศัยรูปแบบอันสืบเนื่องมาแต่อดีต จะมีชื่อเรียกว่า “สถาปัตยกรรมแบบประเพณีนิยม” หรือ “สถาปัตยกรรมแบบในอย่าง”⁷

พระอารามสำคัญที่ก่อสร้างตามแบบพระราชนิยมในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๒ ได้แก่ วัดราชโอรสาราม วัดไพชยนต์พลเสพ และวัดโปรดเกศเชษฐาราม โดยถือว่าวัดราชโอรสารามเป็นพระอารามที่สำคัญที่สุด เนื่องจากเป็นวัดที่พระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงสถาปนาด้วยพระองค์เอง ดังที่จะได้กล่าวถึงโดยละเอียดในตอนต่อไป

๕.๑.๒ ประวัติและที่ตั้งของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม

วัดราชโอรสารามเป็นวัดโบราณ เดิมมีชื่อว่าวัดจอมทอง ตั้งอยู่ริมคลองด่าน ซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรไปยังภาคตะวันตกที่มีความสำคัญในยุคนั้น ทางด้านทิศเหนือของวัดจอมทองเป็นที่ตั้งของวัดหนึ่ง ทางทิศตะวันออกฝั่งตรงข้ามคลองเป็นที่ตั้งของวัดนางนอง

³ ธงทอง จันทรางศุ, “พระราชกรณียกิจด้านการศึกษาและศาสนา” ใน มหาเจษฎาบดินทรานุสรณ์, หน้า ๕๗.

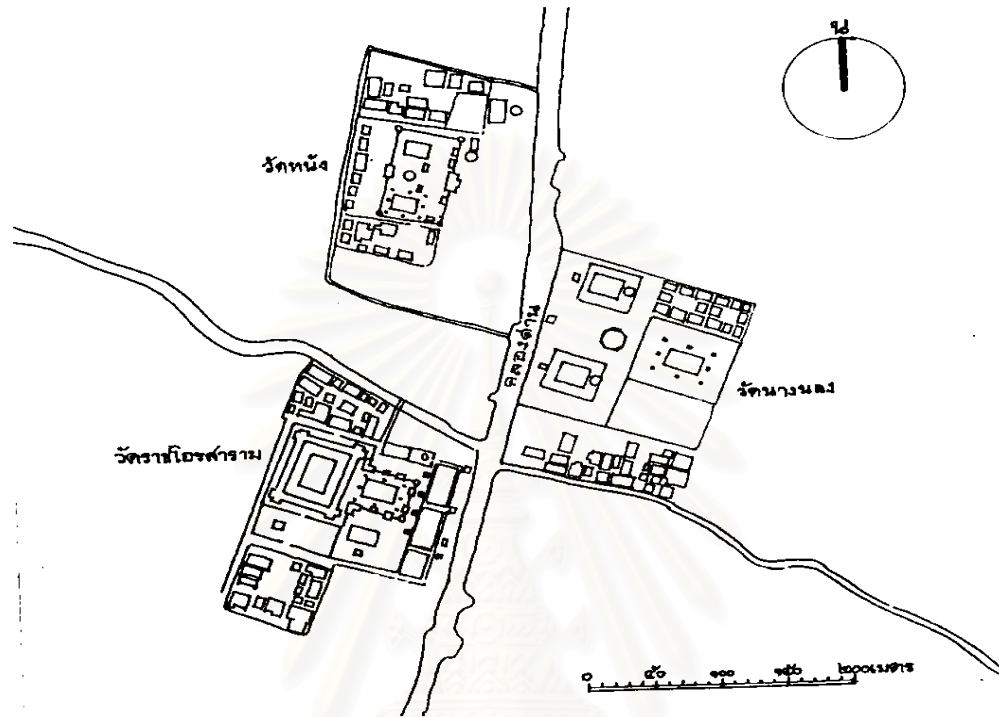
⁴ สวนตั้งแต่หน้าบ้านยื่นออกไปตามหัวแปที่ตัวดั่ง (นาคสะดุ้ง) ไบระกา หรือตัวรววย (ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ปี พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๑๖๐.)

⁵ ไม้เท้าแขนที่รับตำรับขายคาของพระอุโบสถ หรือพระวิหาร มักทำเป็นรูปนาค (เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๗.)

⁶ บันลมของปราสาทหรือวิหาร (เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๑.)

⁷ เนตรนภิศ นาควิษระ, ปิยนาค บุนนาค, และ จุลทรรณีย์ พยาชมรานนท์, วัดในกรุงเทพฯ, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๑๔๑-๑๔๓.

(ภาพประกอบที่ ๑๐๑) ต่อมาอาณาบริเวณโดยรอบวัดจอมทอง ได้กลายเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของผู้คน ในราชินิกุลแห่งกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย ซึ่งทรงเป็นสมเด็จพระบรมราชชนนีในรัชกาลที่ ๓

ภาพประกอบที่ ๑๐๑ ผังแสดงที่ตั้งของวัดราชโอรสาราม และพระอารามสำคัญที่อยู่ใกล้เคียง

ในปี พ.ศ. ๒๓๖๓ รัชกาลที่ ๒ โปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงยกทัพไปขจัดดาทัพพม่าที่กาญจนบุรี ระหว่างเดินทัพกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์โปรดเกล้าฯ ให้พักกองทัพที่วัดจอมทอง และทรงตั้งสัตย์อธิษฐานว่า หลังจากเสร็จราชการสงครามแล้วจะทรงกลับมาบูรณะปฏิสังขรณ์วัด เมื่อรัชกาลที่ ๓ เสด็จกลับจากกาญจนบุรีในปี พ.ศ. ๒๓๖๔ จึงทรงบูรณะวัดจอมทองตามที่ได้ทรงตั้งสัตย์ปฏิญาณไว้ แล้วน้อมเกล้าฯ ถวายเป็นพระอารามหลวง รัชกาลที่ ๒ จึงพระราชทานนามวัดจอมทองใหม่ว่า “วัดราชโอรสาราม”⁸

⁸ กรมศิลปากร, ประวัติวัดไชยพฤกษ์มาลา วัดราชโอรสาราม วัดเฉลิมพระเกียรติ, (ม.ป.ท.), ๒๕๐๙, หน้า ๓๕-๔๑.

หลังจากรัชกาลที่ ๒ เสด็จสวรรคต บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนเสนาอำมาตย์ ได้กราบบังคมทูลเชิญพระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เสด็จขึ้นครองราชย์ เป็นพระมหากษัตริย์ลำดับที่ ๓ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ในปี พ.ศ. ๒๓๖๗ และทรงได้รับการเฉลิมพระนามอภิไธยในภายหลังว่า “พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” ครั้งนั้นรัชกาลที่ ๓ ทรงบูรณะวัดราชโอรสารามต่อจนกระทั่งแล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ การบูรณะปฏิสังขรณ์ดังกล่าวเปรียบเสมือนกับการสร้างใหม่ เนื่องจากรัชกาลที่ ๓ ทรงรื้ออาคารเก่า แล้วสร้างเสนาสนะใหม่ทั้งหมด โดยกำหนดให้เขตพุทธาวาสอยู่ตรงกลางของพระอาราม มีเขตสังฆาวาสขนานบั้งทางทิศเหนือ และทิศใต้^{๑๐}

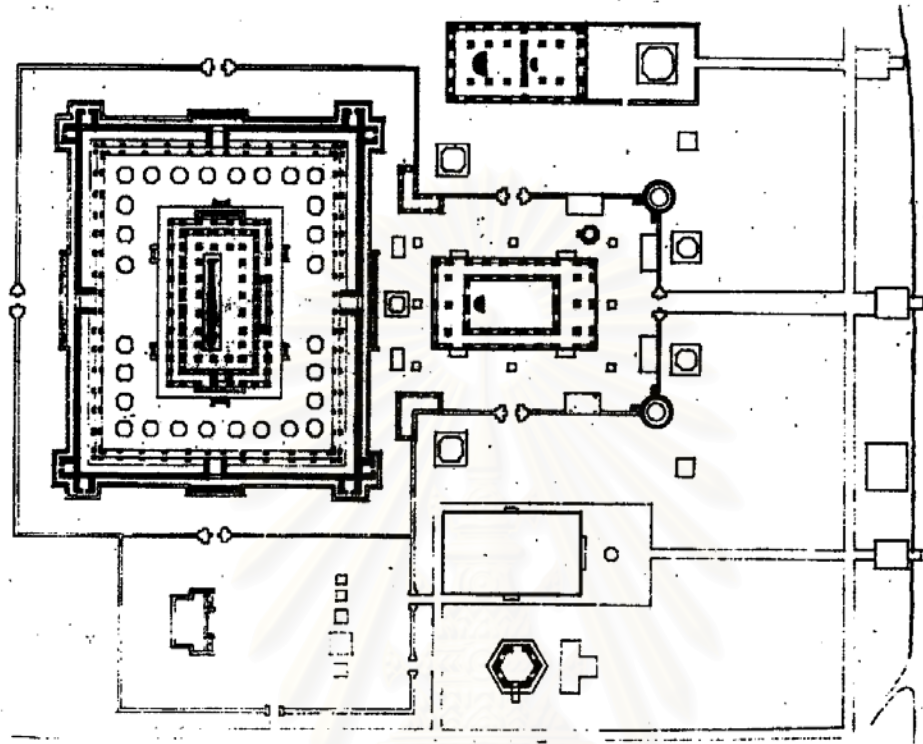
ภายในเขตพุทธาวาสมีอาคารสำคัญสี่หลัง คือ วิหารพระพุทธไสยาสน์ พระอุโบสถ วิหารพระยี่น และศาลาการเปรียญ พร้อมด้วยอาคารประกอบอีกเป็นจำนวนมาก โดยกำหนดให้อาคารที่สำคัญวางตั้งฉากกัน โดยวิหารพระพุทธไสยาสน์ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของเขตพุทธาวาส วางตามแนวแกนทิศเหนือ-ทิศใต้ ขณะที่พระอุโบสถอยู่ทางทิศตะวันออก และวางตามแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก

พื้นที่โดยรอบของวิหารพระพุทธไสยาสน์เป็นพระเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองจำนวน ๒๘ องค์ เท่ากับจำนวนพระพุทธรูปเจ้าในอดีต และมีพระระเบียงคดล้อมรอบ พระระเบียงคดมีประตูทางเข้าออก ณ จุดกึ่งกลางทั้งสี่ทิศ พื้นที่ด้านตะวันออกของพระระเบียงคดเป็นที่ตั้งของพระอุโบสถ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิองค์หนึ่ง ซึ่งต่อมารัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระบรมราชสรีรางคารของรัชกาลที่ ๓ มาประดิษฐานภายใต้ผ้าทิพย์ในฐานชุกชีของพระพุทธรูปดังกล่าว แล้วพระราชทานนามว่า “พระพุทธรูปอันตคุณอคุศลญาณบพิตร” พื้นที่โดยรอบพระอุโบสถและวิหารพระพุทธไสยาสน์เป็นแนวกำแพงแก้ว มีวิหารพระยี่นและศาลาการเปรียญขนานพระอุโบสถทั้งสองข้าง โดยวิหารพระยี่นอยู่ทางทิศเหนือ ขณะที่ศาลาการเปรียญตั้งอยู่ทางทิศใต้ ด้านตะวันออกของเขตพุทธาวาสเป็นที่ว่างติดกับคลองด่าน มีศาลาท่าน้ำสามหลัง ตรงกับทางเข้าพระอุโบสถ และวิหารพระยี่นทั้งสองข้าง (ภาพประกอบที่ ๑๐๒)

จากการผังบริเวณในลักษณะดังกล่าวทำให้สันนิษฐานว่า วิหารพระพุทธไสยาสน์ในวัดราชโอรสารามคงจะสร้างขึ้นสำหรับเป็นเจดีย์สถาน เนื่องจากวิหารพระพุทธไสยาสน์ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของพระอุโบสถ และมีพระระเบียงคดล้อมรอบ เช่นเดียวกับพระเจดีย์ประธานที่อยู่ในพระอารามแห่งอื่น

^๑ ม.ร.ว.แสงสุรย์ ลดาวัลย์, “เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ” ใน มหาเจษฎาบดินทรานุสรณ์, หน้า ๒๑-๒๔.

^{๑๐} การเล่าเรียนคัมภีร์ปริยัติ (ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๑๗๙.

เมตร

มาตราส่วน ๑ : ๑,๐๐๐

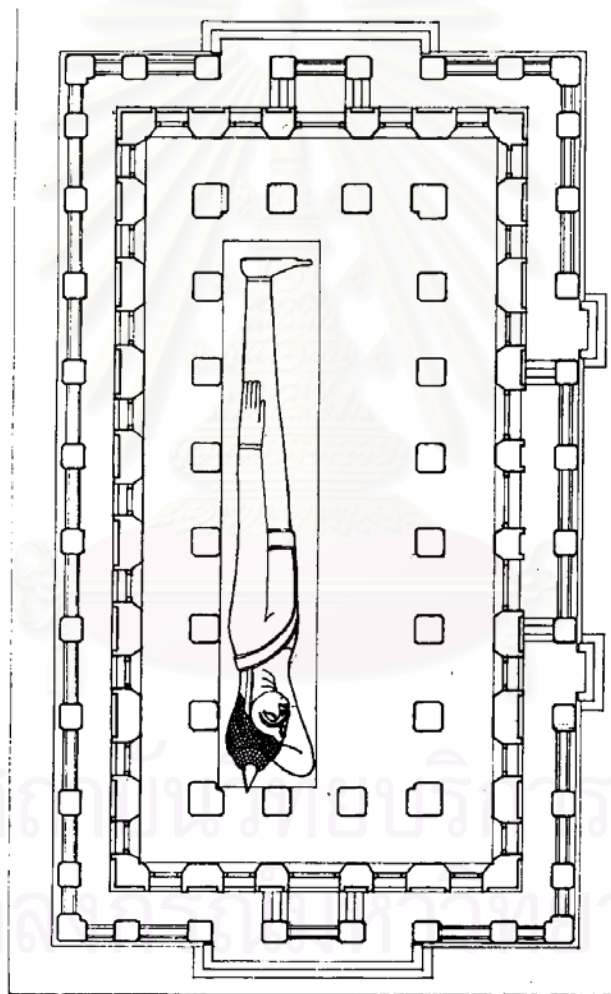
สัญลักษณ์

- ๑ วิหารพระพุทธรไสยาสน์
- ๒ พระอุโบสถ
- ๓ ศาลาการเปรียญ
- ๔ วิหารพระยืน

ภาพประกอบที่ ๑๐๒ ผังบริเวณวัดราชโอรสาราม (ที่มา: กรมศิลปากร. ประวัติวัดชัยพฤกษ์
มลา วัดราชโอรสาราม วัดเฉลิมพระเกียรติ. หน้า ๖๓.)

๕.๑.๓ ผังพื้นของวิหารพระพุทธไสยาสน์

วิหารพระพุทธไสยาสน์วัดราชโอรสารามมีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีพาไล¹¹และเสารับชายคาโดยรอบอาคาร ภายในวิหารมีเสาร่วมใน ช่วงพาดเสาภายในอาคารมีความยาวช่วงพาดประมาณ ๒.๖ ถึง ๓ เมตร มีประตูทางเข้า ๓ ทิศ คือ ประตูทางเข้าด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศใต้ โดยประตูทางเข้าที่สำคัญที่สุดคือประตูทางเข้าด้านทิศตะวันออก ๓ บาน โดยประตูบานที่อยู่ตรงกลางมีขนาดใหญ่ที่สุด และตั้งอยู่ตรงกับประตูวงกลมรูปพระจันทร์ ซึ่งอยู่ทางด้านตะวันออกของระเบียงคด สันนิษฐานว่าในอดีตคงจะเป็นประตูทางเสด็จพระราชดำเนินของรัชกาลที่ ๓ (ภาพประกอบที่ ๑๐๓)

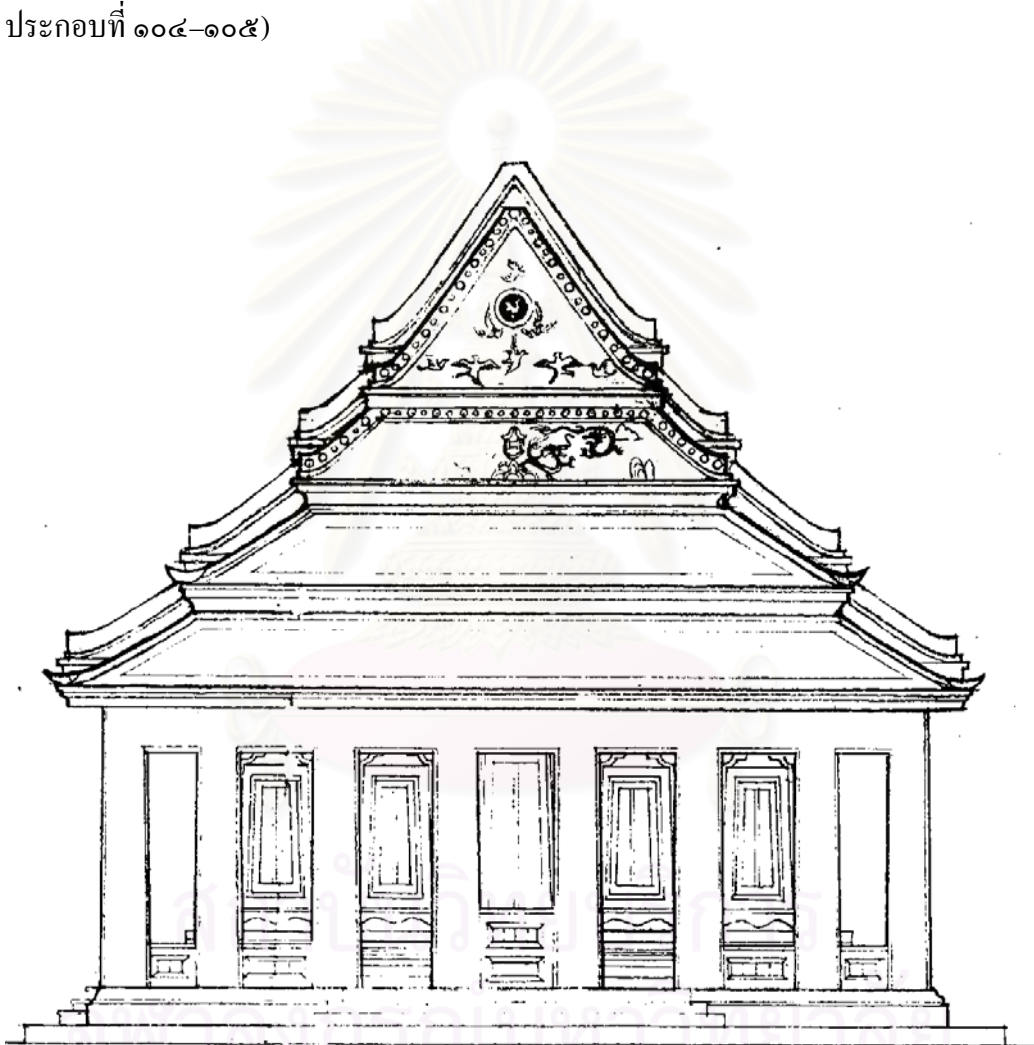

ภาพประกอบที่ ๑๐๓ ผังพื้นวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม

¹¹ ทางเดิน หรือชานรอบอาคาร

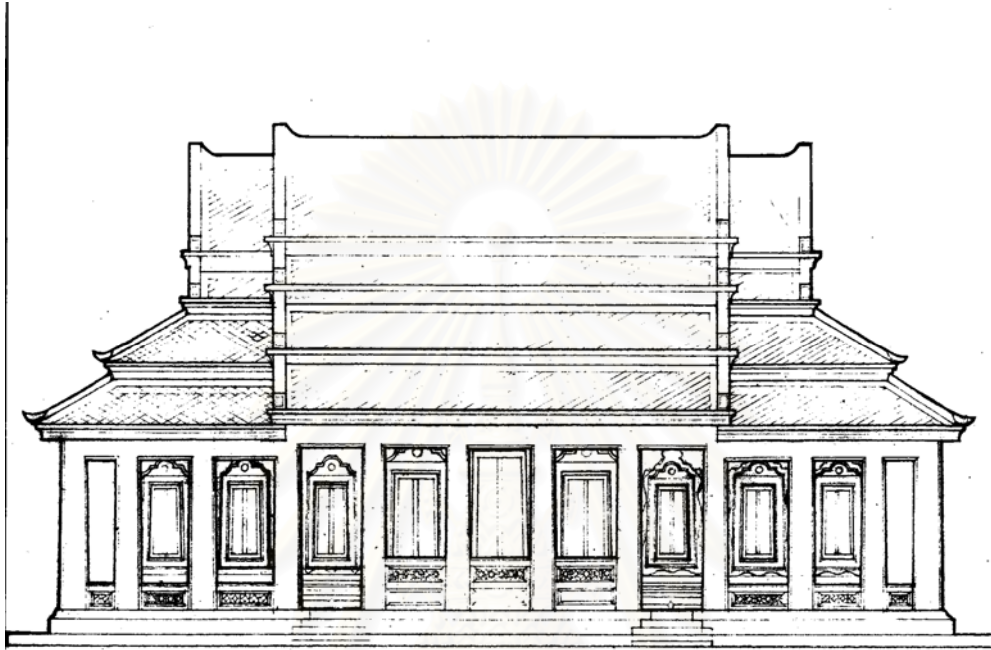
๕.๑.๔ รูปแบบสถาปัตยกรรมของวิหารพระพุทธไสยาสน์

วิหารพระพุทธไสยาสน์วัดราชโอรสารามเป็นอาคารทรงโรงก่ออิฐถือปูนขนาด ๕ ห้อง มีเสารับชายคาโดยรอบ หลังคาหน้าจั่วปีกนก มีชั้นลด ๒ ชั้น ๔ คับ มุงกระเบื้องดินเผาเคลือบสีแสด มีเชิงสี่เหลี่ยมขาบ ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันก่ออิฐถือปูนประดับกระเบื้องเคลือบสี เสาพาไลรอบอาคารเป็นเสาก่ออิฐถือปูนหน้าตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยม ชุ่มประตุน้ำต่างเป็นลายใบเทศ ส่วนบานประตูหน้าต่างด้านนอกเป็นรูปเขี้ยวกาง¹² ด้านในบานประตูหน้าต่างเป็นรูปนกยูง ฐานอาคารเป็นฐานขาสิ่งที่ตั้งอยู่บนฐานบัวคว่ำหน้ากระดาน (ภาพประกอบที่ ๑๐๔-๑๐๕)

ภาพประกอบที่ ๑๐๔ รูปด้านสกัดของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม
ราชวรวิหาร

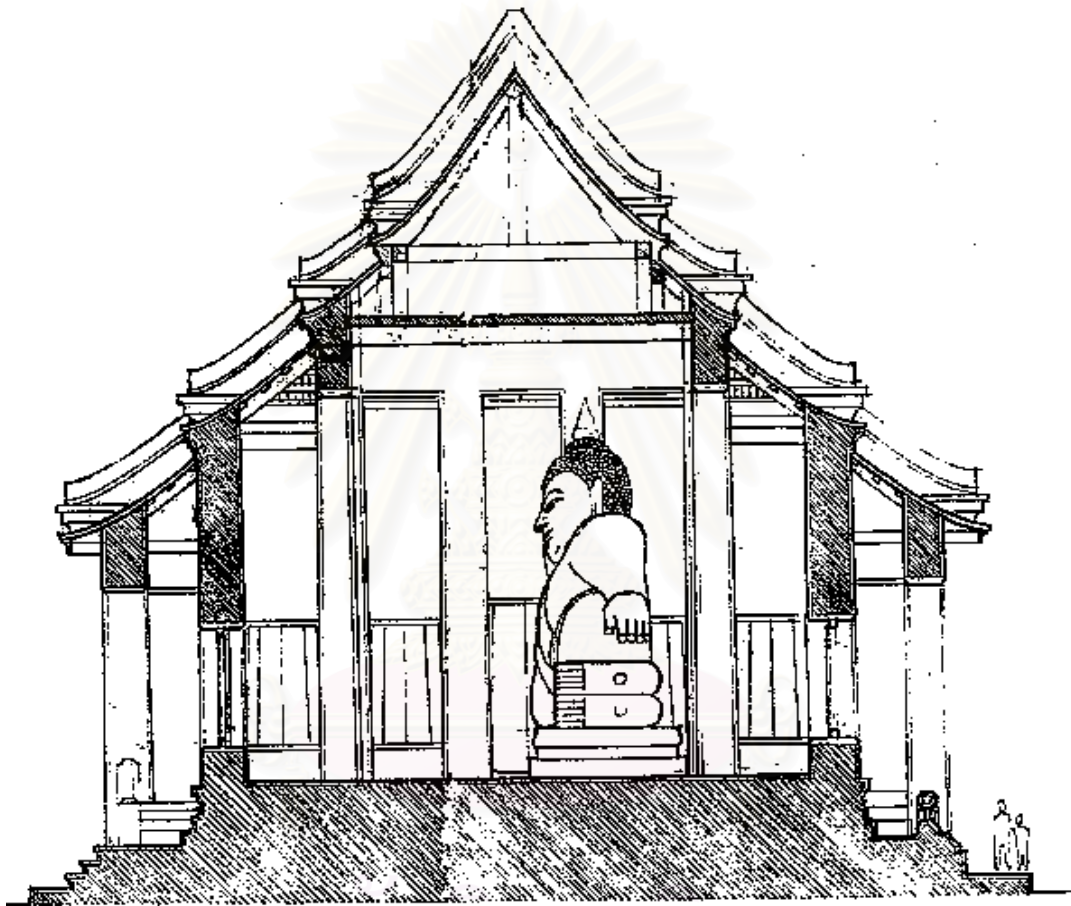
¹² รูปทวารบาล คือ ผู้รักษาประตู (พระอุโบสถ วิหาร) มักทำไว้สองข้างประตู (ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๒๘๕.)

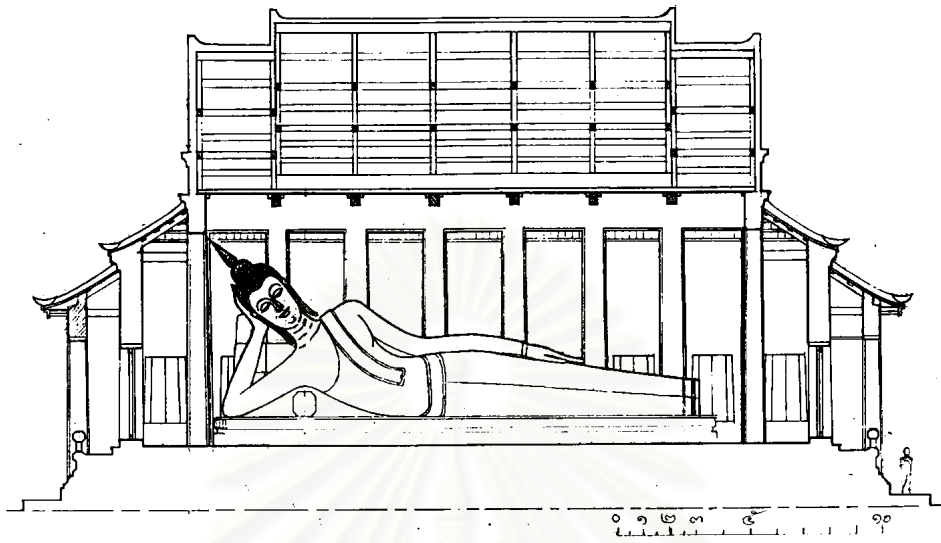
ภาพประกอบที่ ๑๐๕ รูปด้านตามยาวของวิหารพระพุทธรไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม

๕.๑.๕ โครงสร้างและวัสดุ

วิหารพระพุทธรไสยาสน์วัดราชโอรสาราม เป็นอาคารทรงโรงก่ออิฐถือปูน สันนิษฐานว่าแกนเสาและโครงหลังคาอาจเป็นไม้เนื้อแข็ง ระดับพื้นภายในอาคารสูงจากระดับพื้นภายนอกประมาณ ๒.๕ เมตร ซึ่งถือเป็นวิหารพระพุทธรไสยาสน์ที่มีระดับพื้นภายในอาคารสูง เนื่องจากตามปกติวิหารพระพุทธรไสยาสน์มักมีระดับพื้นภายในสูงจากระดับดินไม่เกิน ๑ เมตร หน้าบันเป็นเครื่องก่อที่เรียกว่า “กระแทะ” บุผิวด้วยกระเบื้องเคลือบแบบจีน ไม่มีไฉราหน้าจั่ว และเครื่องล่ำของ วัสดุปูพื้นภายในอาคารเป็นหินอ่อน ด้านนอกปูด้วยกระเบื้องดินเผาไม่เคลือบสี (ภาพประกอบที่ ๑๐๖-๑๐๗)

ภาพประกอบที่ ๑๐๖ รูปตัดตามขวางของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม

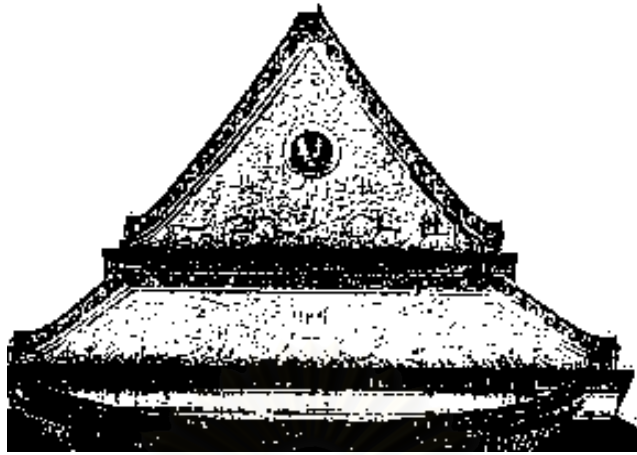
ภาพประกอบที่ ๑๐๗ รูปตัดตามยาวของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม

๕.๑.๖ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

๕.๑.๖.๑ หน้าบัน¹³ เป็นเครื่องก่ออิฐถือปูนประดับกระเบื้องเคลือบแบบจีน หรือที่เรียกว่าหน้าบันแบบ “กระแทะเซ” แบ่งเป็นสองส่วน คือส่วนบน และส่วนล่าง โดยมีแนวเชิงชายที่ทำจากปูนปั้นคั่นกลาง หน้าบันส่วนบนวางลายประธานเป็นรูปไถ่ในดวงตะวัน ลายประกอบเป็นรูปหงส์และลายดอกไม้แบบจีน หน้าบันส่วนล่างเป็นรูปเก๋งแปดเหลี่ยม มีมังกรรำอยู่ด้านข้าง และมีรูปสัตว์ที่ถือเป็นมงคลต่างๆอยู่โดยรอบ (ภาพประกอบที่ ๑๐๘)

๕.๑.๖.๒ ชุ่มประตุน้ำต่าง เป็นลายปูนปั้นปิดทองรูปดอกพุดตาน หรือที่เรียกว่า “ลายอย่างเทศ” มีการเดินเส้นเป็นกรอบโดยรอบชุ่ม ด้านบนสุดของชุ่มทำเป็นรูปในวงกลม ภายในวงกลมมีรูปดอกพุดตาน (ภาพประกอบที่ ๑๐๙)

¹³ องค์ประกอบอาคารในส่วนที่เป็นหน้าจั่วของอาคารทางศาสนา เช่น พระอุโบสถ พระวิหาร เป็นต้น

ภาพประกอบที่ ๑๐๘ หน้าบันวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม

ภาพประกอบที่ ๑๐๙ ซุ้มหน้าต่างของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม

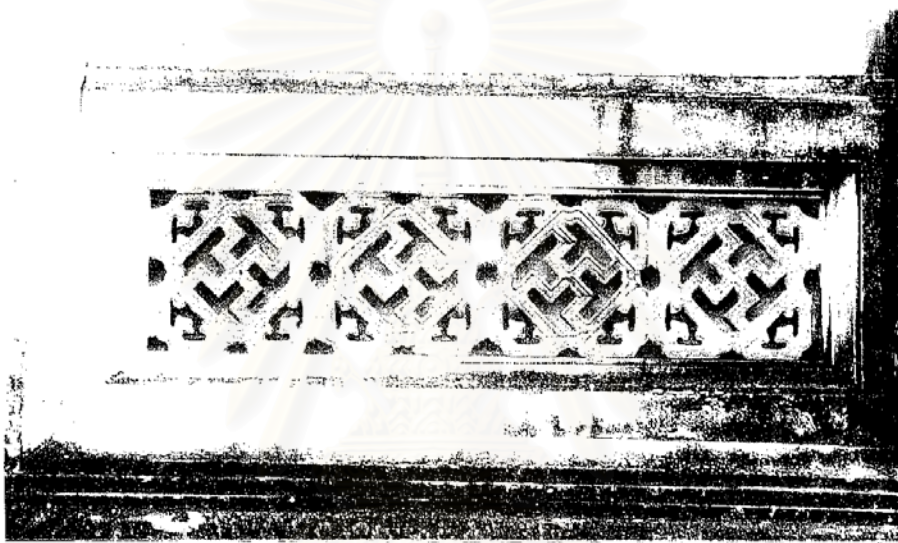
๕.๑.๖.๑ บานประตูหน้าต่าง เป็นบานประตูไม้ มีสองขนาด บานประตูใหญ่ที่อยู่ตรงกลาง สันนิษฐานว่าเป็นทางเสด็จพระราชดำเนิน มีความสูงประมาณ ๔.๕ เมตร บานประตูรองซึ่งอยู่บนบานประตูใหญ่ทั้งสองข้างมีความสูงประมาณ ๔ เมตร บานหน้าต่างมีความสูงประมาณ ๓ เมตร ด้านนอกเป็นลายปั้นปูนบนไม้รูปเชือกวาง (ทวารบาลแบบจีน) แต่สวมเครื่องทรงแบบไทย ด้านในของบานประตูหน้าต่างเขียนภาพจิตรกรรมแบบจีน เป็นรูปนกยูงสองตัวในป่า (ภาพประกอบที่ ๑๑๐)

ภาพประกอบที่ ๑๑๐ บานประตูของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม

๕.๑.๖.๔ เสา เสาของวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดราชโอรสาราม เป็นเสาก่ออิฐถือปูน สันนิษฐานว่าภายในเป็นโครงสร้างไม้ แต่ก่ออิฐถือปูนหุ้มโดยรอบ หน้าตัดเสาเป็นรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสลบมุม เสาทางจรัลมีขนาดหน้าตัดประมาณ ๘๕ เซนติเมตร เสาร่วมในมีขนาดหน้าตัด ๑ เมตร ไม่มีบัวปลายเสา

๕.๑.๖.๕ ราวกันตก เป็นราวก่ออิฐถือปูนที่มีกระเบื้องปูแบบจีน พื้นที่บริเวณชานรอบวิหารด้านต่างมีกระเบื้องเคลือบแบบจีน ซึ่งอยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรม สันนิษฐานว่าคงจะเป็นภาพแสดงเรื่องราวต่างๆจากพงศาวดารจีน (ภาพประกอบที่ ๑๑๑)

ภาพประกอบที่ ๑๑๑ ราวกันตกของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม

๕.๑.๖.๖ ฐานอาคาร วิหารพระพุทธไสยาสน์วัดราชโอรสาราม มีฐานอาคารสองชั้น ฐานของพระวิหารที่อยู่ด้านบนเป็นฐานบัวขาลิงห์ ที่ตั้งอยู่บนฐานหน้ากระดาน มีความสูงทั้งหมดประมาณ ๑.๕ เมตร ส่วนฐานพระวิหารชั้นล่างเป็นฐานเจียง ซึ่งประกอบด้วยบัวคว่ำกับหน้ากระดาน มีความสูงประมาณ ๑ เมตร

๕.๑.๗ การตกแต่งภายในอาคาร

๕.๑.๗.๑ จิตรกรรมบนฝาเพดาน เพดานพระวิหารเขียนลายปิดทองบนพื้นสีน้ำเงินเต็มพื้นที่ โดยเขียนเป็นรูปดอกเบญจมาศ ภาพกวาง และภาพค้างคาว ซึ่งเป็นสัตว์ปีกที่ถือว่าเป็นมงคลตามคติจีน (ภาพประกอบที่ ๑๑๒)

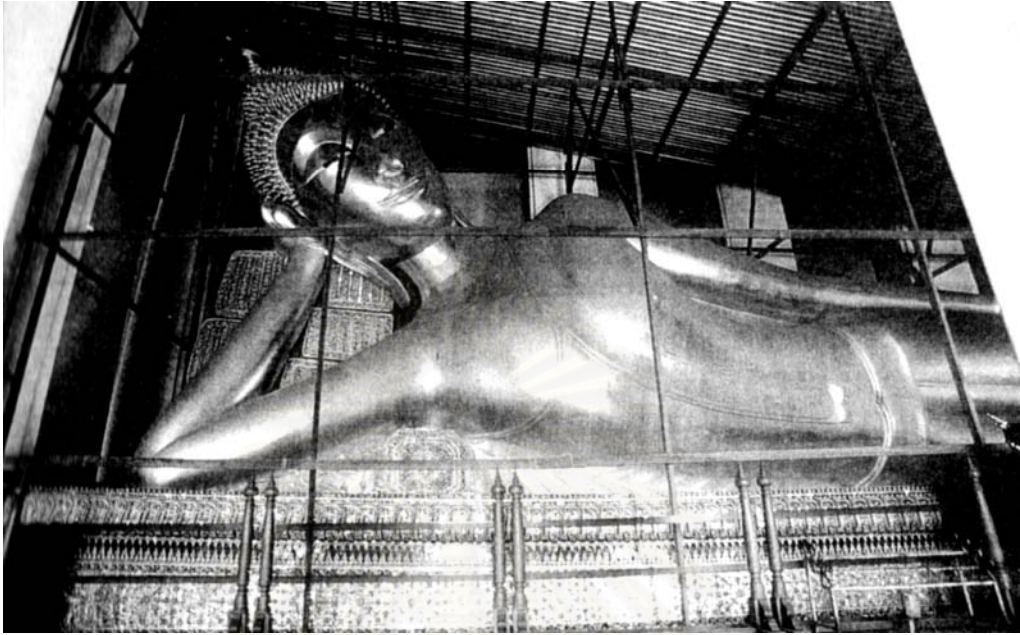

ภาพประกอบที่ ๑๑๒ ภาพจิตรกรรมบนฝาเพดานของวิหารพระพุทธไสยาสน์

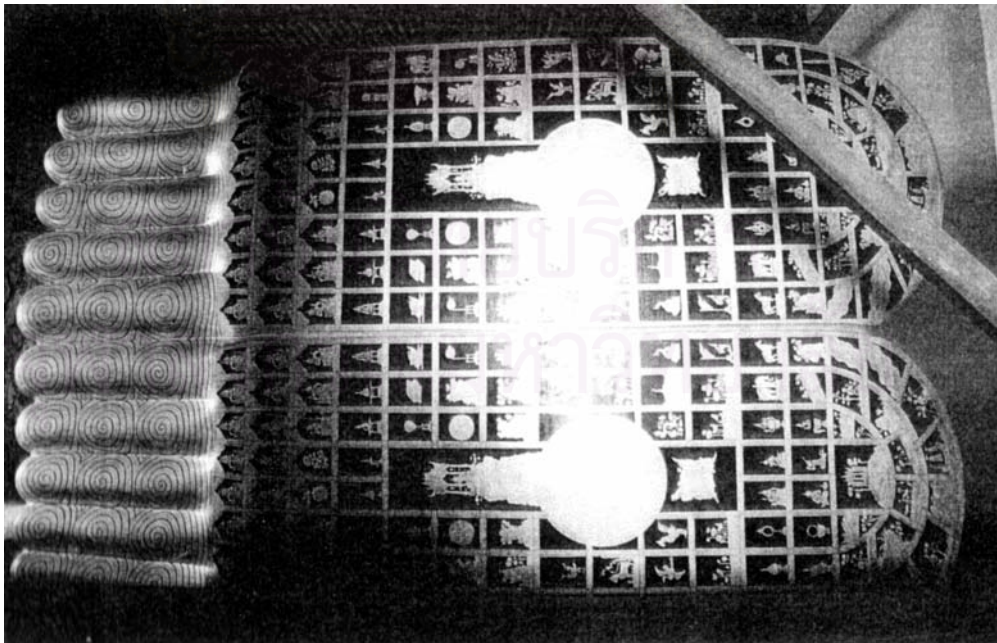
๕.๑.๗.๒ จิตรกรรมฝาผนัง ในอดีตภายในวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดราชโอรสาราม เคยมีภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นรูปลายดอกไม้ที่สวยงาม แต่ปัจจุบันไม่ปรากฏภาพจิตรกรรมดังกล่าว เนื่องจากผู้บูรณะปฏิสังขรณ์พระวิหารในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้ฉาบปูนทับ ด้วยเห็นว่าภาพจิตรกรรมฝาผนังได้ลบเลือนไปเป็นอันมาก หากที่จะซ่อมแซมให้ดีขึ้นเหมือนเดิม¹⁴

๕.๑.๗.๓ พระพุทธไสยาสน์ มีความยาวประมาณ ๑๕ เมตร ประทับนอนในท่าสิหไสยา (นอนแบบราชสีห์) ตะแคงพระปรัศว์ (สีข้าง) ขวา ยกพระหัตถ์ขวาประคองพระเศียร ด้านหลังของพระหัตถ์มีหมอนรองพระเศียรเป็นรูปสี่เหลี่ยมซ้อนกันสามใบ (ภาพประกอบที่ ๑๑๓) ที่พระบาทมีลายลงรักปิดทองเป็นรูปมณฑล ๑๐๘ ประการ (ภาพประกอบที่ ๑๑๔) สันนิษฐานว่าโครงสร้างของพระพุทธไสยาสน์คงจะเป็นการก่ออิฐถือปูน แล้วลงรักปิดทองตลอดทั้งองค์ ภายหลัง รัชกาลที่ ๔ พระราชทานนามว่า “พระพุทธไสยาสน์นารชนินทร์ ชินสาถกยบรมสมเด็จ สรรเพชญพุทธบพิตร”

¹⁴ กรมศิลปากร, ประวัติวัดชัยพฤกษ์มาลา วัดราชโอรสาราม วัดเฉลิมพระเกียรติ, หน้า ๔๘.

ภาพประกอบที่ ๑๑๓ พระพุทธไสยาสน์นารถนรินทร์ ชินสาถกขบรมสมเด็จ สรรเพชญพุทธ
บพิตร ในวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม

ภาพประกอบที่ ๑๑๔ พระบาทของพระพุทธไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม

๕.๒ วิหารพระพุทธรูปไสยาสน์สมัยรัชกาลที่ ๓ กรณีศึกษา : วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

๕.๒.๑ ความนำ

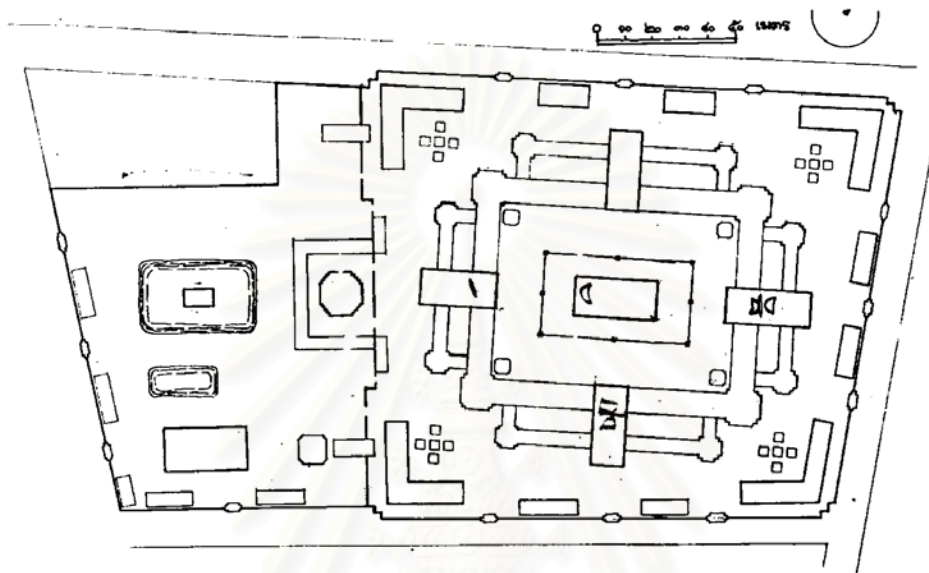
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเป็นวัดโบราณ เดิมมีชื่อว่า “วัดโพธาราม” ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๒๕ รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯให้สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นราชธานีของราชอาณาจักรสยาม และทรงสร้างพระบรมมหาราชวังไว้ทางทิศเหนือของวัดโพธาราม (ภาพประกอบที่ ๑๑๖) ต่อมารัชกาลที่ ๑ ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม แล้วสถาปนาขึ้นเป็นพระอารามหลวงในปี พ.ศ. ๒๓๓๑ พระราชทานนามว่า “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาส”¹⁵ ครั้งนั้นทรงขยายเขตของวัดไปยังที่ลุ่มด้านทิศตะวันออก แล้วโปรดเกล้าฯให้สร้างพระอุโบสถพระระเบียงคด กับพระวิหารทิศลงบนพื้นที่ด้านตะวันออกของวัด

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามมีพื้นที่ใช้สอยสำคัญสองส่วน คือ เขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส เขตพุทธาวาสตั้งอยู่ทางทิศเหนือ ติดกับถนนท้ายวัง ซึ่งกั้นระหว่างวัดพระเชตุพนกับพระบรมมหาราชวัง เขตสังฆาวาสตั้งอยู่ทางทิศใต้ และมีถนนกั้นระหว่างเขตทั้งสอง เขตพุทธาวาสมีพระอุโบสถเป็นประธานของพระอาราม ภายในพระอุโบสถประดิษฐานพระเทพปฏิมากร ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ที่รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯให้อัญเชิญมาจากวัดคูหาสวรรค์ บนผนังมีภาพจิตรกรรมเรื่องพระมหาสาวกสมัยพุทธกาล พระอุโบสถวางตามแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก มีพระระเบียงคดสองชั้นล้อมรอบ และมีพระวิหารทิศอยู่ตรงกลางของพระระเบียงคดแต่ละด้าน วิหารทิศแต่ละหลังจะประดิษฐานพระพุทธรูปที่แสดงพระพุทธรูปประวัติตอนสำคัญ เช่น การประสูติ การตรัสรู้ การแสดงพระปฐมเทศนา แต่ขณะนั้นภายในวัดยังไม่มีพระพุทธรูปที่แสดงพระพุทธรูปประวัติเรื่องการดับขันธปรินิพพาน

กลางเขตพุทธาวาสมีแนวกำแพงแก้ว ซึ่งแบ่งเขตพุทธาวาสออกเป็นสองส่วน ด้านตะวันตกของเขตพุทธาวาสมีพระเจดีย์สี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสององค์หนึ่ง ชื่อ “พระเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ” ซึ่งรัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯให้สร้างขึ้น เพื่อประดิษฐานพระศรีสรรเพชญดาญาณ¹⁶ พื้นที่ด้านตะวันตกของเจดีย์พระศรีสรรเพชญดาญาณเป็นหอพระไตรปิฎก ส่วนพระอุโบสถหลังเดิมได้กลายเป็นศาลาการเปรียญ¹⁷

¹⁵ มีผู้สันนิษฐานว่าเหตุผลที่รัชกาลที่ ๑ พระราชทานนามวัดโพธิ์ว่า “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาส” นั้น เพื่อให้สอดคล้องกับวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งเป็นพระอารามสำคัญของพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล (K. I. Matich, A History of Wat Phra Chetupon And Its Buddha Images, (Bangkok: Thai Wattana Panich, 1980), p.3) ต่อมารัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯให้เปลี่ยนสร้อยนามวัดเป็น “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม”

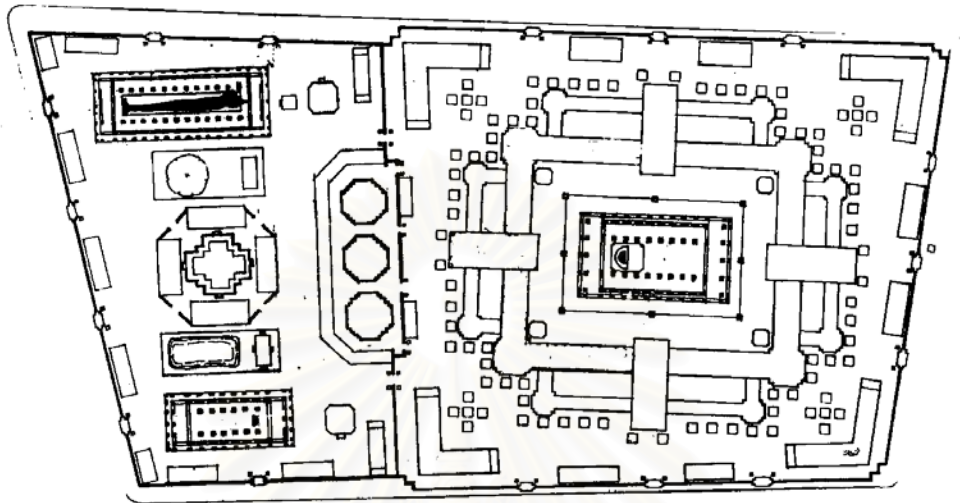
¹⁶ พระศรีสรรเพชญดาญาณเป็นพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ในพระวิหารหลวงของวัดพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งเป็นวัดประจำพระบรมมหาราชวังแห่งกรุงศรีอยุธยา ต่อมาเมื่อกรุงศรีอยุธยาถูกกองทัพพม่าตีแตก

สัญลักษณ์

- ๑ พระอุโบสถ
- ๒ พระระเบียงกด
- ๓ วิหารทิศ
- ๔ พระเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ
- ๕ ศาลาการเปรียญ

ภาพประกอบที่ ๑๑๓ ผังบริเวณสันนิษฐานของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ในสมัย
รัชกาลที่ ๑

เมตร

มาตราส่วน ๑ : ๑,๐๐๐

สัญลักษณ์

- ๑ พระอุโบสถ
- ๒ พระระเบียงคด
- ๓ วิหารทิศ
- ๔ พระเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ
- ๕ ศาลาการเปรียญ
๖. วิหารพระพุทธไสยาสน์

ภาพประกอบที่ ๑๑๘ ผังบริเวณ โดยสันนิษฐานของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
ในสมัยรัชกาลที่ ๑

๕.๒.๒ ประวัติความเป็นมาของวิหารพระพุทธไสยาสน์

เนื่องจากสมัยรัชกาลที่ ๑ ยังไม่ปรากฏการสร้างวิหารพระพุทธไสยาสน์ในวัดพระเชตุพนฯ แม้ว่าภายในวัดจะมีเสนาสนะสำคัญอย่างอื่นครบถ้วนแล้วก็ตาม ดังนั้นรัชกาลที่ ๓ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เวนคืนวังของกรมหลวงนรินทรเทวี^{๑๙} ซึ่งอยู่ทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือของวัด สำหรับสร้างวิหารพระพุทธไสยาสน์ขนาดใหญ่ขึ้นมาหลังหนึ่ง^{๒๐} (ภาพประกอบที่ ๑๑๕) เพื่อให้สอดคล้องกับขนาดและสัดส่วนของอาคารหลังอื่น เช่น พระอุโบสถ และศาลาการเปรียญ ซึ่งเป็นอาคารขนาดใหญ่ทั้งหมด

ภาพประกอบที่ ๑๑๕ ภาพถ่ายวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

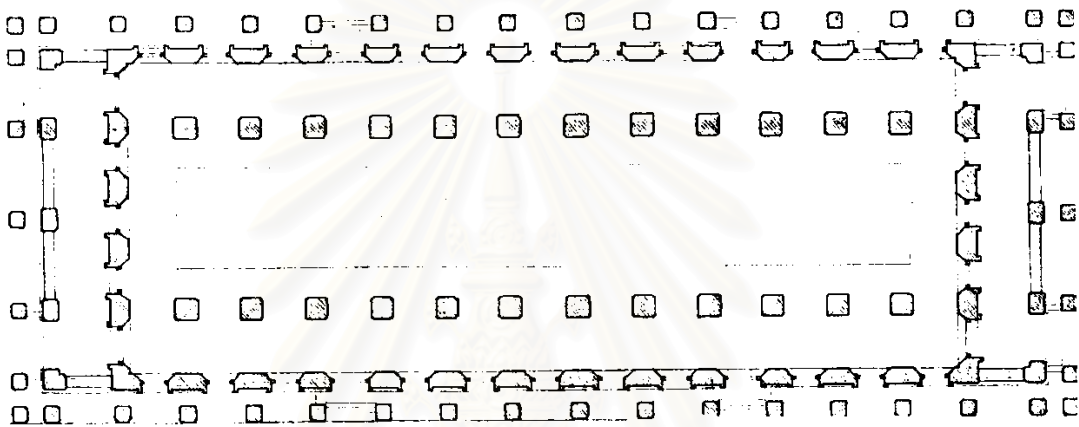
๕.๒.๓ ผังพื้นของวิหารพระพุทธไสยาสน์

วิหารพระพุทธไสยาสน์ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๑๕ ห้อง มีความยาวประมาณ ๖๑ เมตร และมีความกว้างเมื่อรวมแนวเสารับชายคาประมาณ ๒๓ เมตร มีฟาไลและเสารับชายคาโดยรอบ มีประตูทางเข้าอาคารทั้งสี่ด้าน ด้านละ ๒ แห่ง และมีช่องหน้าต่างรอบอาคาร ภายในอาคารประดิษฐานพระพุทธไสยาสน์ ซึ่งมีความยาว ๑ เส้น ๓ วา หรือเท่ากับ ๔๖ เมตร ความยาวช่วงพาดระหว่างเสาทั่วไปประมาณ ๓ เมตร ๘๐ เซนติเมตร ส่วนความยาวช่วงพาดระหว่างเสาร่วมในเท่ากับ ๑๐ เมตร (ภาพประกอบที่ ๑๒๐)

^{๑๙} กรมหลวงนรินทรเทวีทรงมีพระนามเดิมว่า “พระองค์เจ้าหญิงกุ” ทรงเป็นพระชนนีษฐาในรัชกาลที่ ๑

^{๒๐} ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๕๗-๗๐.

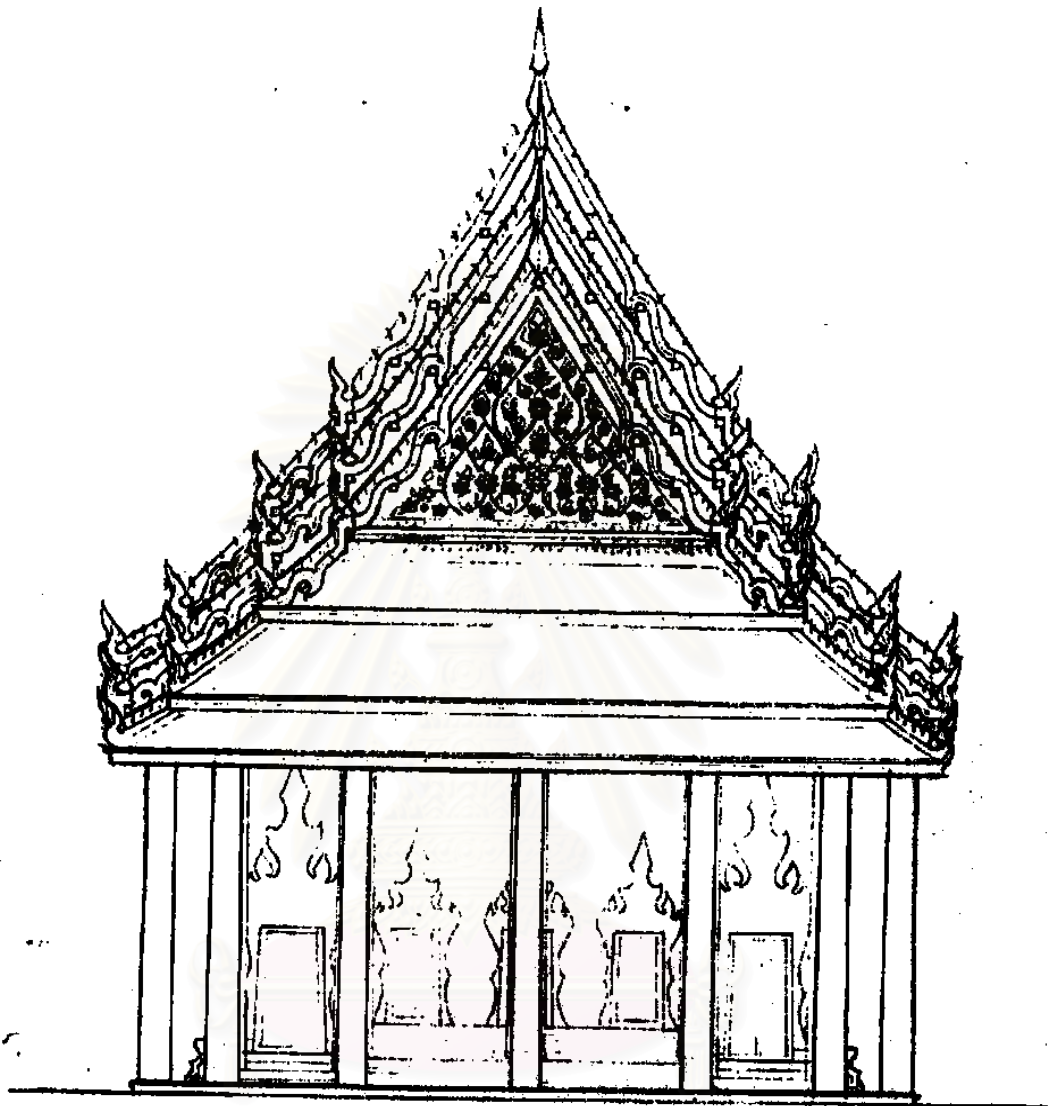
เนื่องจากวิหารพระพุทธไสยาสน์แห่งนี้มีประตูโดยรอบอาคาร ดังนั้นจึงไม่ปรากฏทางเข้าหลักที่เด่นชัด แต่ปัจจุบันได้กำหนดให้ประตูวิหารพระพุทธไสยาสน์ด้านทิศตะวันออกเป็นทางเข้าหลัก เนื่องจากอยู่ใกล้กับถนนท้ายวัง ซึ่งเป็นที่จอดรถสำหรับนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ ทำให้ผู้ที่มานมัสการต้องเข้าทางด้านพระเศียรของพระพุทธไสยาสน์ และเดินวนซ้ายรอบองค์พระ ซึ่งผิดจากรูปแบบทางเข้าของวิหารพระพุทธไสยาสน์ตามปกติ ที่กำหนดให้ทางเข้าหลักอยู่ทางด้านพระพุทธรูป หรือด้านหน้าของพระพุทธรูป ซึ่งทำให้ผู้ใช้อาคารเดินวนขวาแบบทักษิณาวัตรรอบองค์พระ

ภาพประกอบที่ ๑๒๐ ผังพื้นวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

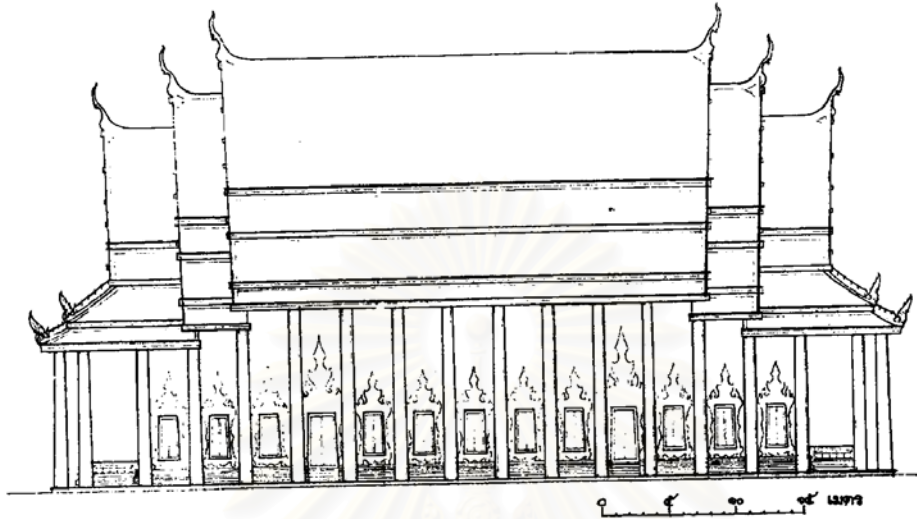
๕.๒.๔ รูปแบบสถาปัตยกรรม

เป็นสถาปัตยกรรมไทยแบบประเพณีนิยม เป็นอาคารทรงโรงก่ออิฐถือปูน ขนาด ๑๕ ช่วงเสา มีหลังคาหน้าจั่วปีกนก มีชั้นลด ๓ ชั้น ๔ ตับ (ภาพประกอบที่ ๑๒๐-๑๒๑) ปัจจุบันวัดคุมุงเป็นกระเบื้องดินเผาเคลือบสีน้ำเงินเข้ม ซึ่งในอดีตคงจะมุงกระเบื้องสีอื่น เนื่องจากภาพถ่ายเก่าแสดงให้เห็นว่าหลังคาวิหารพระพุทธไสยาสน์มีสีค่อนข้างอ่อน มีเครื่องถ่ายพร้อมด้วยข้อฟ้า ไบระกา หางหงส์ หน้าบันจำหลักลายปิดทองประดับกระจก เป็นลายดอกพุดตานซ้อนอยู่บนรูปกลีบบัวหลายชั้น มีฟาไลและเสารับชายคาโดยรอบอาคาร ชุ่มประดูหน้าต่างเป็นลายปูนปั้นปิดทองอย่างเทศ

๑๒๓๔๕๖๗๘๙๑๐ และ

ภาพประกอบที่ ๑๒๑ รูปด้านด้านสกัดของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (ที่มา: อุไรวรรณ ตันติวงศ์ และคณะ. แบบก่อสร้างสำหรับการอนุรักษ์วิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.)

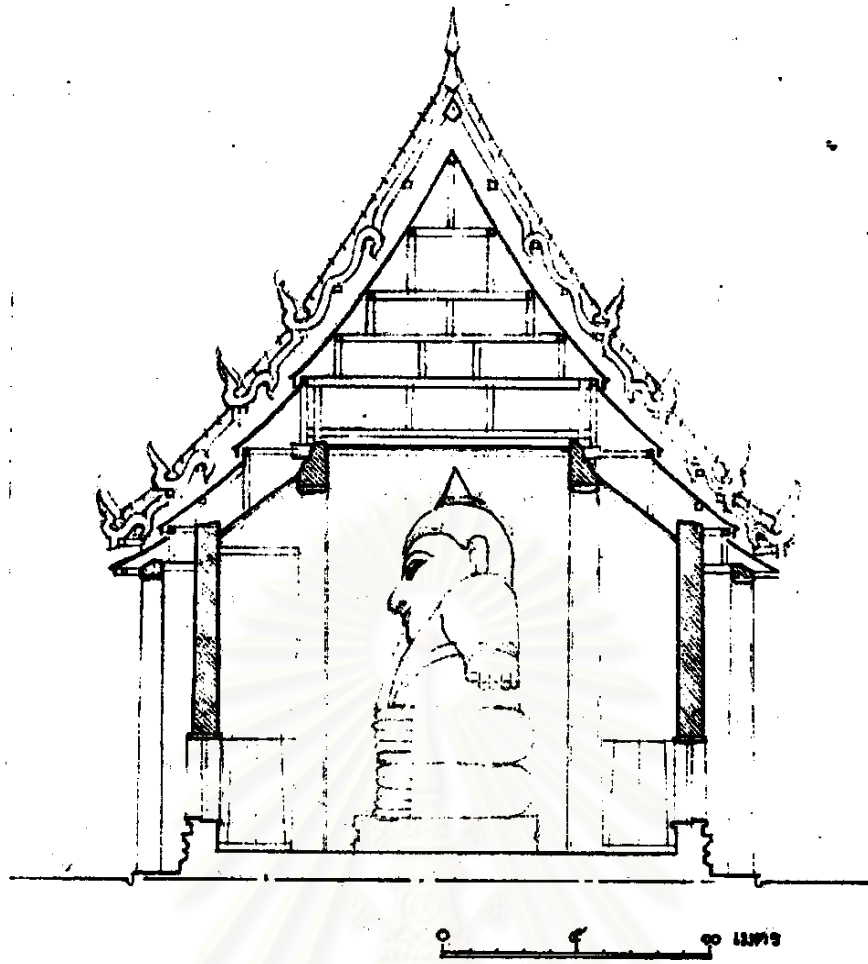

ภาพประกอบที่ ๑๒๒ รูปด้านตามยาวของวิหารพระพุทไธยาสน์
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (ที่มา: อุไรวรรณ ดันติวงศ์ และคณะ.
แบบก่อสร้างสำหรับการบูรณะปฏิสังขรณ์วิหารพระพุทไธยาสน์
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.)

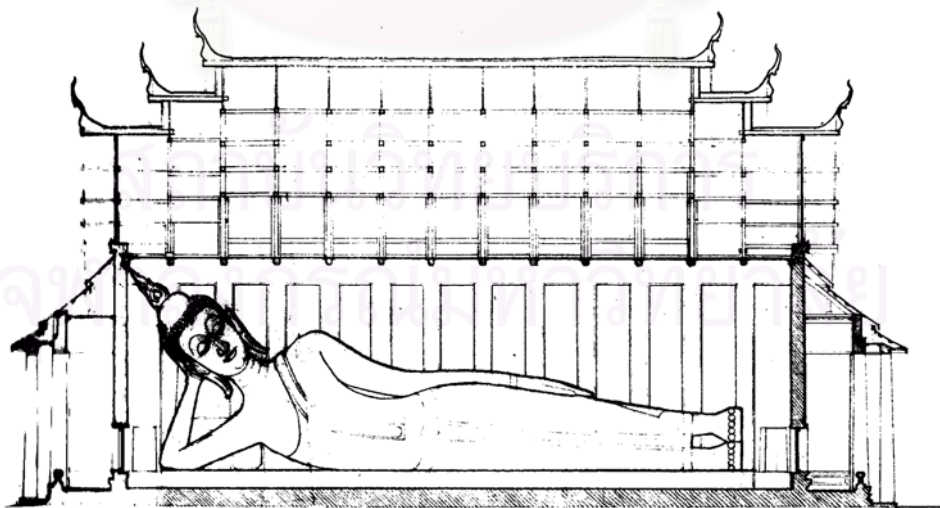
๕.๒.๕ โครงสร้างและวัสดุ

วิหารพระพุทไธยาสน์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นอาคารทรงโรง ก่ออิฐ
ถือปูน ที่ยกระดับพื้นภายในอาคารสูงจากระดับพื้นภายนอกประมาณ ๑ เมตร โครงสร้างหลังคา
เป็นเครื่องประคูด้านนิยฐานว่าวัสดุโครงสร้างคงจะเป็นไม้ แต่ก่ออิฐถือปูนปิดโดยรอบ เดิมวัสดุ
ปูพื้นภายในอาคารเป็นหินทรายแดง ซึ่งรัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯให้นำมาจากเมืองราชบุรีและ
เพชรบุรี²¹ แต่ปัจจุบันปูด้วยกระเบื้องหินอ่อน ด้านนอกปูด้วยกระเบื้องดินเผาไม่เคลือบสี (ภาพ
ประกอบที่ ๑๒๓-๑๒๔)

²¹ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๖๘.

ภาพประกอบที่ ๑๒๓ รูปตัดตามขวางของวิหารพระพุทธไสยาสน์
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

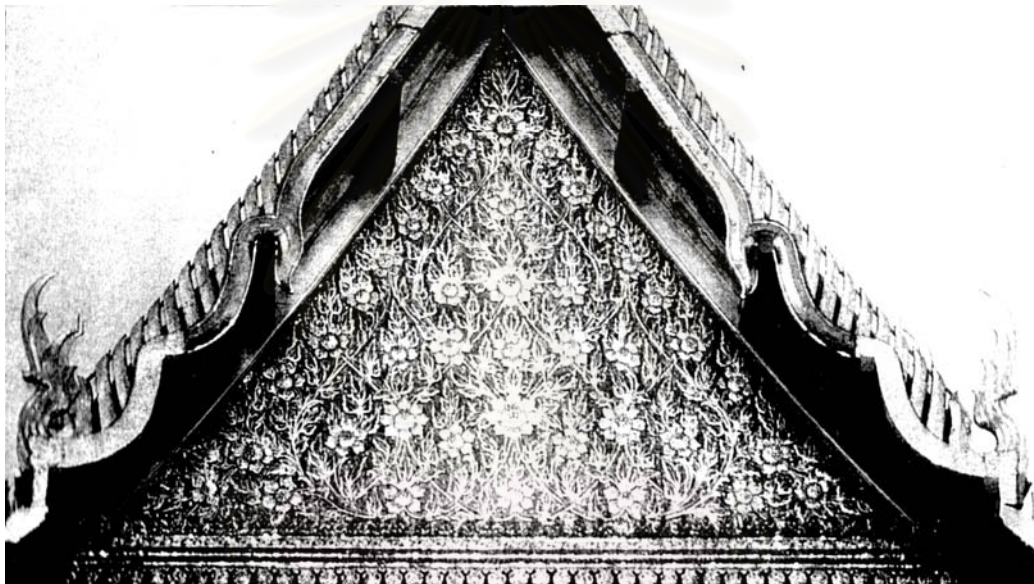

ภาพประกอบที่ ๑๒๔ รูปตัดตามยาวของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

๕.๒.๖ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

๕.๒.๖.๑ หน้าบัน ทำด้วยไม้จำหลักลายปิดทองประดับกระจกเคลือบสี เป็นรูปดอกพุดตานจำนวน ๔๐ ดอก โดยวางโครงลายเป็นรูปบัวสี่กลีบซ้อนอยู่เบื้องหลัง (ภาพประกอบที่ ๑๒๕) มีไชราหน้าจั่ว และรอยล่ายอง พร้อมทั้งช่อฟ้า^{๒๒} ใบระกา^{๒๓} หางหงส์^{๒๔} ซึ่งทำด้วยไม้จำหลักลายประดับกระจกเคลือบสีทอง

๕.๒.๖.๒ ชุ่มประตุน้ำต่าง เป็นชุ่มประตุน้ำที่มีลายปูนปั้นปิดทองรูปดอกพุดตาน หรือที่เรียกว่า “ลายอย่างเทศ” ด้านบนเป็นรูปกล้ายพานดอกไม้ (ภาพประกอบที่ ๑๒๖) และมีลายรูปดอกพุดตานย่อยลงมาด้านล่าง

ภาพประกอบที่ ๑๒๕ หน้าบันวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๒๒} ไม้ที่ติดอยู่ด้านบนสุดของเครื่องล่ายอง รูปร่างเหมือนหวนาคชูขึ้นข้างบน (ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๒๕๗.)

^{๒๓} ไม้ที่สลักเป็นครีบทัดกับตัวล่ายอง อยู่ระหว่างช่อฟ้าและหางหงส์ (เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘๖.)

^{๒๔} องค์ประกอบอาคารที่อยู่บนปลายจันทน์หน้าจั่ว หรือปลายตะเข้หัวเสา (เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕๔.)

ภาพประกอบที่ ๑๒๖ ชู่มหน้าต่างของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

๕.๒.๖.๓ บานประตูหน้าต่าง เป็นบานประตูไม้ขนาดใหญ่ ด้านนอกลกรักปิดทองเป็นรูปเทพอาวุธของพระนารายณ์ผู้เป็นเจ้า อันได้แก่ ตรี คทา จักร สังข์ ด้านในเป็นรูปเขียนสีลักษณะคล้ายกับมังกรคั่นเมฆ แต่เปลี่ยนจากมังกรเป็นพระยานาคสกุลต่างๆ เช่น นาคเจ็ดเศียร นาคห้าเศียร และนาคสามเศียร เป็นต้น (ภาพประกอบที่ ๑๒๗)

ภาพประกอบที่ ๑๒๗ ภาพจิตรกรรมบนบานประตูด้านในของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (ที่มา: น.ณ ปากน้ำ. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. หน้า ๘๕)

๕.๒.๖.๔ เสา สันนิษฐานว่าภายในคงจะเป็นโครงสร้างไม้ แต่ก่ออิฐถือปูนหุ้มโดยรอบ มีหน้าตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมกลมมน เสานางจรัสมีขนาดหน้าตัดประมาณ ๕๕ เซนติเมตร ขณะที่เสาร่วมในมีขนาดหน้าตัด ๑๒๕ เซนติเมตร ไม่มีบัวปลายเสา

๕.๒.๖.๕ ราวกันตก และฐานอาคาร เป็นราวกันตกก่ออิฐถือปูนที่มีความสูงประมาณ ๑ เมตร ตรงกลางของราวกันตก มีแผ่นหินอ่อนรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส จำหลักลายเป็นเรื่องจากพงศาวดารจีน มีขนาดประมาณแผ่นละ ๔๐ เซนติเมตร ด้านล่างของราวกันตกเป็นฐานบัวขาสิงห์ซึ่งมีความสูงทั้งหมดประมาณ ๑.๕ เมตร

๕.๒.๗ การตกแต่งภายในอาคาร

๕.๒.๗.๑ จิตรกรรมฝาผนัง ภายในวิหารพระพุทธไสยาสน์มีจิตรกรรมฝาผนังสองส่วน ภาพจิตรกรรมที่อยู่ด้านบนเป็นภาพเขียนเกี่ยวกับเรื่องมหาวงศ์ ซึ่งเป็นเรื่องที่ว่าด้วยการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในประเทศศรีลังกา (ภาพประกอบที่ ๑๒๘) ภาพจิตรกรรมบนผนังส่วนล่าง จะอยู่ในระดับที่ไม่สูงเกินกว่าทับหลังของบานประตูหน้าต่าง เขียนเป็นเรื่องของภิกษุณี, อุบาสก, และอุบาสิกาที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะ^{๒๕}

ปัจจุบันมีผู้สันนิษฐานว่าภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารพระพุทธไสยาสน์อาจมีความสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์กับภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถ และศาลาการเปรียญ เนื่องจากภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ เป็นเรื่องของพระภิกษุที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะจำนวน ๔๑ องค์ และเรื่องรามเกียรติ์^{๒๖} ขณะที่ภายในศาลาการเปรียญมีภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องยมโลก (นรก) ดังนั้นพระอุโบสถจึงอาจมีความหมายถึงเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นที่สถิตของพระนารายณ์ผู้เป็นเจ้า ล้อมรอบด้วยวิหารทิศ ซึ่งหมายถึงทวีปทั้งสี่ ส่วนวิหารพระพุทธไสยาสน์หมายถึงลังกาทวีป และศาลาการเปรียญหมายถึงยมโลก^{๒๗}

อนึ่งภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในอาคารสำคัญทั้งสาม อันได้แก่ พระอุโบสถ วิหารพระพุทธไสยาสน์ และศาลาการเปรียญ ล้วนแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด เนื่องจากเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาด้วยกันทั้งสิ้น ทั้งนี้อาจแสดงถึงแนวพระราชดำริของรัชกาลที่ ๓ ซึ่งทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้วัดพระเชตุพนฯ เป็นศูนย์กลางการศึกษาของประชาชน ไม่ว่าจะเป็นวิชาการแพทย์แผนโบราณ ซึ่งเป็นวิชาทางโลก หรือวิชาความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา อันเป็นวิชาทางธรรม

^{๒๕} ผู้ที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเลิศในด้านใดด้านหนึ่งเป็นพิเศษ

(ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๑๑๙.)

^{๒๖} เรื่องอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ผู้เป็นเจ้าในลัทธิฮินดู

^{๒๗} เสมอชัย พูลสุวรรณ, สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึง ๒๔, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า .

ภาพประกอบที่ ๑๒๘ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องมหาวงศ์ บนฝาผนังด้านตะวันตกด้านบน
(ที่มา: วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. หน้า ๗๗.)

๕.๒.๗.๒ พระพุทธไสยาสน์ เนื่องจากวัดพระเชตุพนฯเป็นพระอารามหลวงที่
รัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนา และเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปที่มีความสำคัญหลายองค์ แต่เมื่อถึง
รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ครั้งนั้น

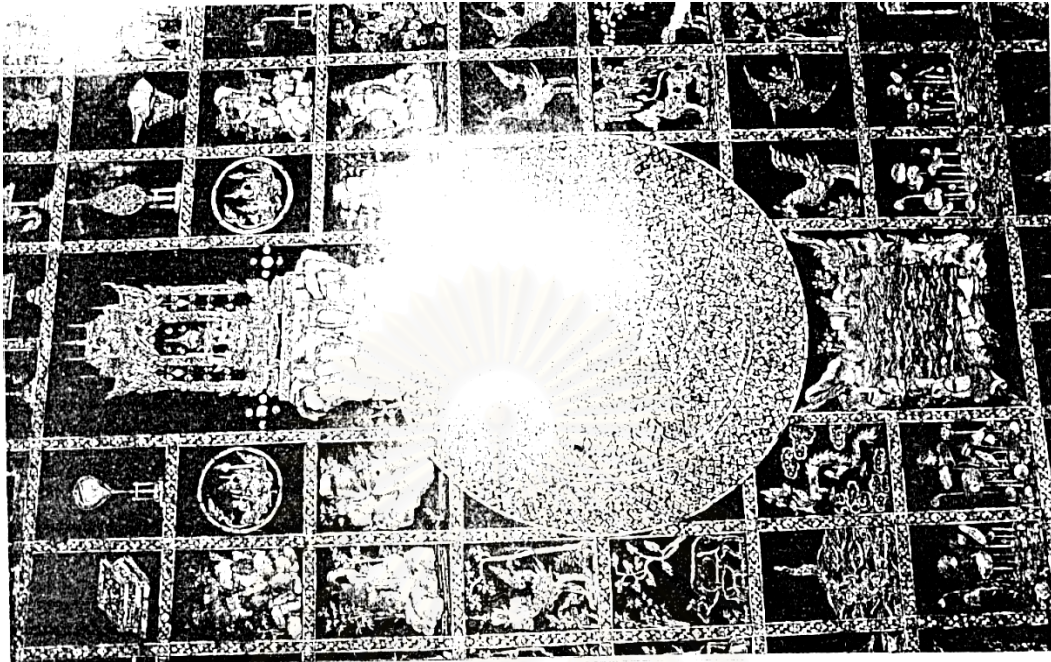
วัดพระเชตุพนฯ ได้สถาปนามาเป็นเวลาประมาณ ๕๐ ปี แต่ยังไม่มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ใหญ่
 เสมอกับพระพุทธรูปไสยาสน์ของวัดโลกยสุธาราม ซึ่งเป็นพระพุทธรูปไสยาสน์สำคัญของกรุงศรีอยุธยา
 ดังนั้นรัชกาลที่ ๓ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ขยายเขตวัดพระเชตุพนฯ ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ เพื่อ
 สร้างวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ในปี พ.ศ. ๒๓๗๕ โดยมีกรมหมื่นภูมินทรภักดี^{๒๘} ทรงเป็นผู้ควบคุม
 การก่อสร้าง พระพุทธรูปไสยาสน์ วัดพระเชตุพนฯ เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปิดทองตลอดทั้งองค์
 มีความยาวประมาณ ๑ เส้น ๓ วา หรือเท่ากับประมาณ ๔๖ เมตร ประทับนอนในท่าลีลาไสยา
 ตะแคงพระปรีศวี (ลีซ้าย) ขวา ยกพระหัตถ์ขวาประคองพระเศียร ด้านหลังของพระหัตถ์มีหมอน
 รองพระเศียรเป็นรูปสี่เหลี่ยมซ้อนกัน (ภาพประกอบที่ ๑๒๕) ที่พระบาทประดับมุกเป็นรูปมงคล
 ๑๐๘ ประการ ตามคติมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ แต่แทรกภาพศิลปะแบบจีนลงไป เช่น
 ภาพภูเขาจำลองแบบจีน หรือภาพพระยามังกรต้นเมฆ เป็นต้น (ภาพประกอบที่ ๑๓๐)

๑

ภาพประกอบที่ ๑๒๕ พระพุทธรูปไสยาสน์ในวิหารพระนอน วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
 (ที่มา: กรมศิลปากร. พระพุทธรูปสำคัญ. หน้า ๒๖๒.)

^{๒๘} กรมหมื่นภูมินทรภักดีทรงเป็นพระโอรสในรัชกาลที่ ๓ เดิมทรงมีพระนามว่า “พระองค์เจ้า
 ลดาวัลย์” ต่อมาได้ทรงกรม และทรงดำรงตำแหน่งเป็นเจ้ากรมช่างสิบหมู่ในสมัยรัชกาลที่ ๓

ภาพประกอบที่ ๑๓๐ ส่วนหนึ่งของภาพมงคล ๑๐๘ ประการ บนพระพุทธรูปของ พระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (ที่มา: นพคุณ ต่อดวงศ์. ภาพถ่าย. ๒๕๓๖.)

๕.๓ สมัยรัชกาลที่ ๔ : วิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดมหาพฤฒาราม

๕.๓.๑ ความนำ

เดิมวัดมหาพฤฒารามมีชื่อว่า “วัดตะเคียน” หรือ “วัดท่าเกวียน” สันนิษฐานว่า ภายในวัดคงจะเคยเป็นจุดพักสำหรับกองเกวียน ซึ่งเดินทางมาจากที่ต่างๆ และคงจะมีต้น ตะเคียนใหญ่หลายต้น ครั้งนั้นวัดท่าเกวียนยังคงเป็นเพียงวัดราษฎร์ที่ไม่ปรากฏประวัติว่าสร้าง ในยุคใด และตั้งอยู่ริมคลองที่ขุดมาจากแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่ศาลเจ้าโรงเกือกตลาดน้อยไปจน ถึงคลองหัวลำโพง^{๒๙} ภายหลังเมื่อรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองผดุงกรุงเกษมจากริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณวัดเทวราชกุญชร ถึงริมฝั่งแม่น้ำบริเวณตลาดน้อย ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก ของวัด ทำให้วัดท่าเกวียนมีทางเข้าโดยตรงจากคลองผดุงกรุงเกษม (ภาพประกอบที่ ๑๓๑)

^{๒๙} ประวัติวัดมหาพฤฒารามวรวิหาร, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒.

ต่อมาเมื่อรัชกาลที่ ๔ เสด็จพระราชดำเนินไปยังวัดตะเคียน ในครั้งนั้นพระอธิการแก้วซึ่งเป็นเจ้าอาวาสของวัดตะเคียน ได้ทำนายว่ารัชกาลที่ ๔ ซึ่งในขณะนั้นยังทรงผนวชเป็นพระภิกษุ จะได้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ จึงทรงปฏิญาณว่า หากได้ขึ้นครองราชย์จริงจะทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดท่าเกวียนให้ ดังนั้นหลังจากรัชกาลที่ ๔ ทรงขึ้นครองราชย์ จึงโปรดเกล้าฯให้สถาปนาพระอธิการแก้วเป็นพระมหาพฤตมาจารย์ และบูรณะปฏิสังขรณ์วัดท่าเกวียนใหม่ทั้งหมด แล้วพระราชทานชื่อว่า “วัดมหาพฤตมาราม”³⁰

วัดมหาพฤตมารามเป็นพระอารามสำคัญอีกแห่งหนึ่งของกรุงรัตนโกสินทร์ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ รัชกาลที่ ๕ ได้โปรดเกล้าฯแต่งตั้งให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ซึ่งมีวังอยู่ริมคลองผดุงกรุงเกษมฝั่งตรงข้ามกับวัด เป็นมรรคทายก³¹ ปัจจุบันเสนาสนะต่างๆภายในวัดได้รับการบำรุงดูแลรักษาให้อยู่ในสภาพดี

ภาพประกอบที่ ๑๓๑ แผนที่แสดงตำแหน่งที่ตั้งของวัดมหาพฤตมาราม เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๔๐ (ที่มา: กรมแผนที่ทหาร. แผนที่กรุงเทพ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๔๗๕.)

³⁰ กรมศิลปากร, วัดสำคัญสมัยรัตนโกสินทร์, ((ม.ป.ท.), ๒๕๒๕), หน้า ๑๑๓.

³¹ ประวัติวัดมหาพฤตมารามวรวิหาร. หน้า ๖๑.

๕.๓.๒ ประวัติวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดมหาพฤฒาราม

ปัจจุบันไม่ปรากฏประวัติที่แน่นอนของวิหารพระพุทธไสยาสน์ดังกล่าว สันนิษฐานว่าก่อนที่รัชกาลที่ ๔ จะทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดท่าเกวียน วัดมหาพฤฒารามคงจะเป็น วัดขนาดเล็กที่มีอาคารสำคัญเพียง ๓ กลุ่ม คือ โบสถ์ วิหารพระพุทธไสยาสน์ และกลุ่มพระพุทธรูปปางลีลา ซึ่งอยู่ทางด้านทิศเหนือของเขตพุทธาวาส และเป็นเจดีย์สถานที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศแด่ พระพุทธเจ้าในอดีตสี่พระองค์³²

ต่อมารัชกาลที่ ๔ ได้โปรดเกล้าฯ ให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดมหาพฤฒารามใหม่ทั้งหมด โดยทรงร่วมบำเพ็ญพระราชกุศลกับสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์³³ โดยรัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างพระอุโบสถ ซึ่งอยู่ระหว่างวิหารพระพุทธไสยาสน์กับกลุ่มพระปรางค์ทั้งสอง ขณะที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ทรงสร้างพระวิหาร ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของกลุ่มพระปรางค์ สันนิษฐานว่ารัชกาลที่ ๔ คงจะทรงบูรณะวิหารพระพุทธไสยาสน์ โดยขยายองค์พระให้มีความยาวเป็น ๘ วา (๑๘ เมตร)³⁴ แล้วสร้างกำแพงแก้วคั่นระหว่างเขตพุทธาวาสใหม่กับเขตพุทธาวาสเดิม พร้อมกันนั้นทรงสร้างกุฏิในเขตสังฆาวาส โดยแบ่งเป็นสองส่วน คือ หมู่กุฏิทางด้านทิศเหนือ และหมู่กุฏิทางด้านทิศใต้ของเขตพุทธาวาส พื้นที่รอบวัดมีคูคลองโดยรอบ ภายในเขตพุทธาวาสมีอาคารสำคัญสามหลังที่วางขนานกันตามแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก คือพระวิหาร พระอุโบสถ และวิหารพระพุทธไสยาสน์ (ภาพประกอบที่ ๑๓๒)

ต่อมาวิหารพระพุทธไสยาสน์คงจะชำรุดทรุดโทรมลง โดยในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ เถลิงด้านใต้ของวิหารเริ่มชำรุดลงจนหมด แต่ไม่สามารถบูรณะปฏิสังขรณ์ได้ เนื่องจากมีงบประมาณไม่เพียงพอ³⁵ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๖ ทางวัดจึงเริ่มบูรณะปฏิสังขรณ์วิหารพระพุทธไสยาสน์ ด้วยการเปลี่ยนโครงสร้างเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก³⁶ จนกระทั่งสำเร็จบริบูรณ์ในปี พ.ศ. ๒๕๔๐³⁷

³² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๒, (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๑๙๙.

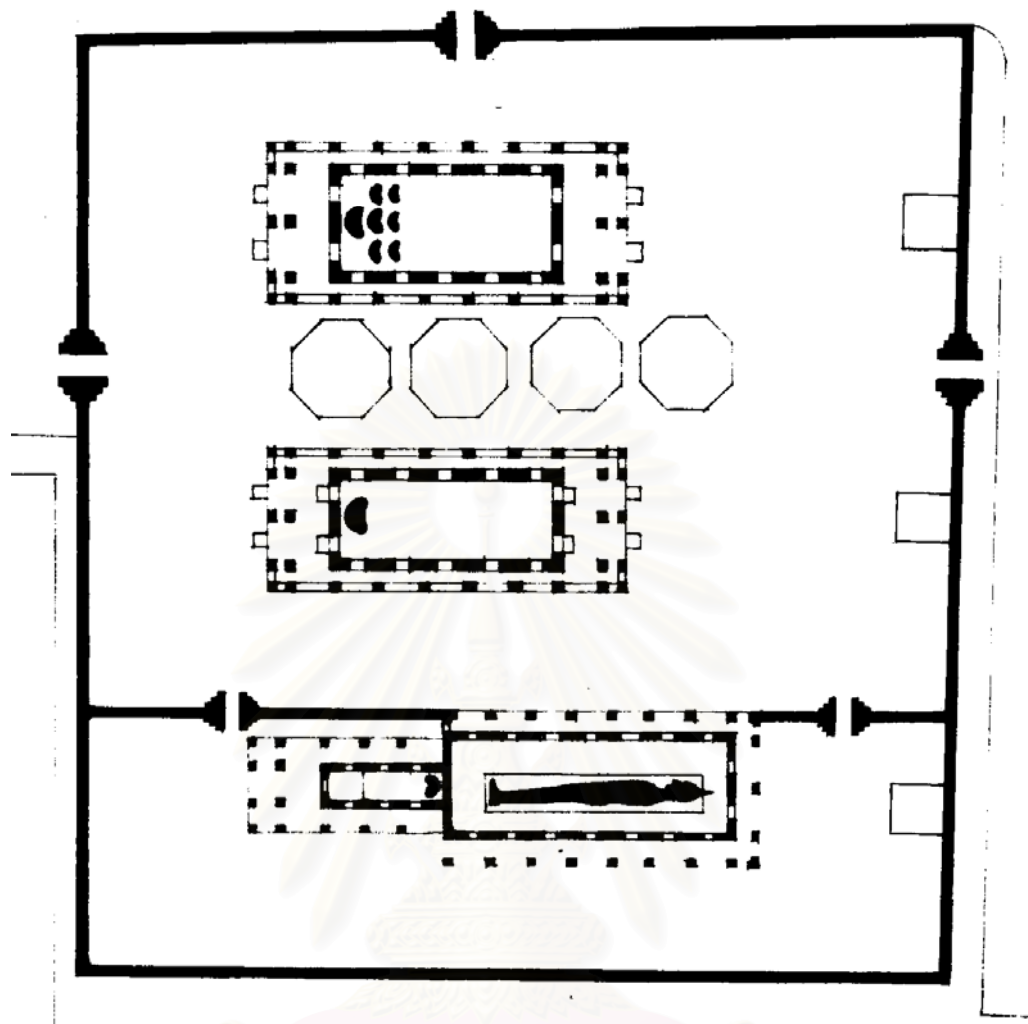
³³ ต่อมาสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๕ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์

³⁴ จารึกประวัติด้านหน้าวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดมหาพฤฒาราม.

³⁵ ประวัติวัดมหาพฤฒาราม, หน้า ๘๘-๘๙.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓.

เมตร

มาตราส่วน ๑ : ๑,๐๐๐

สัญลักษณ์

- ๑ พระวิหาร
- ๒ พระปรารักษ์
- ๓ พระอุโบสถ
- ๔ วิหารพระพุทธไสยาสน์
๖. ศาลาการเปรียญ

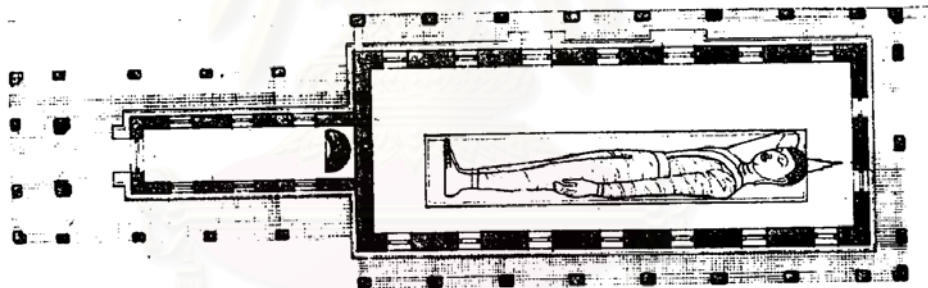
ภาพประกอบที่ ๑๑๒ ผังบริเวณวัดมหาพฤฒาราม

๕.๓.๓ ผังพื้นของวิหารพระพุทธไสยาสน์

วิหารพระพุทธไสยาสน์ของวัดมหาพฤฒาราม มีผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า สามารถแบ่งออกเป็นสองส่วนดังต่อไปนี้

๕.๓.๓.๑ คูหาด้านทิศตะวันออก มีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๗ ช่วงเสา หรือเท่ากับ ๗ ห้อง มีความยาวประมาณ ๒๓ เมตร และมีความกว้างประมาณ ๑๑ เมตร โดยมีความยาวช่วงพาดภายในอาคารประมาณ ๘ เมตร ไม่มีเสาร่วมใน ผังก่ออิฐฉาบปูนหนา ประมาณ ๘๐ เซนติเมตร มีพาไลและเสารับชายคาโดยรอบ มีประตูทางเข้าอาคารทางด้านทิศเหนือ ๒ แห่ง ภายในเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธไสยาสน์ก่ออิฐฉาบปูนที่มีความยาวประมาณ ๑๘ เมตร

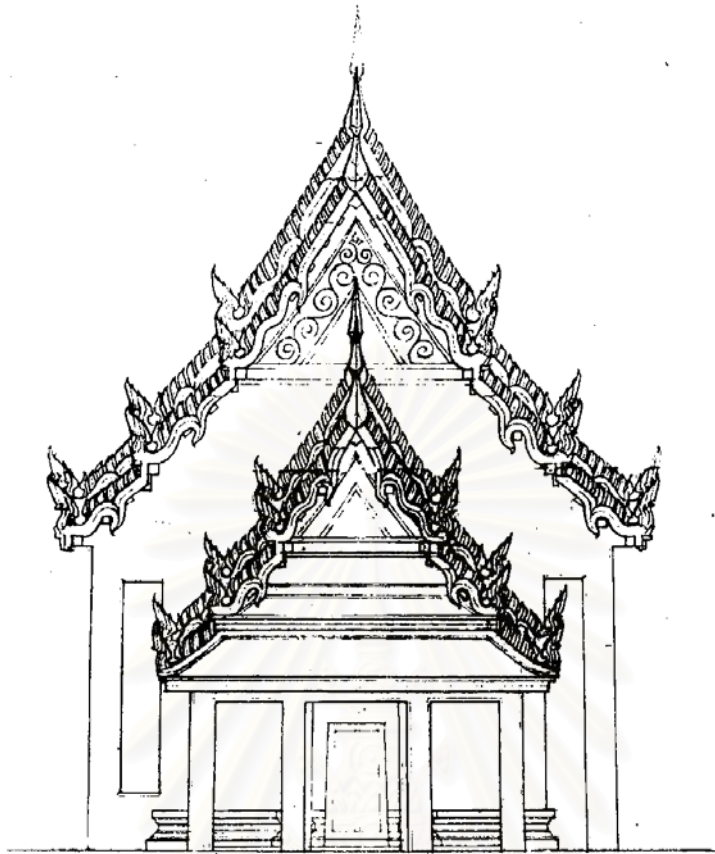
๕.๓.๓.๒ คูหาด้านทิศตะวันตก มีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเช่นเดียวกันกับ คูหาด้านทิศตะวันออก แต่มีความยาวประมาณ ๑๘ เมตร และมีความกว้างประมาณ ๗ เมตร โดยมีความยาวช่วงพาดภายในอาคารประมาณ ๓ เมตร มีโถงทางเข้าด้านทิศตะวันตก ภายในอาคารเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย ซึ่งหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก ผังก่ออิฐฉาบปูนหนาประมาณ ๕๐ เซนติเมตร (ภาพประกอบที่ ๑๓๓)

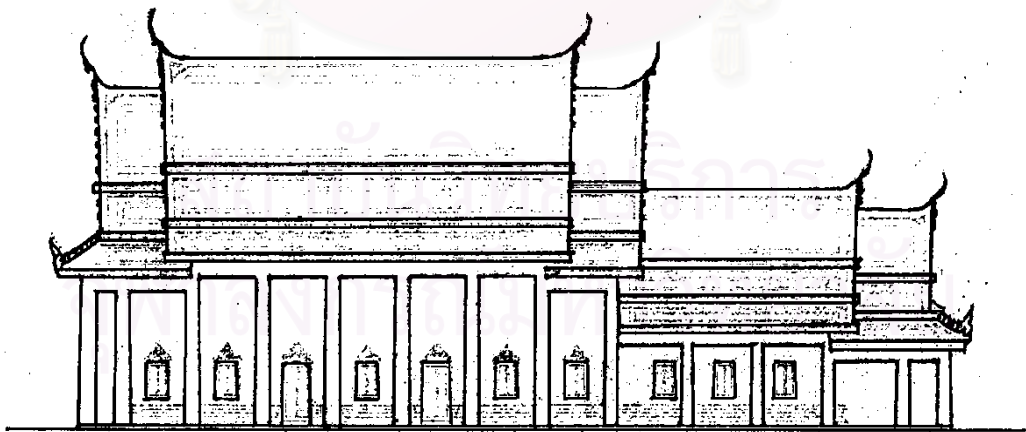
ภาพประกอบที่ ๑๓๓ ผังพื้นวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดมหาพฤฒาราม

๕.๓.๔ รูปแบบสถาปัตยกรรม

เป็นอาคารทรงโรงสองตอนที่มีความสูงไม่เท่ากัน โดยส่วนที่อยู่ทางด้านทิศตะวันออกมีความสูงกว่าส่วนที่อยู่ทางด้านตะวันตก ทรงหลังคาเป็นหน้าจั่วปีกนก มีชั้นลดสองชั้น มีดับหลังคาสี่ดัด (ภาพประกอบที่ ๑๓๔-๑๓๕) มุงกระเบื้องดินเผาเคลือบสีแสด มีเชิงสี่เหลี่ยม สันนิษฐานว่าเครื่องลำยอง พร้อมด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ของเดิมก่อนการบูรณะ คงจะเป็นไม้จำหลัก แต่ปัจจุบันได้เปลี่ยนเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กทั้งหมด หน้าบันก่ออิฐฉาบปูน มีพาไลและเสารับชายคาโดยรอบอาคาร ชุ่มประคูดหน้าต่างเป็นลายปูนปั้นปิดทองอย่างเทศ ฐานอาคารเป็นฐานปัทม์

ภาพประกอบที่ ๑๓๔ รูปด้านทิศตะวันตกของวิหารพระพุทธไสยาสน์
วัดมหาพฤฒาราม

ภาพประกอบที่ ๑๓๕ รูปด้านตามยาวของวิหารพระพุทธไสยาสน์
วัดมหาพฤฒาราม

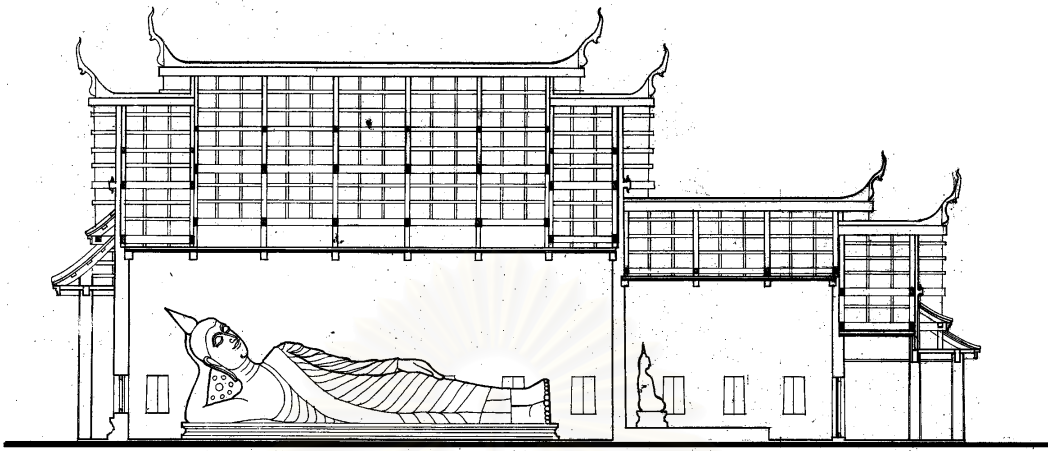
๕.๓.๕ โครงสร้างและวัสดุ

วิหารพระพุทธไสยาสน์วัดมหาพฤฒาราม เป็นอาคารทรงโรงก่ออิฐถือปูน ยกระดับพื้นภายในอาคารสูงจากระดับพื้นภายนอกประมาณ ๕๐ เซนติเมตร สันนิษฐานว่า โครงสร้างหลังคาเดิมคงจะเป็นเครื่องประคูด แต่ปัจจุบันเป็นคานคอนกรีตเสริมเหล็ก ผสมกับ โครงหลังคาเหล็ก^{๓๘} หน้าบันก่ออิฐปั้นปูนปิดทองประดับกระจกเขียนสีน้ำเงิน มีไฉราหน้าจั่ว และเครื่องลำยอง พร้อมทั้งช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ สันนิษฐานว่าเดิมคงจะเป็นไม้จำหลักลายประดับด้วยกระจกเขียนสีทอง (ภาพประกอบที่ ๑๓๖-๑๓๗)

ภาพประกอบที่ ๑๓๖ รูปตัดตามขวางของวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดมหาพฤฒาราม ส่วนที่ประดิษฐานพระพุทธไสยาสน์

^{๓๘} ประวัตินวัดมหาพฤฒาราม, หน้า ๕๓.

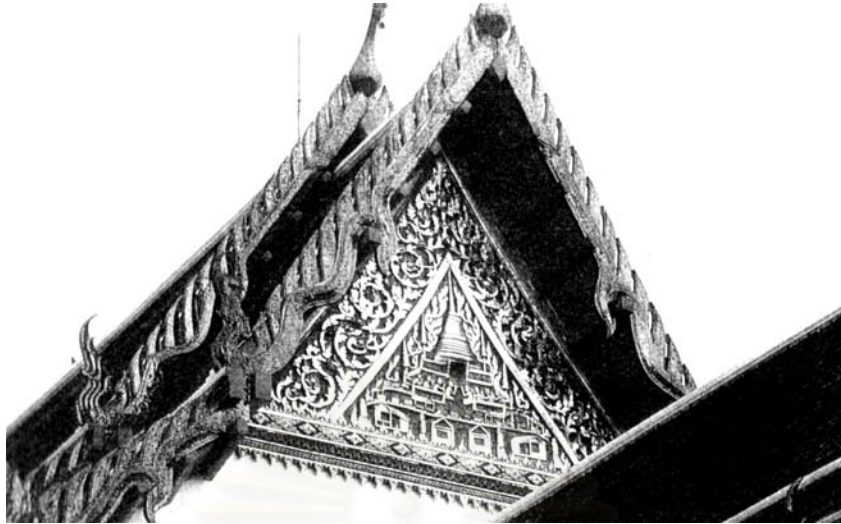

ภาพประกอบที่ ๑๓๓ รูปตัดตามยาวของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดมหาพฤฒาราม

๕.๓.๖ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

๕.๓.๖.๑ หน้าบัน เป็นหน้าบันก่ออิฐปั้นปูนปิดทองประดับกระจกเคลือบสี แบ่งเป็นสองตอน ตอนบนมีการเดินเส้นลวดเป็นรูปสามเหลี่ยมขนาดเล็ก ภายในกรอบเป็นภาพปูนปั้นแบบนูนต่ำ เป็นรูปพระเจดีย์ทรงระฆัง ด้านนอกของเส้นลวดเป็นภาพลายกระหนกช่อหางโต แต่ตัดแปลงเป็นลายใบเทศ มีไฉราหน้าจั่ว และเครื่องลายอง พร้อมทั้งช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ซึ่งของเดิมคงจะทำจากไม้จำหลักลงรักประดับกระจกเงา แต่ปัจจุบันได้เปลี่ยนวัสดุเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ซึ่งมีความทนทานมากกว่า (ภาพประกอบที่ ๑๓๘)

๕.๓.๖.๒ ชุ่มและบานประตูหน้าต่าง เป็นลายปูนปั้นปิดทองแบบตะวันตก หรือที่เรียกว่า “ลายอย่างเทศ” ซึ่งมีลักษณะเหมือนกับใบอะแคนดัส และไม่ได้ทำตัวลายล้อมกรอบหน้าต่างทั้งสี่ด้าน เหมือนอย่างชุ่มหน้าต่างพระอุโบสถวิหารสมัยรัชกาลที่ ๓ แต่ค่อยๆ เริ่มจากจุดกึ่งกลางของกรอบประตู หรือมุมล่างของกรอบหน้าต่าง แล้วค่อยๆ ขยายจนกระทั่งมีความกว้างมากที่สุด ณ ตำแหน่งที่อยู่เหนือกรอบหน้าต่างบนเล็กน้อย จากนั้นจึงสอบเข้าหาส่วนยอด ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับศีรษะคนสวมมงกุฎ แต่ผูกกลายเป็นใบเทศแบบตะวันตก (ภาพประกอบที่ ๑๓๙) บานประตูหน้าต่างเขียนลายรดน้ำรูปพุ่มข้าวบิณฑ์

ภาพประกอบที่ ๑๓๘ หน้าบันวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดมหาพฤฒาราม

ภาพประกอบที่ ๑๓๙ ชุ่มประตูของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดมหาพฤฒาราม

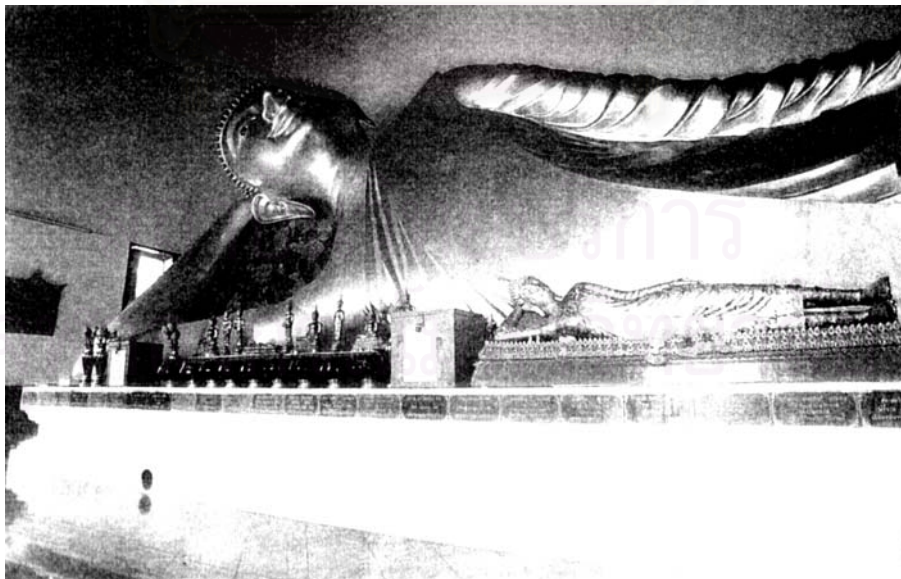
๕.๓.๖.๓ เสา และฐานอาคาร เป็นเสาก่ออิฐถือปูนที่มีหน้าตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยม
 ลมมุม ขนาดหน้าตัดประมาณ ๕๐-๗๐ เซนติเมตร ไม่มีบัวปลายเสา ตั้งอยู่บนพื้นพาไลโดย
 รอบ ส่วนฐานอาคารเป็นฐานปัทม์หน้ากระดานก่ออิฐถือปูน มีความสูงประมาณ ๑ เมตร
 ตรงประตูทางเข้าจะมีฐานปัทม์ยื่นออกมารับกับบันได

๕.๓.๗ การตกแต่งภายในอาคาร

๕.๓.๗.๑ จิตรกรรมฝาผนัง ปัจจุบันไม่ปรากฏจิตรกรรมฝาผนังภายในวิหาร
 พระพุทธไสยาสน์ และไม่ปรากฏหลักฐานว่าในอดีตเคยมีจิตรกรรมภายในวิหารเช่นเดียวกัน

๕.๓.๗.๒ พระพุทธไสยาสน์ เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปิดทองตลอดทั้งองค์
 มีความยาวประมาณ ๙วาเศษ (ประมาณ ๑๕ เมตร) ประทับนอนในท่าสี่หาไสยา ตะแคงพระปรัศว์
 ขวา และหันพระพักตร์ไปทางทิศเหนือเข้าหาพระอุโบสถ ยกพระหัตถ์ขวาประคองพระเศียร
 ด้านหลังของพระหัตถ์ไม่มีหมอนรองเหมือนที่มักปรากฏในพระพุทธรูปสมัยอยุธยา

อย่างไรก็ตามพระพุทธรูปไสยาสน์แห่งวัดมหาพฤฒารามยังเป็นพระพุทธรูปที่มี
 ลักษณะพิเศษ เช่น การที่ไม่มีพระเกตุมาลา, พระพักตร์เงยขึ้นสู่เบื้องบนเล็กน้อย, จีวรของ
 พระพุทธรูปไสยาสน์มีกลีบเหมือนกับจีวรที่พระภิกษุสงฆ์นั่งห่มจริง, พระขงฆ์ (แข้ง) ทั้งสองข้างงอ
 เล็กน้อย, พระบาททั้งสองวางซ้อนเหลื่อมกัน และไม่มีรูปมงคล ๑๐๘ ประการ (ภาพประกอบ
 ที่ ๑๔๐) เนื่องจากรัชกาลที่ ๔ ทรงโปรดพระพุทธรูปที่มีลักษณะสมจริง ยิ่งกว่าพระพุทธรูปใน
 อุดมคติที่สร้างตามคัมภีร์พระมหาปุริสลักษณะ

ภาพประกอบที่ ๑๔๐ พระพุทธไสยาสน์แห่งวัดมหาพฤฒาราม

๕.๔ วิหารพระพุทธไสยาสน์สมัยรัชกาลที่ ๕ กรณีศึกษา : วิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดปรมย์ยิกาวาส

๕.๔.๑ ประวัติวัดปรมย์ยิกาวาส

ในอดีตวัดปรมย์ยิกาวาสมีชื่อตามภาษารามัญว่า “เกียะมุเกียะเต็ง” หรือ “วัดหัวแหลม” แต่ชาวไทยนิยมเรียกว่า “วัดปากอ่าว” เนื่องจากเป็นวัดที่ตั้งอยู่บนเกาะเกร็ด และอยู่ริมฝั่งคลองลัดหลวงส่วนที่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา (ภาพประกอบที่ ๑๔๑) เนื่องจากพื้นที่ตั้งแต่บริเวณเกาะเกร็ด ตลอดขึ้นไปจนถึงอำเภอสามโคก เป็นถิ่นพำนักของชาวมอญที่อพยพหนีการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ของพม่าในปี พ.ศ. ๒๓๐๐ และมาอาศัยอยู่ในราชอาณาจักรสยามตั้งแต่รัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช³⁹ ประกอบกับชาวมอญเป็นชาติที่นิยมประกอบกรุกุล ดังนั้นในละแวกดังกล่าวจึงมีวัดที่ชาวมอญสร้างหลายแห่ง เช่น วัดนครอินทร์ วัดตำหนักใต้ วัดชมภูเวก และวัดเกาะพญาเจ่ง เป็นต้น⁴⁰ ส่วนวัดปากอ่าวนั้น สันนิษฐานว่าคงจะเป็นวัดที่ชาวมอญบนเกาะเกร็ดสร้างขึ้นในสมัยธนบุรี โดยมีพระสุเมธาจารย์ (เถ้า) ซึ่งเป็นพระราชอาคันตุกะฝ่ายรามัญ เป็นเจ้าอาวาสรูปแรก⁴¹

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๑๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ได้เสด็จประพาสกรุงศรีอยุธยาทางชลมารค ระหว่างทางทรงแวะยังวัดต่างๆข้างสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อพระราชทานพระกฐิน เมื่อรัชกาลที่ ๕ ทรงทอดพระเนตรเห็นความชำรุดทรุดโทรมของวัดปากอ่าว จึงกราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรมมหาราชเจ้า กรมพระยาสุวราชรัตนราชประยูร⁴² ดังนั้นทั้งสองพระองค์จึงทรงร่วมกันบูรณะปฏิสังขรณ์วัดแห่งนี้ ต่อมาในปี

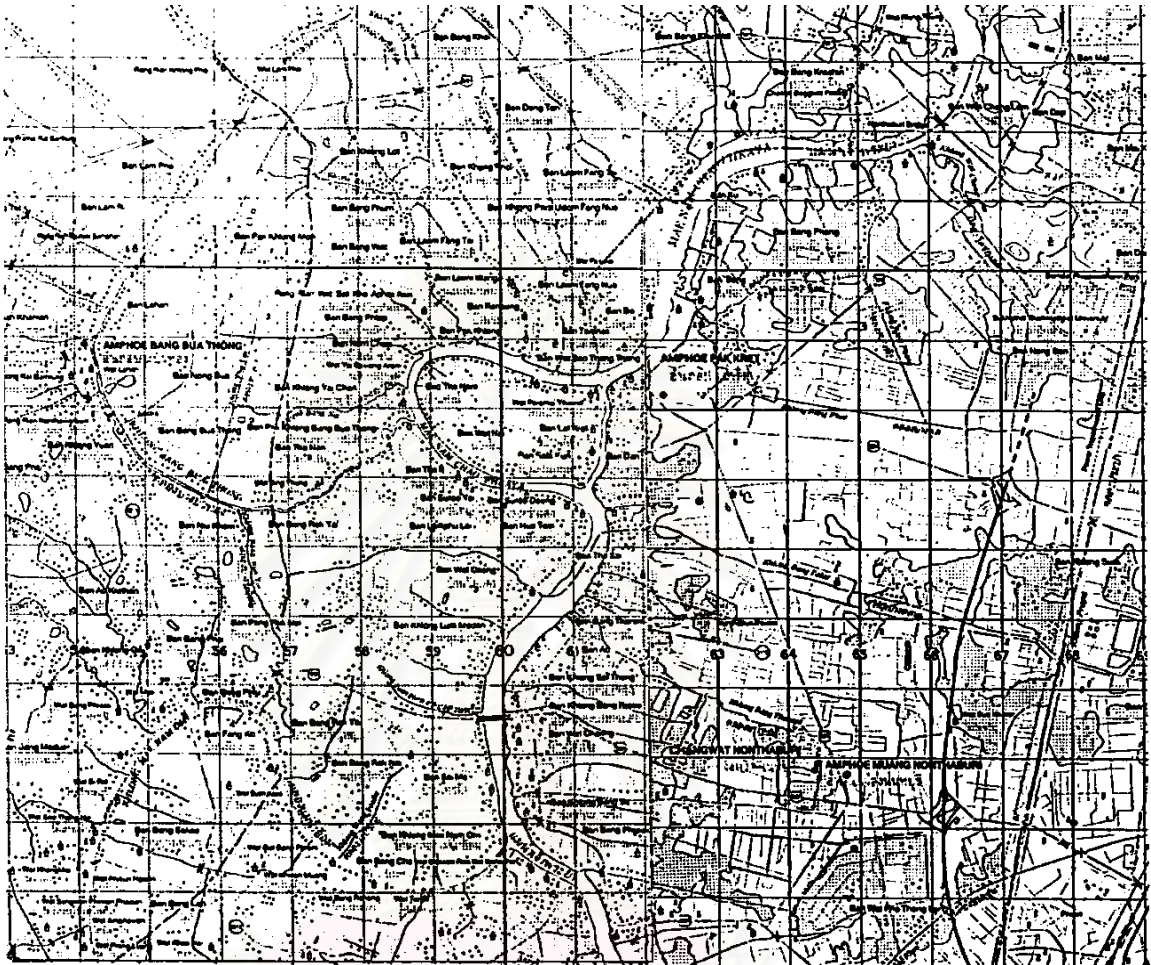
³⁹ การอพยพหนีภัยสงครามครั้งใหญ่ของชาวมอญเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๒ ครั้งนั้น รัชกาลที่ ๒ โปรดเกล้าฯให้อาศัยอยู่ในบริเวณเกาะเกร็ด และอำเภอสามโคกเช่นเดียวกัน (อลิสสา รามโกมุท, เกาะเกร็ด: วิถีชีวิตชุมชนมอญริมแม่น้ำเจ้าพระยา, (กรุงเทพฯ: สมาพันธ์, ๒๕๔๒), หน้า ๓.)

⁴⁰ พระครูวิมลธรรมมารณ, เจ้าอาวาสวัดปรมย์ยิกาวาสวรวิหาร, **สัมภาษณ์**, ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๔.

⁴¹ **เรื่องประวัติวัดปรมย์ยิกาวาส โลกภาคใต้** กับทำนายฝัน, (กรุงเทพฯ: เท็คโปรดักชั่น แอนด์ แอดเวอร์ไทซิ่ง, ๒๕๔๐), หน้า ๒.

⁴² สมเด็จพระเจ้าบรมมหาราชเจ้า กรมพระยาสุวราชรัตนราชประยูร ทรงเป็นพระขนิษฐภคินี (น้องสาว) ของ กรมหมื่นมณฑลยาพิทักษ์ ซึ่งทรงเป็นพระอัยกา (ตา) ของรัชกาลที่ ๕ นอกจากนั้นยังทรงเป็นพระบรมวงศ์ผู้ทรงมีพระอุปการะอย่างยิ่งแก่รัชกาลที่ ๕ เนื่องจากทรงอภิบาลกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราวมาตย์ ตลอดจนทรงอภิบาลรัชกาลที่ ๕ มาแต่ครั้งยังทรงพระเยาว์

พ.ศ. ๒๔๑๘ รัชกาลที่ ๕ จึงพระราชทานนามใหม่ว่า “วัดปรมย์ยิกาวาส”^{๔๓} ซึ่งหมายความว่า “วัดที่
ขยายเป็นผู้สร้าง”

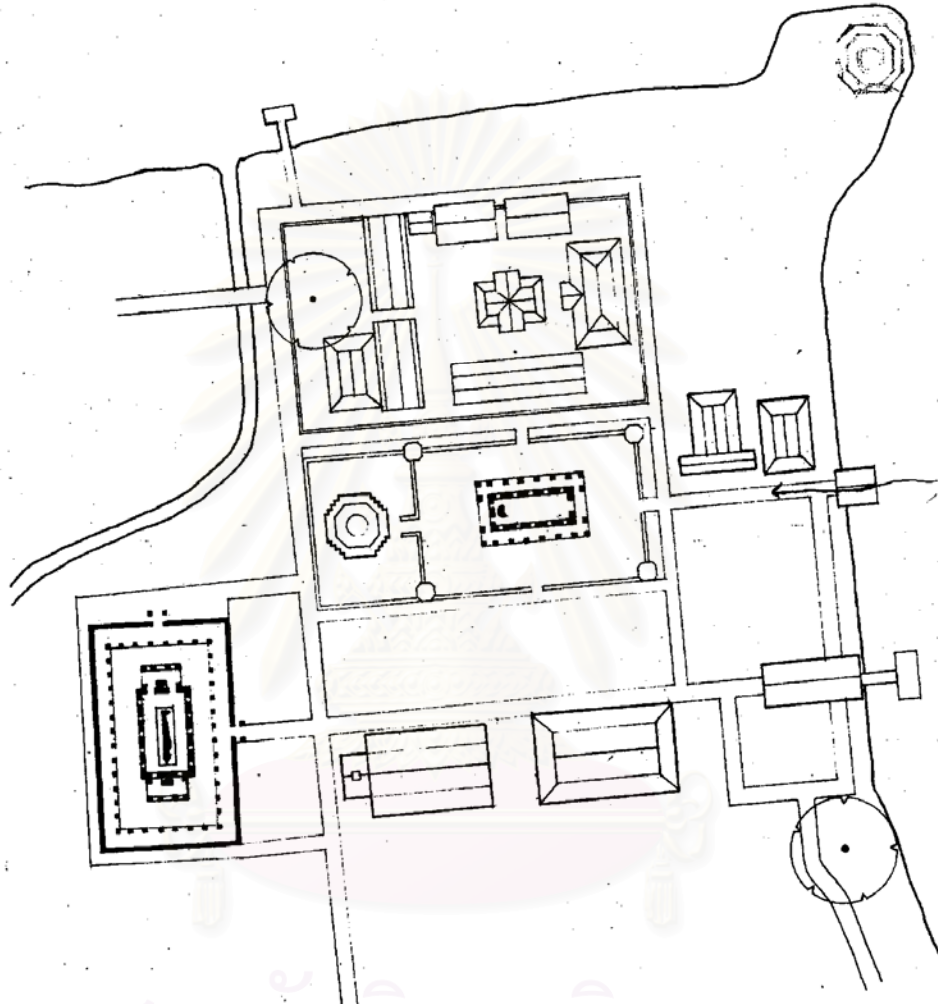

ภาพประกอบที่ ๑๔๑ แผนที่แสดงตำแหน่งที่ตั้งของวัดปรมย์ยิกาวาส (ที่มา: กรมแผนที่
ทหาร. แผนที่ประเทศไทย มาตรฐาน ๑ : ๕๐๐๐๐.)

ก่อนที่รัชกาลที่ ๕ จะบูรณะวัดปรมย์ยิกาวาส สันนิษฐานว่าผังบริเวณของวัดคง
จะประกอบด้วยพื้นที่สำคัญสองส่วนคือ เขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส โดยเขตพุทธาวาสตั้ง
อยู่ทางทิศใต้ของเขตสังฆาวาส และประกอบด้วยอาคารสำคัญสองหลัง ได้แก่ พระอุโบสถ และ
วิหารพระพุทธไสยาสน์ โดยพระอุโบสถตั้งอยู่ก่อนไปทางทางทิศตะวันออกของวัด ซึ่งอยู่ติดกับ
คลองลัดเกร็ด และวางอาคารตามแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก พื้นที่ด้านตะวันตกเฉียงใต้ของ
พระอุโบสถเป็นที่ตั้งของวิหารพระพุทธไสยาสน์ ซึ่งวางอาคารตามแนวแกนเหนือ-ใต้ ต่อมารัช
กาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระเจดีย์แบบมอญไว้ที่ด้านหลังของพระอุโบสถและสร้างศาลาการ

^{๔๓} เรื่องประวัติวัดปรมย์ยิกาวาส โลกภูมิศต กัณฑ์นายฝัน, หน้า ๕.

เปรียญแบบมอญไว้ทางทิศใต้ขนานกับพระอุโบสถ จากนั้นจึงสร้างศาลาสำหรับข้าราชการรับ
เสด็จฯริมถนนทางเข้าวัดด้านคลองลัดเกร็ด ทำให้ผังบริเวณเขตพุทธาวาสของวัดปรมัยยิกาวาสเริ่ม
มีพื้นที่กว้างขวาง และเป็นระเบียบเรียบร้อยกว่าแต่ก่อน (ภาพประกอบที่ ๑๔๒)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มาตราส่วน ๑ : ๑๐๐๐

เมตร

สัญลักษณ์

๑. พระอุโบสถ
๒. พระเจดีย์
๓. วิหารพระพุทธไสยาสน์
๔. ศาลาการเปรียญ
๕. ศาลารับเสด็จ

ภาพประกอบที่ ๑๔๒ ผังบริเวณวัดปรมัยยิกาวาสในยุคปัจจุบัน

๕.๔.๒ ประวัติวิหารพระพุทธไสยาสน์

เดิมวัดปรมัยยิกาวาสเคยมีวิหารพระพุทธไสยาสน์หลังหนึ่ง ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างวัด ต่อมาวิหารดังกล่าวคงจะมีสภาพชำรุดทรุดโทรมลง ดังนั้นเมื่อรัชกาลที่ ๕ เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค เพื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลตามวัดต่างๆ ที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๗ พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้รื้อหลังคามุขทางเข้า^{๔๔} ซึ่งอยู่ทางด้านหน้า และด้านหลังของวิหารพระพุทธไสยาสน์ แล้วแก้ไขเป็นมุขเด็จ จากนั้นจึงก่อผนังให้สูงกว่าเดิมประมาณ ๒ ศอก (ประมาณ ๑ เมตร) โดยไม่ได้ขยายขนาดอาคาร^{๔๕} ต่อมาได้สร้างพระระเบียงคดล้อมรอบวิหารพระพุทธไสยาสน์ทั้งสี่ด้าน โดยแนวระเบียงด้านในอยู่ห่างจากวิหารพระพุทธไสยาสน์ประมาณ ๕ เมตร (ภาพประกอบที่ ๑๔๓)

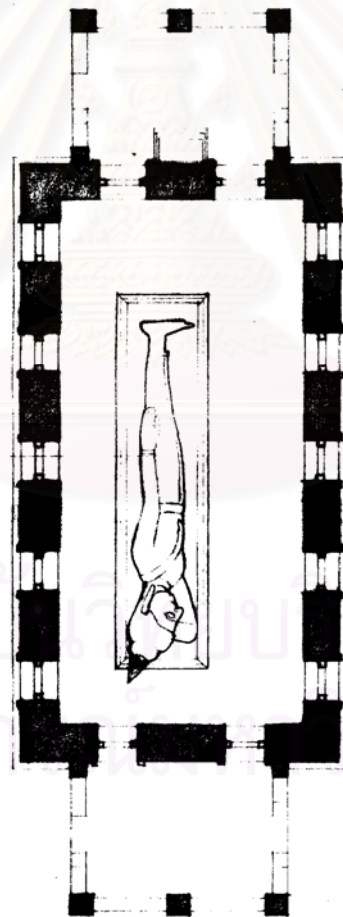
ภาพประกอบที่ ๑๔๓ ภาพถ่ายวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดปรมัยยิกาวาส
(ที่มา: นพคุณ ต๋อวงศ์. ภาพถ่าย. มี.ศ. ๒๕๔๔.)

^{๔๔} ในหนังสือ “ประวัติวัดปรมัยยิกาวาสฯ” เรียกหลังคามุขทางเข้าวิหารพระพุทธไสยาสน์ว่า “พะนำหลัง” จึงสันนิษฐานว่าเป็นหลังคาแบบจันทับ เหมือนกับที่ปรากฏในวัดราชบูรณะโดยทั่วไป

^{๔๕} เรื่องประวัติวัดปรมัยยิกาวาส โลกเกษิต กับทำนายฝั้น, หน้า ๑๙-๒๐.

๕.๔.๑ ผังพื้นของวิหารพระพุทธไสยาสน์

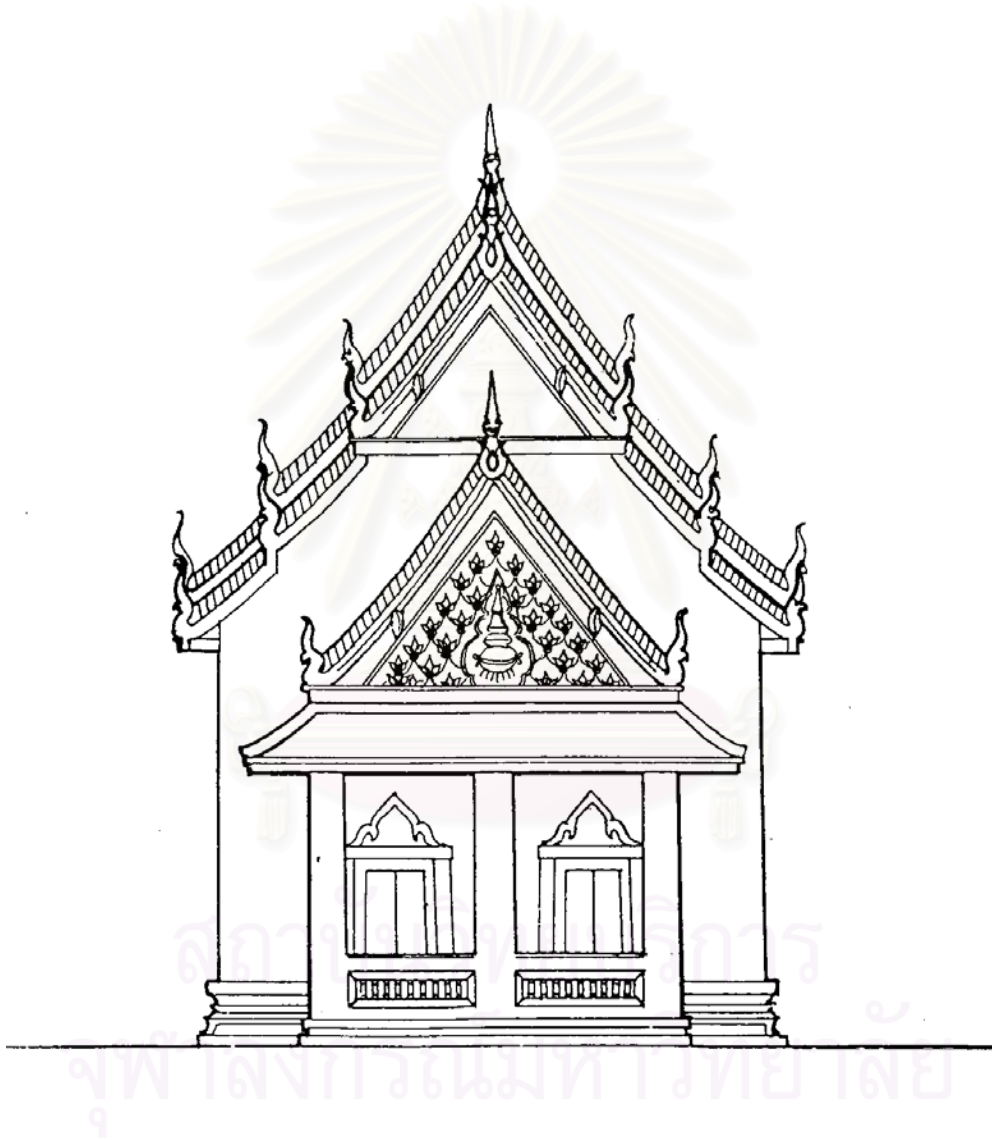
วิหารพระพุทธไสยาสน์มีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๕ ช่วงเสา วางอาคารตามแนวแกนเหนือ-ใต้ ภายในวิหารไม่มีเสาร่วมใน ความหนาของผนังประมาณ ๘๐ เซนติเมตร มีมุขทางเข้าอาคารสองด้าน คือ ด้านทิศใต้ และทิศเหนือ แต่มีประตูทางเข้าเฉพาะมุขด้านทิศเหนือ ตัวอาคารมีหน้าต่างโดยรอบ ระดับพื้นภายในอาคารอยู่สูงจากระดับพื้นภายนอกประมาณ ๕๐ เซนติเมตร ภายในวิหารมีพระพุทธไสยาสน์ก่ออิฐถือปูน ซึ่งมีความยาวประมาณ ๑๐ เมตร (ภาพประกอบที่ ๑๔๔) ประทับนอนตะแคงขวา หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก พระบาทหันไปทางทิศเหนือ ซึ่งเป็นประตูทางเข้า ฐานที่ประดิษฐานพระพุทธไสยาสน์อยู่ก่อนไปทางด้านตะวันตกเล็กน้อย เพื่อเว้นที่สำหรับผู้มาสักการะบูชาของค์พระพุทธไสยาสน์

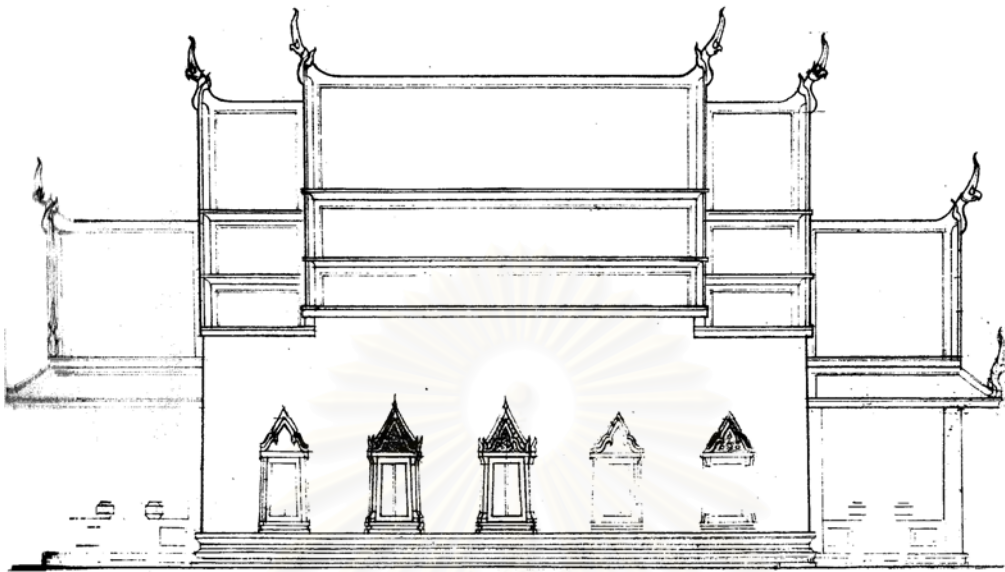
ภาพประกอบที่ ๑๔๔ ผังพื้นวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดปรมย์ยิกาวาส

๕.๔.๔ รูปแบบสถาปัตยกรรม

เป็นอาคารทรงโรงขนาด ๕ ช่วงเสา วัตถุประสงค์สร้างเป็นการก่ออิฐฉาบปูน มีมุขเด็จอยู่ทางทิศเหนือและทิศใต้ หลังคาจั่ว มีชั้นลด ๒ ชั้น มีดันทรงคา ๓ ตับ (ภาพประกอบที่ ๑๔๕-๑๔๖) มุงกระเบื้องดินเผาเคลือบสีแสด มีหน้าบันก่ออิฐฉาบปูนแบบ “กระเท่เซ” เครื่องล้าของ ซ่อฟ้า ไบระกา หางหงส์ ล้วนก่ออิฐฉาบปูน ชุ่มประคุดหน้าต่างเป็นรูปบันแถลง ฐานอาคารเป็นฐานปัทม์ขาสิงห์

ภาพประกอบที่ ๑๔๕ รูปด้านด้านสกัดของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดปรมัยยิกาวาส

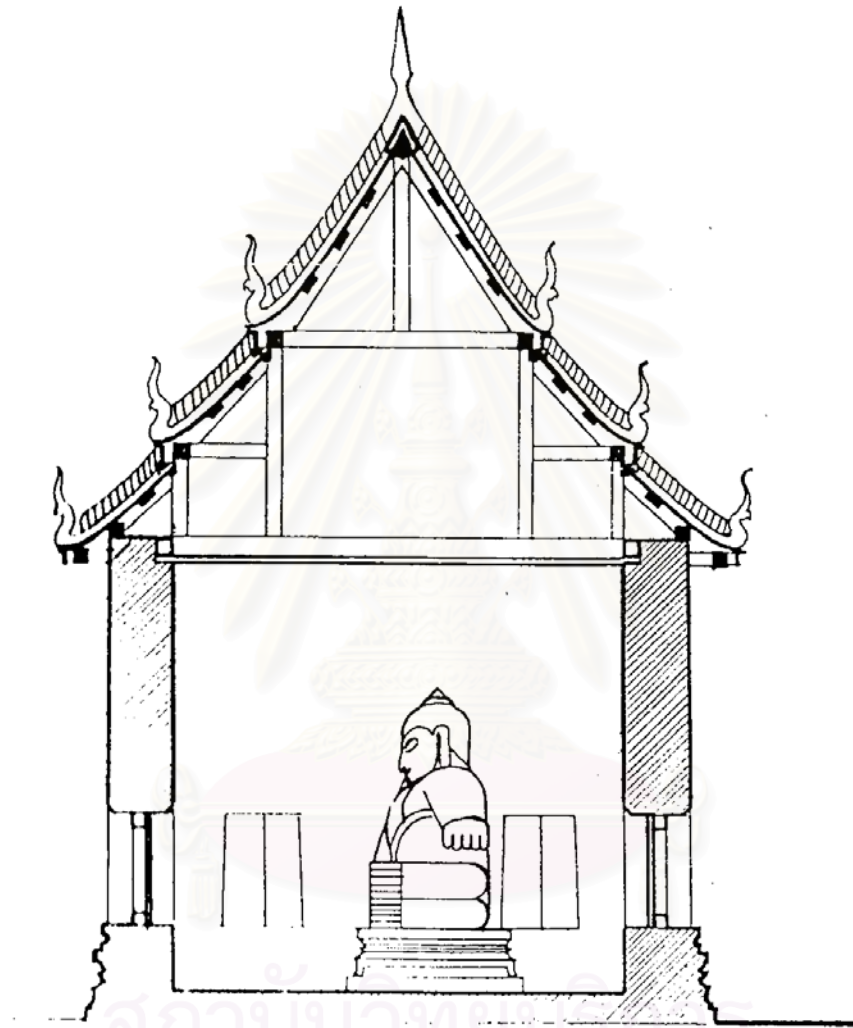

ภาพประกอบที่ ๑๔๖ รูปด้านตามยาวของวิหารพระพุทธไสยาสน์
วัดปรมย์ยิกาวาส

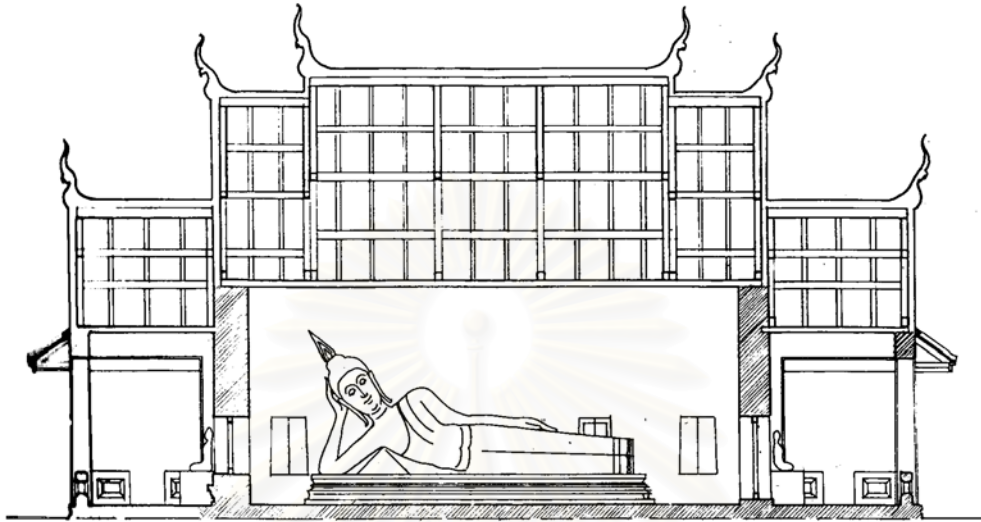
๕.๔.๕ โครงสร้างและวัสดุ

วิหารพระพุทธไสยาสน์วัดปรมย์ยิกาวาส เป็นอาคารทรงโรงก่ออิฐถือปูน ระดับพื้นภายในอาคารสูงกว่าระดับพื้นภายนอกประมาณ ๕๐ เซนติเมตร ความยาวช่วงพาดด้านสกัดประมาณ ๘ เมตร สันนิษฐานว่าโครงสร้างหลังคาจะเป็นเครื่องประดับ หน้าบันก่ออิฐถือปูน ไปด้วยกระเบื้องเคลือบสี ไม่มีไฉราหน้าจั่ว แต่มีเครื่องล่ายอง พร้อมทั้งช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ซึ่งไปด้วยกระเบื้องเคลือบสีต่างๆเช่นเดียวกันกับหน้าบัน ก่อนการบูรณะปฏิสังขรณ์วัสดุปูพื้นของวิหารพระพุทธไสยาสน์เป็นอิฐ เมื่อบูรณะแล้วเปลี่ยนเป็นกระเบื้องหน้าวัวสลักสีดำกับสีขาว⁴⁶ (ภาพประกอบที่ ๑๔๗-๑๔๘)

⁴⁶ เรื่องประวัติวัดปรมย์ยิกาวาส โลกภาสิต กับทำนายฝัน, หน้า .

ภาพประกอบที่ ๑๔๗ รูปตัดตามขวางของวิหารพระพุทธไสยาสน์
วัดปรมัยยิกาวาส

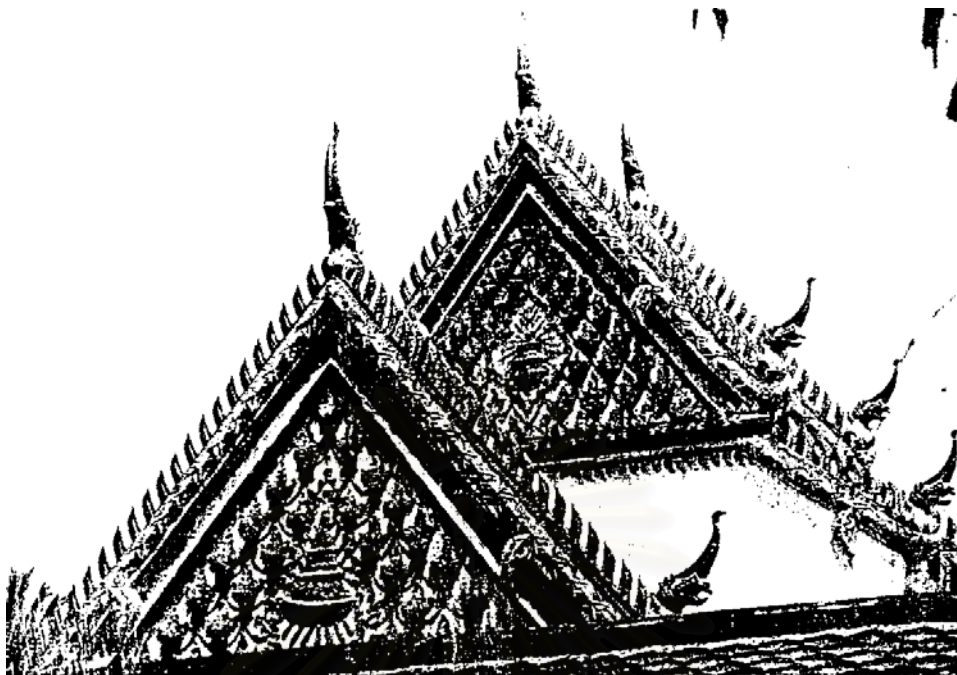
ภาพประกอบที่ ๑๔๘ รูปตัดตามยาวของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดปรมย์ยิกาวาส

๕.๔.๖ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

๕.๔.๖.๑ หน้าบัน เป็นหน้าบันก่ออิฐปั้นปูนประดับกระเบื้องเคลือบสี ส่วนที่อยู่ด้านล่างเป็นหน้าบันมุขเด็จ ส่วนหน้าบันที่อยู่ด้านบนเป็นของวิหารพระพุทธไสยาสน์ เป็นรูปพระจุลมงกุฏ ซึ่งเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์ของรัชกาลที่ ๕ มีลายประกอบเป็นรูปดอกพุดตาน เครื่องลายของ พร้อมทั้งช่อฟ้า และหางหงส์รูปหัวนกเง่า ไบระกาปูนปั้นทาสีเหลือง (ภาพประกอบที่ ๑๔๙)

๕.๔.๖.๒ ชุ่มและบานประตูหน้าต่าง เป็นชุ่มบันแถลง ภายในเป็นลายดอกพุดตานไบเทศ ทำจากปูนปั้นทาสีเหลือง ปัจจุบันมีสภาพชำรุดมาก บานประตูหน้าต่างเขียนภาพสีเป็นรูปต้นไม้

๕.๔.๖.๓ เสา และราวกันตก เป็นเสาก่ออิฐถือปูนที่มีหน้าตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมลบมุม ขนาดหน้าตัดประมาณ ๕๐ เซนติเมตร ไม่มีบัวปลายเสา ราวกันตกเป็นลูกกรง (ภาพประกอบที่ ๑๕๐) แทนการใช้กระเบื้องปฐุ ซึ่งเป็นที่นิยมในสมัยรัชกาลที่ ๓

ภาพประกอบที่ ๑๔๙ ภาพถ่ายหน้าบันของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดปรมย์ยิกาवास

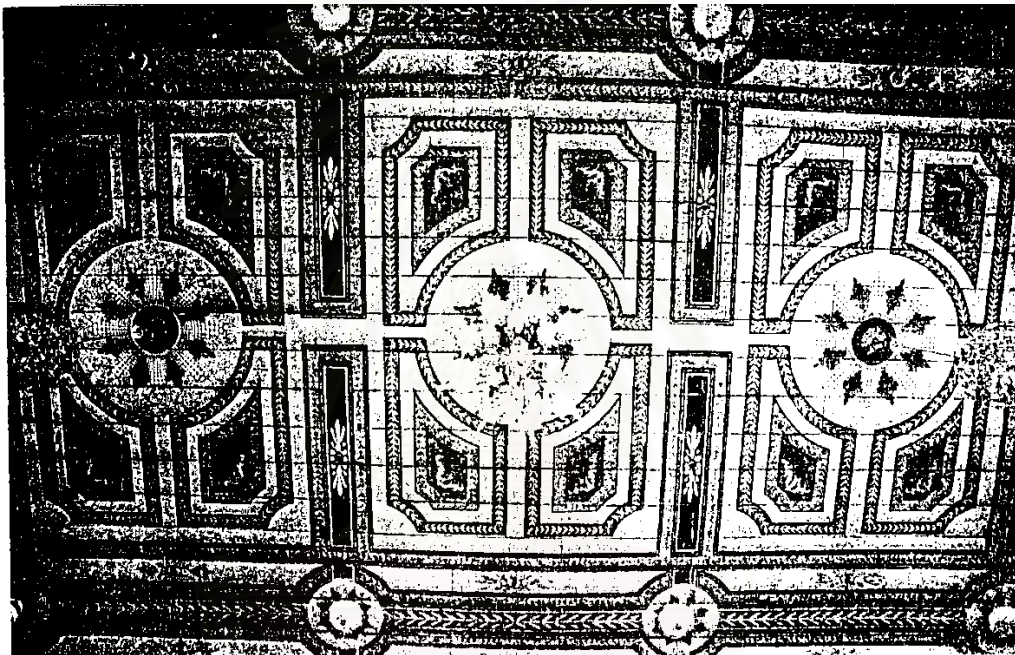

ภาพประกอบที่ ๑๕๐ ราวกันตกของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดปรมย์ยิกาवास

๕.๔.๖.๔ ฐานอาคาร สันนิษฐานว่าเป็นฐานบัวขาสีงห์ที่มีความสูงประมาณ ๑ เมตร แต่เนื่องจากปัจจุบันฐานบางส่วนจมลงไปได้พื้นดิน ทำให้ไม่สามารถเห็นองค์ประกอบที่ครบถ้วนบริบูรณ์

๕.๔.๗ การตกแต่งภายในอาคาร

๕.๔.๗.๑ ภาพจิตรกรรมภายในอาคาร ปัจจุบันไม่ปรากฏภาพจิตรกรรมฝาผนัง แต่มีภาพเขียนเครื่องราชอิสริยาภรณ์บนฝ้าเพดานของวิหารพระพุทธไสยาสน์ (ภาพประกอบที่ ๑๕๑)

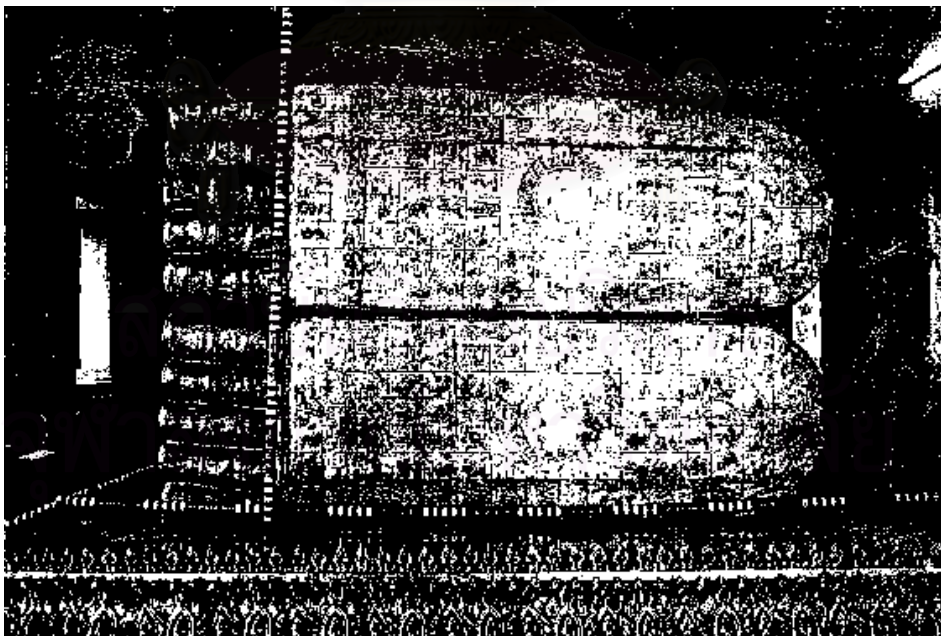

ภาพประกอบที่ ๑๕๑ ฝ้าเพดานวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดปรมย์อิกาวาส

๕.๔.๗.๒ พระพุทธไสยาสน์ มีความยาวตลอดองค์ประมาณ ๑๐ เมตร เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปิดทองปางโปรดอสุรินทราหู นอนในท่าสี่ทศมาส ตะแคงพระปรัศว์ขวา พระหัตถ์ขวาประคองพระเศียร ด้านล่างของพระหัตถ์มีหมอนรองรูปสี่เหลี่ยม องค์พระหันหน้าไปทางทิศตะวันออก หันพระบาทไปทางทิศเหนือ ตรงกับทางเข้าหลักของวิหาร ที่พระบาทมีการลงรักปิดทองเป็นรูปมงคล ๑๐๘ ประการ (ภาพประกอบที่ ๑๕๒-๑๕๓)

ภาพประกอบที่ ๑๕๒ พระพุทธไสยาสน์ในวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดปรมย์กาวาส

ภาพประกอบที่ ๑๕๓ รูปมณฑล ๑๐๘ ประการที่พระบาทของพระพุทธไสยาสน์ วัดปรมย์กาวาส

บทที่ ๖

วัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร

๖.๑ พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื่องจากวัดเทพศิรินทราวาสเป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ ๕ ทรงสร้างขึ้น เพื่ออุทิศพระราชกุศลถวายแด่กรมสมเด็จพระเทพศิรินทรา
สมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวง และเป็นวัดที่มีความเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้า
และสมเด็จพระอนุชาธิราชในรัชกาลที่ ๕ ทั้งสองพระองค์ ดังนั้นในที่นี้จึงกล่าวถึงพระราช
ประวัติของรัชกาลที่ ๕ โดยสังเขป

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ใน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับกรมสมเด็จพระเทพศิรินทรา
สมภพเมื่อวันอังคารที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๓๙๖ รัชกาลที่ ๔ พระราชทานพระนามาภิไธยว่า
“สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามกุฏ บุรุษยรัตนราชวิวงศ์ วรุตม-
พงศ์บริพัตร สิริวัฒนราชมุข” ทรงมีพระชนินิษฐาและพระอนุชาร่วมพระราชชนนีทั้งหมดสาม
พระองค์ ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอเจ้าฟ้าจันทร์มาศจิต, สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้า
จาดุรนต์ศิริ^๑ และสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์^๒

ต่อมาเมื่อรัชกาลที่ ๔ เสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. ๒๔๑๑ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์จึง
เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๕ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ แต่
เนื่องจากขณะนั้นรัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระชนมายุได้เพียง ๑๕ พรรษา ที่ประชุมจึงเห็นพ้องต้องกัน
แต่งตั้งสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

^๑ กรมสมเด็จพระเทพศิรินทรา
ในพระองค์เจ้าศิริวงศ์ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ ซึ่งเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่
หัว (อ้างศักดิ์ อายุวัฒนะ, ราชสกุลจักรีวงศ์ และราชสกุลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (ภาค
ต้น), (พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๑), หน้า ๑๖๖-๑๖๗.)

^๒ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯสถาปนาให้ทรงกรม
เป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาดุรนต์ศิริ กรมพระจักรพรรดิพงษ์ (เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๙.)

^๓ ภายหลังพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯสถาปนา
ให้ทรงกรม เป็นสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์
วรเดช (เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๐.)

สมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นยุคสมัยที่ชาติมหาอำนาจในทวีปยุโรปกำลังรุกรานประเทศ
ด้อยพัฒนาในทวีปแอฟริกาและทวีปเอเชีย ทำให้ประเทศข้างเคียงของราชอาณาจักรสยาม
ล้วนถูกบรรดาชาติจักรวรรดินิยมเข้ายึดครองทั้งหมด ดังนั้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ จึงมีการพัฒนา
โครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการพัฒนาประเทศ เช่น การก่อสร้างทางรถไฟ การก่อตั้ง
กรมไปรษณีย์โทรเลข และการผลิตน้ำประปา เป็นต้น เพื่อให้ราชอาณาจักรสยามมีความเจริญ
ทัดเทียมกับประเทศตะวันตก

รัชกาลที่ ๕ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ชาวไทยเคารพมากที่สุดพระองค์หนึ่ง
เนื่องจากทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจอันเป็นประโยชน์ต่อประเทศ
สยามอย่างไม่อาจประมาณได้ ดังนั้นจึงทรงได้รับพระราชสมัญญาว่า “สมเด็จพระปิยมหาราช”
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองราชสมบัติเป็นระยะเวลายาวนานถึง ๔๒ ปี
ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงครองราชสมบัตินานที่สุด ยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์
ในอดีต รัชกาลที่ ๕ สวรรคตเมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน ใน
พระราชวังดุสิต

๖.๒ ประวัติวัดเทพศิรินทราวาส

จากการศึกษาประวัติของวัดเทพศิรินทราวาส ทำให้สามารถแบ่งระยะเวลาออกเป็นสี่
ช่วง ตามลักษณะของการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์อาคารสำคัญดังต่อไปนี้

๖.๒.๑ วัดเทพศิรินทราวาสระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๒๓-๒๔๓๓

วัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงที่รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ
ให้สร้างขึ้นระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๑๕-๒๔๒๓ เพื่ออุทิศพระราชกุศลแด่กรมสมเด็จพระเทพศิริน-
ทรามาตย์ สมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวง เป็นวัดที่อยู่ริมคลองผดุงกรุงเกษมด้านตะวันตก
เช่นเดียวกับวัดโสมนัสวิหาร ซึ่งรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯให้สร้างขึ้นเพื่ออุทิศพระราชกุศลแด่
สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี^๔ และวัดมกุฏกษัตริยาราม

เหตุผลที่รัชกาลที่ ๕ ทรงเลือกที่ตั้งวัดเทพศิรินทราวาสให้อยู่ริมคลองผดุง
กรุงเกษม เนื่องจากรัชกาลที่ ๔ ทรงมีพระราชดำริให้ขุดคลองนี้ขึ้น เพื่อขยายเขตเมืองกรุงเทพฯ
ออกไป นับเป็นพระเกียรติยศของพระองค์ จึงโปรดเกล้าฯให้สร้างวัดโสมนัสวิหารพระราชทาน
แด่สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี และโปรดเกล้าฯให้สร้างวัดส่วนพระองค์เป็นวัดคู่กัน

^๔ สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีทรงเป็นพระธิดาในพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ ซึ่งทรงเป็น
พระโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมารัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระบรมราชินี
(ถ้ารังศักดิ์ อายุวัฒน์นะ, *ราชสกุลจักรีวงศ์ และราชสกุลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช* (ภาคต้น),
หน้า ๒๐๕-๒๐๖.)

เรียกว่า “วัดนามบัญญัติ” หลังจากรัชกาลที่ ๔ สวรรคตแล้วจึงเปลี่ยนชื่อเป็น “วัดมกุฏกษัตริยาราม” โดยทรงเลือกที่ตั้งวัดทางทิศเหนือของป้อมป้องปัจจามิตร วัดพลับพลาชัย และวังของพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ตามลำดับ ทางทิศเหนือของวัดเทพศิรินทราวาส เป็นที่ดินของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์^๖ และโรงเรียนเด็กกำพร้าของพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาถ (ภาพประกอบที่ ๑๕๓)

สัญลักษณ์

๑. วัดมกุฏกษัตริยาราม
๒. วัดโสมนัสวิหาร
๓. วัดเทพศิรินทราวาส
๔. โรงเรียนเด็กกำพร้าของพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาถ
๕. วังของพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์

ภาพประกอบที่ ๑๕๓ แผนที่แสดงตำแหน่งวัดสำคัญริมคลองผดุงกรุงเกษมในสมัยรัชกาลที่ ๕ (ที่มา: กรมแผนที่ทหาร. แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๔๓๕.)

^๕ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ทรงเป็นพระโอรสของกรมหลวงวรวงศาธิราชสนิท ซึ่งเป็นต้นตระกูลสนิทวงศ์ ทรงมีพระนามเดิมว่า “หม่อมเจ้าสาย” ต่อมาได้เป็นแพทย์ประจำพระองค์ของรัชกาลที่ ๕ และได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯสถาปนาเป็น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ (เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย, หน้า ๑๑๘-๑๑๙.)

^๖ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาถ (อ้างศักดิ์อายุวัฒน์, ราชสกุลจักรีวงศ์ และราชสกุลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (ภาคต้น), หน้า ๓๑๖-๓๑๗.)

เมื่อการก่อสร้างอาคารภายในวัดเทพศิรินทราวาสฯ เสร็จสิ้นในปี พ.ศ. ๒๔๒๓ พื้นที่ภายในวัดประกอบด้วยส่วนสำคัญ ๒ ส่วน คือ เขตพุทธาวาส ซึ่งอยู่ตรงกลางของพระอาราม และเขตสังฆาวาส ซึ่งตั้งอยู่ขนานกับเขตพุทธาวาสทางทิศเหนือและทิศใต้ ส่วนพื้นที่ด้านตะวันออกของวัดเป็นพื้นที่เอนกประสงค์ขนาดใหญ่ ซึ่งใช้เป็นลานก่อพระเจดีย์ทราย และเป็นที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ของพระบรมวงศานุวงศ์ ทางเข้าวัดมีอยู่ด้วยกันสามทาง โดยมาจากทำนาริมคลองผดุงกรุงเกษม ทางเข้าด้านทิศใต้และทิศเหนือมุ่งตรงสู่เขตสังฆาวาส ส่วนทางเข้าหลักของวัดอยู่ตรงกับซุ้มประตูทรงจตุรมุข พื้นที่โดยรอบวัดเป็นคูน้ำล้อมรอบ ความยาวของคูน้ำแต่ละด้านประมาณ ๒๐๐-๒๒๐ เมตร (ภาพประกอบที่ ๑๕๔)

จากข้อความที่กล่าวมาอาจสรุปได้ว่า ผังบริเวณของวัดเทพศิรินทราวาสฯ มีลักษณะคล้ายกับผังบริเวณของวัดโสมนัสวิหารฯ แต่มีขนาดใหญ่กว่า โดยมีพื้นที่เมื่อครั้งแรกสร้างประมาณ ๓๐ ไร่^๗ และประกอบด้วยส่วนสำคัญสองส่วนคือ เขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส

๖.๒.๑.๑ เขตพุทธาวาส ประกอบด้วยกำแพงแก้วสองชั้น กำแพงแก้วชั้นนอกเป็นเขตอุปจารสีมา^๘ ขณะที่กำแพงแก้วชั้นในเป็นเขตวิสุงคามสีมา^๙ ขนาดใหญ่ บนกำแพงแก้วมีนิมิตสีมาโดยรอบ เป็นสัญลักษณ์ของสถานที่สำคัญเจ็ดแห่ง ซึ่งเป็นที่ประทับเสวยวิมุตติสุขของพระพุทธองค์หลังจากตรัสรู้ หรือที่เรียกว่า “สัตตมหาสถาน”

เขตวิสุงคามสีมามีทางเข้าออกถึง ๘ ทาง โดยเป็นทางเข้าออกด้านละ ๒ แห่ง ทิศเหนือเป็นที่ตั้งของพระอุโบสถ ซึ่งในขณะนั้นยังสร้างไม่เสร็จ ด้านใต้ของพระอุโบสถเป็นต้นพระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งรัชกาลที่ ๕ ทรงเพาะด้วยพระองค์เอง ด้านตะวันออกของต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นพระอุโบสถไม้ขนาดเล็กที่สร้างขึ้นเป็นการชั่วคราว นอกจากนั้นรัชกาลที่ ๕ ยังทรงมีพระราชดำริที่จะสร้างพระวิหารทรงจตุรมุขยอดปราสาท สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปประจำพระชนมวารของสมเด็จพระบรมราชชนนี และสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลลกรมหลวงวิสุทธิกษัตริย์ โดยพระวิหารดังกล่าวจะอยู่ทางทิศใต้ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ แต่การก่อสร้างยังค้างอยู่เพียงส่วนฐานอาคาร เนื่องจากรัชกาลที่ ๕ เสด็จสวรรคตเสียก่อน

พื้นที่โดยรอบเขตวิสุงคามสีมาเป็นเขตอุปจารสีมา ด้านทิศตะวันออกเป็นซุ้มประตูทางเข้าทรงจตุรมุข ทั้งสองข้างของซุ้มประตูเป็นศาลารายสองหลังซึ่งสร้างในรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์ ภายในเขตอุปจารสีมาด้านตะวันตกมีศาลารายอีกหลังหนึ่ง ซึ่ง

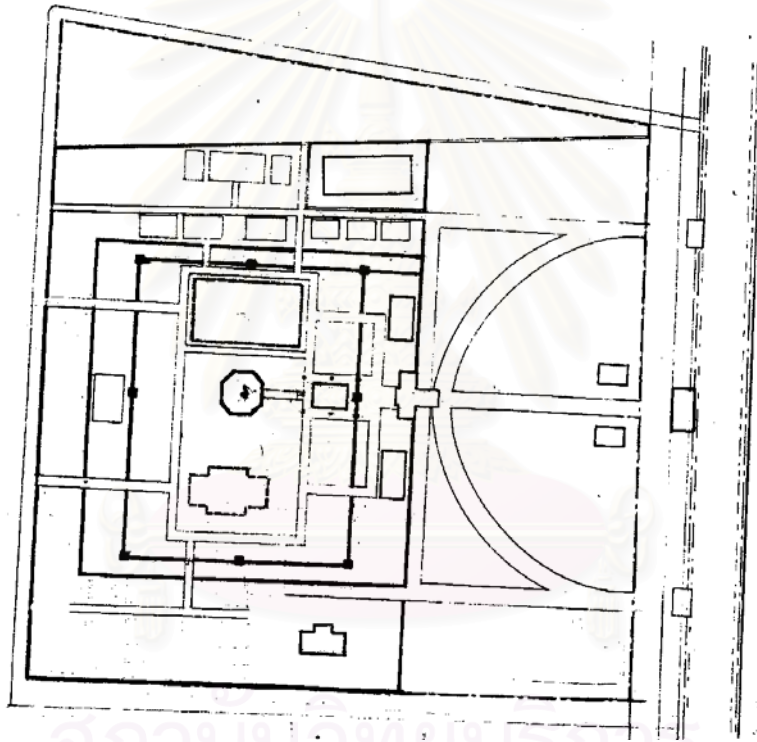
^๗ ประวัติวัดเทพศิรินทราวาส, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๓.

^๘ พื้นที่รอบเขตวิสุงคามสีมา มีหน้าที่ป้องกันมิให้เขตวิสุงคามสีมาปะปนกับพื้นที่ส่วนอื่นของวัด

^๙ พื้นที่ที่ถูกร่างกำหนดขึ้นสำหรับการประกอบพิธีกรรมของสงฆ์โดยเฉพาะ

ภายหลังได้ถูกรื้อถอนเพื่อสร้างอาคารเรียนเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต สันนิษฐานว่าศาลาหลังเดิมคงจะมีรูปแบบคล้ายกับศาลารายสองหลัง ที่อยู่ทางด้านตะวันออกของเขตอุปจารสีมา

๖.๒.๑.๒ เขตสังฆาวาส เขตสังฆาวาสของวัดเทพศิรินทราวาสฯในสมัยแรกสร้างแบ่งเป็นสองส่วน ได้แก่คณะเหนือ ซึ่งอยู่ทางด้านทิศเหนือของเขตพุทธาวาส และคณะใต้ ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของเขตพุทธาวาส แต่กุฏิที่สร้างขึ้นในสมัยนั้นส่วนใหญ่จะอยู่ในคณะเหนือแทบทั้งสิ้น ในคณะใต้มีเพียงกุฏิหลังหนึ่ง ซึ่งพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ทรงสร้างขึ้นเพื่ออุทิศกุศลแด่หม่อมมารดา จึงได้ชื่อเรียกว่า “กุฏิหม่อมแย้ม” ตามชื่อของหม่อมมารดาของพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ กุฏิดังกล่าวเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน มีเฉลียงสามด้าน และหันหน้าอาคารไปทางด้านทิศเหนือ¹⁰

สัญลักษณ์

๑. พระอุโบสถ	๒. ดันพระศรีมหาโพธิ์
๓. พระวิหารยอดปราสาท	๔. โบสถ์ไม้
๕. ซุ้มประตูทรงจตุรมุข	๖. คณะเหนือ
๗. กุฏิหม่อมแย้ม	

ภาพประกอบที่ ๑๕๔ ผังบริเวณวัดเทพศิรินทราวาสฯระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๒๓-๒๔๓๓

¹⁰ ประวัติวัดเทพศิรินทราวาส, หน้า ๑๙.

๖.๑.๒ วัดเทพศิรินทราวาส ปี พ.ศ. ๒๔๓๓-๒๔๕๓

๖.๑.๒.๑ การขยายเขตสังฆาวาส ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ ๖.๑.๑ ว่า เมื่อแรกสร้างวัดเทพศิรินทราวาสในปี พ.ศ. ๒๔๒๓ ภายในวัดมีเขตสังฆาวาสอยู่สองแห่ง โดยอยู่ทางด้านทิศเหนือและทิศใต้ของเขตพุทธาวาส จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๔๓๒ พระยานรรัตนราชมานิต (โต มานิตยกุล)¹¹ ได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตขยายเขตวัดไปทางทิศตะวันตกสำหรับสร้างเขตสังฆาวาสเพิ่มเติม จากนั้นจึงรื้อศาลากับกำแพงเขตอุปจารสีมาและถมคูวัด แล้วสร้างโรงเรียนบนพื้นที่ศาลาเก่า เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนสองชั้นแบบตะวันตก มีมุขด้านหน้าอาคารสามมุข มีชื่อเรียกว่า “โรงเรียนเจ้าพระยานรรัตนราชมานิตฯ” (ภาพประกอบที่ ๑๕๕) โดยเขตสังฆาวาสใหม่มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “คณะกลาง”

๖.๑.๒.๒ การสร้างสุสานหลวง ในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาสุสานหลวงในพื้นที่ทางด้านตะวันตกของวัด เพื่อเป็นที่ปลงศพอย่างถาวรสำหรับชนทุกชั้น ตั้งแต่พระศพของพระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนผู้ที่ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตเป็นกรณีพิเศษ¹² ครั้งนั้นได้มีการสร้างพลับพลาอิศริยาภรณ์¹³ ตลอดจนอาคารประกอบด้วยกันหลายหลัง ได้แก่ ศาลาดำรงธรรม ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านเหนือของพลับพลาอิศริยาภรณ์¹⁴ กับศาลาบำเพ็ญทานซึ่งอยู่ทางทิศใต้¹⁵

อาคารทั้งสองหลังมีลักษณะเหมือนกัน กล่าวคือ เป็นอาคารทรงโรงก่ออิฐถือปูน ไม่มีผนัง หลังคามุงกระเบื้องซีเมนต์ มีความกว้างและความยาวประมาณ ๗ และ ๒๑ เมตร ภายหลังได้มีผู้สร้างศาลาอุทิศนิเวศ และศาลาอุเทศปทุม สำหรับเป็นที่พักของข้าราชการทั้งของฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ต่อจากศาลาดำรงธรรมและศาลาบำเพ็ญทานตามลำดับ

¹¹ พระยานรรัตนราชมานิตเดิมชื่อ โต มานิตยกุล ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาในปี พ.ศ. ๒๔๓๘ (กรมพระสมมติอมรพันธ์, **ตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์**, (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาคาร, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๘-๑๑๐.

¹² **ประวัติวัดเทพศิรินทราวาส**, หน้า ๒๘.

¹³ เหตุที่ได้ชื่อว่าพลับพลาอิศริยาภรณ์ เนื่องจากเป็นที่ตั้งพระศพของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอิศริยาภรณ์ ในงานพระราชทานเพลิงศพครั้งแรก ที่จัดขึ้น ณ สุสานหลวงแห่งนี้เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๗ (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานสุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส กับตำนานมโหรี**, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐), หน้า ๗.

¹⁴ เป็นอาคารที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๓๘ เพื่ออุทิศส่วนพระกุศลแด่หม่อมเจ้าอิทธิสาร ดิศกุล พระโอรส (เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.)

¹⁵ เป็นอาคารที่สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหมื่นพิทยมหินทรโศดมทรงสร้างขึ้นในปีเดียวกันกับศาลาดำรงธรรม เพื่ออุทิศพระกุศลแด่เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ดำรง (เพ็ญ เพ็ญกุล) (**ประวัติวัดเทพศิรินทราวาส**, หน้า ๔๓.)

๖.๑.๒.๓ การสร้างโรงเรียนวัดเทพศิรินทราวาส การศึกษาในวัดเทพศิรินทราวาสในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีอยู่ด้วยกันสองแผนกคือ แผนกหนังสือบาลี กับแผนกหนังสือไทย

๖.๑.๒.๓.๑ การศึกษาแผนกหนังสือบาลี ในสมัยรัชกาลที่ ๕ วัดเทพศิรินทราวาสเป็นวัดที่มีชื่อเสียงด้านการศึกษาพระปริยัติ เนื่องจากเจ้าอาวาสผู้ปกครองวัดทุกรูป โดยเฉพาะอย่างยิ่งหม่อมเจ้าพระศรีสุทธคัตยานุวัตร¹⁶ ซึ่งทรงกวาดขันในเรื่องดังกล่าวเป็นอันมาก โดยใช้กุฎิเจ้าอาวาส และศาลาการเปรียญ เป็นที่ศึกษาพระปริยัติ ต่อมาเมื่อการก่อสร้างโรงเรียนเจ้าพระยานรรัตนราชมานิตแล้วเสร็จ จึงได้ย้ายไปเรียนในโรงเรียนดังกล่าว ภายหลังกุฎิเจ้าอาวาสคงจะชำรุดทรุดโทรมลง จึงได้มีการรื้อถอน แล้วสร้างอาคารนิทานภคคณินที่คณะได้สำหรับเป็นสถานที่สำหรับศึกษาพระปริยัติของพระภิกษุสงฆ์ในวัด¹⁷

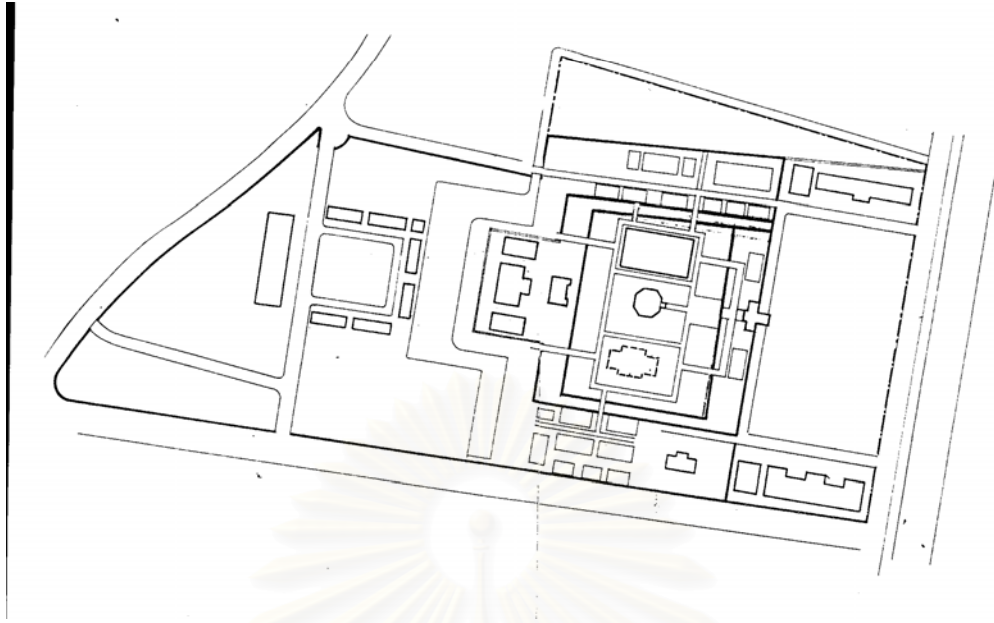
๖.๑.๒.๓.๒ การศึกษาแผนกหนังสือไทย เนื่องจากสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้มีการปฏิรูปการศึกษาของชาติ ทำให้วัดมิได้ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนเยาวชนของชาติเหมือนที่เคยเป็นมาในอดีต แต่ภาระดังกล่าวกลายเป็นหน้าที่ของครู ซึ่งได้รับการอบรมด้านวิชาการตามแบบตะวันตก ดังนั้นจึงได้มีผู้สร้างโรงเรียนบนที่ดินของวัดหลายแห่งในกรุงเทพฯ ดังกรณีของโรงเรียนวัดเทพศิรินทราวาส ซึ่งเดิมเป็นเพียงแผนกโรงเรียนหนังสือไทยในศาลาการเปรียญ ต่อมาได้มีการสร้างอาคารตามแบบตะวันตกหลายหลังลงบนพื้นที่ด้านทิศเหนือและทิศใต้ของลานวัด เช่น ตึกเยววมาลัยอุทิศ (ภาพประกอบที่ ๑๕๖) ซึ่งเป็นอาคารสองชั้นที่อยู่ทางทิศใต้ของลานวัด และเป็นอาคารที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ ด้วยทุนบริจาคอันเป็นมรดกของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าเยววมาลัยนฤมล กรมขุนสวรรคโลกลักษณาวดี¹⁸ กับอาคารแมนนฤมิตรและตึกวิทยาศาสตร์ ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของลานวัด จากนั้นจึงรื้อถอนรูปครึ่งวงกลมซึ่งอยู่ตรงกลางของลานวัด เมื่อถึงปี พ.ศ. ๒๔๕๖ ได้มีการเปลี่ยนหลักสูตรใหม่เป็นระดับประถมและมัธยมศึกษา จึงขนานนามโรงเรียนใหม่ว่า “โรงเรียนมัธยมวัดเทพศิรินทราวาส”¹⁹ (ภาพประกอบที่ ๑๕๗)

¹⁶ หม่อมเจ้าพระศรีสุทธคัตยานุวัตรเดิมทรงมีพระนามว่า หม่อมเจ้าพร้อม ลดาวัลย์ ทรงเป็นพระโอรสของ กรมหมื่นนภมรินทร์ภักดี และทรงเป็นเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาสระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๘-๒๔๔๑ (ประวัติวัดเทพศิรินทราวาส, หน้า ๔๕.)

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒.

¹⁸ ทรงเป็นพระธิดาของรัชกาลที่ ๕ กับพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาค กรมขุนอรรควรรษาชยา (เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๔.)

¹⁹ ปัจจุบันมีชื่อว่า “โรงเรียนเทพศิรินทร์”

สัญลักษณ์

๑. พระอุโบสถ	๒. ดันพระศรีมหาโพธิ์
๓. พระวิหารยอดปรารงค์	๔. ชุ่มประตูดุทรงจตุรมุข
๕. คณะเหนือ	๖. โรงเรียนเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต
๗. กุฏิหม่อมเข้ม	๘. โรงเรียนวัดเทพศิรินทราวาส
๘. สุสานหลวง	

ภาพประกอบที่ ๑๕๗ ผังบริเวณวัดเทพศิรินทราวาส ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๓-๒๔๕๓

๖.๑.๓ วัดเทพศิรินทราวาส ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๕๐๐

ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวภายในวัดเทพศิรินทราวาสมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพดังต่อไปนี้

๖.๑.๓.๑ การเปลี่ยนแปลงในเขตพุทธาวาส หลังจากปี พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในวัดเทพศิรินทราวาสหลายประการ ที่สำคัญได้แก่การกำหนดเขตวิสุงคามสีมาใหม่ เนื่องจากเขตวิสุงคามสีมาเดิมนั้นมีทางเข้าออกหลายแห่ง ทำให้ทุกครั้งที่มีการทำพิธีสงฆ์จะต้องมีสามเณรคอยเฝ้าประตู เพื่อป้องกันไม่ให้พระภิกษุที่มาไม่ทันล่วงล้ำเข้าไปในเขตวิสุงคามสีมา อันจะเป็นเหตุให้พิธีกรรมดังกล่าวเป็นโมฆะ ในปี พ.ศ. ๒๔๖๕

พระสาสนโสภณ²⁰ ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาสในสมัยนั้น จึงขอประทานพระอนุญาตจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราธิบดีศรีวิวัฒน์ เพื่อสวดถอนสีมา โดยกำหนดให้เขตวิสุงคามสีมาใหม่อยู่ในแนวฐานพระอุโบสถ พร้อมกับรื้อถอนพระวิหารด้านทิศใต้ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งสร้างได้แต่เพียงฐานอาคารเท่านั้น

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๒ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ โปรดเกล้าฯ ให้กรมวังสร้างอนุสรณ์สถานอีก ๒ แห่งในเขตพุทธาวาส เพื่อประดิษฐานพระอัฐิของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ กับสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ซึ่งเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอร่วมพระบรมราชชนนีในรัชกาลที่ ๕ ดังนั้นอาคารทั้งสองแห่งจึงมีชื่อเรียกว่า “จาตุรนต์อนุสสาวรี” และ “ภาณุรังษีอนุสสาวรี” ตั้งอยู่คู่กันสองข้างประตูทางเข้าทิศตะวันออกของกำแพงแก้วชั้นใน โดยอาคารจาตุรนต์อนุสสาวรีตั้งอยู่ทางทิศเหนือ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปประจำพระชนมวาร และพระอัฐิของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงษ์ ส่วนอาคารภาณุรังษีอนุสสาวรีซึ่งตั้งอยู่ทางทิศใต้ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปประจำพระชนมวาร และ พระอัฐิของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

๖.๑.๓.๒ การเปลี่ยนแปลงในเขตสังฆาวาส ในปี พ.ศ. ๒๔๗๑ ได้มีการสร้างกุฏิขึ้นในพื้นที่ระหว่างคณะกลางกับคณะเหนือชั้นหลังหนึ่ง เพื่อแสดงกตเวทิตาต่อสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ สุขบท) ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส และเป็นพระเถระผู้ใหญ่ที่ได้รับความเคารพนับถือจากชาวพุทธอย่างกว้างขวางในขณะนั้น กุฏิดังกล่าวจึงมีชื่อเรียกว่า “กุฏิสมเด็จพระ” ครอบคลุมปัจจุบัน เป็นอาคารคอนกรีตสองชั้น หันด้านหน้าลงสู่ทิศใต้ มีมุขบันไดทั้งสองข้าง หลังคาเป็นคานฟ้า

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๗๒ ทางวัดได้รื้อถอนกุฏิเจ้าอาวาส ศาลาการเปรียญ และกุฏิหม่อมแม่แย้ม เนื่องจากอาคารดังกล่าวล้วนมีสภาพชำรุดทรุดโทรม จากนั้นจึงสร้างกุฏิใหม่บนพื้นที่ซึ่งเคยเป็นกุฏิเจ้าอาวาสและศาลาการเปรียญ²¹ พร้อมกับสร้างสถานศึกษาพระปริยัติธรรม โดยอาศัยทุนของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมขุนอู่ทองเขตขัตติยนารี²² อาคารดังกล่าวจึงมีชื่อว่า “อาคารนิภาณกมล” (ภาพประกอบที่ ๑๕๘) เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนสองชั้น

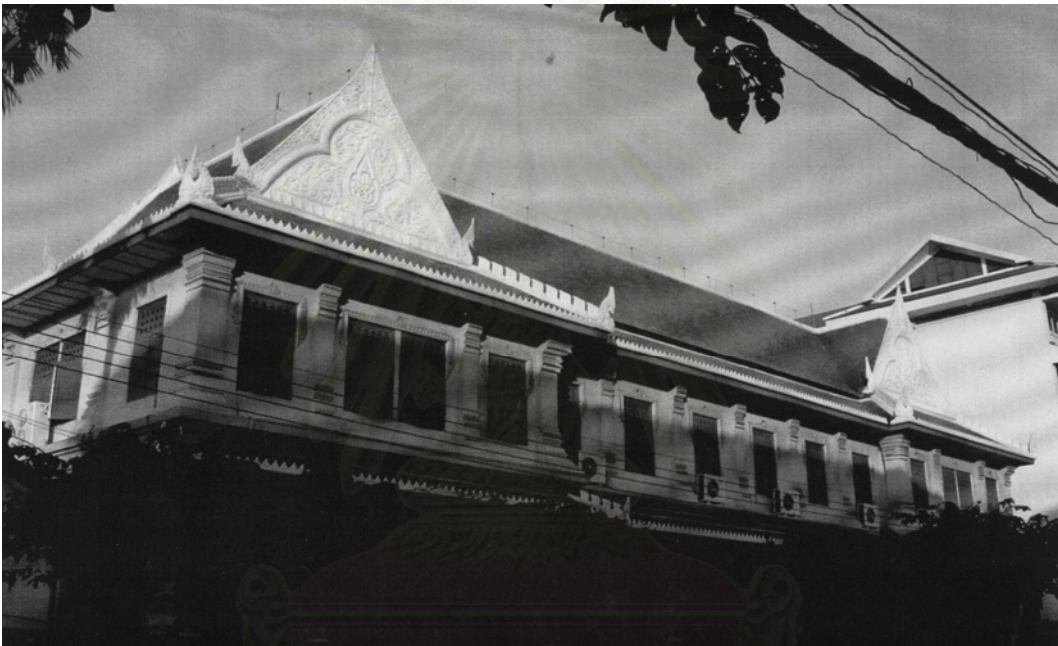
²⁰ พระสาสนโสภณเดิมมีนามว่า “เจริญ สุขบท” ได้ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาสระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๑ ถึงปี พ.ศ. ๒๔๙๔ ภายหลังได้รับเลื่อนสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประวัติวัดเทพศิรินทราวาส, หน้า ๑๐๙-๑๒๓.)

²¹ ประวัติวัดเทพศิรินทราวาส, หน้า ๘๙.

²² กรมขุนอู่ทองเขตขัตติยนารีทรงเป็นพระธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับสมเด็จพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ (ฉำระศักดิ์ อายุวัฒน์, ราชสกุลจักรีวงศ์, หน้า ๓๑๙.)

มีมุขบันไดสองด้าน คือมุขด้านตะวันออก และตะวันตก เป็นผลงานการออกแบบของหลวง
สาโรชรัตนนิมมานก์ กับหลวงวิศาลศิลปกรรม²³

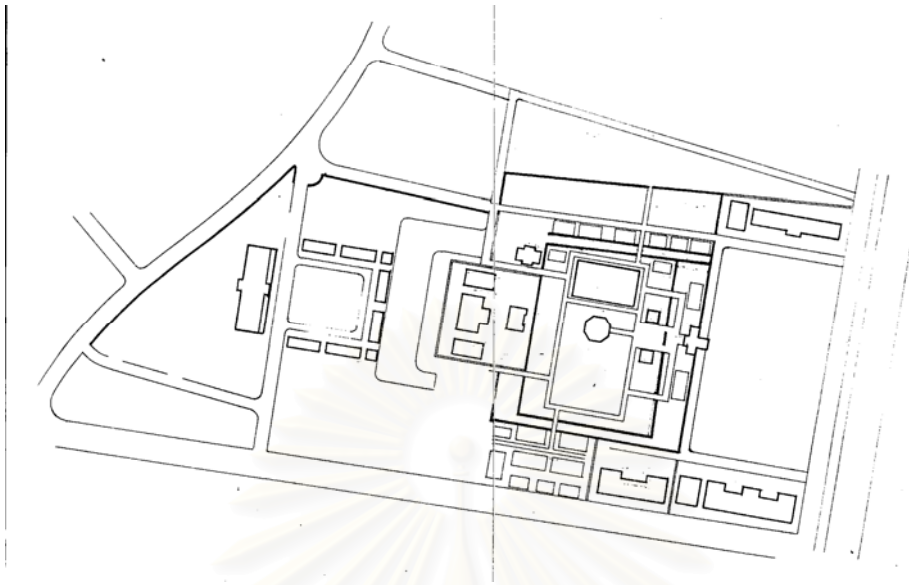
๖.๑.๓.๓ การเปลี่ยนแปลงในเขตสุสานหลวง เมื่อแรกสร้างสุสานหลวงรัชกาล
ที่ ๕ โปรดเกล้าฯให้กระทรวงโยธาธิการเป็นผู้รับผิดชอบ ต่อมารัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯให้โอน
หน้าที่แก่กรมนคราทร ครั้นถึงปี พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้มีการมอบสิทธิให้แก่วัด ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕
รัชกาลที่ ๗ โปรดเกล้าฯให้รื้อพลับพลาอิศริยาภรณ์หลังเก่า แล้วสร้างขึ้นใหม่เป็นรูปแบบ
สถาปัตยกรรมไทย²⁴ (ภาพประกอบที่ ๑๕๕)

ภาพประกอบที่ ๑๕๕ อาคารนิทานภคด (ที่มา: เสกสรร เล็กอุทัย. ภาพถ่าย.
๑๗ ธันวาคม ๒๕๔๕)

²³ ประวัตินิพนธ์เทพศิรินทร์ทราวาส, หน้า ๘๒.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๒.

สัญลักษณ์

๑. พระอุโบสถ	๒. ดันพระศรีมหาโพธิ์
๓. พระอนุสรณ์สถาน	๔. ชุ่มประตูดุทรงจตุรมุข
๕. คณะเหนือ	๖. คณะกลาง
๗. คณะใต้	๘. อาคารนิทานภคค
๙. โรงเรียนวัดเทพศิรินทราวาส	๑๐. สุสานหลวง

ภาพประกอบที่ ๑๕๕ ผังบริเวณวัดเทพศิรินทราวาสระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๕๑-๒๕๐๐

๖.๑.๔ ประวัติวัดเทพศิรินทราวาสตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ トラาจนปัจจุบัน

ระหว่างช่วงระยะเวลาดังกล่าวภายในวัดเทพศิรินทราวาสมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพดังต่อไปนี้

๖.๑.๔.๑ การก่อสร้างในพื้นที่สุสานหลวง หลังจากการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว ก็ไม่ปรากฏการก่อสร้างอาคารสำคัญแห่งอื่นภายในวัดเทพศิรินทราวาสมากนัก จนกระทั่งเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๐๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ พร้อมทั้งเรือศาลาเก่าที่ชำรุดทรุดโทรม เพื่อสร้างศาลารายรอบเมรุหลวงขึ้นมาใหม่ โดยโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมราชวงศ์มิตราภรณ์ เกษมศรี เป็นผู้ออกแบบเมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ พร้อมทั้งศาลารายหลัง

ใหม่ (ภาพประกอบที่ ๑๖๐-๑๖๑) สำหรับเป็นต้นแบบในการสร้างศาลาหลังอื่นสืบไป เพื่อ
ความเป็นระเบียบเรียบร้อยของอาณาบริเวณโดยรอบ²⁵

๖.๑.๔.๒ การเปลี่ยนแปลงภายในเขตสังฆาวาส ปัจจุบันได้มีการก่อสร้างและ
บูรณะอาคารในเขตสังฆาวาสเพิ่มขึ้นจากในอดีต เช่นการก่อสร้างศาลาเจ้าคุณนรรัตนราชมานิต
(ภาพประกอบที่ ๑๖๒) ซึ่งอยู่ในบริเวณสังฆาวาสคณะเหนือ โดยพระราชดำริของสมเด็จพระ
พระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถในรัชกาลปัจจุบัน เพื่อเป็นที่เก็บอัฐิธาตุของพระธัมมวิตกโกภิกขุ
หรือท่านเจ้าคุณนรรัตนราชมานิต (ตริก จินตยานนท์) ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งเป็นพระยานรรัตน-
ราชมานิตในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ต่อมาเมื่อรัชกาล
ที่ ๖ สวรรคต พระยานรรัตนราชมานิตจึงบวชเพื่อถวายพระราชกุศลจนตลอดชีวิต และเป็น
พระภิกษุที่ชาวพุทธเลื่อมใสศรัทธาในวัตรปฏิบัติมากอีกรูปหนึ่ง²⁶

แม้ว่าในยุคปัจจุบันวัดเทพศิรินทราวาสจะไม่ได้ขยายพื้นที่ออกไปเหมือนใน
อดีต แต่ก็ได้มีการก่อสร้างและบูรณะอาคารสำคัญภายในวัดตลอดมา (ภาพประกอบที่ ๑๖๓)
ปัจจุบันวัดเทพศิรินทราวาสเป็นพระอารามหลวงชั้นโท ลำดับราชวรวิหาร และเป็นพระอาราม
สำคัญของกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีประวัติความเป็นมาเกี่ยวเนื่องกับพระราชวงศ์จักรีอย่างแน่นแฟ้น
นอกจากนั้นยังเป็นที่พำนักของพระสงฆ์ผู้ทรงคุณหลายรูป เช่น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
(เจริญ สุขบท) ซึ่งเป็นอดีตเจ้าอาวาส และพระธัมมวิตกโกภิกขุ หรือท่านเจ้าคุณนรรัตน-
ราชมานิต เป็นต้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁵ ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และวทัญญู เทพหัตถ์, ช่างหลวง ผลงานการออกแบบ
สถาปัตยกรรมไทยของหม่อมราชวงศ์มิตรารุณ เกษมศรี, (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยาม,
๒๕๓๙), หน้า ๑๑๐.

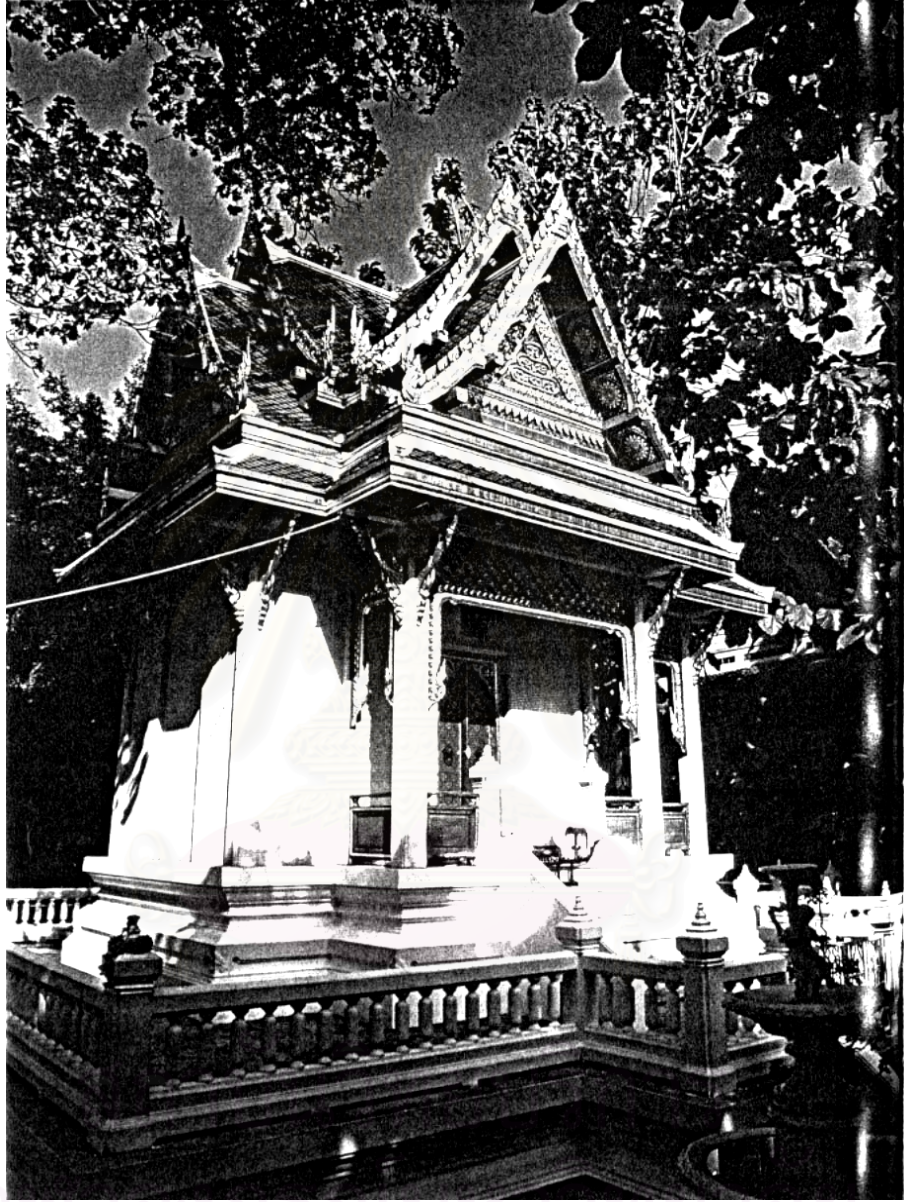
²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗.

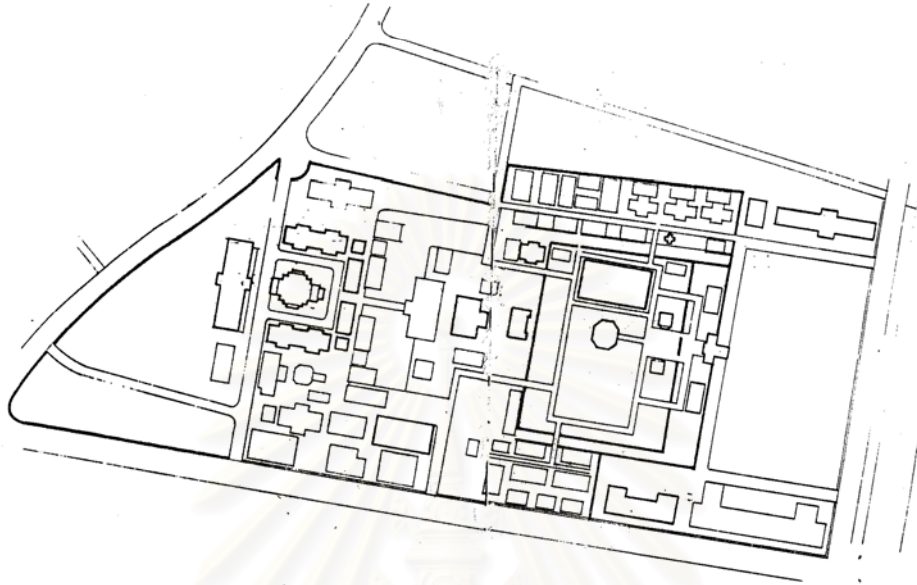
ภาพประกอบที่ ๑๖๐ ศาลารายรอบเมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ (ที่มา: ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี และวาทัญญู เทพหัตถิ. ช่างหลวง ผลงานสถาปัตยกรรมไทย ของ ม.ร.ว.มิตรารุณ เกษมศรี. หน้า ๑๑๒-๑๑๓.)

ภาพประกอบที่ ๑๖๑ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส (ที่มา: ประวัติวัดเทพศิรินทราวาส.)

ภาพประกอบที่ ๑๖๒ ศาลาเจ้าคุณนรรัตนราชมานิต ซึ่งอยู่ในบริเวณเขตสังฆาวาสคณะ
เหนือ (ที่มา: ม.ร.ว.เน่งน้อย สักดิ์ศรี และวาทัญญู เทพหัตถิ.
ช่างหลวง ผลงานสถาปัตยกรรมไทยของ ม.ร.ว.มิตรารุณ เกษมศรี.
หน้า ๑๑๔.)

สัญลักษณ์

๑. พระอุโบสถ	๒. ดันพระศรีมหาโพธิ์
๓. พระวิหารยอดปรังก์	๔. ชุ่มประตูดุทรงจตุรมุข
๕. คณะเหนือ	๖. โรงเรียนเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต
๗. อาคารนิทานภคค	๘. โรงเรียนวัดเทพศิรินทราวาส
๙. สุสานหลวง	

ภาพประกอบที่ ๑๖๓ ผังบริเวณวัดเทพศิรินทราวาสในยุคปัจจุบัน

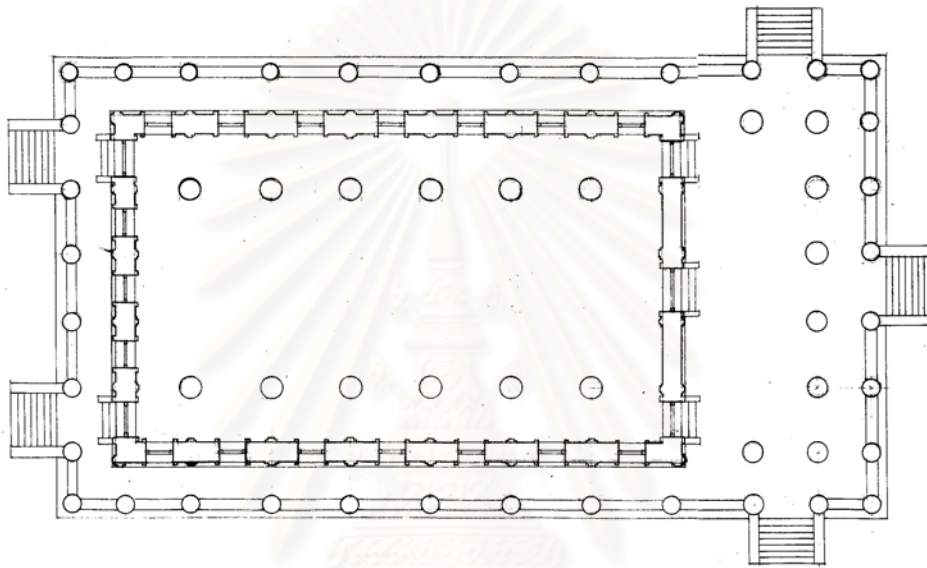
๖.๒ สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

๖.๒.๑ พระอุโบสถ

๖.๒.๑.๑ ผังพื้น (ภาพประกอบที่ ๑๖๔) เป็นอาคารทรงโรง มีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดเก้าช่วงเสา มีพาไลรอบ มีความยาวประมาณ ๓๕ เมตร ความกว้างประมาณ ๒๔ เมตร เสาทางจรดเป็นเสาก่ออิฐถือปูน มีหน้าตัดเป็นวงกลม ขนาดประมาณ ๘๕ เซนติเมตร ทางขึ้นพระอุโบสถด้านหน้าอยู่ตรงกับบันพระทวารกลาง และมีทางขึ้นด้านข้างโถงหน้าพระอุโบสถอีกสองแห่ง ทางขึ้นด้านหลังพระอุโบสถอยู่ตรงกับบันพระทวารทั้งสองแห่ง แต่ไม่มีบันพระทวารกลาง คูหาของพระอุโบสถตั้งเยื้องค่อนมาทางทิศตะวันตก มี

ขนาดความยาวเจ็ดช่วงเสา ฐานพระอุโบสถเป็นฐานปัทม์ข้างสิงห์ที่มีระดับพื้นสูงประมาณ ๑ เมตร ๖๐ เซนติเมตร พื้นภายในพระอุโบสถสูงจากพื้นเฉลียงประมาณ ๑ เมตร

ภายในพระอุโบสถมีเสาร่วมใน เป็นเสาค่ออิฐฉาบปูนทาสี หน้าตัดกลม มีขนาดประมาณ ๑ เมตรเศษ บัวหัวเสาเป็นบัวจกกลสองชั้นปั้นปูนปิดทอง ตัวเสาทาสีแดง ช่วงพาดระหว่างเสาร่วมในมีความยาวประมาณ ๑๑ เมตร บานประตูหน้าต่างเปิดเข้าข้างใน หน้าบานประมาณ ๑ เมตรเศษ

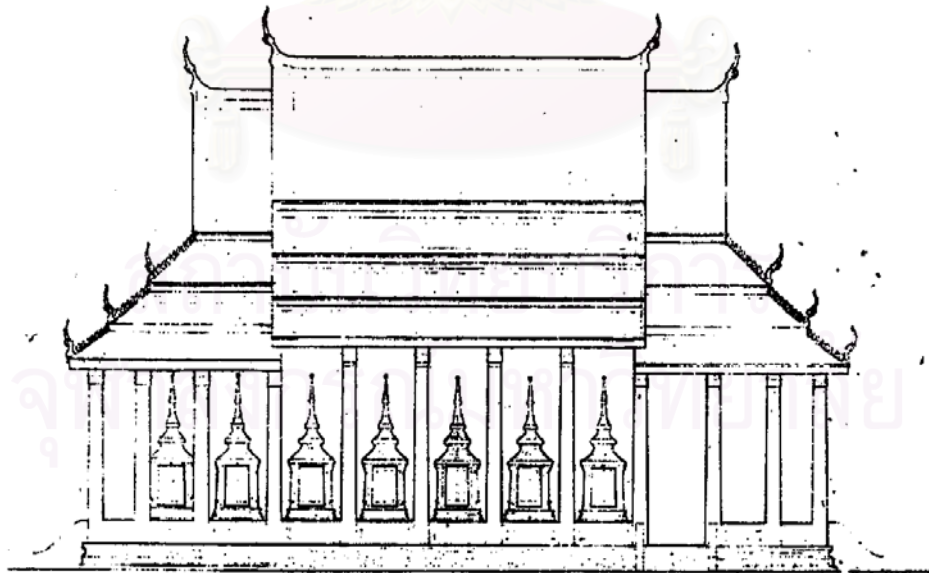

ภาพประกอบที่ ๑๖๔ ผังพื้นพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส

๖.๒.๑.๒ รูปแบบสถาปัตยกรรมของพระอุโบสถ (ภาพประกอบที่ ๑๖๕-๑๖๖) เป็นอาคารที่สืบทอดรูปแบบมาจากสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนทรงโรงขนาด ๕ ห้อง มีพาไลและหลังคาหน้าจั่วมีปีกนกโดยรอบ หน้าบันเป็นแบบกระแทงเซ มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ปูนปั้นรูปหัวนกเจ้า วัสดุผนังหลังคาเป็นกระเบื้องดินเผาเคลือบสีแสด มีลวดเป็นสีเหลือง และมีเชิงเป็นสีเขียว เสานางจรัลเป็นเสาค่ออิฐถือปูน หน้าตัดเป็นรูปวงกลม บัวปลายเสาเป็นบัวจกกล ๒ ชั้น บัวหัวด้วยกระเบื้องโมเสก ไม่มีคันทวย ช่องราวกันตกเป็นลูกกรงเซรามิกสีเขียวอ่อนเคลือบเงา พื้นเฉลียงพระอุโบสถปูหินอ่อนทะเลแยงมุมสลัปสีเทาอ่อนแก่ ทางขึ้นพระอุโบสถทางทิศตะวันออกมีด้วยกัน ๓ ทาง คือ ทางขึ้นที่อยู่ตรงกับประตูกลาง กับทางขึ้นจากด้านข้าง ๒ แห่ง ทางขึ้นด้านตะวันตกมีเพียง ๒ แห่ง โดยอยู่ตรงกับประตูทางเข้าพระอุโบสถที่อยู่ทางด้านสกัด ฐานพระอุโบสถและฐานชั้นบนเป็นฐานปัทม์ข้างสิงห์ทั้ง ๒ ชั้น โดยฐานชั้นล่างของพระอุโบสถสูงจากพื้นโดยรอบประมาณ ๑ เมตร ๖๐ เซนติเมตร

ภาพประกอบที่ ๑๖๕ พระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาสฯ

ภาพประกอบที่ ๑๖๖ รูปด้านตามยาวของพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาสฯ

๖.๒.๑.๓ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมภายนอกของพระอุโบสถ

๖.๒.๑.๓.๑ หน้าบัน (ภาพประกอบที่ ๑๖๗-๑๖๘) เป็นหน้าบันแบบ “กระเท่เซ” ผิวหน้าบันกรุด้วยกระเบื้องเคลือบสีแบบไทย ลายประธานเป็นรูปพระจุลมงกุฏ หรือพระเกี้ยว อันเป็นตราพระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๕ ประดิษฐานบนพานแว่นฟ้าสองชั้น ด้านข้างของพานแว่นฟ้าทั้งสองทำเป็นรูปฉัตรห้าชั้น และมีเทวดายืนประคองพานแว่นฟ้าข้างละองค์ ด้านล่างของลายประธานมีฐานที่มีลักษณะคล้ายชามเบญจรงค์ ส่วนบนของลายเป็นรูปพระมหาพิชัยมงกุฏ มุมล่างของหน้าบันมีรูปเทวดานั่งคุกเข่าบนแท่น ในมือของเทวดาทิ้งสององค์ถือช่อดอกไม้ ส่วนลายประกอบทำเป็นรูปช่อดอกไม้ใบไม้ละเอียดแผ่กระจายไปทั่วพื้นผิวหน้าบัน เรียกกันว่า “ช่อดอกกรำเพย” ตามพระนามเดิมของกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี สีพื้นหลังของหน้าบันเป็นสีชมพูอ่อน สันนิษฐานว่าเป็นสีประจำวันอังคาร ซึ่งเป็นวันพระราชสมภพของรัชกาลที่ ๕

การประดับตกแต่งกรอบหน้าบันเป็นแบบที่ไม่มีไขราหน้าจั่ว แต่ใช้วิธีการตกแต่งเลียนอย่างเครื่องลายองไม้ กล่าวคือ มีช่อฟ้า หางหงส์รูปหัวนกเจ้าตามแบบที่นิยมในสมัยรัชกาลที่ ๔ ใบระกาเป็นกระหนกลายไทย กลางตัวรวยทำเป็นหยักแบบวงช้าง และนาคสะดุ้ง ตอนล่างสุดของหน้าบันเป็นลายหน้ากระดานแบบกระจิงฐานพระ

ภาพประกอบที่ ๑๖๗ หน้าบันของพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส

ภาพประกอบที่ ๑๖๘ ลายปูนปั้นรูปนกเจ้าบนหลังคาพระอุโบสถ

๖.๒.๑.๓.๒ ชุ่มประตุน้ำต่าง (ภาพประกอบที่ ๑๖๘) เป็นชุ่มประตุน้ำต่างทรงมงกุฎประดับกระเบื้องโมเสกเคลือบสี ด้านนอกของบานประตุน้ำต่างเป็นลายลงรักปิดทองรูปพุ่มข้าวบิณฑ์ ชุ่มประตุน้ำต่างด้านในเป็นลายปูนปั้นปิดทองอย่างเทศ ด้านบนของกรอบประตูเป็นรูปช้างเอราวัณสามเศียรทูนพานแว่นฟ้าสองชั้น บนพานประดิษฐานพระจุลมงกุฎ ด้านข้างของช้างเอราวัณทั้งสองข้างเป็นภาพราชสีห์ คชสีห์ยืนสามขา อึ้งเท้าข้างหนึ่งประคองจักรเจ็ดชั้น ด้านในของบานประตุน้ำต่างเขียนเป็นรูปเทพพนม

๖.๒.๑.๓.๓ เสา และบัวหัวเสา เป็นเสากลม สันนิษฐานว่าแกนเสาน่าจะเป็นไม้ แต่ก่ออิฐโดยรอบ เสาร่วมในมีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ ๑ เมตร ทาสี

แดง มีบัวปลายเสาเป็นบัววงกลปุนปั้นปิดทอง และมีกลีบบัวสองชั้น ขณะที่เสานางจรัลมีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง ๘๕ เซนติเมตร ทาสีครีม บัวปลายเสาเป็นบัววงกลที่มีกลีบบัวสองชั้นเช่นเดียวกับเสาร่วมใน แต่ประดับผิวด้วยกระเบื้องโมเสกขนาดเล็ก

๖.๒.๑.๓.๔ ฐานอาคาร (ภาพประกอบที่ ๑๗๐) เป็นฐานปัทม์ขาสิงห์ที่มีความสูงประมาณ ๑ เมตร ๖๐ เซนติเมตร และเป็นฐานปัทม์ที่มีความสูงเป็นอันดับสองในเขตพุทธาวาสรองจากฐานล้อมรอบคั่นพระศรีมหาโพธิ์ วัสดุบุผิวเป็นหินอ่อนสีเทา

ภาพประกอบที่ ๑๖๕ ชุ่มประตูประอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส

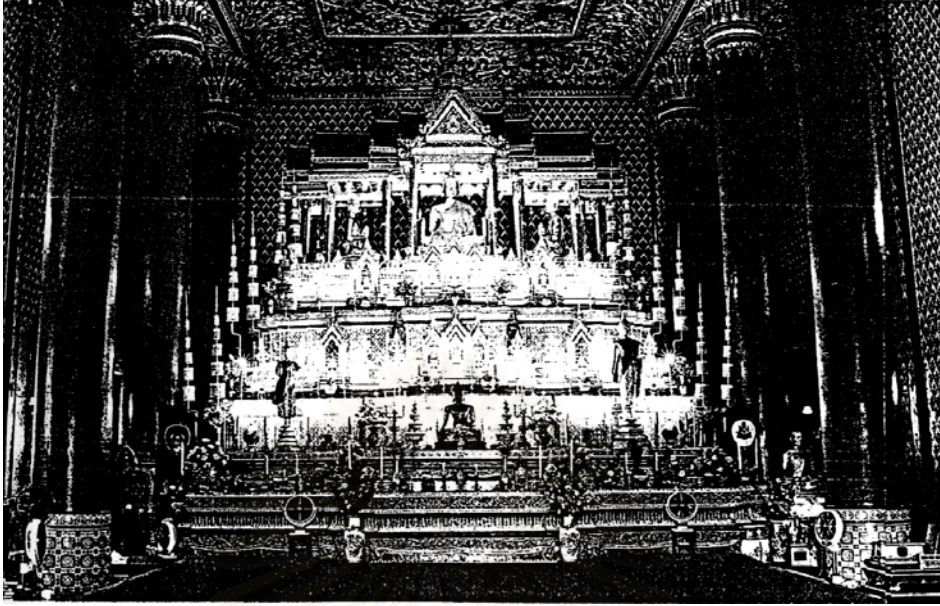

ภาพประกอบที่ ๑๗๐ ฐานพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส

๖.๒.๑.๔ องค์ประกอบอาคารภายในพระอุโบสถ

๖.๒.๑.๔.๑ ฝ้าเพดาน (ภาพประกอบที่ ๑๗๑) ฝ้าเพดานภายในของพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส เป็นลายปูนปั้นปิดทองรูปตราเครื่องราชอิสริยาภรณ์สำคัญห้าตระกูล ได้แก่ เครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติรุ่งเรืองยิ่งมหากับริบมราชวงศ์, เครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นมงคลนพรัตนราชวราภรณ์, เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า, เครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นที่เชิดชูยิ่งช้างเผือก, และเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติยศยิ่งมงกุฎไทย โดยมีลายประกอบเป็นรูปช่อดอกรำแพน ซึ่งทำจากปูนปั้นปิดทอง ปลายลายมีรูปเทพพนมหันพระเศียรไปทางพระประธาน พื้นหลังทาสีแดงเช่นเดียวกับเสาร่วมใน

ฝ้าเพดานมีลักษณะเป็นโค้งประทุน ตรงกลางเป็นลายปูนปั้นรูปเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ๕ ตระกูลดังกล่าว โดยดาวเพดานที่อยู่ ณ ตำแหน่งเบื้องบนของพระประธานเป็นรูปเครื่องราชอิสริยาภรณ์นพรัตนราชวราภรณ์ ถัดออกไปเป็นรูปเครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือก ดาวเพดานดวงที่อยู่ตรงกลางเป็นรูปเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า จากนั้นเป็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎไทย และเครื่องราชอิสริยาภรณ์มหากับริบมราชวงศ์ตามลำดับ

ภาพประกอบที่ ๑๗๑ ภาพถ่ายภายในพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส

๖.๒.๒ ดันพระศรีมหาโพธิ์ และฐานรอบตันพระศรีมหาโพธิ์

เป็นตันพระศรีมหาโพธิ์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทาน แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทรงเพาะเมล็ดด้วยพระองค์เอง และเป็นตันพระศรีมหาโพธิ์ต้นหนึ่งจากจำนวนสามต้นที่ทรงเพาะ เพื่อนำไปปลูกในพระอารามสำคัญ เช่น วัดมณีชลขันธ์ และวัดนิเวศธรรมประวัติ^{๒๗} อนึ่งตันพระศรีมหาโพธิ์ดังกล่าวยังเป็นพันธุ์ของตันพระศรีมหาโพธิ์ที่เมืองพุทธคยาโดยตรง^{๒๘} ดังนั้นจึงจัดเป็นบริโกภเจดีย์ และเป็นสถานที่ที่มีความสำคัญสูงสุดในเขตพุทธาวาส

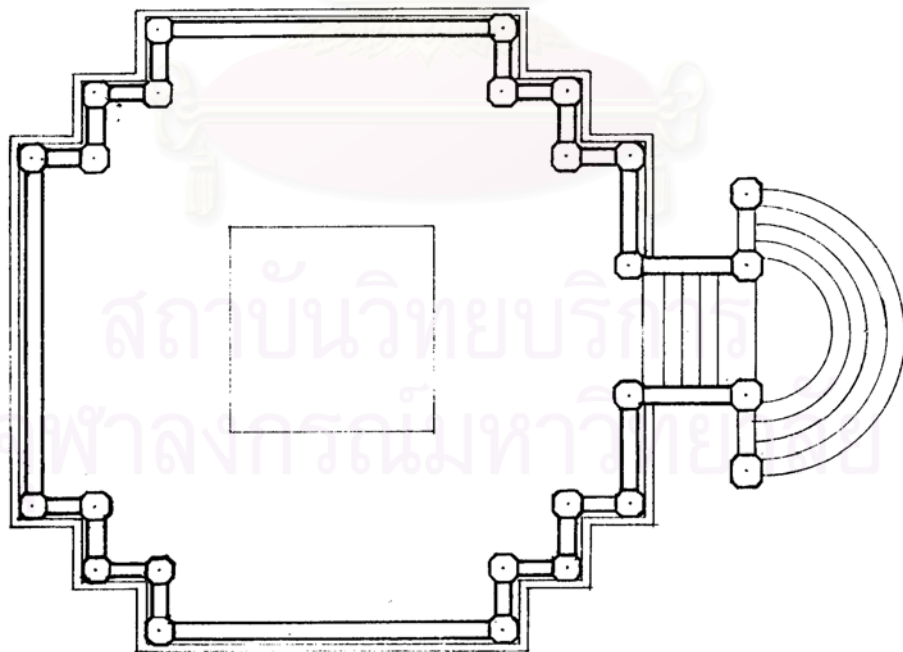
ฐานล้อมรอบโคนพระศรีมหาโพธิ์เป็นฐานปัทม์ขาสิงห์บัวลูกแก้วอกไก่ ผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสย่อมุมไม้สิบสอง บูผิวด้วยหินอ่อน ขนาดความกว้างและความยาว ๑๒.๕ เมตร มีความสูงประมาณ ๒.๔๐ เมตร ด้านบนมีราวกันตก มีทางขึ้นด้านทิศตะวันออกเพียงทางเดียว (ภาพประกอบที่ ๑๗๒-๑๗๓)

^{๒๗} ประวัตินิเวศธรรมประวัติ, หน้า ๗.

^{๒๘} กรมศิลปากร, วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์, (กรุงเทพฯ: ยูไนเต็ดโปรดักชั่น, ๒๕๒๕), หน้า ๒๖.

ภาพประกอบที่ ๑๗๒ ฐานพระศรีมหาโพธิ์ วัดเทพศิรินทราวาส

ภาพประกอบที่ ๑๗๓ ผังพื้นของฐานพระศรีมหาโพธิ์

๖.๒.๓ อาคารจตุรนต์อนุสสารี และอาคารภานุรังสีอนุสสรณ์

เป็นอาคารเรือนยอดสองหลังที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปประจำพระชนมวาร และพระสรีรางคารของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอในรัชกาลที่ ๕ ทั้งสองพระองค์ โดยอาคารจตุรนต์อนุสสารีตั้งอยู่ทางทิศเหนือ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป และพระอัฐิของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าจตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ส่วนอาคารภานุรังสีอนุสสรณ์ตั้งอยู่ทางทิศใต้ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป และพระอัฐิของสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภานุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

อาคารทั้งสองมีลักษณะเป็นเรือนยอดก่ออิฐถือปูน โดยอาคารจตุรนต์อนุสสารีมีมุขทางเข้าด้านทิศใต้ ตรงกับมุขทางเข้าของอาคารภานุรังสีอนุสสร ซึ่งหันมุขทางเข้าไปทางทิศเหนือ ฐานอาคารเป็นฐานบัวขาสีงห์ที่มีความสูงประมาณ ๑.๔ เมตร ผังพื้นอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีช่องหน้าต่างสามด้าน ชุ่มพระบัญชาทรงบันแถลงทำด้วยปูนปั้นปิดทอง เรือนยอดอาคารเป็นยอดเกี้ยว ตัวอาคารทาสีไข่ไก่เช่นเดียวกับพระอุโบสถ (ภาพประกอบที่ ๑๗๔)

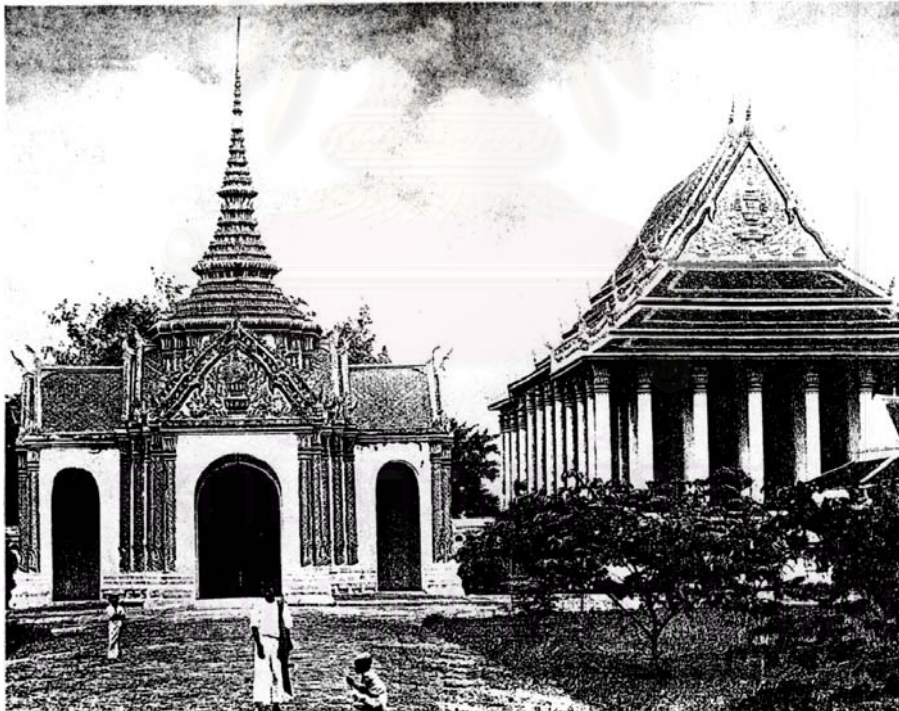

ภาพประกอบที่ ๑๗๔ อาคารจตุรนต์อนุสสารี และอาคารภานุรังสีอนุสสร (ที่มา: นพคุณ ต่อย่างศ์. ภาพถ่าย. ๒๔ ตุลาคม ๒๕๔๕.)

๖.๒.๔ กำแพงแก้วล้อมเขตวิสุงคามสีมา

เป็นกำแพงแก้วสองชั้น ชั้นนอกล้อมรอบเขตพุทธาวาส มีทางเข้าหลักอยู่ทางทิศตะวันออก ในอดีตเคยมีถนนที่ตัดตรงจากคลองผดุงกรุงเกษม มายังซุ้มประตูทรงจตุรมุขยอดทรงมงกุฎ ซึ่งเป็นทางเข้าหลักของวัด ซุ้มประตูบุด้วยกระเบื้องเคลือบสี (ภาพประกอบที่ ๑๗๕) ด้านข้างของซุ้มประตุมีสถารายสองหลัง ซึ่งสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเพื่อรับเสด็จรัชกาลที่ ๕ (ภาพประกอบที่ ๑๗๖) ขณะที่กำแพงแก้วชั้นในล้อมรอบเขตวิสุงคามสีมา ตามทิศทั้งแปดมีนิมิตสีมาเป็นต้นไม้ หรือสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติดังต่อไปนี้

- ๑) ต้นไทร เป็นนิมิตสีมาด้านทิศตะวันออก
- ๒) ต้นหว้า เป็นนิมิตสีมาด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
- ๓) บ่อน้ำ เป็นนิมิตสีมาด้านทิศเหนือและทิศใต้
- ๔) ต้นรัง เป็นนิมิตสีมาด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ
- ๕) ทิศตะวันตกนิมิตสีมาเป็นก้อนศิลาขนาดใหญ่
- ๖) ต้นเกด เป็นนิมิตสีมาทิศตะวันตกเฉียงใต้
- ๗) ต้นจิก เป็นนิมิตสีมาทิศตะวันออกเฉียงใต้^{๒๙}

ภาพประกอบที่ ๑๗๕ ซุ้มประตูทางเข้าของวัดเทพศิรินทราวาส (ที่มา: Karl Dohring, *Buddhist Temples in Thailand*. หน้า ๒๘๑.)

^{๒๙} ประวัติวัดเทพศิรินทราวาส, หน้า ๕.

ภาพประกอบที่ ๑๗๖ ศาลาข้างซุ้มประตูทางเข้าวัดเทพศิรินทราวาส (ที่มา: เสกสรร เล็กอุทัย. ภาพถ่าย. ๑๗ ธันวาคม ๒๕๔๕)

สันนิษฐานว่าผู้วางผังบริเวณวัดเทพศิรินทราวาสฯ อาจอาศัยข้อความใน คัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งได้กล่าวถึงสถานที่สำคัญเจ็ดแห่ง ที่พระพุทธองค์ประทับเสวยวิมุตติสุข หลังจากตรัสรู้ดังต่อไปนี้

๑. ดันพระศรีมหาโพธิ์ เป็นที่ตรัสรู้และเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์แรก
๒. อนิมิสเจดีย์ หมายถึงที่ประทับของพระพุทธองค์ในสัปดาห์ที่สองหลังการตรัสรู้ อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของโพธิบัลลังก์ เป็นที่ประทับยืนมองต้นพระศรี-มหาโพธิ์โดยไม่กระพริบพระเนตรตลอดเจ็ดวัน
๓. รัตนจกรมเจดีย์ คือสถานที่ที่พระพุทธองค์ทรงเดินจงกรมในสัปดาห์ที่สาม อยู่ทางทิศเหนือของต้นพระศรีมหาโพธิ์
๔. รัตนฆรเจดีย์ เป็นสถานที่ที่พระพุทธองค์ทรงพิจารณาพระอภิธรรมปิฎกในสัปดาห์ที่สี่ โดยประทับอยู่ในเรือนแก้วที่เทวดาได้เนรมิตไว้ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของต้นพระศรีมหาโพธิ์
๕. ดันขอपालนิโครธ หรือตันไทร คือสถานที่ที่พระพุทธองค์เสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ห้า อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระอปราจิตบัลลังก์

๖. ต้นมุจลินท์ หรือต้นจิก เป็นที่ประทับของพระพุทธองค์ในสัปดาหัทธก อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ และเป็นที่ที่พระยามุจลินท์นาคราชได้เลื้อยขึ้นมาขดตัวรอบพระพุทธองค์ แล้วแผ่พังพานเพื่อป้องกันไม่ให้ฝนนอกฤดูต้องพระบวรกาย

๗. ต้นราชายณะ หรือต้นเกด เป็นที่ประทับของพระพุทธองค์ในสัปดาหัทธก เจ็ด อยู่ทางทิศใต้ของพระโพธิบัลลังก์³⁰

สำหรับต้นไม้ชนิดอื่นที่เป็นนิมิตสิมา แต่ไม่ได้มีความหมายถึงสถานที่สำคัญ เจ็ดแห่งดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ผู้วางผังได้อาศัยต้นไม้สำคัญชนิดอื่นที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับพระพุทธประวัติ เช่นต้นรัง หรือต้นสาละ³¹ เป็นต้นไม้ที่พระพุทธองค์ประสูติและปรินิพพาน ส่วนต้นหว่านเป็นไม้ประจำชมพูทวีป อันเป็นทวีปเพียงแห่งเดียวที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์จะมาตรัสรู้³² สำหรับนิมิตสิมาที่เหลือ เช่น บ่อน้ำ หรือก้อนหิน คงจะเป็นสถานที่ตามธรรมชาติชนิดอื่น ซึ่งได้มีพุทธบัญญัติอนุญาตให้ใช้เป็นนิมิตสิมาได้³³ (ภาพประกอบที่ ๑๗๗)

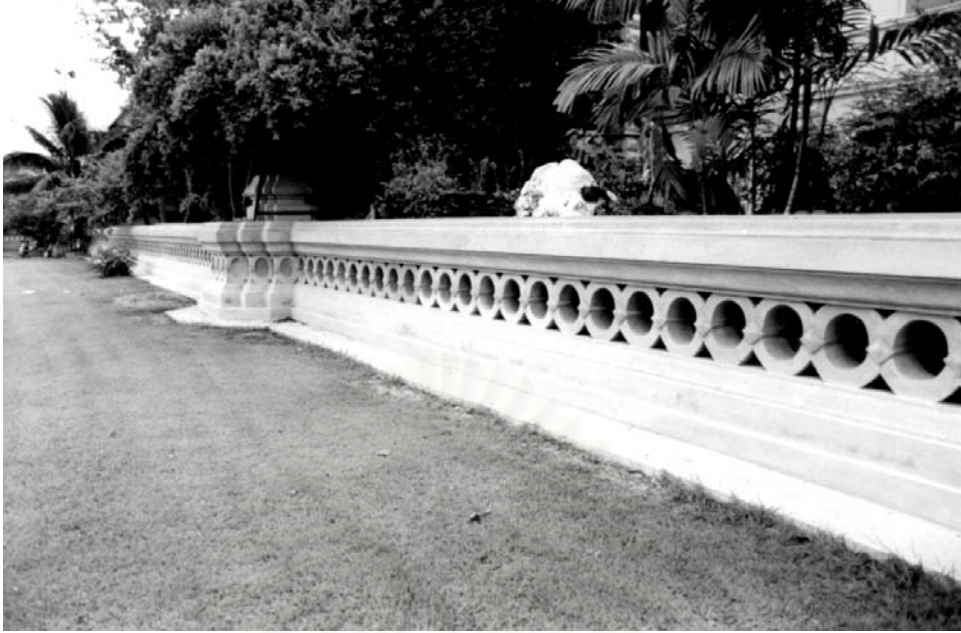
เนื่องจากเขตชั้นเทศสีมาของวัดเทพศิรินทราวาสมีขนาดใหญ่ และมีประตูทางเข้าออกหลายทาง ทำให้ทางวัดต้องจัดให้สามเณรเฝ้าประตูทางเข้าเหล่านั้น เพื่อป้องกันมิให้พระภิกษุสงฆ์ที่มาไม่ทันพิธีสงฆ์ล่วงล้ำเข้ามาในเขตสีมา อันจะเป็นเหตุให้พิธีกรรมนั้นเป็นโมฆะ ภายหลังจึงได้สวดถอนเขตสีมา โดยกำหนดเขตสีมาใหม่เฉพาะแนวฐานของพระอุโบสถเท่านั้น แต่ทางวัดก็ยังรักษานิมิตสิมาเดิมเอาไว้โดยไม่ได้รื้อถอนออกไป

³⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **จดหมายที่มีไปมาระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส**, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒), หน้า ๑๔๔-๑๔๕; ประณีต ก้องสมุท และคณะ, **พระพุทธประวัติ “คุยกันวันพุธ” เล่ม ๒๘**, (กรุงเทพฯ: ทิพยวิสุตย์, ๒๕๔๒), หน้า ๘๙-๙๕.

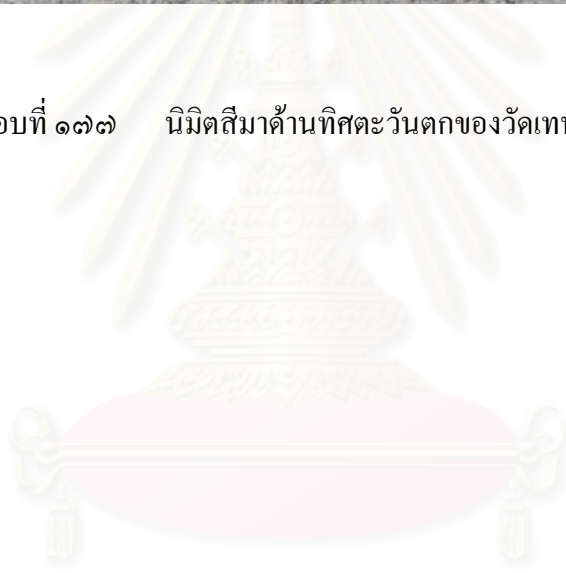
³¹ ในที่นี้หมายถึงสาละอินเดีย (*Shorea Robusta Roxb*) ซึ่งเป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ อยู่ในสกุลเดียวกับเต็ง (*S. Obusta*) และรัง (*S. Siamensis*) แต่เป็นคนละพันธุ์กับสาละลังกา (*Couroupita Surinamensis Mart. ex Berg*) ซึ่งเป็นพรรณไม้พื้นเมืองของประเทศเขตร้อนในอเมริกาใต้ (วัชชัย สันติสุข, “ป่าสาละ” ใน **วารสารราชบัณฑิตยสถาน** ๒๔, (กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๖๕-๗๘.)

³² ทวีปตามคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนามีสี่แห่งคือ ชมพูทวีป อปรโคยานทวีป นุพพิเทหทวีป และอุตตรกุรุทวีป ซึ่งแต่ละแห่งมีรูปร่างลักษณะ ตลอดจนมีมนุษย์ที่อาศัยที่แตกต่างกัน แต่ชมพูทวีปเป็นสถานที่เพียงแห่งเดียวที่พระโพธิสัตว์ผู้มีบารมีแก่กล้าทุกพระองค์จะมาประสูติ และตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

³³ เขตสีมาอาจเป็นสิ่งที่ปรากฏตามธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ ป่า หรือก้อนหิน แต่ต้องมีอยู่ด้วยกันอย่างน้อยสามแห่ง และต้องไม่ซ้อนทับกัน (น.ณ ปากน้ำ, **สีมาจากสมุทข่อยวัดสุทัศนเทพวราราม**, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๐), หน้า ๖๐-๖๖.)

ภาพประกอบที่ ๑๗๗ นิมิตส์ี่มาด้านทิศตะวันตกของวัดเทพศิรินทราวาส

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๗

การวิเคราะห์เพื่อออกแบบวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดเทพศิรินทราวาส

๗.๑ ความเป็นมา

เนื่องจากวัดเทพศิรินทราวาส เป็นพระอารามหลวงที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างเพื่ออุทิศพระราชกุศลพระราชทานแด่กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีพันปีหลวง และสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัย โดยโปรดเกล้าฯ ให้สร้างปฏิมากรรมในเขตสังฆาวาส จากนั้นจึงสร้างพระอุโบสถ และพระวิหารยอด สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปประจำพระชนมวารของกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี และสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัย แต่ภายหลังเมื่อไม่สามารถสร้างพระวิหารดังกล่าวให้แล้วเสร็จ จึงรื้อถอนไป ต่อมาเมื่อรัชกาลที่ ๗ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระอนุสรณ์สถานขึ้นทางทิศตะวันออกภายในเขตพุทธาวาส สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปประจำพระชนมวาร และพระศรีราชมงคลของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอของรัชกาลที่ ๕ ทั้งสองพระองค์ ทำให้วัดเทพศิรินทราวาสมีสถานะเปรียบเสมือนด้วยวัดประจำพระราชตระกูลในกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราวาส

อย่างไรก็ตามปัจจุบันยังไม่ปรากฏพระราชอนุสรณ์สถานของรัชกาลที่ ๕ ภายในวัดเทพศิรินทราวาส ดังนั้นผู้วิจัยจึงขออนุญาตเสนอแนวความคิดในการก่อสร้างอาคาร สำหรับเป็นพระบรมราชานุสรณ์ของรัชกาลที่ ๕ ในวัดเทพศิรินทราวาส และจากการศึกษาพบว่ารัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระราชสมภพในวันอังคารที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๓๘๖ ซึ่งถือว่าพระพุทธรูปประจำวันพระราชสมภพได้แก่พระพุทธรูปปางโปรดอสุรินทราหู ซึ่งเป็นพระพุทธรูปไสยาสน์ที่สำคัญอีกปางหนึ่ง ดังนั้นวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จึงเป็นงานวิจัยสำหรับการออกแบบวิหารพระพุทธไสยาสน์ในวัดเทพศิรินทราวาสโดยเฉพาะ

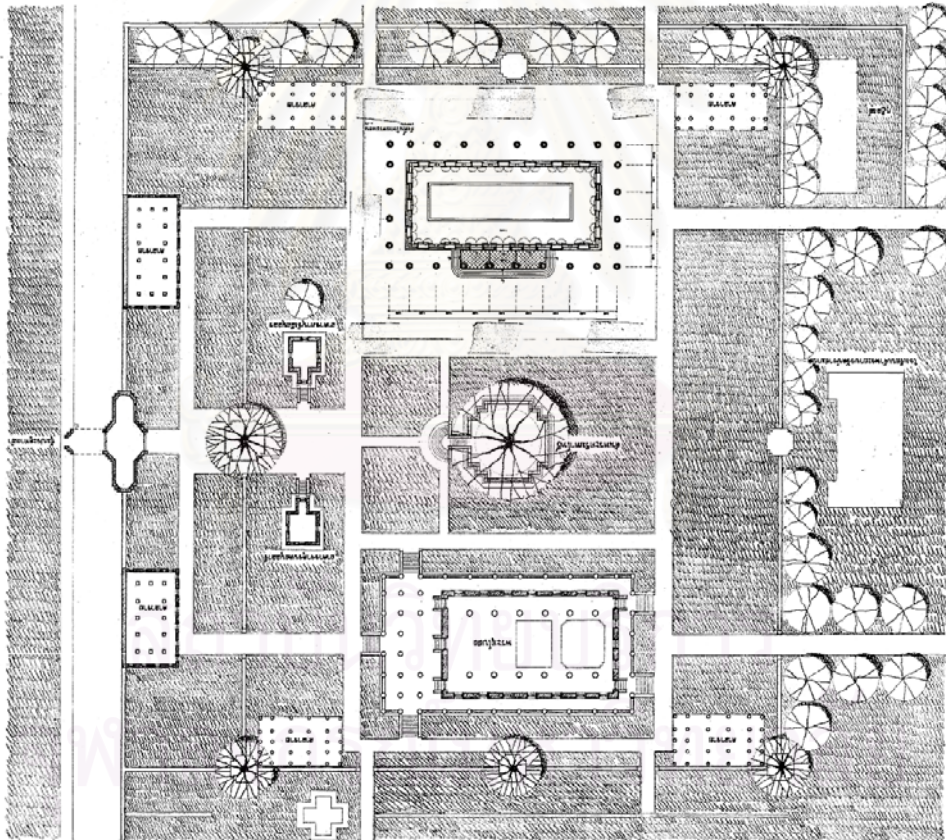
๗.๒ แนวความคิด และผลงานการออกแบบ

๗.๒.๑ การเลือกตำแหน่งที่ตั้ง และการวางผังบริเวณ

เนื่องจากผังบริเวณเดิมของเขตพุทธาวาสชั้นในของวัดเทพศิรินทราวาส เป็นผังที่มีอาคารสำคัญสองหลังวางขนานกัน คือพระอุโบสถ และพระวิหารยอด ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ ๗.๑ แต่เนื่องจากพระวิหารยอดถูกรื้อถอนไป ทำให้เกิดที่ว่างที่มีขนาดความกว้างและความยาวประมาณ ๔๔ เมตร ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ และเป็นพื้นที่ว่างที่มีขนาดใหญ่เพียงแห่งเดียวในวัด ที่สามารถสร้างอาคารขนาดใหญ่เช่นวิหารพระพุทธไสยาสน์

ดังนั้นจึงเลือกที่ตั้งของวิหารพระพุทธไสยาสน์ในบริเวณก่อสร้างพระวิหารยอดเดิม พร้อมทั้งวางอาคารไปตามแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก ขนานกับพระอุโบสถ อันเป็นลักษณะการวางผังตามแนวพระราชดำริเดิมของรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นผังบริเวณแบบสองแกนขนานกัน และมีต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นเจดีย์สถานสำคัญที่อยู่ ณ ใจกลางเขตพุทธาวาส

จากการศึกษาพบว่าวิหารพระพุทธไสยาสน์ที่วางผังตามแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก ส่วนใหญ่มักกำหนดให้พระพุทธไสยาสน์หันพระเศียรไปทางทิศตะวันออก และมีทางเข้าหลักของอาคารอยู่ด้านหน้าขององค์พระ เช่น วิหารพระพุทธไสยาสน์ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม หรือวิหารพระพุทธไสยาสน์ที่วัดมหาพฤฒาราม เป็นต้น แต่มักไม่นิยมสร้างพระพุทธไสยาสน์ให้หันพระเศียรไปทางทิศตะวันตก ดังนั้นการออกแบบวิหารพระพุทธไสยาสน์ที่วัดเทพศิรินทราวาสแห่งนี้ จึงกำหนดให้ทางเข้าหลักอยู่ทางด้านทิศเหนือ ตรงกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ อันเป็นประธานของวัด (ภาพประกอบที่ ๑๗๘)

ภาพประกอบที่ ๑๗๘ ผังบริเวณเขตพุทธาวาส วัดเทพศิรินทราวาสฯ (ที่มา: ศรีธธา เจริญรัตน์. แบบประกอบวิทยานิพนธ์ เรื่อง การศึกษาเพื่อการออกแบบวิหารพระนอนวัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร. ๒-๑๐ เม.ย. ๒๕๔๖.)

๘.๒.๒ การออกแบบวิหารพระพุทธไสยาสน์

๘.๒.๒.๑ ผังพื้น

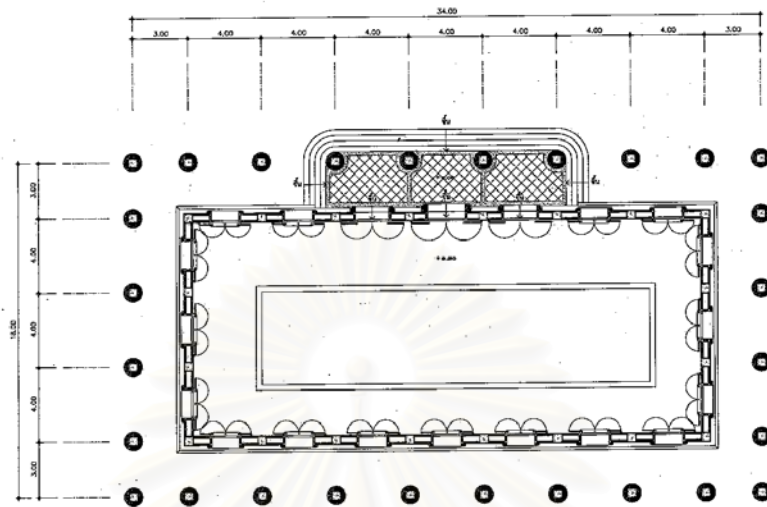
จากการศึกษาพบว่า การวางผังพื้นของวิหารพระพุทธไสยาสน์ สามารถทำได้หลายแบบ แต่รูปแบบการวางผังที่พบได้มากที่สุดได้แก่

๘.๒.๒.๑.๑ ผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางพระพุทธไสยาสน์ตามด้านยาวของอาคาร ภายในอาคารมีเสาร่วมใน สามารถเดินได้รอบองค์พระ ตัวอย่างเช่น วิหารพระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมกวรวิหาร วิหารพระพุทธไสยาสน์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดราชโอรสาราม เป็นต้น

๘.๒.๒.๑.๒ ผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางพระพุทธไสยาสน์ตามด้านยาวของอาคาร ภายในอาคารไม่มีเสาร่วมใน สามารถเดินได้รอบองค์พระ ส่วนมากเป็นวิหารที่ประดิษฐานพระพุทธไสยาสน์ขนาดเล็ก ซึ่งมีความยาวขององค์พระไม่เกิน ๒๐ เมตร เช่น วิหารพระพุทธไสยาสน์วัดมหาพฤฒาราม และวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดปรมัยยิกาวาส เป็นต้น

เนื่องจากวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดเทพศิรินทราวาส เป็นอาคารเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ ๕ เนื่องในวาระครบรอบวันคล้ายวันพระราชสมภพ ๑๕๐ ปี ในวันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๖ ดังนั้นจึงเลือกใช้ระบบโครงสร้างแบบเสาและคาน โดยอาศัยวัสดุก่อสร้างสมัยใหม่ คือคอนกรีตเสริมเหล็ก กับเหล็ก เพื่อความประหยัด และความคงทนถาวร การเลือกใช้ระบบโครงสร้างดังกล่าว ทำให้สามารถเพิ่มความยาวช่วงพาดด้านสกัดของอาคาร โดยไม่ต้องอาศัยเสาภายในอาคาร สำหรับรับน้ำหนักโครงสร้างหลังคา

ด้วยเหตุดังกล่าววิหารพระพุทธไสยาสน์ในวัดเทพศิรินทราวาส จึงมีผังพื้นตามข้อ ๘.๒.๒.๑.๒ กล่าวคือมีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีพาไล และเสารับชายคาโดยรอบ แต่ภายในวิหารไม่มีเสาร่วมใน และกำหนดให้มีความยาวช่วงพาดสองแบบ ได้แก่ ๑ เมตรสำหรับพาไล และ ๔ เมตรสำหรับคูหาที่ประดิษฐานพระพุทธไสยาสน์ นอกจากนั้นยังมีประตูทางเข้าสามแห่ง ตั้งทางทิศเหนือของวิหาร ประตูทางเข้าที่อยู่ตรงกลางมีความกว้าง ๒ เมตร เป็นทางเสด็จพระราชดำเนิน ส่วนประตูทางเข้าทั้งสองข้างที่อยู่ขนานกับประตูทางเสด็จพระราชดำเนิน กว้าง ๑ เมตร ๖๐ เซนติเมตร สำหรับเป็นประตูทางเข้า-ออกของประชาชนที่มาสักการะองค์พระพุทธไสยาสน์ (ภาพประกอบที่ ๑๗๕)

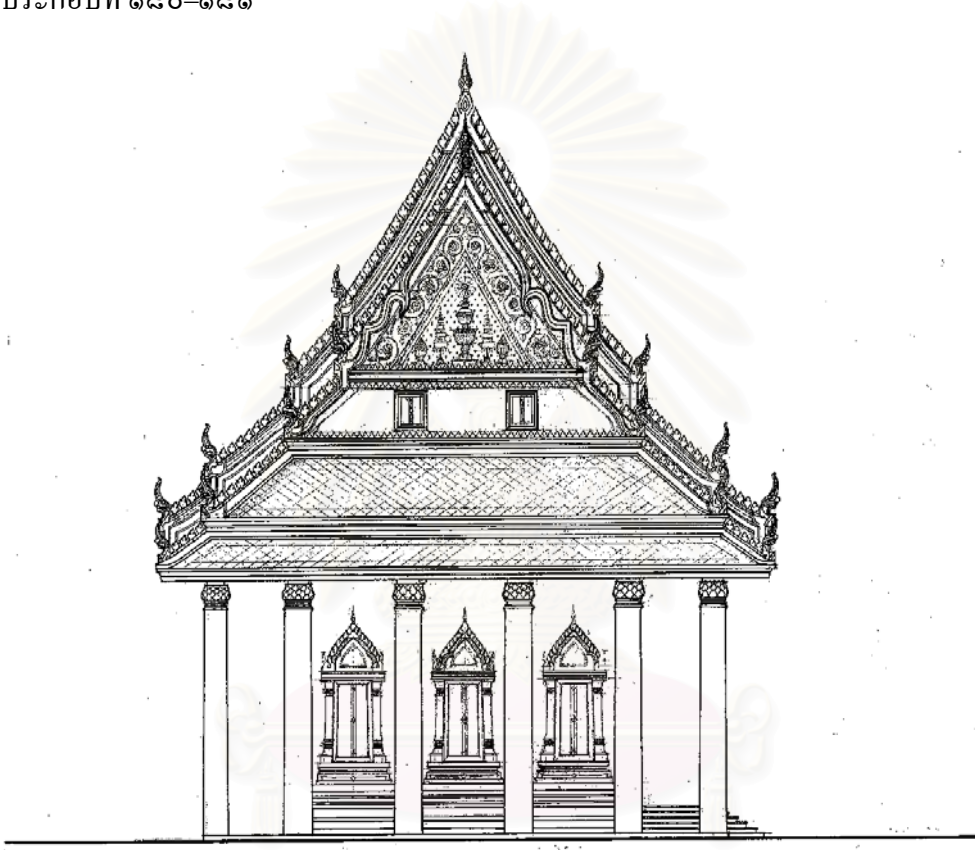

ภาพประกอบที่ ๑๗๕ ผังพื้นของวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดเทพศิรินทราวาสฯ (ที่มา: ศรัทธา เจริญรัตน์. แบบประกอบวิทยานิพนธ์ เรื่อง การศึกษาเพื่อการออกแบบ วิหารพระนอนวัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร. ๒๐-๒๕ เม.ย. ๒๕๔๖.)

๗.๒.๒.๒ รูปแบบสถาปัตยกรรมของวิหารพระพุทธไสยาสน์ จากการศึกษาพบว่ารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของวิหารพระพุทธไสยาสน์มีอยู่ด้วยกันหลายชนิด โดยอาจเป็นสถาปัตยกรรมไทยแบบประเพณี (เช่น วิหารพระพุทธไสยาสน์ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม) หรือแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๑ ประเพณี (เช่น วิหารพระพุทธไสยาสน์ในวัดราชโอรสาราม) อย่างไรก็ตามวิหารพระพุทธไสยาสน์ส่วนใหญ่มักเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ซึ่งมีความสูงของระดับพื้นภายในอาคารไม่เกิน ๑ เมตร และมีฐานเชิงที่มีความสูงไม่เกิน ๕๐ เซนติเมตร

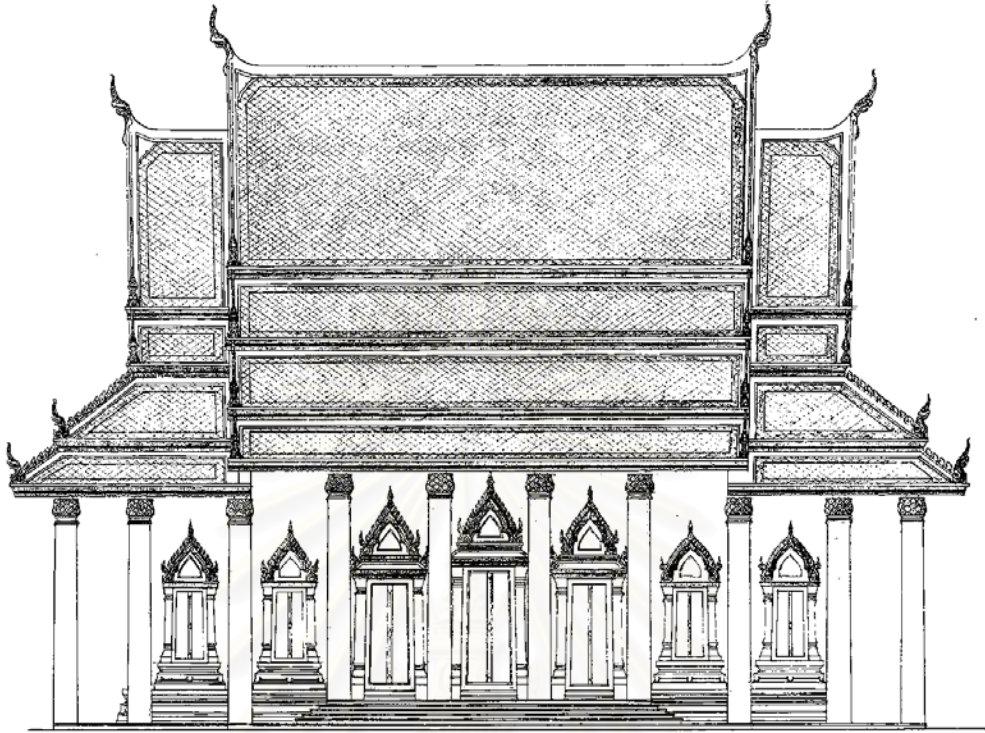
นอกจากนี้ภายในเขตพุทธาวาสของวัดเทพศิรินทราวาส มีอาคารสำคัญหลายหลัง ทำให้มีบริบททางสถาปัตยกรรมหลากหลายรูปแบบ แต่อาคารที่สำคัญที่สุดในเขตพุทธาวาส ได้แก่พระอุโบสถ ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ดังนั้นการออกแบบวิหารพระพุทธไสยาสน์ในวัดเทพศิรินทราวาสฯ จึงอาศัยรูปแบบสถาปัตยกรรมของพระอุโบสถเป็นหลัก เพื่อให้เกิดความกลมกลืนด้านทัศนียภาพ แต่ลดทอนขนาดอาคารลงเล็กน้อย เพื่อไม่ให้ข่มพระอุโบสถ

ดังนั้นวิหารพระพุทธไสยาสน์ในวัดเทพศิรินทราวาสฯ จึงเป็นอาคารทรงโรง ก่ออิฐถือปูนขนาดเจ็ดห้อง มีเสารับชายคาโดยรอบ หลังคาหน้าจั่วปีกนก มีชั้นลด ๒ ชั้น ๔ ตับ มุงกระเบื้องดินเผาเคลือบสีแสด มีเชิงสี่เหลี่ยมขาบ หน้าบันเป็นเครื่องก่ออิฐถือปูน มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ประดับกระเบื้องเซรามิกเคลือบสี บัวหัวเสาแบบบัวโถประดับด้วยกระเบื้อง เซรามิกเช่นเดียวกัน ชุ่มประคูดหน้าต่างแบบบันแถลง ฐานอาคารเป็นฐานปัทม์ขาลิงห้ที่มีความสูง ๑ เมตร ๖๐ เซนติเมตร ตั้งอยู่บนฐานเชิงห้ที่มีความสูงประมาณ ๒๐ เซนติเมตร (ภาพประกอบที่ ๑๘๐-๑๘๑)

ภาพประกอบที่ ๑๘๐ รูปด้านสกัดของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดเทพศิรินทราวาสฯ

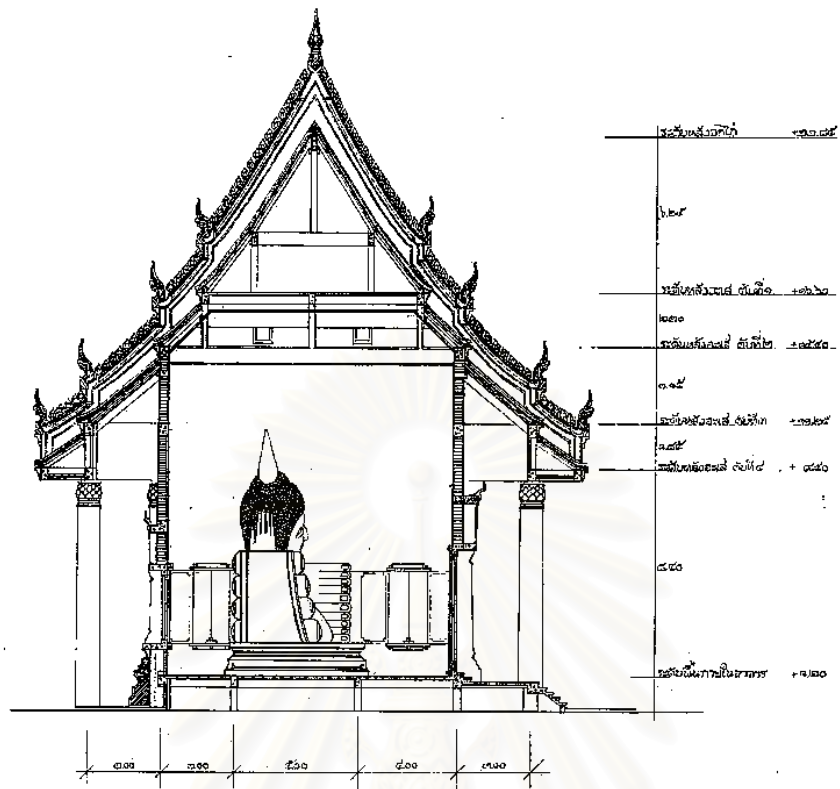
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

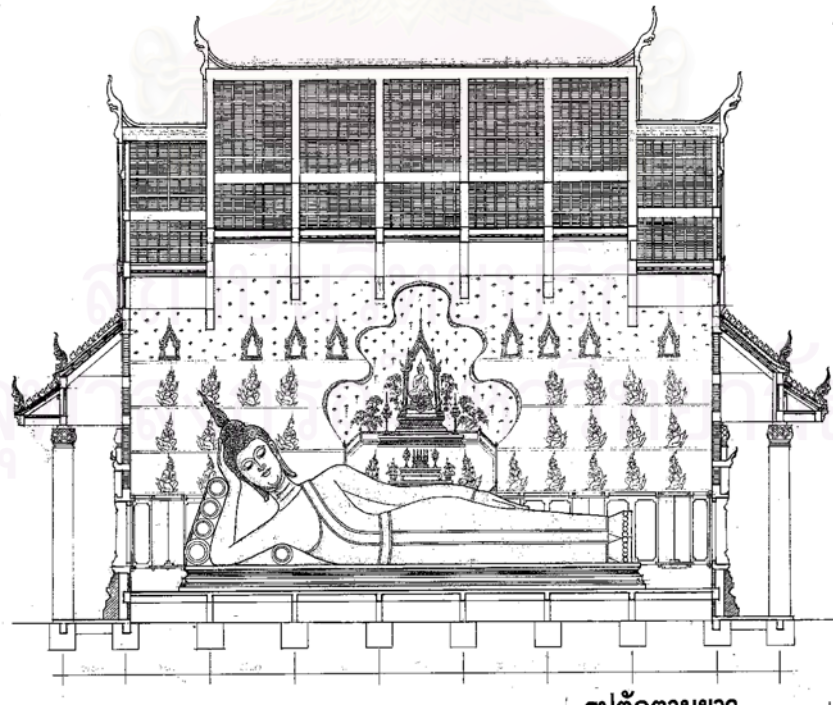
ภาพประกอบที่ ๑๘๑ รูปด้านตามยาวของวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดเทพศิรินทราวาสฯ

๓.๒.๒.๓ โครงสร้างและวัสดุ จากการศึกษพบว่าวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ส่วนใหญ่ มักเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน โครงสร้างอาคารเป็นเสาและคาน วัสดุก่อสร้างเป็นไม้ และมักมีความสูงของระดับพื้นภายในอาคารไม่เกิน ๑ เมตร (ยกเว้นเฉพาะวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ใน วัดราชโอรสาราม ซึ่งมีความสูงของระดับพื้นภายในอาคารถึงประมาณ ๒.๕๐ เมตร) และมักตั้งอยู่บนฐานเขียง ซึ่งมีความสูงจากระดับพื้นภายนอกไม่เกิน ๕๐ เซนติเมตร

ดังนั้นวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์วัดเทพศิรินทราวาสฯ เป็นอาคารทรงโรงก่ออิฐถือปูน ระดับพื้นภายในอาคารสูงจากระดับพื้นภายนอกประมาณ ๑.๕ เมตร แต่โครงสร้างอาคารเป็นระบบเสาและคานคอนกรีตเสริมเหล็ก โดยเสามีหน้าตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด ๖๐ เซนติเมตร มีความยาวช่วงพาด ๓-๔ เมตร คานที่รับน้ำหนักพื้นอาคารเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ซึ่งมีขนาดหน้าตัด ๒๐ x ๔๐ เซนติเมตร โครงสร้างหลังคาเป็นโครงสร้างเหล็ก ซ้อเอกมีความยาวช่วงพาด ๑๒ เมตร หน้าบันเป็นเครื่องก่อที่เรียกว่า “กระเท่เซ” บุผิวด้วยกระเบื้องเคลือบ ไม่มีไฉราหน้าจั่ว และเครื่องถ้ายอง วัสดุปูพื้นภายในและภายนอกอาคารเป็นหินอ่อน (ภาพประกอบที่ ๑๘๒-๑๘๓)

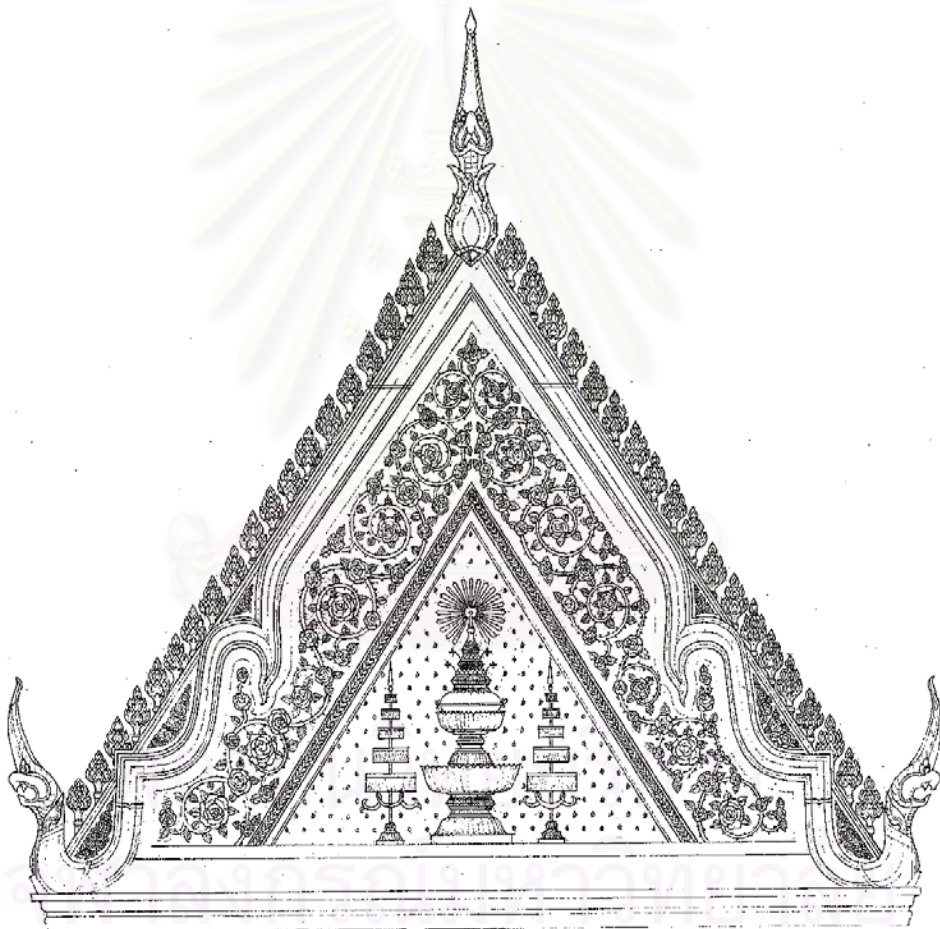
ภาพประกอบที่ ๑๘๒ รูปตัดตามขวางของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดเทพศิรินทราวาสฯ

ภาพประกอบที่ ๑๘๓ รูปตัดตามยาวของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดเทพศิรินทราวาสฯ

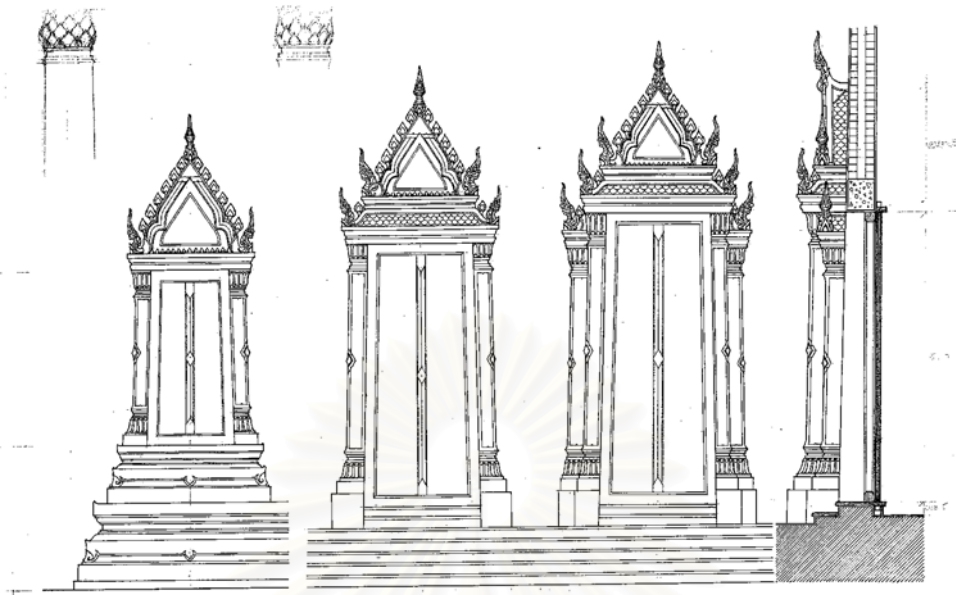
๑.๒.๒.๔ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

๑.๒.๒.๔.๑ หน้าบัน เป็นเครื่องก่ออิฐถือปูนประดับกระเบื้องเคลือบ แบ่งเป็นสองส่วน คือส่วนบน และส่วนล่าง โดยมีแนวเชิงชายที่ทำจากปูนปั้นคั่นกลาง หน้าบันส่วนบนวางลายประธานเป็นรูปตราพระจุลมงกุฏ หรือพระเกี้ยว ซึ่งเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์ของรัชกาลที่ ๕ ประดิษฐานอยู่บนพานแว่นฟ้าสองชั้น ขนาบด้วยฉัตรห้าชั้น ลายประกอบเป็นลายกระหนกก้านขดแบบประยุกต์ โดยกำหนดให้ปลายลายเป็นรูปดอกกุหลาบ อันมีความหมายถึงวังสวนกุหลาบในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเป็นสถานที่ที่รัชกาลที่ ๕ ประทับเมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ หน้าบันส่วนล่างเป็นช่องเปิดสองช่อง สำหรับนำแสงเข้ามาภายในอาคาร (ภาพประกอบที่ ๑๘๔)

ภาพประกอบที่ ๑๘๔ หน้าบันของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดเทพศิรินทราวาส

๑.๒.๒.๔.๒ ชุ่มประตุน้ำต่าง เป็นลายปูนปั้นปิดทองรูปดอกพุดตาน หรือที่เรียกว่า “ลายอย่างเทศ” มีการเดินเส้นเป็นกรอบโดยรอบชุ่ม ด้านบนสุดของชุ่มทำเป็นรูปในวงกลม ภายในวงกลมมีรูปดอกพุดตาน (ภาพประกอบที่ ๑๘๕)

ภาพประกอบที่ ๑๘๕ ชุ่มประตู่ ชุ่มหน้าต่าง และฐานของวิหารพระพุทธไสยาสน์
วัดเทพศิรินทราวาส

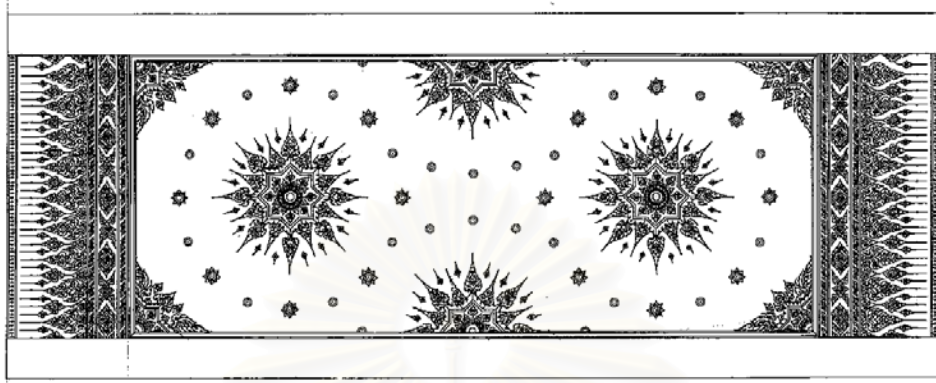
๑.๒.๒.๔.๓ บานประตู่หน้าต่าง เป็นบานประตู่ไม้ มีสองขนาด บานประตู่ใหญ่ที่อยู่ตรงกลางเป็นทางเสด็จพระราชดำเนิน มีความสูงประมาณ ๔.๕ เมตร บานประตู่รองซึ่งอยู่ขนานบานประตู่ใหญ่ทั้งสองข้างมีความสูงประมาณ ๔ เมตร บานหน้าต่างมีความสูงประมาณ ๓ เมตร ด้านนอกเป็นลายปั้นปูนบนไม้รูปอสุรินทราหู ซึ่งเป็นที่มาของคติความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธไสยาสน์ปางโปรดอสุรินทราหู

๑.๒.๒.๔.๔ เสา เป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก หน้าตัดเสาเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีขนาดหน้าตัด ๖๐ เซนติเมตร แต่ก่ออิฐถือปูนโดยรอบจนกระทั่งมีหน้าตัดเป็นรูปวงกลมขนาด ๑ เมตร เพื่อให้เกิดความกลมกลืนกับพระอุโบสถ บัวปลายเสาเป็นบัวโก มีความหมายถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ ขณะที่พระอุโบสถ ซึ่งสร้างอุทิศแด่กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราธิบดี มีบัวหัวเสาเป็นรูปบัวจวงกล อันมีความหมายถึงบัวที่บานแล้ว

๑.๒.๒.๔.๕ ฐานอาคาร เป็นฐานบัวขาสิงห์ลูกแก้วอกไก่ที่มีความสูงประมาณ ๑ เมตร ๖๐ เซนติเมตร (ภาพประกอบที่ ๑๘๕) ซึ่งเท่ากับความสูงของฐานพระอุโบสถ และใกล้เคียงกับฐานอาคารของพระอนุสรณ์สถานทั้งสองแห่ง ที่รัชกาลที่ ๑ ทรงสร้างอุทิศแด่สมเด็จพระปิตุลาทั้งสองพระองค์

๘.๒.๒.๕ การตกแต่งภายในอาคาร

๘.๒.๒.๕.๑ จิตรกรรมบนฝาเพดาน ฝาเพดานของวิหารพระพุทธไสยาสน์เป็นไม้ เขียนลายปิดทองล่องชาดเป็นรูปดาวเพดาน (ภาพประกอบที่ ๑๘๖)

ภาพประกอบที่ ๑๘๖ ภาพลายปิดทองล่องชาดบนฝาเพดานของวิหารพระพุทธไสยาสน์ (ที่มา: สมโชค สิ้นบุญกุล. แบบประกอบวิทยานิพนธ์ เรื่อง การศึกษาเพื่อการออกแบบวิหารพระนอนวัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร. ๒๔-๒๘ เม.ย. ๒๕๔๖.)

๘.๒.๒.๕.๒ จิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารพระพุทธไสยาสน์ เนื่องจากวัดเทพศิรินทราวาสเป็นวัดที่รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่ออุทิศพระราชกุศลพระราชทานแด่กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวง และเป็นการแสดงพระราชกตเวทิตาอย่างใหญ่หลวง ดังนั้นจึงเลือกใช้ภาพจิตรกรรมฝาผนังจากพุทธประวัติเรื่องโปรดพระพุทธมารดา ซึ่งแสดงพระพุทธประวัติตอนที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปโปรดพระพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ โดยทรงเทศนาพระอภิธรรมปิฎกเจ็ดคัมภีร์^๑ เป็นเหตุให้พระพุทธมารดาได้ดวงตาเห็นธรรม เป็นพระโสดาบันบุคคล^๒ อันเป็นการแสดงพระกตเวทิตาอย่างใหญ่หลวงเช่นเดียวกัน (ภาพประกอบที่ ๑๘๗)

^๑ คัมภีร์ในพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยปรมัตถธรรม คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน มีอยู่ด้วยกันทั้งหมดเจ็ดคัมภีร์คือ ธรรมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และปฏิฐาน

^๒ พระอริยบุคคลเบื้องต้นในพระพุทธศาสนา ผู้มีศรัทธาในพระรัตนตรัยอย่างมั่นคง และจะไม่ไปเกิดในอบายภูมิ ๔ (วรรณสิทธิ ไวยะเสวี ผู้รวบรวม, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ เล่ม ๑ จิตปรมัตถ์, (กรุงเทพฯ: ทิพยวิสุทธี, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓๐-๑๔๓.)

๘.๒.๒.๕.๑ พระพุทธไสยาสน์ มีความยาวประมาณ ๒๑ เมตร
 ประทับนอนในท่าสี่หาไสยา ตะแคงขวา ยกพระหัตถ์ขวาประคองพระเศียร มีหมอนรองเป็น
 รูปทรงกระบอกซ้อนกันสี่ใบ ที่พระบาทมีลายลงรักปิดทองเป็นรูปมงคละ ๑๐๘ ประการ

ภาพประกอบที่ ๑๘๓ ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องโปรดพระพุทธมารดา ในภาพจะเห็นองค์
 สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่บนพระแท่นบัณฑุกัมพล
 ศิลาอาสน์ ซึ่งเป็นพระแท่นที่ประทับของพระอินทร์ ผู้ปกครอง
 สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ส่วนพระพุทธมารดา (ซึ่งขณะนั้นเป็นต้นคุณิต
 เทพบุตร ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นดุสิต) จะประทับนั่งประคองอัญชลี
 อยู่ทางด้านขวาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ขณะที่พระอินทร์
 ประทับด้านซ้าย ทายของดอกไม้ในแจกันเครื่องบูชาเป็นภาพดอก
 รำแพน ซึ่งเป็นพระนามเดิมของกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี
 (ที่มา: สมโชค สิ้นบุญกุล, แบบประกอบวิทยานิพนธ์ เรื่องการศึกษา
 เพื่อการออกแบบวิหารพระนอนวัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร,
 ๑๕-๒๔ เมษายน ๒๕๔๖.)

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

การศาสนา, กรม. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๔. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๘.

กัษรเทพ กระต่ายทอง. “คติความเชื่อการสร้างรอยพระพุทธรูปและรูปมณฑล” ใน หนังสือที่ระลึกพระราชพิธียกฉัตรมณฑลและสมโภชพระพุทธรูป. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๒. (กระทรวงศึกษาธิการและจังหวัดสระบุรี จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๒)

คัมภีร์สารัตถดสังคหแปล เล่ม ๑-๒-๓. ไม่ปรากฏนามผู้แปล. พิมพ์ครั้งที่ ๕. พระนคร: เลียงเชียง, (ม.ป.ป.).

คึกเดช กันตามระ. การศึกษาวิวัฒนาการ และการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของศิลปะและสังคมจากรูปลักษณ์พระพุทธรูปปฏิมากร. (ม.ป.ท.): สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๕. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พิมพ์พระราชทานแจกในงานศพ พันตรีหม่อมเจ้าไตรทิพเทพสุด เทวกุล ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๕ ตุลาคม ๒๕๐๕)

จิตร บัวนุศย์. ศิลปะพระพุทธรูปในประเทศไทย. พระนคร: โรงพิมพ์อำพลพิทยา, ๒๕๐๑.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒.

เฉลิมพระยศเจ้านาย ฉะบับมีพระรูป. ๒ เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๘.

ชลิต ชัยครรชิต. “เมืองเสมาคือศูนย์กลางศรีกาญจนาศะ,” ใน ศรีจนาศะ รัฐอิสระราบสูง. สัจจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๕. หน้า ๑๒๕-๑๓๐.

ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: ศรีบุญอุตสาหกรรมพิมพ์, ๒๕๓๗.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. ความทรงจำ. ชนบุรี: รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๔.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. ตำนานพระพุทธเจดีย์. พระนคร: แพรวพิทยา, ๒๕๑๔.

คำรกราชานุกาพ, สมเด็จพระเทพฯ. ตำนานอุทยานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส กับตำนานมโหรี.

พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐.

คำรกราชานุกาพ, สมเด็จพระเทพฯ. เที้ยวเมืองพม่า. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๕.

ทงศักดิ์ รัตนสุคนธ์. การศึกษาพระวินัยปิฎกเพื่อเข้าใจแนวความคิดและวิวัฒนาการของพุทธสถานในอินเดีย. วิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต ภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔.

ชงทอง จันทรางศุ, เรียบเรียง. วิชัย โปษยะจินดา และคณะ, บรรณาธิการ. มหาธาตุ.

พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๔.

ชัชชัย สันติสุข. “ป่าสาละ” ใน วารสารราชบัณฑิตยสถาน ๒๔ (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม ๒๕๔๒). กรุงเทพฯ: ทิพยวิสุทธิ์, ๒๕๔๒.

ธำรงค์ศักดิ์ อายุวัฒน์. ราชสกุลจักรีวงศ์ และราชสกุลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (ภาคต้น).

พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๑.

น. ณ ปากน้ำ. พุทธประติมากรรมในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ,

๒๕๓๓.

น. ณ ปากน้ำ. สมุดภาพประวัติศาสตร์ศิลปะสยามประเทศ ศิลปะก่อนกรุงศรีอยุธยา. พิมพ์ครั้งที่ ๑.

กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๑.

น. ณ ปากน้ำ. สยามศิลปะ จิตรกรรม และสถาปัตยกรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ,

๒๕๓๘.

น. ณ ปากน้ำ. สีมากตา สมุดข่อยวัดสุทัศนเทพวราราม. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๐.

นพวัฒน์ สมพันธ์. ลายปูนปั้น งานช่างประณีตศิลป์ของไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์

การศาสนา, ๒๕๔๐.

นริศรานุกาพ, สมเด็จพระเทพฯ. สำนัสมเด็จ เล่ม ๔. พิมพ์ครั้งที่ ๑. พระนคร: องค์การค้า

ของคุรุสภา, ๒๕๐๕.

นริศรานุกาพ, สมเด็จพระเทพฯ. จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก. พระนคร: โรงพิมพ์พระ

จันทร์, ๒๕๐๖.

นันทนา ชุตินวงศ์. รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ,

๒๕๓๓.

เนตรนภิศ นาควัชระ, ปิยนาด บุนนาค, และ จุลทรรศน์ พยายามานนท์. วัดในกรุงเทพฯ.

พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

เนชั่นแนลจีโอกราฟฟิกฉบับพิเศษ สยามและเพื่อนบ้าน ภาพและรายงานพิเศษจากอดีต. กรุงเทพฯ:

อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, (ม.ป.ป.).

เน่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. สถาปัตยกรรมในพระบรมมหาราชวัง. ๒ เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์กรุงเทพฯ, ๒๕๓๑.

เน่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. และวาทัญญู เทพหัสดิ. ช่างหลวง ผลงานการออกแบบสถาปัตยกรรมไทย

ของ ม.ร.ว. มิตราธรรณ เกษมศรี. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยาม, ๒๕๓๕.

บรมโกศ, สมเด็จพระเจ้า. “โคลงฉันเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าท้ายสระ” ใน ศิลาจารึกประวัติ

วัดป่าโมกวรวิหาร ด้านหลังขององค์พระพุทธรูปไสยาสน์วัดป่าโมกวรวิหาร.

บริบาลบุรีภัณฑ์, หลวง. พระพุทธรูปสมัยต่างๆในประเทศไทย. พระนคร: ชวนพิมพ์, ๒๕๐๕.

(พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานศพ นางประดิษฐภักดี (ซู้) กาญจนเสถียร) ณ ศาลา

เทพประสิทธิ์ วัดนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ วันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๕)

ปฐมสมันตปาสาทิกาแปล เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,

๒๕๔๐.

ปรมาณูจิตชินโรต, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. ปฐมสมโพธิกถา. กรุงเทพฯ: สมใจการ

พิมพ์, ๒๕๓๕.

ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง,

๒๕๔๔.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๘-๒๔๑๑. พิมพ์ครั้งที่ ๑. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา,

๒๕๐๔.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘๒ เรื่องพระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม

กรุงลอนดอน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (ม.ป.ท.), ๒๕๓๗.

ประณีต ก้องสมุทร และคณะ. พระพุทธประวัติ “คุยกันวันพุธ” เล่ม ๒๘. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพฯ: ทิพยวิสุทธี, ๒๕๔๒.

ประวัติวัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,

๒๕๔๒. (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระศาสนโสภณ (ไย ภททียเถร)

ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๒.)

ประวัติวัดปรมัยยิกาวาส โลกภยิต กับท่านายฝั้น. กรุงเทพฯ: เท็คโปรโมชั่น แอนด์ แอดเวอร์ไทซิ่ง, ๒๕๔๐. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระไตรสรณรัช (มาลัย บุปผาโม) ณ ปราสาทห้ายอด วัดปรมัยยิกาวาส)

ประวัติวัดมหาพฤฒารามวรวิหาร. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

ปรีชา นุ่นสุข. ศิลปะศรีลังกา. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๑.

แผนที่ทหาร, กรม. แผนที่กรุงเทพระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๔๗๕. กรุงเทพฯ: กรมแผนที่ทหาร, ๒๕๒๗.

แผนที่ทหาร, กรม. แผนที่ประเทศไทย มาตรฐาน ๑ : ๕๐,๐๐๐ ระวัง 5036 I ลำดับชุด L7017 อำเภอบางบัวทอง. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

แผนที่ทหาร, กรม. แผนที่ประเทศไทย มาตรฐาน ๑ : ๕๐,๐๐๐ ระวัง 5037 I ลำดับชุด L7017 อำเภอผักไห่. พิมพ์ครั้งที่ ๑.

แผนที่ทหาร, กรม. แผนที่ประเทศไทย มาตรฐาน ๑ : ๕๐,๐๐๐ ระวัง 5136 IV ลำดับชุด L7017 จังหวัดนนทบุรี. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

แผนที่ทหาร, กรม. แผนที่ประเทศไทย มาตรฐาน ๑ : ๕๐,๐๐๐ ระวัง 5137 IV ลำดับชุด L7017 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

แผนที่ทหาร, กรม. แผนที่ประเทศไทย มาตรฐาน ๑ : ๕๐,๐๐๐ ระวัง 5137 III ลำดับชุด L7017 จังหวัดปทุมธานี. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

แผนที่เล่มฉบับภาษาไทย โลกของเรา 2 เพื่อนบ้านของเราทุกทวีป. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, (ม.ป.ป.).

พ.สุวรรณ. หลักบูชาพระประจำวันเกิดเสริมดวงชะตามั่นคง. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: บ้านมงคล, ๒๕๔๑.

พระคัมภีร์อนาคตวงศ์. แปลโดย ประภาส สุรเสน. กรุงเทพฯ: สุรวัดน์, ๒๕๔๐.

พระไตรปิฎกฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย: พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ ๕ ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ ภาคที่ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗. (มหามกุฏราชวิทยาลัยพิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์)

พระไตรปิฎกฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย: พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ ๓ ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ภาคที่ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑. (มหามกุฏราชวิทยาลัยพิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์)

- พระไตรปิฎกฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย: พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ ๒ ทีฆนิกาย มหาวรรค**
ภาคที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
(มหามกุฏราชวิทยาลัยพิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปีแห่งพระราชวงศ์จักรี
กรุงรัตนโกสินทร์)
- พระไตรปิฎกฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย: พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ ๔ อังคุตตรนิกาย สัตตก-**
อัฐก-นวกนิบาต. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
(มหามกุฏราชวิทยาลัยพิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี
กรุงรัตนโกสินทร์)
- พระไตรปิฎกฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ ๒ วิภังค์ ภาคที่ ๒.**
พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
(มหามกุฏราชวิทยาลัยพิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี
กรุงรัตนโกสินทร์)
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ ๑๐: พระสูตรตันตปิฎก เล่ม ๒ ทีฆนิกาย มหาวรรค.**
พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา, ๒๕๒๑.
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ ๒๑: พระสูตรตันตปิฎก เล่ม ๑๓ อังคุตตรนิกาย**
จตุกนิบาต. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา, ๒๕๒๑.
- พระมหาบุรุษลักษณะ.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. พระนคร: โรงพิมพ์เจริญธรรม, ๒๕๑๐. (พิมพ์แจกในงาน
หล่อพระพุทธรูปปางนาคปรก และรูปพระเทพสังวรวิมล ณ วัดเจริญสุขารามวรวิหาร
อำเภอบางคณาฬี จังหวัดสมุทรสงคราม วันที่ ๒๖-๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๐)
- พระราชปูจฉาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑-รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๒.** พิมพ์ครั้งที่ ๑.
พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๓.
- พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.** พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๒๑. (พิมพ์เนื่องในงานฉลองครบรอบ ๘๔ ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย
ในพระบรมราชูปถัมภ์)
- พหูพลวง. คติสยาม.** พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๐.
พิมพ์ธรรมราชบัณฑิต (ชอบ อนุจารีมหาเถระ), พระ. ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ.
พิมพ์ครั้งที่ ๒. (ม.ป.ท.), ๒๕๔๑.
- พิริยะ ไกรฤกษ์.** “การปรับเปลี่ยนยุคสมัยของพุทธศิลป์ในประเทศไทย,” ใน **เมืองโบราณ ๒๕**
(เมษายน-มิถุนายน ๒๕๔๒): หน้า ๑๐-๔๓.
- พินยอนทรนาค เชาฐรี. พุทธสถานในอินเดียโบราณ.** แปลโดย สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย
วัดบวรนิเวศวิหาร. พระนคร: ประชาชน, ๒๕๑๔.

- ไพรัตน์ สูงกิจบูลย์. **เที่ยวเมียนมาร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: อทิตตา, ๒๕๔๕.
- มนต์ชัย เทวัญวโรปกรณ์. **พลิกประวัติศาสตร์สุโขทัย ฉบับ ๗๐๐ ปีกำเนิดลายสือไท**.
พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๒๖.
- มงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธบาท (อรรถกถา พุทธปาทลภณ). แปลโดย วิรัตน์ อุณาทรวรางกูร.
กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๐.
- มานิต วัลลิโกดม. **ทักษิณรัฐ**. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๓๐.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๒๕.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. ๒๕๓๐**.
พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๑.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **ศิลปกรรมไทย : พระพุทธปฏิมา พระบรมมหาราชวัง วัด เรือนไทยภาคกลาง**.
พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๑.
- ราชเลขาธิการ, สำนัก. **ศิลปกรรมวัดบวรนิเวศวิหาร**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘.
- ราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต), พระ. **พจนานุกรมฉบับพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**.
พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: ค่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๒๘.
- โลกศตวรรษโชครตนคนฐึ**. แปลโดย บุญเลิศ เสนานนท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์
การพิมพ์, ๒๕๔๓.
- วงศ์ไพบูลย์ ชัยชนะ. “ป่าโมก, อำเภอ,” ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๘ บุหลัน
ลอยเลื่อน, เพลง-พรหมพิราม, อำเภอ**. กรุงเทพฯ: สยามเพรส, ๒๕๔๒. หน้า ๓๖๕๖-
๓๖๖๒.
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. **ตำนานวัดบวรนิเวศ ภาค ๑**. พระนคร:
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๕.
- วรรณสิทธิ์ ไวทยะเสวี, ผู้รวบรวม. **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๑
จิตปรมัตถ์**. กรุงเทพฯ: ทิพยวิสุทธี, ๒๕๔๒.
- วิชาการ, กรม. **กระทรวงศึกษาธิการ. พระพุทธรูปที่สำคัญในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑.
กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๗.
- วิมลธรรมาภรณ์, พระครู. **เจ้าอวาตวัดปรมัยยิกาวาส. สัมภาษณ์, ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๔๔**.
- ศรีศักร วัลลิโกดม. “ลุ่มน้ำแม่กลอง,” ใน **ลุ่มน้ำแม่กลอง: พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม**.
พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: พิมพ์เนศ พรินติ้ง เซนเตอร์, ๒๕๓๖. หน้า ๒๔-๖๒. (จัดพิมพ์
เนื่องในวโรกาส สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนิน
ทรงเปิดพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง วันศุกร์ที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๖)

- ศิลปากร, กรม. ทะเบียนโบราณสถานทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๑ พ.ศ. ๒๔๗๘-๒๕๒๓.
พิมพ์ครั้งที่ ๑. [ม.ป.ท.], ๒๕๓๓.
- ศิลปากร, กรม. ทะเบียนโบราณสถานทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๓ พ.ศ. ๒๕๓๔-๒๕๓๕.
พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.
- ศิลปากร, กรม. ทะเบียนโบราณสถานในเขตกรุงเทพมหานคร และปริมณฑล. พิมพ์ครั้งที่ ๑.
กรุงเทพฯ: โอเอส พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๕.
- ศิลปากร, กรม. ทะเบียนโบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ ๑. กรุงเทพฯ: ป.สัมพันธ์พาณิชย์,
๒๕๓๗.
- ศิลปากร, กรม. นำชมอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ:
ศรีเมืองการพิมพ์, ๒๕๔๓.
- ศิลปากร, กรม. ประวัติวัดชัยพฤกษมาลา วัดราชโอรสาราม วัดเฉลิมพระเกียรติ. [ม.ป.ท.],
๒๕๐๕. (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงดชาวัลย์ ณ อยุธยา
ต.จ. ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๖)
- ศิลปากร, กรม. พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. [ม.ป.ท.], ๒๕๑๑.
(รวบรวมจัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจำรัส เกียรติก้อง ณ เมรุ
วัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๑)
- ศิลปากร, กรม. วัดสำคัญสมัยรัตนโกสินทร์. [ม.ป.ท.], ๒๕๒๕.
- ศิลปากร, กรม. กองโบราณคดี. ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. พิมพ์ครั้งที่ ๑.
กรุงเทพฯ: หัดดศิลป์, ๒๕๓๑.
- ศิลปากร, กรม. กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. พระพุทธรูปสำคัญ. พิมพ์ครั้งที่ ๑.
กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๓.
- ศิลปากร, กรม. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. แบบก่อสร้างเพื่อการบูรณะวิหารพระพุทธไสยาสน์
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม แผ่นที่ ๑-๔. สุวรรณ ชนิตวัฒน์, อาโรจน์ วุฒิชัยนันท์,
และ อุไรวรรณ ตันติพงษ์, ผู้เขียนแบบ.
- ศิลาจารึกประวัติพระพุทธไสยาสน์วัดอัมพวัน อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี.
ศุภวัฒน์ เกษมศรี. พ.อ.ม.ร.ว., บรรณาธิการ. มหาเจษฎาบดินทรานุสรณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑.
กรุงเทพฯ: อักษรสัมพันธ์, ๒๕๓๑.
- ส.พลายน้อย. ความรู้เรื่องตราต่างๆ พระราชลัญจกร. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น,
๒๕๒๗.
- สงวน รอดบุญ. พุทธศิลป์สุโขทัย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๓.

สมเกียรติ โล่ห์เพชรรัตน์. พระพุทธรูป ศิลปะสมัยอยุธยา. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๕.

สมโชค สิ้นบุญ. การศึกษาเรื่องมณฑลพระพุทธรูป และมณฑลพระพุทธรูปจำลอง. รายงานประกอบวิชาการศึกษาศาปตยกรรมชั้นสูง ภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔. (เอกสารไม่ตีพิมพ์)
สมมติอมรพันธุ์, กรมพระ. ตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๔๒.

สมัย สุทธิธรรม. เมืองโบราณเสมา. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๔๒.

สัมพิพัฒน์พรหมจริยาจารย์ (บุญ), พระครูปลัด. ตำนานพระพุทธรูปสำคัญวัดพระเชตุพน. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๔.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยในสมัยอินเดียน, ลังกา, ชาว, จาม, ขอม, พม่า, ลาว. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๕.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. และสันติ เล็กสุขุม. เที้ยววงเจดีย์ที่พม่าประเทศ. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๕.

เสมอใจ พูลสุวรรณ. สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ถึง ๒๔. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕.

เสถียร โปธินันทะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๔.

เสถียร โปธินันทะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

อลิสรา รามโกมุท. เกาะเกร็ด: วิถีชีวิตชุมชนมอญริมน้ำเจ้าพระยา. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: สมาพันธ์, ๒๕๔๒.

ภาษาอังกฤษ

Brown, Percy. **Indian Architecture (Buddhist and Hindu)**. 6th ed. Bombay: D.B. Taraporevala sons and co. private ltd., 1971.

Dohring, Karl. **Buddhist Temples in Thailand**. Bangkok: White Lotus, 1997.

Huntington, Susan L. **The Art of Ancient India**. 3rd edit. New York: Weatherhill, 1999.

Luce, Gordon H. **Old Burma and Early Pagan**. 3 vols. Locust valley, New York: J. J. Augustin, 1969-1970.

Matics, K.I. **A History of Wat Phra Chetupon and its Buddha Images.** Bangkok: The Siam Society, 1979.

Tadgel, Christopher. **The History of Architecture in India.** 2nd ed. London: Phaidon, 1998.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

การศาสนา, กรม. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

การค้นคว้าและเขียนรายงาน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: ภาควิชาบรรณารักษศาสตร์
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

ไขแสง สุชะวัฒนะ. การวิจัยเพื่อทราบปีที่สร้างและปฏิสังขรณ์ พระอารามที่มีลักษณะ
สถาปัตยกรรมเลียนแบบจีนในตอนปลายรัชกาลที่ ๒ และตลอดรัชกาลที่ ๓
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: สหประชาพานิชย์, ๒๕๓๐.

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้า. เจ้าชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร: อักษรสมัย,
๒๕๑๔.

ทรงยศ วีระทวีมาศ. สถาปัตยกรรมสุโขทัย. (ม.ป.ท., ม.ป.ป.)

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓. พระนคร: โรงพิมพ์
โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๘๑.

นรินทรเทวี, กรมหลวง. จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พิมพ์ครั้งที่ ๕. พระนคร: โรงพิมพ์พระ
จันทร์, ๒๕๐๘.

นันทาภิวัดน์, พระครู. เจ้าอาวาสวัดคู่อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี. สัมภาษณ์,
๒ พฤศจิกายน ๒๕๔๔.

แน่น้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. และคณะ. องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ ๑.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

บรรเจิด อินทุภรขง. ราชสกุลพระบรมราชวงศ์จักรี. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา,
๒๕๓๘.

ประจักษ์ศิลปาคม, กรมหลวง. ตัวอย่างหนังสือสยามประทีพของกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม.
พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๘.

ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. รัชกาลที่ ๓ กับการสร้างวัดสำคัญ กำเนิดตุ๊กตาดีลาเงิน. พิมพ์ครั้งที่ ๑.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ชมรมเด็ก, ๒๕๔๔.

ประยุทธ์ สิทธิพันธ์. ปิยมหาราชินีกับพระราชพิธีประจำชาติ. กรุงเทพฯ: เทพพิทักษ์การพิมพ์,
๒๕๒๒.

ประวัติพระพุทธไสยาสน์วัดขุนอินทประมูล. พระนคร: สยามมิตรการพิมพ์, ๒๕๑๑.

ปิยนาด (นิโครธา) บุณนาค. ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกา สมัยโบราณถึงก่อนสมัย
อาณาจักรม และ ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย. กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ผู้เฒ่าเล่ามา. ตำนานวัดอุสสถานต่างๆซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา และ
กรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย พระบรมราชชนนีพันปีหลวง. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ:
อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๐. (ราชบัณฑิตยสถาน และราชบัณฑิตยสถาน พิมพ์ จัดพิมพ์ใน
งานบำเพ็ญกุศล อุทิศถวายแด่กรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย พระบรมราชชนนีพันปีหลวง
แห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๐
ณ วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร จังหวัดนนทบุรี)

พระคัมภีร์อุปลวงศ์ ตำนานว่าด้วยการสร้างพระสถูปเจดีย์. พระนคร: นนทชัย, ๒๕๑๑.

(พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางอนุ ทองไข่มุกด์ ณ สุสานหลวง
วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ.๒๕๑๑)

พิพัฒน์ พงศ์พิพร. ภาพมุมกว้างของกรุงเทพพระมหานครในสมัยรัชกาลที่ ๔: การค้นพบใหม่.
กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๔.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. หาดพระ หาดเจ้า. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๕.

มอฟเฟ็ต, เอ็บบ็อท โลว์. แผ่นดินพระจอมเกล้า. แปลโดย นิจ ทองโสภิต. พิมพ์ครั้งที่ ๑.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๐.

เมตตานนโท ภิกขุ. เหตุเกิด พ.ศ. ๑. ๒ เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: พระอาทิตย์, ๒๕๔๕.

เรื่องพระปฐมเจดีย์ กรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่. (ม.ป.ท., ม.ป.ป.) (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ใน
งานพระราชทานเพลิงศพนางวร สาดรพันธุ์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม)

วัดโปรดเกศเชษฐาราม และทำเนียบสถูปวงส์ เกตุทัต หงสกุล บุษปะเกศ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๔๑.

ศิลปากร, กรม. การขึ้นทะเบียนโบราณสถานภาคเหนือในเขตความรับผิดชอบของหน่วยศิลปากร
ที่ ๔ ตามโครงการสำรวจ และขึ้นทะเบียนโบราณสถานของกองโบราณคดี. [ม.ป.ท.],
๒๕๒๕.

ศิลปากร, กรม. สารกรมศิลปากร ๑๐, (พฤษภาคม ๒๕๔๐). กรุงเทพฯ: ที่ พิพริ้นท์, ๒๕๓๕.

ศิลปากร, กรม. ฝ่ายเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ สำนักเลขานุการกรม. สถาปัตยกรรมฝีพระหัตถ์
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: พิเอลฟ์วิ้ง,
๒๕๓๘.

ศิลปากร, กรม. สำนักโบราณคดี และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ. ประวัติศาสตร์โบราณคดี
นครศรีธรรมราช. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: เอพีกราฟฟิคดีไซน์และการพิมพ์, [ม.ป.ป.].

- ส.พลายน้อย. พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดา. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, ๒๕๔๑.
- ส.พลายน้อย. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พระเจ้ากรุงสยาม. กรุงเทพฯ: พิมพ์คำ, ๒๕๔๔.
- สมใจ นิ่มเล็ก. เครื่องบนและงานประดับบางประการของสถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๖.
- สมพงษ์ ทิมแจ่มใส. วัดมหาพฤฒาราม. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๒๖.
- สมพงษ์ แสงอร่ามรุ่งโรจน์. หน้าบันพระอุโบสถและพระวิหารวัดหลวงธรรมยุติกนิกาย ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๖.
- สมัย สุทธิธรรม. หนังสือสารคดี อารามหลวงแห่งราชวงศ์จักรี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๒.
- สมิธ, มัลคอล์ม. ราชสำนักสยามในทรรศนะของหมอสมิธ. แปลโดย สุกครัตน์ ธาราศักดิ์. กรุงเทพฯ: 21 เซนจูรี, ๒๕๓๗.
- หนังสือราชกิจจานุเบกษา. ๒ เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๐.

ภาษาอังกฤษ

- Freeman, Michael. **LANNA Thailand's Northern Kingdom**. 1st ed. Bangkok: River Books, 2001.
- Woodward, Hiram. W. **The SACRED SCULPTURE of THAILAND**. Baltimore: Trustees of The Walters Art Gallery, 1997.
- Wright, Arnold. and Breakspear, Oliver T. **Twentieth Century Impressions of Siam**. Bangkok: White Lotus, 1994.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายณพคุณ ต่อบวงษ์ เกิดเมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ จบการศึกษาระดับปริญญาตรี จากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๗ ปัจจุบันกำลังศึกษา ในระดับมหาบัณฑิต ที่คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย